

Vysoká škola ekonomická v Praze
Fakulta mezinárodních vztahů

DIZERTAČNÁ PRÁCA

2010

Ing. Zuzana Zelenická

Vysoká škola ekonomická v Praze
Fakulta mezinárodních vztahů
Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka

Sub-regionální spolupráce a evropská integrace

**Postavení Visegrádské spolupráce a Baltské spolupráce
v architektuře Evropské unie**

Doktorandka: Ing. Zuzana Zelenická
Školitel: prof. PhDr. Zdeněk Veselý, CSc.

Prehlásenie

Prehlasujem, že dizertačnú prácu na tému

„Sub-regionálna spolupráca a európska integrácia

**Postavenie Visegrádskej spolupráce a Baltskej spolupráce v architektúre Európskej
únie“**

som vypracovala samostatne.

Použitú literatúru a podkladové materiály uvádzam v priloženom zozname literatúry.

V Prahe dňa 14. júla 2010

PodĎakovanie

Ďakujem

prof. PhDr. Zdeňkovi Veselému, CSc.

za odborné vedenie a cenné pripomienky k mojej dizertačnej práci.

Ďakujem aj ostatným akademickým a vedeckým pracovníkom, ktorí mi poskytnutými konzultáciami rozšírili obzor, a tým prispeli k vylepšeniu tejto práce.

Obsah

ÚVOD.....	8
Ciele práce.....	10
Metodológia	12
Metódy výskumu	14
Hypotéza.....	15
Štruktúra práce	16
Analýza literatúry a zdrojov	18
1 TEORETICKO-METODOLOGICKÝ PRÍSTUP.....	26
1.1 Spolupráca a integrácia ako ústredné pojmy.....	26
1.2 Spolupráca a integrácia v teóriách integrácie, resp. teóriách európskej integrácie	28
1.3 Racionalizmus verzus štrukturalizmus.....	32
1.4 Súvisiace metodologické problémy – komplexnosť pojmov	37
I. VISEGRÁDSKA SPOLUPRÁCA	40
2 STREDNÁ EURÓPA.....	40
2.1 Visegrádska identita.....	47
3 VÝCHODISKÁ A VZNIK VISEGRÁDSKEJ SPOLUPRÁCE	48
3.1 Visegrádska deklarácia	51
3.2 Počiatočné úspechy spolupráce V3	53
3.3 Vzájomný vzťah ES/EÚ a V3/V4 – z perspektívy V4.....	54
3.4 Vzájomný vzťah ES/EÚ a V3/V4 - z perspektívy Európskych spoločenstiev	57
4 KRÍZA VISEGRÁDSKEJ SPOLUPRÁCE	62
4.1 Vzájomný vzťah ES/EÚ a V3/V4 – z perspektívy V4.....	66
4.2 Vzájomný vzťah ES/EÚ a V3/V4 – z perspektívy EÚ	67

5	REVITALIZÁCIA VISEGRÁDSKEJ SPOLUPRÁCE.....	70
5.1	Obsah Visegrádskej spolupráce	71
5.2	Vzájomný vzťah V4 a EÚ – z perspektívy V4.....	72
5.3	Vzájomný vzťah V4 a EÚ – z perspektívy EÚ	75
6	VSTUP VISEGRÁDSKÝCH ŠTÁTOV DO EURÓPSKEJ ÚNIE	77
6.1	Vzájomný vzťah V4 a EÚ – z perspektívy V4.....	78
6.2	Kroměřížska deklarácia	78
6.3	Vzájomný vzťah V4 a EÚ – z perspektívy EÚ	81
7	VISEGRÁDSKA SPOLUPRÁCA V RÁMCI EURÓPSKEJ ÚNIE	84
8	VISEGRÁDSKA EURÓPSKA A STREDOEURÓPSKA IDENTITA.....	91
9	VZÁJOMNÝ VZŤAH V4 A EÚ – ZHRNUTIE.....	96
	II. BALTSKÁ SPOLUPRÁCA.....	104
10	POBALTIE	104
10.1	Baltská identita.....	106
11	VÝCHODISKÁ A VZNIK BALTSKEJ SPOLUPRÁCE	111
11.1	Baltická spolupráca a jej štruktúra	114
11.2	Vzájomný vzťah Baltskej spolupráce B3 a ES/EÚ	116
12	ÚSPECHY BALTSKEJ SPOLUPRÁCE.....	118
12.1	Európska a Euro-Atlantická integrácia Pobaltia – Vzťah B3 k EÚ a NATO.....	122
13	KRÍZA BALTSKEJ SPOLUPRÁCE VO VZŤAHU K EURÓPSKEJ ÚNII	125
13.1	Vzájomný vzťah B3 a EÚ - z perspektívy EÚ	126
14	VSTUP POBALTSKÝCH ŠTÁTOV DO EURÓPSKEJ ÚNIE	131
14.1	Vstup B3 do EÚ - z perspektívy EÚ	133
15	BALTSKÁ SPOLUPRÁCA PO VSTUPE DO EURÓPSKEJ ÚNIE	135
16	VZÁJOMNÝ VZŤAH B3 A EÚ – ZHRNUTIE.....	138

III. POROVNANIE VISEGRÁDSKEJ A BALTSKEJ SPOLUPRÁCE	141
17 V4 A B3 - VÝBER REGIONÁLNYCH ŠTRUKTÚR A ICH POROVNANIE	141
17.1 Východiská spolupráce	142
17.2 Návrat do Európy	144
17.3 Spolupráca verus integrácia.....	145
18 POROVNANIE VÝVOJA VISEGRÁDSKEJ SPOLUPRÁCE A BALTSKEJ SPOLUPRÁCE VO VZŤAHU K EURÓPSKEJ ÚNII.....	149
18.1 Postoj EÚ k východnému rozšíreniu	152
19 FAKTORY UŽŠEJ SPOLUPRÁCE VISEGRÁDSKEJ SPOLUPRÁCE A BALTSKEJ SPOLUPRÁCE	155
19.1 Faktory podporujúce spoluprácu	155
19.2 Faktory brániace spolupráci	156
20 REGIONÁLNE UKOTVENIE	158
IV. REGIONÁLNA ARCHITEKTÚRA EURÓPSKEJ ÚNIE	163
21 EURÓPA VERZUS EURÓPSKA ÚNIA	163
22 POHĽAD NA REGIONÁLNE USPORIADANIE EURÓPY	166
22.1 Európska architektúra z hľadiska druhu činnosti	169
22.2 Európska architektúra z hľadiska integračnej formy	174
22.3 Európska architektúra z hľadiska účasti EÚ.....	179
22.4 Regionálne koncepty EÚ.....	181
23 KATEGORIZÁCIA VISEGRÁDSKEJ SPOLUPRÁCE A BALTSKEJ SPOLUPRÁCE.....	184
24 CHARAKTERISTIKA SUB-REGIONÁLNEJ AKTIVITY V EURÓPE OD KONCA 80. ROKOV	186
25 BUDÚCNOSŤ SUB-REGIONÁLNEJ KOOPERÁCIE A INTEGRÁCIE	190
25.1 Európska únia ako koncept viacúrovňového vládnutia ?	192

ZHRNUTIE A ZÁVERY	195
Naplnenie cieľov a potvrdenie hypotézy	200
Podnety k ďalšiemu výskumu	201
POUŽITÉ ZDROJE.....	203

PRÍLOHY	212
Príloha č. 1: Regionálna architektúra strednej Európy	212
Príloha č. 2: Regionálna architektúra severnej Európy.....	213
Príloha č. 3: Širšie regionálne koncepty EÚ	214
Príloha č. 4: Zoskupenia s účasťou minimálne jedného členského štátu EÚ	216

Úvod

Európsky región ako oblasť nášho záujmu je priestorom, kde sa v priebehu histórie zrodilo mnoho kooperačných a integračných iniciatív a projektov, niektoré reálnejšie či úspešnejšie, iné menej. Snáď najmarkantnejším fenoménom, ktorý formuje vývoj Európy posledných 50 rokov je fenomén európskej integrácie v užšom slova zmysle, čiže dnešná Európska únia. Európska únia je podľa P. Fialy „*politický systém a celý integračný proces prebieha dnes v jeho rámci*“ (Fiala 2007). Európska únia v súčasnosti predstavuje unikátne zoskupenie sui generis, ktoré svojím vznikom, vývojom, vlastnosťami a smerovaním láka mnohých bádateľov nielen z oblasti medzinárodných vzťahov.

Európsky integračný proces možno chápať rozličným spôsobom. V najširšom slova zmysle zahrňuje proces vytvárania politických, ekonomických alebo bezpečnostných štruktúr v rámci celého európskeho kontinentu. V užšom slova zmysle zahrňuje práve utváranie Európskych spoločenstiev, a neskôr komplexnej Európskej únie (ďalej i EÚ). Oba pohľady predstavujú zložitý viacúrovňový koncept. Spočiatku bola európska integrácia chápaná ako jeden z príkladov regionálnej integrácie. Postupom samotného procesu i jeho teoretického podchytenia sa mení i chápanie európskej integrácie ako pojmu, ktorý zahrňuje unikátny a značne komplexný proces, len ťažko zrovnateľný s inými integračnými projektmi.

Pod integračný proces v najširšom slova zmysle možno zaradiť aj vytváranie **kooperačných štruktúr**, ktorých primárnym cieľom nie je vytvoriť nadnárodné inštitúcie, ale iba spoluprácu v obojstranne výhodných oblastiach spoločného záujmu. To je v podstate opakom integrácie v užšom slova zmysle, ktorá smeruje k vytvoreniu určitého supranacionálneho celku s odlišnými (nad-)kvalitami ako mali pôvodné jednotky.

Integračný proces ako taký nie je iba fenoménom Európy. Proces vytvárania nových, viac či menej pevných celkov je fenoménom globálnym, týkajúcim sa všetkých - samozrejme v odlišnej miere a intenzite - regiónov sveta. Sme schopní ľahko vymenovať desiatky regionálnych kooperačných a integračných aktivít po celom svete, ale ich klasifikácia, charakteristika a komparácia nám spôsobí značné komplikácie z dôvodu ich veľkej

rozmanitosti, rôznorodosti a špecifickosti.¹ Preto sa obmedzíme len na nám blízky a známy región Európy, ktorý navyše určitým spôsobom vystupuje do popredia čo do hĺbky, kvality, ambícií a celkovej charakteristiky kooperačných a integračných procesov.

Predmetom záujmu tejto práce je teritórium európskeho kontinentu, resp. jeho zúžená verzia v podobe Európskej únie (EÚ). Priestor „zjednotenej Európy“ nám bude slúžiť ako rámec, v ktorom sa odohrávajú súbežné a/alebo komplementárne procesy. EÚ budeme ponímať ako najvyššiu systémovú hladinu skúmania a procesy prebiehajúce v rámci tohto systému budeme skúmať ako nižšiu hladinu. Za referenčný prvok som zvolila Európsku úniu ako dominantného aktéra na európskom kontinente ovplyvňujúceho ostatné integračné procesy. Napriek tomu je potrebné si uvedomiť, že nemožno úplne stotožniť Európsku úniu a Európu. Ak budeme vychádzať z definície EÚ z hľadiska jej cieľov a ambícií zahrnúť do integračného projektu celú Európu, môžeme právom považovať európsky kontinent za budúcu doménu Únie. Preto, na niektorých miestach v záverečnej kapitole, popisujem európsku architektúru v širšom slova zmysle, ale s vedomím, že EÚ hrá dominantnú úlohu aj v širšom celoeurópskom regióne.

Som si plne vedomá pomerne vágneho pojmu „región“ a „regionálne“, a z toho vyplývajúcej nejednotnosti v definícií tohto pojmu. Pre účely tejto práce, chápem región ako geograficky, historicky a etnicky vydelený priestor, založený na štátnych jednotkách, ktorý sa vyznačuje určitou špecifickosťou voči okoliu (navonok) aj smerom dovnútra (pocit príslušnosti k regiónu). Z pojmového hľadiska, EÚ budem popisovať ako „región“, resp. „regionálnu formu integrácie“. Na druhej strane menšie – čo do obsahu, členstva, ambícií, cieľov a možností – iniciatívy v rámci Európy budem identifikovať prívlastkom „sub-regionálne“, symbolizujúce určitú mieru podradenosti regiónu EÚ.²

Snahou tejto práce je objasniť európsku architektúru regionálnych a sub-regionálnych štruktúr. Ústredným motívom môjho záujmu je rozlíšenie dvoch zdanlivo zhodných

¹ O globálne podchytenie regionálnych integračných procesov sa pokúsila napr. Šárka Waisová a kolektív v rovnomennej publikácii. (*Waisová 2009*)

² Pripomínam, že rozlišovanie medzi „regionálny“ a „sub-regionálny“ nie je bežne zaužívané, často sa obe adjektíva používajú v odbornej literatúre synonymicky. Autori vychádzajú z presvedčenia, že publikum dokáže rozlíšiť obe hladiny skúmania regiónov, či už v ich „pan-európskej“ či „sub-regionálnej“ rovine.

konceptov, a to konceptu spolupráce (resp. kooperácie)³ a konceptu integrácie. V úvode považujem za dôležité upozorniť na nejednoznačnosť v definíciách pojmov „**integrácia**“ a „**spolupráca**“. Oba tieto pojmy bývajú (i vo vedeckých textoch) považované za významovo rovnocenné a používané synonymicky. Existujú aj texty a dokumenty, v ktorých chýba jasná definícia pojmov, a tak sú používané pocitovo bez akejkoľvek diferenciácie. Teória medzinárodných vzťahov rozoznáva oba koncepty, ale nie všetky teoretické smery venujú pozornosť rozlíšeniu pojmov.

V uvažovaní o spolupráci a integrácii sa možno uberať dvomi smermi: a) spoluprácu a integráciu budeme považovať za dva odlišné fenomény so špecifickými vlastnosťami, štruktúrou a cieľom; b) spoluprácu a integráciu môžeme považovať aj za dva stupne obecnšieho integračného procesu, so spoluprácou eventuálne vedúcou k hlbšej a širšej forme integrácie v danej oblasti. Oba prístupy nemusia nutne ísť proti sebe. Spoluprácu môžeme považovať za východisko pre hlbšiu integráciu s tým zreteľom, že niektoré subjekty sa rozhodnú zostať len na tejto spodnej hladine spolupráce a nepostupovať ďalej v integrácii. Preto, pre účely tejto práce, s ohľadom na jej vedecký prínos - a nie v rozpore s hore uvedeným - budem tieto pojmy používať v dvoch obsahovo odlišných významoch, ktoré však úzko súvisia s postupujúcim integračným procesom.

Ciele práce

Názov práce *„Sub-regionálna spolupráca a európska integrácia. Postavenie Visegrádskej spolupráce a Baltskej spolupráce v architektúre Európskej únie“* vystihuje hlavný zámer dizertačnej práce. Cieľom práce je skúmanie vzájomného vzťahu menších kooperačných foriem a komplexnej integračnej formy na pozadí celkovej regionálnej architektúry európskeho kontinentu. Z dôvodu značnej rôznorodosti a rozsiahlosti európskej architektúry je existencia vzájomného vzťahu, jeho vývoj a špecifiká, sledovaná na konkrétnych príkladoch. Sú to **Európska únia** (resp. Európske spoločenstvá, aj ES) ako výsledok unikátneho takmer celoeurópskeho integračného procesu, **Visegrádska spolupráca**⁴

³ V texte pracujem s pojmom „spolupráca“ a „kooperácia“, ktoré chápem ako synonymá. Pripúšťam však aj prístup, ktorý chápe kooperáciu ako kvalitatívne vyšší stupeň spolupráce a ako slovné vyjadrenie s hlbším a širším významom v zmysle pevnejšej spolupráce. V práci oba pojmy považujem za rovnocenné.

⁴ V texte najčastejšie používam ustálené pomenovanie „Visegrádska spolupráca“, ale názvy „Visegrádska skupina“, „Visegrádska štvorka“, „V4“ považujem za rovnocenné synonymá. Preferenciu názvu „Visegrádska spolupráca“ nad „Visegrádska skupina“ vysvetľujem práve dôrazom kladeným na rozlíšenie konceptu

ako príklad menšej formy politickej spolupráce v stredoeurópskom regióne, a v menšej miere i **Baltská spolupráce** ako komplex viacerých foriem politickej spolupráce na úrovni ministerskej a parlamentnej v troch pobaltských republikách. Popri politickej spolupráci sa súbežne rozvíjala i spolupráca ekonomická, bezpečnostná či kultúrna v daných regiónoch. Uvedomujem si, že nie je možné úplne oddeliť politickú, ekonomickú, bezpečnostnú alebo kultúrnu dimenziu spolupráce. Preto pripomínam i príklad ekonomickej integrácie v podobe Stredoeurópskej zóny voľného obchodu (ďalej aj CEFTA) a Baltskej zóny voľného obchodu (aj BFTA). Pre účely tejto práce sa budem tejto oblasti venovať len okrajovo, a to z hľadiska nadväznosti na prioritnú politickú formu spolupráce.

Výber problematiky dizertačnej práce vychádza z pociťovanej medzery v odbornej akademickej i vedeckej diskusii čo do komplexného popisu a bližšej charakteristiky celkovej sub-regionálnej architektúry európskeho kontinentu. V českej a zahraničnej literatúre len ťažko nájdeme súhrnnú publikáciu, ktorá by sa hlbšie venovala popisu a analýze jednotlivých typov integračných a kooperačných štruktúr v Európe a hlavne štúdiu a komparácií ich charakteristík a samotnej podstaty. Niektoré pokusy⁵ o komplexné zachytenie regionálnej architektúry narážajú na dva závažné problémy: 1) buď si kladú príliš ambiciózny cieľ popísať všetky významné regióny sveta, čo z hľadiska obrovského rozsahu vedie k značnému zjednodušeniu, marginalizácii a povrchnosti výkladu; 2) alebo sa prikláňajú k prevládajúcemu trendu popisu regionálnych integračných procesov z prevažne ekonomického hľadiska, a tým opomínajú politické, bezpečnostné a kultúrne motívy.

Preferenciu Visegrádskej spolupráce a Baltskej spolupráce ako reprezentantov určitého typu kooperačných sub-regionálnych štruktúr odôvodňujem etnickou, jazykovou i odbornou blízkosťou k regiónom i relevantnosťou následných záverov o týchto štruktúrach k môjmu pôsobisku.

spolupráce (resp. kooperácie) a integrácie a faktom, že Visegrádsku skupinu považujem za typického predstaviteľa sub-regionálnej spolupráce.

⁵ Napríklad monografia Šárky Waisovej a kolektívu *Regionální integrační procesy*, ktorá vychádza z prístupu nového regionalizmu a jeho prizmatom stručne mapuje všetky významné regióny sveta a ich integračnú aktivitu. (Waisová 2009).

Vychádzajúc z prvej definície ústredných pojmov si v predkladanej dizertačnej práci kladiem za cieľ:

- 1) *analyzovať a interpretovať vzájomný vzťah regionálnej integrácie a sub-regionálnych foriem spolupráce na príklade EÚ - Visegrádskej spolupráce v porovnaní s EÚ – Baltská spolupráca;*
- 2) *následne stanoviť základné charakteristické rysy daného vzťahu a jeho špecifiká;*
- 3) *vykresliť architektúru EÚ z hľadiska rôznych foriem kooperácie a integrácie a ich typických charakteristík;*
- 4) *v závere sa pokúsiť o zovšeobecnenie výsledkov výskumu vrátane načrtnutia kooperačnej a integračnej architektúry EÚ, a následne vyvodiť konkrétne charakteristiky týchto procesov.*

Metodológia

Štúdium fenoménu európskej integrácie a konkrétne Európskej únie ako špecifického útvaru sui generis, vzhľadom k jeho šírke a špecifickosti, nie je možné nikdy obsiahnuť v celej jeho komplexnosti. Každý pokus o čiastočnú interpretáciu fenoménu európskej integrácie, zákonite vychádza a zároveň je i limitovaný zvolenou perspektívou pohľadu a výberom relevantných informácií. Mnou zvolený uhol pohľadu vychádza z disciplíny medzinárodných vzťahov a špecializovaných európskych štúdií. Obe disciplíny ponúkajú len ochudobnený pohľad, nezahŕňajú poznatky susedných odborov ako je história, ekonómia, politológia alebo právna veda. Snaha o komplexnejšie zachytenie spomínaného európskeho fenoménu tak nutne vychádza z kombinácie viacerých prístupov, ale perspektíva medzinárodných vzťahov bude pre moju prácu určujúcou.

Môj pohľad na Európsku úniu, Visegrádsku spoluprácu a Baltskú spoluprácu vychádza z makro-systémového prístupu k medzinárodným vzťahom, ktorý chápe tieto tri procesy v rámci širšieho integračného procesu, hlavne ako prvky systému so zdieľanými hodnotami a záujmami. Tomuto systémovému hľadisku pre účely tejto práce najviac zodpovedá prístup sociálneho konštruktivismu⁶ Alexandra Wendta. Samotný Wendt vo svojej prelomovej práci *Social Theory of International Politics* (Wendt 2007) tvrdí, že konštruktivismus nie je teóriou medzinárodnej politiky v pravom slova zmysle – nabáda

⁶ Bližšie k použitiu konštruktívneho prístupu v príslušnej podkapitole Teoreticko-metodologický prístup.

nás skúmať, ako sú jednotliví aktéri sociálne konštruovaní, ale nehovorí, akí aktéri a na akej úrovni. Podľa konkrétneho zamerania výskumu je nutné zvoliť relevantnú hladinu skúmania, identifikovať aktérov a štruktúry, do ktorých sú zasadení. (Wendt 2007: 7) Vychádzajúc z Wendtovho poňatia, zvolíme hladinu skúmania sociálneho systému – v tejto práci to bude Európska únia, relevantných aktérov systému – v našom prípade celky Visegrádska spolupráca a Baltská spolupráca. Po identifikácii kľúčových aktérov budeme skúmať ako sú sociálne konštruovaní, t.j. štruktúry sú určené zdieľanými myšlienkami skôr ako materiálnymi silami, a tie konštruujú identity a záujmy jednotlivých aktérov. (Wendt 2007:1) Až následne je možné formovať súdy o vzájomných interakciách a vzťahoch v rámci systému.

Visegrádsku spoluprácu a Baltskú spoluprácu môžeme chápať ako sociálne štruktúry so zdieľanými ideami, ktoré následne vytvárajú ich identity a záujmy. Ústredným spojovníkom v oboch prípadoch je myšlienka spolunáležitosti, pocitu spoločnej krivdy a spoločnej cesty k lepšej budúcnosti, čo zároveň spoluvytvára identitu⁷ spoločne zdieľaného a pociťovaného regiónu, pocit zodpovednosti za daný región (v prípade Visegrádu ide o stredoeurópsky región a u Baltickej spolupráce o región Pobaltia). Je možné identifikovať i spoločný záujem, a to snahu o vymanenie sa z historickej závislosti (politickej, ekonomickej a ideologickej) na dnes už bývalom Sovietskom zväze, snaha o odpútanie sa od minulosti poznačenej začlenením v sovietskom bloku, a následne symbolický i reálny návrat do Európy, do rodiny vyspelejších demokracií západoeurópskych štátov. Dôležitý je aj proces budovania vlastnej identity regiónu a jeho definovanie ako región „stredná Európa“, resp. „Pobaltie“, na rozdiel od predchádzajúceho označenia „východná Európa“, ktorá v mysliach evokovala dobu minulú a predstavovala synonymum s podriadeným, menej vyspelým, plánovaným, alebo nedemokratickým režimom.

Obe tieto štruktúry sa vyvíjajú a do značnej miery sú závislé na vyššom rámci, Európskej únii. Európska únia samotná predstavuje komplexnú a neustále sa vyvíjajúcu štruktúru, založenú na spoločne zdieľaných myšlienkach a hodnotách ako je demokracia, právny štát, ľudské práva, sloboda, bezpečnosť, právo, rovnosť atď. Tie konštruujú spoločnú európsku identitu, resp. identitu spolunáležitosti a spolupatričnosti s Európskou uniou,

⁷ Pod regionálnou identitou rozumiem pocit spolupatričnosti k danému geograficky, historicky a etnicky vymedzenému regiónu, zdieľanie spoločných hodnôt, predstáv a praktík, a zároveň i pociťovanie odlišnosti – inakosti - voči okoliu.

a jej spoločne zdieľané záujmy budovania a šírenia priestoru slobody, bezpečnosti, stability a demokracie.

Spoločne zdieľané idey, identity a záujmy jednotlivých aktérov nie sú dané zvonka, ale sú produktom neustálej sociálnej interakcie v rámci celého systému. Z tejto úvahy vychádza aj myšlienka hlavnej hypotézy tejto práce, a to existencia vzájomného vzťahu a interakcie medzi visegrádkou V4, pobaltskou B3 a EÚ. Vychádzam z existencie vzájomného vzťahu ako výsledku (nie však konečného) vzájomných interakcií medzi jednotlivými sociálnymi konštrukciami, ako som ich definovala vyššie v texte a vzájomného pôsobenia na utváranie a pretváranie identít, spoločne zdieľaných hodnôt a ideí. Visegrádska spolupráca i Baltská spolupráca formovali a formujú svoju identitu, hodnoty a ciele v interakcií a v priamej závislosti na Európskej únii.

Metódy výskumu

Pokiaľ ide o zvolené metódy výskumu⁸, považujem za vhodné použiť kombináciu viacerých metód na dosiahnutie komplexného obrazu o skúmanom vzťahu. Kapitoly venované vývoju jednotlivých integračných zoskupení vychádzajú z historického prístupu. Ten možno sledovať v chronologickom popise a následnej analýze jednotlivých pre vývoj zlomových udalostí v kontexte danej historickej reality. Zvolený prístup je pochopiteľný z dôvodu značného dopadu kľúčových udalostí na utváranie charakteru a celkovej existencie jednotlivých zoskupení, ktoré sú určitým výsledkom (nie však konečným) celoeurópskeho integračného procesu.

⁸ Metodológia a zvolené metódy vychádzajú zo štúdia prác Jonathana Grixu *The Foundations of Research*; Eileen Kane *Doing your own Research* a Petra Druláka a kol. *Jak zkoumat politiku*. Jonathan Grix zameriava svoju monografiu na objasnenie podstaty výskumu a predstavuje základné prostriedky a terminológiu. Pochopiteľným spôsobom objasňuje jazyk výskumu, základné nástroje, priebeh i zhodnotenie výskumu. Predstavuje i základné paradigmy a teórie dôležité pre samotný výskum, podobne ako i základné metódy kvalitatívneho i kvantitatívneho výskumu. Druhá použitá monografia Eileen Kane, aj keď staršieho vydania, podobne popisuje jednotlivé štádiá výskumu od stanovenia výskumnej otázky, dizajnu výskumu, možných techník, k samotnému priebehu a zhodnoteniu výskumu. Pozornosť v niekoľkých kapitolách venuje i samotnému písaniu výskumnej práce, jej stylistickej a obsahovej stránke vrátane správnej citácie použitých zdrojov. v českom prostredí vyniká nová publikácia Petra Druláka a kol., ktorej cieľom je zoznámiť „metodologiu často nedotknutých“ akademikov a študentov so základnými kvalitatívnymi metódami využitelnými v obore medzinárodných vzťahov. pre moju prácu boli veľmi inšpiratívne kapitoly o prípadových štúdiách (kap. 2., 3.) a skúmaní politického diskurzu (kap. 4.). Ako jedna z mála publikácií je *Jak zkoumat politiku* prispôbená výskumu v odbore medzinárodných vzťahov a politológií a zároveň zahŕňa najnovšie trendy kvalitatívnych metód výskumu.

Pretože sa vo všetkých troch prípadoch (EÚ, V4, B3) jedná o dlhodobejšie historické procesy, vedúce k vzniku zoskupenia produkujúceho texty a dokumenty rôzneho obsahu a dosahu, použijem metódu dokumentárnej analýzy, teda analýzu primárnych dobových dokumentov a textov v kontexte problematiky a doby, v ktorej boli vytvorené. Samozrejme sa nevyhnem ani fáze popisnej, keď budem predkladať fakty, dátumy a udalosti, ktoré významným spôsobom ovplyvnili vznik a vývoj jednotlivých zoskupení. Do analýzy dokumentov sa pokúsím vniesť prvky diškurzívnej analýzy, keď budem sledovať ako sa mení slovník elít pri formulovaní textov v závislosti na meniacom sa vzťahu medzi skúmanými zoskupeniami. To nám poslúži pri identifikácii ideí, záujmov a následne identity V4, resp. B3 voči EÚ a naopak, aj pri analýze toho, ako sú tieto identity konštruované. Ako doplnkovú metódu podporujúcu dotvorenie obrazu o skutočnom vzťahu V4-EÚ, resp. B3-EÚ, použijeme metódu semi-štruktúrovaných rozhovorov s politickými a diplomatickými predstaviteľmi, ktorí svojím skromným vkladom prispievajú k lepšiemu pochopeniu danej doby a jej udalostí.

Pre lepšie pochopenie podobných i odlišných procesov a tendencií v rôznych regiónoch Európy je vhodné použiť i doplnkovú metódu dvoj-prípadovej štúdie, ktorá bude aplikovaná na región Visegrádu a Pobaltia, a to na regionálnu komparáciu prístupov a celkového vzťahu V4, resp. B3 k Únií. Napriek mnohým podobným znakom považujem obe formy kooperácie za unikátne procesy, ktoré si zaslužia pozornosť.

Hypotéza

Vychádzajúc z hore uvedeného načrtnem hypotézy dizertačnej práce:

Európska architektúra pozostáva z množstva unikátnych kooperačných a integračných štruktúr a ich rozličných variant, ktoré komplementárne prispievajú k stabilite a prosperite Európy. Ich existencia je opodstatnená, ich zánik nepravdepodobný.

Sub-regionálne zoskupenia v rámci európskeho kontinentu odvodzujú svoju existenciu priamo i nepriamo od Európskej únie, jej hodnôt, záujmov a smerovania, ako vyššieho princípu, vzoru či dominantného aktéra na európskom kontinente. Sub-regionálna spolupráca typu Visegrádska spolupráca a Baltská spolupráca sa utvára, rozvíja a zaniká v závislosti na komplexnej regionálnej integračnej štruktúre v podobe Európskej únie.

Rôznorodá, početne bohatá a charakterovo variabilná európska architektúra je výsledkom kooperačných a integračných procesov prebiehajúcich na európskom kontinente

v období posledných 20tich rokov. Sub-regionálne kooperačné a integračné procesy nie sú v protiklade k celo-európskemu integračnému procesu užšieho chápania – EÚ. Naopak, tento dominantný integračný proces komplementárne dopĺňajú a zabezpečujú riešenie regionálne špecifických otázok, a to i pri vedomí faktu, že Európska únia významným spôsobom (priamo i nepriamo) ovplyvňuje aktivitu a pôsobnosť týchto sub-regionálnych štruktúr.

Porovnaním vývojových tendencií v stredoeurópskom a pobaltskom regióne dospejem k čiastočnému záveru, či vývoj a výhľad budúceho smerovania Visegrádskej spolupráce a Baltskej spolupráce vykazujú podobné alebo odlišné tendencie na pozadí EÚ. Ďalej sa pokúsim identifikovať a následne popísať vzájomný vzťah procesov zosobnených v konkrétnych integračných (EÚ) a kooperačných zoskupeniach (V4, B3). Jednou z otázok výskumu je, či tieto dva procesy (integračný a kooperačný) prebiehajú od seba nezávisle, alebo sa vzájomne obojstranne, resp. jednostranne ovplyvňujú, a ak, tak v akých súvislostiach. V závere práce, na základe čiastočných zistení potvrdím, prípadne vyvrátim stanovenú hypotézu o determinaçnej povahe komplexnej integrácie v podobe EÚ na sub-regionálne formy spolupráce.

Štruktúra práce

V úvodnej časti dizertačnej práce načrtávam základnú myšlienku, ktorú v celej práci sledujem, a to popis a charakteristiku európskej regionálnej architektúry využitím detailnej analýzy dvoch sub-regionálnych kooperačných iniciatív – Visegrádskej spolupráce (V4) a Baltskej spolupráce (B3). Úvodná časť zahŕňa definovanie základných cieľov práce a východiskovej hypotézy. Samotná práca vychádza z analýzy dostupnej literatúry k problematike európskeho integračného procesu a konkrétnych publikácií k štúdiu visegrádskeho a baltského integračného procesu.

Podkapitolou úvodnej časti je „*Teoreticko-metodologický prístup*“, v ktorom detailne rozoberám zvolenú metodológiu, uhol nazerania na problematiku regionálnych procesov a použité metódy výskumu. Som si vedomá skutočnosti, že výber metód je subjektívnou záležitosťou a nie je jediný možný, z čoho plynie i moja otvorenosť k alternatívnym pohľadom, prípustnosť iných metód, a teda i formulácia iných možných záverov.

Samotná práca je rozdelená do štyroch väčších tematických kapitol. Prvá kapitola s názvom „*Visegrádska spolupráca*“ sa týka hĺbkovej analýzy Visegrádskej spolupráce - okolností jej vzniku a vývoja až po analýzu postavenia spolupráce dnes. Vychádzajúc z presvedčenia, že špecifické regionálne súvislosti a z toho plynúca regionálna identita významne vplyvajú na charakter formujúcej sa spolupráce, venujem zvláštnu pozornosť stručnému popisu a analýze regiónu strednej Európy. Samotnú analýzu integračných procesov ponímam z komplexného hľadiska, t.j. skúmam vývoj spolupráce ako celku, a to špeciálne vo vzťahu k EÚ. Čisto národný vývoj tak popisujem len výnimočne. Nosnou líniou výskumu je sledovať vývoj V4 vzhľadom k širšiemu integračnému celku EÚ. Jednotlivé podkapitoly sledujú chronologický vývoj spolupráce podľa významných formujúcich momentov. Náplňou podkapitol je analýza vzájomného vzťahu EÚ verzus V4 z pohľadu jednej i druhej strany. Záverom prvej kapitoly formulujem predbežné hodnotenie vzťahu EÚ-V4, ktoré v ďalších častiach konfrontujem s podobnými čiastkovými závermi.

Druhá kapitola „*Baltská spolupráca*“ zámerne sleduje podobnú štruktúru ako predchádzajúca, aby bolo možné pristúpiť k porovnaniu oboch procesov. Pozornosť sa sústreďí v tomto prípade na Baltskú spoluprácu – okolnosti jej vzniku, vývoj a dnešné postavenie na mape Európy. Spoluprácu vo veľkej miere formuje i umiestnenie v geograficko-kultúrnom regióne okolo Baltského mora, preto mu je venovaná prvá podkapitola. Nosnú líniu predstavuje analýza vzájomného vzťahu Baltskej spolupráce B3 a EÚ v jednotlivých vývojových etapách. Pretože analýza Baltskej spolupráce je uvádzaná ako doplnková k analýze V4, a tiež z dôvodu zhody v mnohých charakteristikách (hlavne vo vzťahu k EÚ) a zamedzeniu opakovania sa, je Baltskej spolupráci vyhradená proporcionálne menšia časť textu. Nedostatok je však kompenzovaný v nasledujúcej kapitole porovnávajúcej oba procesy. V závere druhej kapitoly opäť formulujem priebežné zhodnotenie vzťahu B3 a EÚ v jednotlivých vývojových etapách.

Tretiu kapitolu „*Porovnanie Visegrádskej spolupráce a Baltskej spolupráce*“ venujem komparácií oboch kooperačných procesov na pozadí integrácie do Európskej únie. Všímam si spoločné a odlišné znaky a hľadám najmenšie možné menovatele vzťahu V4-EÚ-B3. Dospievam k záveru, že napriek veľkej podobnosti visegrádskeho a baltského kooperačného procesu dokážeme identifikovať odlišné znaky a ich determinanty. Okrem iného porovnávam regionálne ukotvenie oboch typov spolupráce, t.j. postavenie a vnímanie spolupráce v užšom i širšom regióne, takisto ako postavenie Visegrádu a Pobaltia v rámci EÚ a širšej Európy.

Štvrtá kapitola so symbolickým názvom „*Regionálna architektúra Európskej únie*“ aplikuje teoretické poznatky získané zo štúdia oboch skúmaných procesov a priebežné závery uvedené v prvých troch častiach na celý európsky kontinent a hlavne na Európsku úniu. Cieľom je navrhnúť a popísať celkovú regionálnu architektúru Európskej únie z hľadiska rôznych foriem integrácie a ich zamerania. Jednotlivé podkapitoly sú venované konkrétnym pohľadom na európske štruktúry z hľadiska zamerania, integračnej formy a účasti EÚ. Zvláštnu podkapitolu venujem regionálnym formátom EÚ ako novému typu usporiadania vzťahov na kontinente. Podávam stručnú súhrnnú charakteristiku integračných procesov v európskom teritóriu v posledných dvoch dekádach spolu s prognózami do budúcnosti.

V závere dizertačnej práce hodnotím celkové naplnenie cieľov práce a potvrdím, prípadne vyvrátim v úvode stanovenú hypotézu. Podávam i návrh praktického využitia poznatkov vyplývajúcich z tejto dizertačnej práce.

Analýza literatúry a zdrojov

Predmetom záujmu tejto dizertačnej práce je analýza vzájomného vzťahu regionálnych a sub-regionálnych foriem integrácie v širšom slova zmysle. Tento aspekt vzájomných vzťahov nebol doposiaľ v takom rozsahu spracovaný ani v domácej, ani zahraničnej literatúre.

Vedecká literatúra zaoberajúca sa európskym integračným procesom ako takým je zastúpená v zvýšenom počte v českom, slovenskom i cudzom jazyku. Pozornosť si vyžadujú autori **Petr Fiala a Markéta Pitrová** (*Fiala–Pitrová: Evropská unie, 2009; Fiala: Evropský mezičas: nové otázky evropské integrace, 2007*). Monografia *Evropská unie* (v niekoľkých vydaniach) je pokusom o čo najkomplexnejší popis a analýzu fenoménu európskej integrácie z politologickej perspektívy. Silnou stránkou knihy je fakt, že na jednej strane pôsobí ako jeden celok zaoberajúci sa Európskou úniou, na druhej strane možno encyklopedicky vyhľadať relevantné informácie o jednotlivých aspektoch Únie a jej politik. Kniha sa skladá z troch častí, z čoho prvá sa venuje historickému vývoju európskeho integračného procesu, druhá popisuje jednotlivé inštitúcie EÚ a tretia sa zaoberá konkrétnymi európskymi politikami. V úvode autori uvádzajú dve základné integračné paradigmy: medzivládny a nadnárodný prístup. A priori sa k žiadnemu neprikláňajú, ale objektívne poukazujú, kde sa integračný proces blíži k jednému či k druhému. (*Fiala – Pitrová 2009*) Menšie nedostatky

predchádzajúcich vydání knihy, podobne ako u iných publikácií snažiacich sa zachytiť neustále prebiehajúci proces, prameniace z rýchleho zastarávania poznatkov kompenzuje aktuálne vydanie z roku 2009. *Evropská unie* tak predstavuje jedno z najhodnotnejších spracovaní fenoménu Európskej únie v našom jazykovom okruhu.

Petr Fiala a Markéta Pitrová editovali aj monografiu *Rozšiřování ES/EU* (Fiala-Pitrová 2003), ktorá sa podrobne venuje vybranému aspektu európskej integrácie. Autori, po teoretickom úvode do procesu výskumu rozširovania, sa venujú jednotlivým vlnám rozšírenia, detailnejšie východnému rozšíreniu. Za podstatné považujem tvrdenie o prepojenosti a vzájomnej závislosti procesu prehlbovania integrácie (inštitucionálne hľadisko) a procesu rozširovania (zvyšovanie počtu členov). Ako uvádzajú autori, „*charakter procesu rozširovania je vždy závislý na stupni prehlbovania vnútornej integrácie (...)*“ a súčasne „*(...)každé rozšírenie má spätný vplyv na ďalší vývoj procesu integrácie (...)*“ (Fiala-Pitrová 2003: 14).

Publikácie **Miloslava Hada** a kolektívu (Had-Urban: *Evropská společnost: první pilíř Evropské unie*, 2000; Had-Pikna: *Druhý a třetí pilíř Evropské unie*, 2001) ponúkajú stručný historický vývoj Európskych spoločenstiev/Európskej únie, vrátane analýzy východísk európskej integrácie v povojnovom období. Ako už naznačujú tituly oboch publikácií, hlavná pozornosť je venovaná inštitucionálnej architektúre ES/EU, a to popisu základných inštitúcií, spoločných, zdieľaných a koordinovaných politík, rozpočtu a celkovej charakteristike prvého, druhého a tretieho pilieru. Záver prvej menovanej publikácie autor venuje zvlášť politike EÚ voči strednej a východnej Európe v 80. rokoch a následne prípravám na jej východné rozšírenie. Samostatná kapitola je venovaná Českej republike a jej úsiliu o vstup do Únie. Daná publikácia sa sústreďuje len na obdobie do roku 2000. A tak nie je zdokumentovaný aktuálny vývoj dôležitý pre formovanie strednej Európy a EÚ ako takej.

K významným zahraničným autorom, ktorí analyzujú EÚ, určite patrí i **Hellen a William Wallace** (Wallace-Wallace-Pollack: *Policy-making in the European Union*, 2005) a **Desmond Dinan** (Dinan: *Ever closer union: an introduction to European integration*, 2005). **Hellen a William Wallace** sú významnými autormi publikácií zaoberajúcich sa európskym integračným procesom. Monografiu „*Policy-making in the European Union*“ venujú hlavne analýze evolúcie jednotlivých politík a inštitúcií v užšom i širšom ponímaní. Pre nás je zaujímavý úvod, v ktorom sa Hellen Wallace zamýšľa nad pôvodnými impulzmi

integrácie (geopolitické, socio-ekonomické, bezpečnostné či ako odpoveď na výzvu globalizácie). Západoeurópsku politickú integráciu chápe ako experiment poháňaný ideami a záujmami, v ktorom tvorcovia politiky reagujú na výzvy nevládnuteľné na národnej úrovni. (Wallace 1996: 3) Zdôrazňuje rolu ideí a záujmov – integrácia je funkciou interakcie a definície záujmov. (Wallace 1996: 22) Ako ďalej uvádza, idey zohrajú dôležitú úlohu v definovaní základu spolupráce a jej udržaní, aj keď momentálne priame následky nie sú príliš presvedčivé. Ďalej poukazuje na silu ideí, ktoré definujú základné záujmy ako determinanty novo vznikajúcej politiky v danom sektore či oblasti. Monografia je vhodným študijným materiálom, ktorý podáva obraz európskej integrácie a jej inštitúcií z pohľadu konštruktivismu.

Desmond Dinan prezentuje historický výklad európskej integrácie v jednotlivých etapách a popisuje komplexnú inštitucionálnu architektúru ES/EÚ, vrátane charakteristiky základných politík Únie. Jeho obsiahla monografia ponúka čitateľovi prehľad vývoja, aktuálneho stavu a budúceho smerovania Únie a jeho inštitúcií. Nevenuje sa však teoretickému ukotveniu fenoménu európskej integrácie, ani bližšej definícii pojmov integrácia a spolupráca. Napriek tomu je Dinanova publikácia hodnotená ako prínosná, hlavne pre záujemcov o bližšie pochopenie procesu a vývoja Únie a fungovanie jej inštitúcií.

Teóriám európskej integrácie sa v českom prostredí venuje len niekoľko autorov, napríklad **Petr Drulák** (*Teorie mezinárodních vztahů*, 2003) a **Petr Kratochvíl** (*Teorie evropské integrace*, 2008). Kratochvíl objasňuje pojmy ako teória, európska integrácia a vzťah teórie integrácie verzus teórie európskej integrácie. Zamýšľa sa nad rôznymi historickými interpretáciami a chápaním európskeho integračného procesu, kde polemizuje nad tradičnými a alternatívnymi interpretáciami dejín, a teda aj procesu integrácie. Ťažisko knihy predstavuje stručný, zrozumiteľný a prehľadný popis základných teoretických prístupov k európskej integrácii, vrátane rozboru vzniku a vývoja daného teoretického myslenia, jeho základné charakteristiky i kritické zhodnotenie. Kratochvílová publikácia tak vyplňuje medzeru v českej odbornej literatúre. Je kvalitnou a aktuálnou príručkou pre odborníkov, aj zrozumiteľnou učebnicou pre študentov v odbore európskych štúdií a medzinárodných vzťahov.

Zo zahraničných prác, ktoré sa venujú uvedenej problematike, stoja za zmienku práce **Bena Rosamonda** (*Theories of European Integration*, 2000) a **Antje Wiener – Thomas Diez** (*European Integration Theory*, 2004).⁹

Sociálny konštruktivizmus prezentuje **Alexander Wendt** v práci *Social Theory of International Politics* (Wendt 2007). Alexander Wendt vychádzajúc z psychológie, sociológie a medzinárodných vzťahov rozvíja teóriu medzinárodného systému ako sociálnej konštrukcie. Ako autor sám tvrdí, sociálny konštruktivizmus nie je plnohodnotnou teóriou, ale len optikou nazerania na sociálnu realitu. Na protiklade k tradičným individualistickým a materialistickým pohľadom na medzinárodné vzťahy poukazuje na štrukturálny a idealistický pohľad na svet. V práci poukazuje na dve základné roviny: 1) na sociálnu teóriu, kde sa venuje problematike ideí, záujmov a sociálnej konštrukcii reality; a 2) medzinárodnú politiku, kde sa venuje sociálnej konštrukcii štátu, tzv. trom kultúram anarchie (hobbsovská, lockovská a kantovská) a rozoberá aj štrukturálnu zmenu.

Pre samotnú prácu a jej metodologické podchytenie je mimoriadne zaujímavá publikácia editorov **Walter Carlsnaes, Thomas Risse a Beth A. Simmons** *Handbook of International Relations* (Carlsnaes 2006). Jej prínos spočíva v tom, že ponúka jednak historické, filozofické a teoretické polemiky aktuálneho výskumu medzinárodných vzťahov, ale aj rozoberá základné koncepty a ústredné problémové línie v kontexte medzinárodných vzťahov. Editovaná publikácia predstavuje aktuálny, veľmi hodnotný, obsahovo prínosný a problémovo zameraný materiál. Inšpiratívne pôsobí kapitola Jamesa Fearona a Alexandra Wendta porovnávajúca prístupy racionalizmu a konštruktivismu. Obaja hlavní predstavitelia spomínaných prístupov nachádzajú syntézu oboch myšlienkových smerov v mnohých bodoch a prezentujú ich ako navzájom doplnkové prístupy, ako vzájomnú komunikáciu a nie ako jednu z debát, ktorá musí mať jasného víťaza. Tento prístup bude demonštrovaný neskôr v texte ako vhodná metodológia skúmania vzťahu EÚ-V4, eventuálne EÚ-B3, EÚ-V4-B3.

⁹ Všeobecne teóriami medzinárodných vzťahov sa zaoberá mnoho autorov, napr. dvojica **J.E. Dougherty – R.L. Pfaltzgraff** (*Contending Theories of International Relations – a Comprehensive survey*, 2001), či publikáciu *International Relations Theories – Discipline and Diversity*, 2007 editovanú trojicou **T. Dunne, M. Kurki a S. Smith** a mnohí iní. Pre účely tejto dizertačnej práce je prínosná kapitola dvojice editorov **J.E. Dougherty – R.L. Pfaltzgraff** venujúca sa teóriám medzinárodnej spolupráce a integrácie. V tejto kapitole sa autori snažia popísať spoluprácu a integráciu ako fenomén, poukazujú na rozličné aspekty spolupráce a integrácie a mnohovrstevnatosť oboch konceptov. Pozornosť venujú hlavne rozboru funkcionalistického, neofunkcionalistického a tranzakcionalistického prístupu k spolupráci a integrácii. Ďalej sa zameriavajú na analýzu teórie režimov a aliancií a konkrétnej aplikácii na NATO. Kapitola prináša zaujímavý a komplexný interdisciplinárny pohľad na skúmaný problém, avšak vyznieva trochu ťažkopádne a pre neskúseného čitateľa i pomerne zmätočne.

Problematika Visegrádskej spolupráce je značne rozpracovaná, čomu nasvedčuje i relatívne veľký počet rôznych kvalifikačných prác, esejí, článkov, analýz a historických popisov. Vedeckú hodnotu majú predovšetkým diela **Jiřího Vykoukala a kol.** *Visegrád – možnosti a meze středoevropské spolupráce* (Vykoukal 2003) a **Pavla Lukáča** *Dejiny a zahraničná politika v strednej Európe* (Lukáč 2004). Tieto dve publikácie sú v podstate jedinými odbornými dielami o Visegrádskej spolupráci – o vzniku a historickom vývoji spolupráce do roku 2004 a širších regionálnych súvislostiach - v českom i slovenskom prostredí. Historik a politológ **Pavol Lukáč** vydal súbor publikovaných článkov a analýz so spoločným menovateľom stredoeurópskeho regiónu. Všímal si, ako sú prebiehajúce procesy v strednej Európe prepojené s dejinami a politikou. Prvá časť je venovaná hľadaniu tradícií a ovplyvňujúcich faktorov zahranično-politickej orientácie Slovenskej republiky, druhá časť je zameraná širšie na región strednej Európy a pokusy o integráciu v tomto regióne, tak ako aj na analýzu vzťahov so susedmi a inými mocnosťami Európy. Monografia má výrazný slovenský, resp. československý podtón, ale nachádzame v nej i state o poľskom, nemeckom, slovinskom či balkánskom vzťahu k strednej Európe. Daná publikácia je jednou z mála v slovenskom prostredí, ktorá mapuje duchovný, historický i politický vývoj strednej Európy, s akcentom na slovenskú zahranično-politickú orientáciu a politický vývoj. **Jiří Vykoukal**, ako editor súboru statí, podáva širší a hlbší pohľad na jednotlivé aspekty spolupráce v regióne a špecifický národný – slovenský, český, maďarský a poľský - pohľad na Visegrád. Navyše porovnáva V4 s obdobnými integračnými iniciatívami v Európe, s Beneluxom a Pobaltím.

Uvedená problematika sa skúmala i na Vysokej škole ekonomickej v Prahe. Reprezentuje ju obhájená dizertačná práca **Libora Lukáška** na tému *Visegrádska skupina jako forma regionální spolupráce – Vznik, geneze, výsledky* (Lukášek 2006). Prínosom práce je prehľadné chronologické a faktografické spracovanie problematiky Visegrádskej spolupráce so zreteľom na naplnenie strategických cieľov skupiny, a to ako 1) stabilizačného faktoru strednej Európy, 2) činiteľa vstupu krajín do NATO a 3) činiteľa v integračnom procese do EÚ. Za pozornosť stojí konštatovanie, že zatiaľ čo v naplňovaní prvých dvoch cieľov bola Visegrádska spolupráca nápomocná, pri plnení tretieho cieľa – vstupu do EÚ – nenaplnila V4 svoje očakávania. Pri vstupe do Únie zohrali väčšiu rolu individuálne snahy jednotlivých štátov ako spoločný koordinovaný postup.

Región Pobaltia, na základe dostupných zdrojov, nie je v našom regióne (geografickom i jazykovom) dostatočne spracovaný. Súvisí to pravdepodobne s neznalosťou miestnych jazykov, a z toho plynúcej diskvalifikácií autorov pri spracovávaní relevantných zdrojov. Z prístupných zdrojov je relevantná stať **Luboša Šveca** o *Postavení pobaltských států v postsovětskom prostoru v polovině 90. let* z publikácie **Bohuslava Literu (ed.)** a kolektívu *Vzájemné vztahy postsovětských republik* (Litera 1998). Uvedenej problematike sa Luboš Švec venuje aj v kapitole *Baltsko-severský prostor* vo Vykoukalovom *Visegráde*. V oboch spomínaných statiach je vykreslený región okolo Baltského mora a jeho špecifiká, ktoré formovali pobaltskú identitu. Dotýka sa aj rôznych foriem spolupráce v severskom priestore a ich úspechov i obmedzení. Dôležitým zdrojom s ohľadom na vzťah k EÚ sú viaceré správy o stave pripravenosti Baltských krajín na vstup do Únie a samotného priebehu asociačného procesu (napr. *Melnikas 1999, Ronge 1998, Bungs 1998*). Problematickým bodom pri týchto správach je fakt, že popisujú a analyzujú obdobie iba do konca storočia. Aktuálne analýzy a zhodnotenie 6-ročného fungovania v Únii postrádame. Problematiku Pobaltia a prebiehajúcu spoluprácu rozoberá aj **Iva Zájedová**. (Zájedová 2004, 2008).

Analýza vzájomného vzťahu kooperačných a integračných zoskupení zatiaľ nebola v odbornej literatúre spracovaná. Preto sa vo svojom výskume zameriavam na túto problematiku, čo bude skromným prínosom predmetnej dizertačnej práce. Z dôvodu nedostatku odbornej literatúry, budú pre mňa primárnymi prameňmi oficiálne dokumenty, deklarácie a stanoviská V4, B3 a EÚ, dostupné na webových portáloch, ako aj osobná diskusia s významnými zainteresovanými predstaviteľmi politickej elity (senátor, bývalý minister zahraničia ČR Jiří Dienstbier; predseda Senátu PČR Přemysl Sobotka; bývalý predseda vlády a minister spravodlivosti Ján Čarnogurský; bývalý predseda vlády SR Róbert Fico; mimoriadny a splnomocnený veľvyslanec Poľska v ČR Jan Pastwa, 1. rada veľvyslanectva Maďarskej republiky v ČR Ivan Gyurcsik). Ceneným zdrojom sú aj rozhovory s významnými osobnosťami na tému Visegrádska a Baltská spolupráca (prof. Béla Greskovits z CEU v Budapešti, prof. Elzbietha Stadtmuller z Univerzity Wroclaw, bývalý poradca ministra zahraničia a akademik Dr. Miloslav Had).

Sekundárnym prameňom sú vyššie spomenuté publikácie zaoberajúce sa vývojom a analýzou kooperačných procesov Visegrádu a Pobaltia (Vykoukal, Lukáč, Švec, Zájedová). Doplnením sú i články, analýzy a vyjadrenia odborníkov a verejnosti dostupné v tlačenej alebo elektronickej podobe. Významným zdrojom informácií sú aj internetové portály EÚ,

Visegrádskej spolupráce a Baltskej spolupráce (www.europa.eu, www.visegradgroup.org, www.baltasam.org), ako aj jednotlivých ministerstiev zahraničných vecí a úradov vlád. Za cenný zdroj považujem aj vyjadrenia bývalých a súčasných politických a diplomatických predstaviteľov, vedeckých a akademických osobností, získané prostredníctvom osobných stretnutí alebo písomných vyjadrení, ako aj osobné pozorovania zo zasadaní Visegrádskej skupiny.

V záverečnej kapitole venovanej náčrtu architektúry EÚ vychádzam hlavne z vlastného prieskumu a štúdia existujúcich regionálnych kooperačných a integračných zoskupení na základe ich vlastných webových stránok a informácií v nich uvedených (organizačná forma, deklarácie, chronológia vývoja, záverečné správy a dokumenty prioritného zamerania, a pod.). Inšpiratívnou je aj monografia **Šárky Waisovej** a kol. *Regionální integrační procesy* (Waisová, 2009), ktorá použitím nového regionalizmu nazerá na jednotlivé hlavné svetové regióny a ich formy regionálnej integrácie. Z dôvodu širokého záberu publikácie, autori príslušných kapitol popisujú iniciatívy v regióne strednej a východnej Európy (vrátane Pobaltia) iba stručne na niekoľkých stranách. V jednotlivých statiach monografie je aplikovaný prístup nového regionalizmu ako teórie, ktorá príliš nerozlišuje medzi ekonomickou a politicko-bezpečnostnou integráciou, a už vôbec nie medzi spoluprácou a integráciou. Napriek tomu, v texte prevláda ekonomický podtext nahliadania na regionálnu integráciu.

Pri pokuse o klasifikáciu jednotlivých prvkov architektúry EÚ boli pre mňa čiastočne inšpiratívnymi (a v tej dobe ojedinelými prácami) dizertačná práca autorky **L.-A. Ghica** *Friendship Communities? The Politics of Regional Intergovernmental Cooperation in Central and Eastern Europe 1990-2007* (Ghica 2008) a analýza **Andrewa Cotteyho** *Sub-regional Cooperation in Europe: An Assessment* z roku 2009 (Cottey 2009).¹⁰ V niektorých otázkach

¹⁰ Dizertačná práca autorky L.-A. Ghica spracovaná na CEU v Budapešti v roku 2008 sa primárne zaoberá konštruktivistickou analýzou medzinárodného regionalizmu, regionálnej súdržnosti a jej dynamiky v strednej a východnej Európe. Napriek tomu, že autorka popisuje a analyzuje niektoré regionálne zoskupenia v duchu konštruktivismu a dospieva k zaujímavým poznatkom, o niektorých jej záveroch by sa dalo polemizovať. Druhou publikáciou je analýza Andrewa Cotteyho z roku 2009. Autor sleduje obdobie od 90. rokov a všima si dynamiku a hnacie sily sub-regionálnych procesov v širšom európskom regióne. Jednotlivé procesy rozdeľuje do troch základných období a prideluje im niekoľko základných funkcií a charakteristík. Autorove delenie a charakteristika sa čiastočne odlišujú od mnou navrhovaného, čím poskytujeme alternatívne vysvetlenie a popis integračných a kooperačných procesov v Európe. Autor ďalej rozvíja svoj výskum v podobných prácach, napr. *Sub-Regional Multilateralism in Europe: An Assessment* (Cottey 2009b). Obľúbenosť problematiky sub-regionálnej integrácie má však stúpajúcu tendenciu vedúcu k ďalším odborným pokusom o jej podchytenie. V čase písania tejto práce to však boli jediné práce k tejto problematike.

prezentujú iný pohľad a delenie. Mnou sú navrhnuté alternatívne delenia a vlastné závery. Napriek tomu ich považujem za prínosné, pretože patria k jedným z mála podobných analýz skúmajúcich európsky kontinent z hľadiska celokontinentálnych integračných iniciatív.

1 Teoreticko-metodologický prístup

Vojna, konflikt, spolupráca a mier patria k ústredným konceptom medzinárodných vzťahov a ich teórií. Teórie medzinárodných vzťahov sa pokúšajú vysvetliť, prečo sa aktéri medzinárodného systému uchylujú k ne/spolupráci alebo v konečnom dôsledku inklinujú k pretrvávaniu konfliktného stavu či vzájomne prospešnej spolupráci a naopak. Možnosť, resp. nemožnosť vzájomnej spolupráce, vytváraním medzinárodných inštitúcií, organizácií, režimov, koalícií alebo aliancií, je podstatou väčšiny teoretických smerov medzinárodných vzťahov. Nie je ambíciou ani možnosťou tejto práce detailne popisovať všetky teoretické koncepcie medzinárodných vzťahov a integrácie z hľadiska ich chápania spolupráce.¹¹ Na úvod sa obmedzím len na veľmi stručné a zjednodušené konštatovanie o vnímaní spolupráce očami realistickej a idealisticko-liberálnej tradície. Realistický prístup v zásade spoluprácu individualistických štátov ako ústredných aktérov anarchického medzinárodného systému odmieta. Niektoré smery ovplyvnené neorealizmom pripúšťajú formálnu a neformálnu spoluprácu štátov v dočasných a striktne účelovo definovaných alianciách a koalíciách ako spôsobu zvýšenia vlastnej bezpečnosti voči aktérom považovanými za hrozbu.¹²¹³ Idealisticko-liberálne prístupy, naopak, odvodzujú svoju ontológiu od možnosti až žiadanosti spolupráce štátov, vedúcej k vytváraniu medzinárodných a nadnárodných inštitúcií, organizácií alebo režimov, v konečnom dôsledku vedúcich k trvalému mieru.¹⁴

1.1 Spolupráca a integrácia ako ústredné pojmy

Pre lepšiu orientáciu v nasledujúcom texte sa pokúsim o stručnú definíciu pojmov „spolupráca“ a „integrácia“ v zmysle, v akom s nimi budem ďalej v texte pracovať. Pokus o ich definíciu treba vnímať s ohľadom na komplexnosť pojmov na jednej strane a ich vágnosť na strane druhej, a s vedomím, že nie je možné podať ucelenú a jednotnú definíciu.

¹¹ Teórie medzinárodných vzťahov, teórie integrácie i teórie európskej integrácie svojím dielom prispievajú k štúdiu fenoménu európskej integrácie. v najväčšej miere sa budem v texte odvolávať na teórie integrácie ako všeobecného javu a špecifické teórie európskej integrácie, neskôr na prístup (skôr než teóriu) konštruktivismu a racionalizmu, prepožičaného zo sociológie, filozofie a medzinárodných vzťahov.

¹² Problematikou aliancií sa bližšie zaoberá R. L. Rothstein, G. Liska, W. Riker, J.R. Friedman a iný.

¹³ Pre detailný rozbor realizmu v kontexte európskej integrácie viď *Kratochvíl 2008*, kapitola 8.

¹⁴ Pre detailnejší rozbor liberalizmu viď napr. *Dunne et al. 2007*, kapitola 5, 6.

Pod **spoluprácou** tak budem rozumieť aktivitu dobrovoľného prispôsobovania konania jedného aktéra (štátu) správaniu a konaniu druhého a ich vzájomné zbližovanie, za účelom efektívnejšieho napĺňania spoločných záujmov. Z pohľadu racionalistov je odhodlanie k spolupráci motivované porovnaním straty (čiastočnej straty utajenia vlastných záujmov či dokonca suverenity) a zisku (efektívnosti, rýchlosti, menších nákladov) zo vzájomnej spolupráce. Pragmatický pohľad stojí v kontraste s altruistickým pohľadom idealistov, u ktorých je spolupráca štátov jedinou prirodzenou cestou k dosiahnutiu mieru. Z pohľadu konštruktivistov je spolupráca motivovaná spoločne zdieľanými normami a ideami a spoločným presadzovaním záujmov. Spolupráca môže byť výsledkom procesu jednania alebo vyjednávania (V4), alebo môže byť nariadená silnejším aktérom s tichým súhlasom slabšieho partnera (západný Balkán a EÚ) (*Dougherty-Pfaltzgraff 2001: 505*).

Spolupráca môže prebiehať na bilaterálnej či multilaterálnej rovine. Oblasti vzájomnej spolupráce zahŕňajú politiku, ekonomiku, obchod, kultúru, transport a mnohé iné. Ako už bolo spomínané, spolupráca môže, ale nemusí, prerásť do integrácie v závislosti od vôle jednotlivých aktérov. Spolupráca obvykle prebieha na medzivládnej platforme, t.j. bez alebo len s minimálnymi spoločnými inštitúciami s nadnárodnými právomocami.

Podobne sa pokúsim definovať **integráciu**. Pozornému čitateľovi neujde zjavná podobnosť v znení, čo je spôsobené tým, že opäť neexistuje jednotná definícia pojmu integrácia, a navyše mnohí autori pripisujú obom pojmom rovnaký význam.

Autori obvykle popisujú integráciu ako dobrovoľný proces, so súhlasom jednotlivých strán a ako tzv. komunitárny proces ¹⁵. Integráciu tak môžeme v duchu komunitarizmu považovať za proces tvorby politickej komunity. (*Dougherty-Pfaltzgraff 2001: 507-510*)

Regionálna integrácia pre nás predstavuje vyššiu a hlbšiu formu spoločnej aktivity (v porovnaní so spoluprácou) smerom k utváraniu vyššej supranacionálnej jednotky ekonomickej alebo politickej povahy, s vlastnými inštitúciami a centralizovaným rozhodovaním. Integrácia sa opäť môže rozvíjať v ekonomickej alebo politickej oblasti, na bilaterálnej alebo častejšie na multilaterálnej úrovni. Integrácia je zväzujúcejšia forma

¹⁵ Komunitarizmus pojednáva o vytváraní podmienok k vybudovaniu inkluzívnych komunít, v európskom prostredí počíta s národnými štátmi ako základnými stavebnými jednotkami EÚ a iných európskych inštitúcií.

spolupráce spojená s prenášaním niektorých rozhodovacích kompetencií na nadriadené inštitúcie za prísľub efektívnejšieho dosahovania spoločných cieľov a záujmov.

Za špecifickú formu integrácie môžeme teda považovať i európsku integráciu. Tá vykazuje nasledujúce znaky: 1) odohráva sa na európskom kontinente; 2) je chápaná ako proces (na rozdiel od stavového chápania); 3) ide o komplexný proces – zahŕňa integráciu ekonomickú, politickú, bezpečnostnú a kultúrnu; 4) výrazom politickej integrácie je vznik nadnárodných inštitúcií so špecifickými právomocami; 5) dnes identifikujeme rôznych aktérov integračného procesu – štáty, inštitúcie, regióny atď. – ktorí vzájomnými interakciami vytvárajú husté siete a väzby. (*Kratochvíl 2008: 26*)

Záverom môžeme konštatovať, že spolupráca i integrácia zahrňuje štáty v kolektívnej činnosti. Rozdiel je však v intenzite vzťahu a spôsobe organizácie tohto vzťahu.

1.2 Spolupráca a integrácia v teóriách integrácie, resp. teóriách európskej integrácie

Aby som zúžila teoretický záber na skúmanú problematiku spolupráce a integrácie v rámci európskeho kontinentu, pozriem sa bližšie len na niektoré teórie európskej integrácie ako určitej podskupiny teórií medzinárodných vzťahov.¹⁶ Zvolím chronologický postup, v ktorom sa jednotlivé teoretické smery skúmajúce fenomén európskej integrácie dostávali do popredia.¹⁷ Je potrebné upozorniť, že ani jedna z teórií európskej integrácie nie je schopná komplexne vysvetliť všetky etapy a vývojové tendencie integračného procesu.

Jednou zo základných, tzv. veľkých teórií európskej integrácie¹⁸ je popri federalizme teória funkcionalizmu D. Mittraniho¹⁹, resp. na neho nadväzujúci neofunkcionalizmus E. B. Haasa. Práve druhý spomínaný, ako jeden z mála, upozorňuje a dôsledne sa venuje

¹⁶ V tejto časti budem vychádzať z prác: *Carlsnaes-Risse-Simmons 2006, Dougherty-Pfaltzgraff 2001, Fiala et al. 2007, Kratochvíl 2008, Laffan 1992, Rosamond 2000*.

¹⁷ Nebudem sa zaoberať vysvetľovaním podstaty nami uvádzaných teórií, len vyberieme tie časti, ktoré sa venujú (ak vôbec) konceptom spolupráce a integrácie. Neofunkcionalizmu E. B. Haasa je venovaná väčšia pozornosť z toho dôvodu, že ako významná (dnes však už prekonaná) teória významne ovplyvnila ďalšie napredovanie disciplíny, a ako jedna z mála sa detailne venuje rozlíšeniu pojmov spolupráce a integrácie.

¹⁸ Ako ich nazýva V. Fiala a kol. v *Teoretické a metodologické problémy evropské integrace*.

¹⁹ Funkcionalizmus vychádza z integrácie zameranej funkcionálne, t.j. podľa sektorov a nie teritoriálne, a hlavným obsahom sa tak stávajú technické otázky, mechanizmus vetvenia a primárna rola technokracie. Mittrany sa však stavali negatívne k politickej integrácii a exkluzívnej integrácii ohraničenej politicko-geograficky. (*Kratochvíl 2008: 75-84*)

rozlíšení pojmov „spolupráca“ a „integrácia“. Skúmanie regionálnej spolupráce a integrácie sa výraznejšie objavuje až v povojnovom období, kedy dochádza k prvým reálnym integračným úspechom v Európe, nakoľko tieto boli dobrovoľné a nenásilné („*non-coercive efforts*“) (Haas 1970: 608) bez použitia sily a hrozieb ako tomu bolo často v predvojnovnej ére. Skorší **federalistický prístup** taktiež operuje s princípom integrácie nezávislých štátov, vedúcej k vytvoreniu jedného inštitucionalizovaného celku v podobe tzv. európskej federálnej organizácie. (Kratochvíl 2008: 49-72). Napriek dočasnému ústupu do úzadia zostávajú jeho myšlienky živé dodnes, hlavne v kontexte debaty o finalite európskeho integračného procesu.

Neofunkcionalizmus sa stal na dlhú dobu dominantnou teóriou a významným spôsobom ovplyvnil chápanie európskej integrácie ako fenoménu. Koncept regionálnej spolupráce je podľa E.B. Haasa relatívne vágny, zahrňujúci „*akúkoľvek medzištátnu aktivitu s menej než univerzálnou účasťou namierenú k uspokojeniu spoločne pociťovanej potreby*“ (Haas 1970: 611). Zároveň E. B. Haas definuje integráciu ako „*proces, ktorým sú politickí aktéri z odlišných národných prostredí presvedčovaní, aby presunuli lojalitu, očakávania a politické aktivity smerom na nové centrum, ktorého inštitúcie majú či požadujú právomoci nad existujúcimi národnými štátmi*“ (Haas 196: 366-367). Ďalej dodáva, že štúdium regionálnej integrácie smeruje k vysvetleniu prečo a ako sa štáty vzdávajú časti svojej suverenity a dobrovoľne sa miešajú a zlučujú so susediacimi štátmi. Tým vlastne prichádzajú o faktické znaky suverenity, aby získali nové poznatky a taktiky, ako riešiť ich vzájomné problémy. (Haas 1970: 610) Neofunkcionalizmus vychádza z predpokladu prelievania („*spill-overs*“) integrácie z oblasti ekonomiky do oblasti politiky, na rozdiel od predchádzajúceho funkcionalizmu.

Prikláňam sa k názoru Haasa, že neexistuje jednota v pohľade na charakter integrácie. Niektorí autori chápu integráciu ako komplexný proces zbližovania a prenášania suverenity na vyššie celky a vytvárania politických (E.B. Haas), bezpečnostných spoločenstiev (K. Deutsch) alebo únií (federalisti). Iní považujú integráciu za konečný výsledok procesu (A. Etzioni), teda stav. Haas považuje za objekt štúdia regionálnej integrácie mierumilovné vytváranie nových typov organizovaných ľudských spoločenstiev a procesy, ktoré k tomu vedú. (Haas 1970: 608)²⁰

²⁰ Joseph S. Nye ďalej rozvádza neofunkcionalistickú myšlienku, keď obecný koncept integrácie ako zjednocovanie častí do celku a vytváranie vzájomnej závislosti ďalej delí na koncept integrácie ekonomickej, politickej a sociálnej, a na ďalšie podkategórie, čo umožňuje kvalifikovanejšie zrovnávanie. (Nye 1968: 858).

Neofunkcionalizmus E.B. Haasa predstavoval výzvu klasickému realizmu a idealizmu (Ruggie 2005: 286). Avšak časom, ako i sám autor priznáva, sa táto teória stala prekonanou („*obsolescent*“), pretože nedokázala vysvetliť zmenené integračné a dezintegračné tendencie v Európe.

Skúmaním integrácie sa zaoberal aj Karl Deutsch v jeho **teórií komunikácie** (resp. teórií tranzakcionalizmu). Deutsch chápe politickú integráciu ako sociálny proces budovania bezpečnostných spoločenstiev zvyšovaním intenzity komunikácie, resp. intenzity transakcií. V rámci spoločenstiev získavajú členovia pocit spolupatričnosti so spoločenstvom, jeho inštitúciami a praktikami, ktorý vedie k dlhodobému udržaniu mieru. Vybudované očakávanie na základe intenzívnejšej komunikácie, tzv. transakcií, vedú k riešeniu prípadných konfliktov bez použitia sily. (Deutsch 1957 in Dougherty 2001: 510) Deutsch uvažuje o dvoch typoch bezpečnostného spoločenstva: zjednotené („*amalgamated security community*“) s vyššou mierou politickej integrácie, a teda väčšou inštitucionalizáciou; a pluralitné („*pluralistic security community*“) s obmedzenou politickou integráciou a väčšou mierou autonómie jednotiek, ktoré považuje za stabilnejšie. (porovnaj Kratochvíl 2008: 63-72, Dougherty-Pfaltzgraff 2001: 519-532)

Významným posunom v chápaní integrácie a spolupráce bolo pripustenie dvoch základných integračných tendencií, pod ktoré môžeme v podstate zaradiť väčšinu minulých a súčasných pohľadov na európsky integračný proces. Hovoríme o tzv. **nadnárodnom**, resp. supranacionálnom, a **medzivládnom**, resp. intergovernmentálnom prístupe k integrácii. Prvý obhajuje prenášanie kompetencií a zdieľanie suverenity na novo vytvárané nadnárodné inštitúcie; druhý naopak preferuje integráciu v podobe zachovania suverenity a rozhodovania v národných rukách. Zástancovia medzivládneho prístupu tak napríklad rozlišujú medzi tzv. nízkou politikou, týkajúcou sa záležitostí bežného života, kde je hlbšia integrácia mysliteľná a žiaduca; a vysokou politikou v oblasti kľúčových záujmov štátov (bezpečnosť, zahraničná politika), kde je vzájomná medzištátna spolupráca obmedzená. (Hoffman 1991 in Daugherty-Pfaltzgraff 2001: 522).²¹

²¹ Predstavitel' klasického realizmu S. Hoffmann navyše odmieta prepojenie ekonomickej a politickej integrácie a dodáva, že integrácia (ekonomická) prebieha, ale len tam, kde to štáty ako jediní relevantní aktéri pripustia, t.j. v oblasti nízkej politiky. (Hoffman 1996 in Kratochvíl 2008: 102-105)

Nemožno vynechať ani jednu z dnes snád' najvplyvnejších teórií európskej integrácie, a to **liberálny medzivládny prístup** A. Moravcsika. Tento prístup stavia na medzivládnom (štát ako kľúčový aktér), racionalistickom (maximalizácia úžitku racionálne zmýšľajúceho aktéra), inštitucionalistickom (úloha, i keď obmedzená, inštitúcií pri uľahčovaní spolupráce) a liberálnom (ekonomickom) základe. Európska integrácia je podľa A. Moravcsika „*radom racionálnych volieb, ktoré učinili vodcovia štátov. Tieto voľby zodpovedali obmedzeniam a príležitostiam, ktoré pramenili z ekonomických záujmov vplyvných domácich skupín, z relatívnej moci každého štátu v medzinárodnom systéme a z role medzinárodných inštitúcií, ktoré posilňovali dôveryhodnosť medzištátnych vzťahov*“ (Moravcsik 1998: 18 in Kratochvíl 2008: 170).

Z predchádzajúceho výpočtu je zrejmé, že podstatná väčšina teoretických prístupov k európskemu integračnému procesu sa venuje integrácií ako takej, resp. európskej integrácií so zameraním na ES/EU. Menším formám integrácie, resp. spolupráci, sa venuje len málo pozornosti, vynímajúc E.B. Haasa. Európsky kontinent totiž okrem Európskej únie zahŕňa i množstvo menších, integračných alebo len kooperačných štruktúr. Aká je ich rola, ak vôbec nejaká je? Aká je podstata ich vzniku a existencie? Prečo sa niektoré zoskupenia profilujú ako čisto kooperačné a iné ako ekonomicko-integračné? Uvedené skutočnosti tak boli podnetom pre moje rozsiahlejšie skúmanie a predmetom dizertačnej práce. Dizertačná práca je tak skromným pokusom o zaplnenie tejto medzery v poznaní.

Ak sa venujeme výpočtu teórií integrácie, či bližšie regionálnej integrácie, nemali by sme opomenúť i relatívne nový (od 90. rokov), široký a otvorený myšlienkový smer v podobe **nového regionalizmu**. Táto teória má ambície kompenzovať nedostatky klasických integračných teórií hlavne v nasledujúcich bodoch: 1) striktne nerozlišuje medzi ekonomickou a politickou integráciou; 2) skúma ako európske, tak i mimoeurópske procesy; 3) uvažuje o štátnych a neštátnych aktéroch integrácie (regionalizmus zdola); 4) skúma teritoriálne i neteritoriálne (funkcionálne) ukotvené procesy. (Waisová 2009: 56-60) Tento prístup chápe regionálnu integráciu ako „*multikauzálny fenomén, v ktorom nemožno jednotlivé procesy [ekonomické, politické, bezpečnostné, spoločenské] oddeliť*“ (Waisová 2009: 58). Podľa jedného z hlavných predstaviteľov **Björna Hettneho** je región „*sociálnym konštruktom*“ (Hettne 1999), ktorý možno chápať ako teritoriálne jednotný priestor, podobne ako priestor spájaný kultúrnou, jazykovou alebo náboženskou podobnosťou. Určitou slabou stránkou nového regionalizmu na jednej strane a silnou stránkou na strane druhej je

skutočnosť, že autori dôsledne nerozlišujú medzi konceptom spolupráce a integrácie.²² Integrácia ako „*dynamický, multidimenzionálny mnohovorstevnatý proces*“ (Waisová 2009: 60) vychádza zo spolupráce, ktorej hybnou silou býva spočiatku ekonomická interdependencia. K integráciám tak priradujú i také voľné formy spolupráce, ktoré podľa iných teórií nevykazujú žiadne známky hlbšej integrácie. Nový regionalizmus navyše nerozlišuje ekonomickú a politickú podstatu integrácie. Z toho prameniari pokus o klasifikáciu zoskupení - na základe stupňa integrácie - tak nutne spojuje notoricky známe ekonomické stupne integrácie (oblasť voľného obchodu, colná únia, spoločný trh, menová únia, hospodárska únia) s kategóriami (politologicko-)politickými (regionálne fórum, regionálny režim, medzivládna organizácia, politická únia, federácia, regionálny štát)²³. Relatívna voľnosť a otvorenosť prístupu nového regionalizmu tak predstavuje novodobú prijateľnú alternatívu strnulým klasickým prístupom k integračným procesom.

1.3 Racionalizmus verzus štrukturalizmus

Vo svojej podstate sa integráciou zaoberajú aj ďalšie teórie európskej integrácie, a to teória vzájomnej závislosti, nový inštitucionalizmus, teória režimov, teória hier a iné. Iná rovina skúmania - nie z pohľadu teórií medzinárodných vzťahov alebo európskej integrácie - nám umožní sledovať multidisciplinárny prístup k štúdiu regionálnej integrácie. Zaujímavý príklad ponúka i stále aktuálna diskusia, alebo slovami Alexandra Wendta konverzácia, medzi dvoma prístupmi: racionalizmom a konštruktivizmom. Ani nie tak teórie medzinárodnej politiky, ako metodologické prístupy alebo analytické objektívy („*lenses*“) nazerania na realitu, dotvárajú komplexný pohľad na regionálnu spoluprácu a integráciu. Zástancovia jedného a druhého prístupu - James Fearon a A. Wendt - odporúčajú, že napriek určitým odlišnostiam je možné kombinovať oba prístupy, čím sa utvorí komplexný pohľad na medzinárodné vzťahy. (Fearon-Wendt in Carlsnaes et al. 2006)

Podstata **racionalizmu** v kontexte medzinárodných vzťahov vychádza z teórie racionálnej voľby, z tradície pozitivizmu, individualizmu a materialistického neorealizmu.

²² Regionalizácia vychádzajúca z nie štátom riadených ale spontánnych a prirodzených tržných, resp. ekonomických procesov, je chápaná ako nižšia forma regionalizmu, ktorá je naopak iniciovaná a riadená zhora štátom. Regionalizácia je podľa Söderbauma „*proces spolupráce, integrácie, kohézie a tvorby identity formujúcej regionálny priestor*“ (Söderbaum in Waisová 2009:60).

²³ Detailnejší popis jednotlivých kategórií nájdí v Waisová 2009, kapitola 2., str. 60-66.

Inak povedané, podstatou je snaha vysvetliť makro-sociálne javy a správanie pomocou mikro-motívov (*Fearon-Wendt in Carlsnaes et al. 2006: 56*). Naopak, **konštruktivizmus**, ako analytický nástroj skúmania sociálnej reality, vychádza z presvedčenia, že idey konštruujú sociálnu realitu a tá konštruuje povahu subjektov. (*Wendt 2007:1*) Aktéri nekonajú na základe materiálneho sebeckého záujmu ale na základe noriem a hodnôt a tzv. logiky vhodnosti („*logic of appropriateness*“) - a nie logiky výhodnosti („*logic of consequence*“), keď aktéri kalkulujú, ako najlepšie dosiahnuť maximalizáciu svojho úžitku v daných normatívnych podmienkach. Normy a idey utvárajú identitu a záujmy aktérov. (*Fearon-Wendt in Carlsnaes et al. 2006: 52-72*). Kľúčový je i proces socializácie, resp. europeizácie (začleňovanie štátov do normatívneho rámca Únie). (*Kratochvíl 2008: 180*) Európsku úniu a jej členské štáty, optikou sociálneho konštruktivizmu, chápeme ako sociálne štruktúry, ktoré sa v priebehu času menia, tak ako sa postupne menia ich identity a záujmy – t.j. princíp vzájomnej, neustále prebiehajúcej konštitúcie štruktúry a aktérov (EÚ a V4).

V súlade s predchádzajúcimi názormi o vzájomnej komplementarite oboch prístupov, sa pokúsim o komplexný pohľad na realitu európskeho integračného procesu jedným i druhým spôsobom, a následne zohľadním ten vhodnejší pre skúmanie sub-regionálnych foriem spolupráce a integrácie.²⁴

Vychádzajúc z **racionalistického prístupu**, sa pokúsim o analýzu danej reality zdola nahor (bottom-up), t.j. začínam na úrovni jednotlivých aktérov - v tomto prípade visegrádske národné štáty – a postupujem smerom nahor k vyššiemu systému - EÚ. Konkrétny postup analýzy bude nasledovný:

1) *identifikujeme jav, resp. proces, ktorý chceme skúmať*: rozhodnutie vytvoriť regionálnu spoluprácu V4;

2) *identifikujeme aktérov*: štyri visegrádske štáty a EÚ;

3) *navrhujeme možné spôsoby interakcie*:

a) EÚ podporuje vzájomnú spoluprácu v regióne v období pred vstupom ako vyjadrenie schopnosti spolupráce, ale už v samotnom procese vyjednávania a vstupu do Únie presadzuje individuálny prístup, a tým vyvoláva súperenie v rámci V4; V4 sa v novej historickej situácii snaží o celkovú transformáciu a začlenenie do západných

²⁴ V tejto pasáži budem vychádzať z príspevku J. Fareona a A. Wendta *Rationalism v. Constructivism: a Skeptical View in Carlsnaes 2006*. Snažím sa kopírovať logiku prístupu racionalizmu a konštruktivizmu, ako ich porovnávajú spomínaní autori, a aplikujem ju na náš konkrétny príklad.

štruktúr, hlavne do EÚ a NATO, a preto odpovedá na výzvu EÚ a formuje regionálnu platformu politickej a neskôr ekonomickej spolupráce – spolupráca zostáva zachovaná i po vstupe krajín V4 do EÚ;

b) začiatok úvahy rovnaký ako v bode a) s odlišným záverom – spolupráca V4 zaniká po vstupe jej členov do EÚ;

c) existuje i hypotetická možnosť vytvorenia a existencie Visegrádskej spolupráce mimo EÚ, t.j. ako alternatíva členstva v EÚ;

4) *vyjadrim preferencie aktérov v rámci možností v bode 3):*

k úvahe a) V4 vyhovuje podpora (slovná i finančná) západných štruktúr, resp. EÚ a svoju existenciu a činnosť orientujú k splneniu jedného z hlavných dlhodobých cieľov – vstupu do EÚ; po vstupe však objavujú nové oblasti spolupráce a akomodujú svoje ciele a aktivitu na činnosť v rámci EÚ; vládne všeobecná zhoda v rámci V4 o zachovaní spolupráce i naďalej a zo strany EÚ nie je viditeľná nepodpora sub-regionálnych foriem spolupráce;

k bodu b) členovia V4 sa po splnení primárnych cieľov Visegrádskej spolupráce rozhodnú vzájomnú spoluprácu ukončiť, nakoľko všetci sú členmi vyššieho integračného celku EÚ a nepovažujú za vhodné štiepiť aktivitu na menšie fóra; navyše v rámci skupiny prevládajú individualistické tendencie k presadzovaniu vlastných záujmov; spoločných bodov zhody je menej ako tých odlišných; EÚ je aj tak založená na princípe rovnosti každého členského štátu a k regionálnym skupinám nie je prihliadané;

k bodu c) v krajinách V4 prevláda názor, že vstup a členstvo v EÚ prináša viac negatív ako pozitív, cena vstupu je príliš veľká v podobe straty suverenity a rozhodovacej právomoci, preto sa rozhodnú pre voľnejšiu neinštitucionalizovanú formu sub-regionálnej spolupráce ako efektívnejšej alternatívy členstva v EÚ;

5) *ukážeme, ako na základe racionálneho rozhodnutia aktérov, založeného na presvedčení a možnostiach druhých aktérov, dospejeme k aktivite alebo procesu, ktorý skúmame* - aktéri, t.j. visegrádske krajiny sa po páde sovietskeho bloku nasmerujú na západ ako jediné racionálne východisko z politickej a ekonomickej podriadenosti sovietskemu systému; uvažia svoje možnosti (veľkosť, politický a ekonomický stav, geopolitické postavenie, možné hrozby) a dospejú k poznaniu, že pre malé zaostalé postkomunistické štáty strednej Európy je najvýhodnejšie zapojiť sa do už prebiehajúceho relatívne úspešného projektu v podobe vznikajúcej EÚ, riziko novej izolácie prevýši možnosť zapojenia sa do ekonomickej integrácie, spoločného trhu, politickej a bezpečnostnej integrácie; a konečne

poznanie, že presadzovanie vlastných záujmov bude ľahšie a priechodnejšie, ak sa spoja do relatívne voľného zoskupenia slúžiaceho ako platforma vzájomnej komunikácie a koordinácie postojov a ich následné presadzovanie na pôde EÚ; malé štáty V4 by nemali šancu uspieť mimo EÚ.

Uvažovanie v duchu **konštruktivismu** bude na rozdiel od predchádzajúceho založené nie na logike kauzálnej²⁵ ale logike konštitutívnej²⁶. Stredobodom záujmu konštruktivistov je otázka, ako sú objekty a sociálne praktiky (hlavne tie, ktoré sú bežne považované za dané a prirodzené) konštruované – v tomto prípade ide o existenciu sub-regionálnych štruktúr. Pokúsim sa demonštrovať základné tézy tohto prístupu:

1) Hlavným záujmom je štúdium role ideí v konštruovaní sociálnej reality – akú úlohu zohrávajú pocit spolunáležitosti, svornosti, podobnosti, výnimočnosti stredoeurópskeho regiónu pri vytváraní regionálnej spolupráce a jej zapojenia do komplexnejších štruktúr. Inak povedané dôležitosť nezohrávajú len materiálne faktory ako geografia, geopolitika, veľkosť, zdroje a pod., ale tieto získavajú význam len prostredníctvom ideí.

2) V duchu konštruktivismu sa snažíme odhaliť sociálne konštruovanú povahu aktérov – visegrádske štáty zoskupené vo V4 – ako získavajú svoju identitu a záujmy. Na tomto mieste sa pokúsim vysvetliť, prečo sa štáty V4 rozhodli pre vzájomnú spoluprácu, prečo vlastne tieto štyri krajiny, a prečo práve taký typ spolupráce. Štáty Visegrádskej štvorky sa po '89 roku zhodli na „návrate do Európy“, kde (by mali) vlastne patrili. Významnú úlohu zohrala aj geografia a geopolitika, keď snahy V4 smerovali k odstráneniu nálepky „východná Európa“ a nalepenie novej „stredoeurópskej“ nálepky. Je to možné chápať ako symbolický krok k utváraniu novej identity regiónu, ako snahu vymaniť sa z područia sovietskej minulosti a smerovať do západnej, európskej budúcnosti. Napriek niektorým odlišnostiam v rozlohe, vyspelosti či pokročilosti s reformami stavali krajiny svoju stredoeurópsku identitu na spoločnej historickej skúsenosti (pozitívnej i negatívnej) z členstva v monarchiách, štátoch či blokoch, spoločných či podobných náboženských, ideologických, kultúrnych a etických hodnotách, etnickej a jazykovej blízkosti a spoločných víziách. Na tom vystavali i svoje základné záujmy, požiadavky a ciele: odsun sovietskych vojsk a zbavenie sa ostatných sovietskych pozostatkov, politická a ekonomická transformácia po vzore západnej demokracie a tržného hospodárstva, začlenenie sa do európskych a transatlantických

²⁵ Skúmam pôvodný stav a výsledok procesu ako individuálne javy, keď existujúca príčina postupne vedie k nasledujúcemu efektu.

²⁶ Keď podstata jedného javu ovplyvňuje a utvára jav druhý a opačne, teda jav je výsledkom podmienok, ktoré daný jav vôbec umožnili, t.j. jav je závislý na daných podmienkach.

ekonomických, politických a bezpečnostných štruktúr. Je potrebné si uvedomiť, že toto utváranie identity a záujmov neprebiehala izolovane, ale vzájomnou interakciou so západom (všeobecnou podporou transformačných a integračných tendencií) i východom (snahou o dištancovanie sa od minulosti na strane jednej a snahy Ruska o udržanie vplyvu v tradičnej sfére záujmu na strane druhej). Balansovanie medzi východom a západom tak možno považovať za dôležitý a neustále aktuálny faktor utvárania identity stredoeurópskeho regiónu.

3) Jedným z princípov konštruktivismu je metodologický prístup holizmus, v protiklade k individualizmu, ktorý znamená študovanie javov v rámci sociálneho celku v súvislostiach, nie individuálne a izolovane. V našom prípade ide predovšetkým o skúmanie fenoménu sub-regionálnej spolupráce (V4, Baltská spolupráca) v rámci širšieho a komplexnejšieho procesu európskej integrácie, konkrétne EÚ.

4) Nemenej dôležitý je princíp vzájomne konštitutívnych vzťahov. Hovoriť o sub-regionálnej spolupráci by nemalo zmysel, resp. malo iný zmysel, keby neexistovala regionálna integrácia v rámci Únie. Visegrádska spolupráca odvodzuje svoju aktivitu, ak nie existenciu, od Európskej únie. a naopak, EÚ vníma a berie do úvahy (aj keď nie viditeľne) sub-regionálne platformy v jej rámci (či už ako koalíciu, hlasovací potenciál, iniciátora určitej politiky, či v minulosti ako výraz ne/schopnosti spolupracovať, špecifikum regiónu, určitej „obchodnej známky“). Visegrádska spolupráca bez EÚ by pravdepodobne nebola tým, čím je dnes, v pozitívnom i negatívnom zmysle.

Napriek súhlasu s autormi o možnej komplementarite oboch prístupov - racionalizmu a konštruktivismu – druhý spomínaný prístup, podľa môjho názoru, lepšie vystihuje podstatu samotnej Visegrádskej spolupráce a dôvody jej vzniku a pomáha vysvetliť neustále sa meniaci a vzájomne sa konštituujúci vzťah sub-regionálnej spolupráce a regionálnej integrácie. Identity stredoeurópskeho, resp. baltského regiónu zohrávajú dôležitú úlohu vo formovaní záujmov regiónu voči okoliu.

1.4 Súvisiace metodologické problémy – komplexnosť pojmov

Na dokreslenie deklarovanej komplexnosti a vágnosti pojmov spolupráca a integrácia, je vhodné pripomenúť rozličné pohľady na problematiku. Spoluprácu a integráciu môžeme deliť:

- 1) podľa obsahu (napr. Nye), resp. oblasti, v ktorej sa oba procesy odohrávajú: na ekonomickú, politickú, bezpečnostnú, kultúrnu, či sociálnu;
- 2) podľa počtu zúčastnených strán: na bilaterálnu a multilaterálnu;
- 3) podľa rozsahu: na miestnu/lokálnu, regionálnu, medzištátnu/medzinárodnú, globálnu;
- 4) podľa časového hľadiska (napr. Haas): na proces alebo konečný stav;
- 5) podľa stupňa riadenia procesu autoritami (napr. Wallace): na formálnu a neformálnu;
- 6) podľa toho, či ide o odstraňovanie bariér alebo tvorbu novej spoločnej politiky: na negatívnu a pozitívnu (napr. Tinberger a Pinder).

V práci sa ďalej zamýšľam, či je spolupráca východiskom pre integračný proces, alebo je to individuálny fenomén zriekajúci sa hneď v zárodku vyšších ambícií. Táto dilema však nemusí mať formu „buď - alebo“. Integračný proces považujem za proces zbližovania a zjednocovania sa jednotiek do vyššieho celku s kvalitatívne odlišnými vlastnosťami a právomocami, ako mali pôvodné jednotky. Za nutné východisko tohto procesu beriem spoluprácu ako vôľu prispôbovať sa ostatným aktérom za účelom lepšieho koordinovania a presadzovania spoločne zdieľaných záujmov. Niektorí aktéri sa však zhodnú na tom, že im takáto forma nezáväznej spolupráce formou konzultácií, koordinácie a dialógu vyhovuje a nechcú postupovať ďalej vo vytváraní spoločných nadnárodných inštitúcií a v odovzdávaní suverenity týmto orgánom. Podobnú paralelu nachádzame i v obsahu spolupráce a integrácie. Politická spolupráca môže (ale nemusí) prerásť do politickej integrácie (napríklad vznik federácie); ekonomická spolupráca môže (ale nemusí, avšak častejšie sa tak stáva) prerásť do ekonomickej integrácie (notoricky známy proces colná únia - zóna voľného obchodu - spoločný trh - ekonomická únia). Alebo nastane tretia možnosť, keď spolupráca, resp. integrácia v ekonomickej oblasti postúpi cez všetky vývojové stupne až do fázy politickej integrácie (... - menová únia - politická únia). Je dôležité si uvedomiť, že nie je vždy možné, ani žiaduce, striktné oddelovať ekonomickú a politickú stránku spolupráce, resp. integrácie (hlavne v ich zárodku), pretože sú to oblasti prepojené a navzájom sa

ovplyvňujúce. Niet ekonomiky bez politiky a politiky bez ekonomiky. Navyše je ťažké hodnotiť úspešnosť spolupráce verzus integrácie, pretože moment prerodu spolupráce na integráciu býva často ťažko identifikovateľný.

Skúmaním európskeho kontinentu a jeho novodobých procesov identifikujeme dve súbežné tendencie. Prvú tendenciu charakterizuje počiatkový impulz integrácie, hlavne v ekonomickej oblasti a jej postupný prechod do oblasti politickej. V tomto prípade budeme abstrahovať od vyššie zmieneného faktu ťažkej deliteľnosti ekonomickej a politickej sféry, a od faktu, že i v počiatkoch ekonomickej integrácie nájdeme politický impulz. Príkladom prvej tendencie je Európska únia a jej prerod zo Spoločenstiev uhlia a ocele, Euratom a Európskeho hospodárskeho spoločenstva - primárne zameraných na oblasť ekonomickú - a jej zmena na jednotnú Úniu, ktorá vykazuje i jasné znaky integrácie v politickej oblasti. Pokusy o tzv. federalizáciu alebo vytvorenie jednotného politického celku s jasnými znakmi štátu otvárajú diskusiu o ďalšom smerovaní tohto unikátneho integračného projektu. Iným príkladom môže byť i Benelux – integračné zoskupenie, ktoré z colnej únie postupne prešlo do fázy únie hospodárskej, až politickej. Na druhej strane sa na európskom kontinente vytvorili menšie zoskupenia, ktoré sa z rozličných dôvodov rozhodli zostať len v rovine spolupráce, alebo zostali len na nižšom stupni integrácie v ekonomickej oblasti, bez ambícií postupovať ďalej. Príkladom spolupráce v politickej, bezpečnostnej, kultúrnej a vzdelanostnej oblasti je voľná Visegrádska spolupráca, alebo viac inštitucionalizovaná Baltská spolupráca. Na nižšom stupni ekonomickej integrácie zostali napríklad zóny voľného obchodu CEFTA a BFTA. Prečo sa tieto zoskupenia zriekajú ambícií postupovať ďalej v spolupráci a/alebo integrácií a preferujú status quo? Má vôbec ich existencia a aktivita zmysel, keď sú súčasťou komplexnejšieho integračného procesu v podobe Únie? Aj to sú otázky, na ktoré sa zameriam vo svojej práci a budem na ne hľadať odpovede.

Z uvedeného stručného prehľadu teoretického podchytenia spolupráce je viditeľné, ako široko možno tému spolupráce a integrácie uchopiť. Nie je ambíciou tejto práce, ani mojou schopnosťou ako autora, postihnúť tak široký záber. Preto sa obmedzím len na skúmanie konkrétneho sub-regionálneho kooperatívneho zoskupenia – Visegrádskej spolupráce a jej pôsobenie v rámci širšieho integračného zoskupenia Európskej únie. Sledovaný vzťah tak možno schematicky označiť ako *sub-regionálna spolupráca verzus regionálna integrácia*. Pre porovnanie a načrtnutie podobného, a predsa iného, scenára vzájomného vzťahu použijem príklad Baltskej spolupráce, ako *sub-regionálna Baltská*

spolupráca verus regionálna integrácia EÚ. Z dôvodu rozsahového obmedzenia práce i obsiahlosti problematiky Visegrádskej a Pobaltskej spolupráce, sa budeme primárne venovať Visegrádskej spolupráci. Baltskému regiónu bude venovaná menšia pozornosť. Analýza Baltskej spolupráce tak bude slúžiť len na porovnanie a ukázanie variácií kooperačných zoskupení operujúcich v európskom regióne. K tomuto účelu nám poslúži pomocná metóda komparácie. Zároveň na analýze vzájomného pôsobenia V4 (a následne B3) a EÚ ukážeme premenu identity Visegrádskej spolupráce (a následne B3), a s tým súvisiacu zmenu záujmov v procese sociálneho učenia a adaptácie.

I. VISEGRÁDSKA SPOLUPRÁCA

2 Stredná Európa

Pre komplexné pochopenie fenoménu sub-regionálnej spolupráce v podobe Visegrádskej štvorky je potrebné definovať samotný región strednej Európy. Špecifiká stredoeurópskeho regiónu majú totiž výrazný vplyv na orientáciu a smerovanie visegrádskeho krajín.

Samotné vymedzenie regiónu strednej Európy nie je jednoznačné.²⁷ Jeho chápanie sa menilo v priebehu histórie podľa toho, aká veľmoc s danou definíciou prichádzala a aké záujmy tým sledovala. Nech je však vymedzenie akékoľvek (geografické, geopolitické, kultúrne alebo etnické), Česká republika, Maďarsko, Poľsko a Slovensko do strednej Európy neodmysliteľne patria. Na rozdiel od toho, zaradenie Nemecka, Rakúska či Slovinska do strednej Európy závisí od uhlu pohľadu.

Zjednodušene by sme strednú Európu mohli označiť ako región v srdci Európy ležiaci medzi dvomi mocnosťami: Nemeckom na západe a Ruskom na východe. Je to oblasť pestrosti a rozmanitosti všetkého druhu v pozitívnom i negatívnom zmysle. Lokalizácia v strede kontinentu mu dáva náznak strategickej dôležitosti a zároveň vojenskej zraniteľnosti. Pohľad na krajiny, ktoré do stredoeurópskeho priestoru zaraďujeme (či už v užšom alebo širšom pojatí), len potvrdzuje tvrdenie o rozmanitosti regiónu, čo do veľkosti, počtu obyvateľstva, etnickej a národnostnej štruktúry, jazykového pôvodu, ekonomickej a politickej vyspelosti ale aj historickej skúsenosti. Táto rozmanitosť regiónu síce obohacuje, ale môže vytvárať aj dojem ťažkej čitateľnosti, nepredvídateľnosti a menšej transparentnosti regiónu ako celku očami ostatných partnerov. (*Leška a kol. 1997: 88*)

²⁷ Problematikou členenia Európy a charakteristikou strednej a východnej Európy sa zaoberá množstvo autorov v českom i zahraničnom prostredí. pre hlbšiu analýzu vid' napr.: Jozef Macúrek (napr. *Dějepisectví evropského východu*. Praha: 1946), Oskar Halecký (napr. *Borderlands of Western Civilization: a History of East Central Europe*. New York: 1952), Hans Lemberg (*Porozumění: Češi – Němci – východní Evropa 1848–1948*. Praha 2000), Jan Křen (*Dvě století střední Evropy*. Praha: 2005), Piotr S. Wandycz (*Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti*. Praha: 1998), Norman Davies (*Europe: a history*. Oxford: 1996), Jiří Vykoukal (*Visegrád – možnosti a meze středoevropské spolupráce*. Dokořán: 2003) alebo Timothy Garton Ash (*Středoevropská volba*. ISE: 1992) a mnohí iní.

Stredná Európa je geograficky i historicky daný, reálne existujúci región. To však neznamená, že všetky procesy - politické, kultúrne, ekonomické alebo sociálne - prebiehali v danom celku časovo i obsahovo identicky. Napriek určitej vnútornej rozmanitosti sa výrazne odlišovali od procesov okolitého prostredia: západnej, východnej, severnej či južnej Európy. Tým región dostával špecifické, autonómne črty a dotváral svoju svojbytnosť. Už od počiatočného štádia sa stredná Európa kryštalizovala ako „vnútorne diferencovaný, navonok však predsa voči Západu i Východu autonómny celok, odpovedajúci na historické procesy a udalosti vlastným spôsobom“ (Avenarius 1994:16).

Ako uvádza V. Kural, pojem strednej Európy je pojmom „pohyblivým“ (Kural in Had – Kotyk 1998: 31). Do polovice 19. stor. zahrňovala stredná Európa „Nemecko a ostatné krajiny“, neskôr v nadväznosti na národno-emancipačný proces sa stredná Európa stala životným priestorom pre mnohé novovzniknuté malé štáty. V tomto období sa vytvorila aj tzv. stredovýchodná Európa²⁸, ako relatívne samostatný priestor ležiaci medzi Baltským a Jadranským, Egejským a Čiernym morom. (Kural in Had – Kotyk 1998: 31) V užšom ponímaní, tzv. stredovýchodnou Európou označujeme len jadro spomínanej oblasti, predstavujúce územie Českej republiky, Slovenska, Maďarska a Poľska. (Wandycz 1998: 11)

Pohyblivosť geografického a geopolitického konceptu strednej Európy možno aplikovať i na jeho kultúrnu, náboženskú a etnickú dimenziu. Rozhodujúcim faktorom je i „spoločenský pohyb“ (Leška a kol. 1997: 87), ktorý utvára, mení a dotvára stredoeurópsky región. Meniacu sa podobu strednej, resp. stredovýchodnej Európy možno dokumentovať už od antickej doby, keď región nielen spájala, ale i rozdeľovala spojnica jantárovej (vertikálnej) a dunajskej (horizontálnej) cesty. Delenie stredoeurópskeho regiónu sever - juh medzi barbarským germánskym osídlením a civilizovaným rímskym svetom sa postupom času (vrcholný stredovek) zmenilo na delenie východ - západ, a to na západnú nemeckú časť, postupne sa zjednocujúcu do jedného celku na geopolitickom základe, a na východnú uhorskú časť, stelesnenú v novo vznikajúcom viacnárodnom celku.²⁹ Dôležitá aj pre súčasný pohľad je skutočnosť, že od samotného vydelenia regiónu sa jeho charakteristickou črtou stáva tolerantné spolužitie mnohých národov v jednom regióne (až na výnimku týkajúcu sa veľmocenských ambícií Nemecka v 20. storočí). Koexistenciu a toleranciu - a to etnickú, kultúrnu, jazykovú, či náboženskú - tak môžeme považovať za špecifický znak

²⁸ Analýze pojmu „stredovýchodná Európa“ sa bližšie venuje i Wandycz 1998.

²⁹ „Pohyblivosť“ stredoeurópskeho regiónu rozoberá aj Křen 2005: 26-27.

stredoeurópskeho regiónu. Paradoxne, i keď región strednej Európy z kultúrno-náboženského hľadiska vždy patril k západnej civilizácii, väčšina ho neustále zarad'ovala k Východu.³⁰ (Wandycz 1998: 11)

Dvadsiate storočie nebolo konceptu jednotnej strednej Európy príliš naklonené. Dva nemecké pokusy o revíziu regiónu podľa vlastných geopolitických a kultúrnych predstáv spôsobili, že po Druhej svetovej vojne stredná Európa ako autonómny a svojbytný región v doterajšom chápaní takmer zanikla. Strednú Európu na niekoľko desaťročí rozdelila opona na západnú a východnú.³¹ (Avenarius 1994) Deliaci čiara prechádzajúca cez strednú Európu tak spôsobila, že Československo, Poľsko i Maďarsko sa počas Studenej vojny geopoliticky zaradili k Východu, a to i napriek tomu, „že zemepisné umiestnenie Prahy je na západ od Viedne, Atén či Istanbulu, ktoré patrili k Západu“ (Krejčí 2009: 16).

Obdobie Studenej vojny výrazne poznamenalo región strednej Európy vo všetkých stránkach spoločenského života. Politika, ekonomika, sociálny život, kultúra i myslenie sa podriaďovalo členstvu v sovietskom bloku. Kultúrne a ekonomické zaostávanie v porovnaní so západnou Európou sa natrvalo pripísalo ku charakteristike regiónu. Nútené členstvo vo východnom bloku sprevádzané túžbou po západnom štýle života sa stali typickými znakmi stredoeurópskeho regiónu. Navyše pretrvávala stále prítomná dilema orientácie Západ verzus Východ. História dáva za pravdu, že západné mocnosti i Rusko neraz súperili o vplyv v tomto regióne, a nie vždy prihliadali na vôľu „predmetu ich záujmu“. Stredná Európa neraz deklarovala svoju kultúrnu, historickú i politickú príslušnosť k Západu. Aj napriek tomu sa na niekoľko desaťročí dostala do zóny vplyvu Východu. Pre tento región tak nastala kríza identity³² a Západ ho začal vnímať ako periférnu východnú Európu. (Wandycz 1998)

Koncom 80. rokov badať čoraz viditeľnejšie tendencie a túžby východoeurópskych štátov vymaniť sa z násilného začlenenia do východnej Európy a znovu oživenia konceptu strednej Európy. Pomenovanie „východná Európa“ ako synonymum sovietskeho bloku sa stáva symbolom nešťastnej a nedobrovoľnej minulosti. Snahy o jasné dištancovanie sa

³⁰ Napríklad J. Křen 2005: 22 cituje Szücsa, ktorý popisuje strednú Európu zemepisne ako západný okraj východnej Európy, štrukturálne a kultúrne východný okraj západnej Európy.

³¹ Toto rozdelenie však nebolo dané len zvonka, ale skôr vyplývalo zo samotnej vnútornej štruktúry a hlavne geograficko-historického delenia. Ak sme brali strednú Európu širšie, t.j. od Rína po Karpaty, tak jej západná časť historicky inklinovala viac k západu, zatiaľ čo sa karpatská časť zmietala medzi východom a juhovýchodom.

³² Alebo slovami Irmanovej a Vykoukala eskalovalo „napätie medzi vlastným vnímaním identity stredoeurópskych národov a ich geopolitickým a historickým osudom“ (Vykoukal 2003: 8).

od tohto označenia sa stávajú vedúcim motívom prelomu 80. a 90. rokov³³. Nová stredná Európa stelesnená vo Visegrádskej štvorke sa tak snažila „*splynúť, resp. rozplynúť sa v západoeurópskom civilizačnom prostredí*“ (Avenarius 1994).

Niet divu, že po rozpade sovietskeho bloku sa štáty strednej Európy snažili o vlastné naplnenie pojmu „stredná Európa“, resp. snažili sa o návrat do Európy. Predpokladajme, že si uvedomovali svoj spoločný osud a snažili sa o znovuzískanie svojej stredoeurópskej identity. To mohlo byť jednou z hnacích síl vzniku stredoeurópskej spolupráce, ako predstupňa k integrácií celoeurópskej. Položme si však otázku, či tomu tak skutočne bolo? Ako to teda bolo s budovaním strednej Európy v 80./90. rokoch? Mysleli vôbec vtedajší politickí aktéri z Visegrádu na stredoeurópsky región, jeho špecifickosť, jeho identitu? Chceli skutočne vytvoriť, resp. znovuobnoviť silný životaschopný región v srdci Európy, schopný zasahovať do európskeho diania? Alebo bol hlavným a jediným cieľom návrat do Európy, t.j. priblíženie až asimilovanie sa do západnej Európy?

Fenomén strednej Európy predstavoval v očiach vtedajších aktérov určitú symboliku, ideu, a tou bolo predovšetkým ukotvenie nových demokracií v európskom, svetovom – čiže západnom - poriadku. Hlavným posolstvom príslušnosti k strednej Európe bola snaha dištancovať sa od Východu a ukázať svetu, že Visegrád sú krajiny stredoeurópske, a nie východoeurópske. Navyše tento región mal prispieť k duchovnému, kultúrnemu a intelektuálneho rozvoju Európy svojím osobitým vkladom. (*Kopeček in Vykoukal 2003:127*) Z toho vyvodzujem, že chápanie strednej Európy ako širšieho a komplexnejšieho konceptu, a nielen čisto geograficky vymedzeného regiónu, zohralo určitú úlohu najmä v intelektuálnych kruhoch.³⁴ Niektoré praktické kroky vychádzajúce z negatívnej skúsenosti z vnútej integrácie však občas kontrastovali s ideou „spolupráce spriaznených“.

Nezávisle na vymedzení stredoeurópskeho regiónu, vždy dokážeme identifikovať závislosť tohto sub-regiónu na dianí v celoeurópskom kontexte. Stredoeurópsky región geopoliticky, kultúrne i historicky vždy bol súčasťou Európy, európskych dejín. Zároveň sa neustále prejavuje dichotómia stredoeurópskeho regiónu v orientácií a neustále lavírovanie

³³ Dnes sa často používa i pojem „*stredná a východná Európa*“ (*Krejčí 2009*), ktorý sa ustálil po páde režimu hlavne v západnej Európe a stal sa synonymom pre transformujúcu sa postkomunistickú Európu. Tento termín navyše vystihuje problematičnosť orientácie regiónu ako na západ, tak i na východ.

³⁴ T. G. Ash komentuje Havlovu myšlienku, že stredná Európa je konceptom duchovným, kultúrnym a mentálnym, ku ktorému patrí i akási zvláštna stredoeurópska skepsa. (*Ash 1992: 10*)

medzi Východom a Západom. Nerozhodnosť tak môže pôsobiť negatívne oslabujúc postavenie regiónu ako predvídateľného a konzistentného telesa.

K faktorom, ktoré odlišujú región strednej Európy od Západu či Východu, je aj historicky dané sociálno-ekonomické zaostávanie³⁵ voči Západu, vychádzajúce z kultúrno-civilizačného oneskorenia stredoeurópskeho regiónu³⁶. (Wandycz 1998: 15) Navyše sa rozdiel prejavil aj v chápaní Západu ako industrializovaného a Stredo-Východu ako agrárneho. Snaha o modernizáciu a dobehnutie Západu tak sprevádza región strednej, resp. stredovýchodnej Európy až dodnes.

Vývoj v strednej Európe posledných dvoch desaťročí možno charakterizovať ako neustále snaženie „regiónu rozmanitosti, nepredvídateľnosti, kultúrnej a etnickej nejednotnosti“ o stabilitu, bezpečnosť, demokraciu, politickú a ekonomickú predvídateľnosť, a hlavne o získanie dôveryhodnosti v očiach západných i východných partnerov.

Stredoeurópsky región prelínajúci sa s Visegrádskou skupinou tak pre nás predstavuje svojský celok so špecifickými problémami a záujmami. Potenciál regiónu je značný, ale jeho využitie závisí hlavne od vôle, ambícií a schopností jednotlivých jeho súčastí presadzovať ideu spoločného regiónu smerom dovnútra aj smerom von. Základom znovuoživenia, znovuoživenia či znovuvytvorenia regiónu ako svojbytnej jednotky v rámci európskej architektúry je komunikácia, vedúca ku koordinácii názorov, postojov, záujmov a k spolupráci na rôznych úrovniach a oblastiach života. Len efektívnou a fungujúcou spoluprácou možno eliminovať negatíva, ktoré región charakterizujú (nepredvídateľnosť, nestabilita, možnosť eskalácie bilaterálnych konfliktov, sebeckosť a iné) a predstaviť región ako adekvátneho partnera Západu a Východu.

Región strednej Európy je tradične priestorom stretov a konfliktov (jednak v rámci regiónu, ale i zásahom zvonka), ale aj priestorom, kde sa zrodilo mnoho ideí o nadnárodnej spolupráci v rôznych sférach života.³⁷ Príčinu častých národnostných problémov a sporov

³⁵ Sociálno-ekonomické zaostávanie tak výstižne ilustruje model centrum (Západ) – periféria (Stredo-východ).

³⁶ Napríklad podľa Wandycza sa región strednej Európy stal súčasťou „civilizovanej Európy“ až v 10. storočí s príchodom kresťanstva zo Západu.

³⁷ Jan Křen charakterizuje túto iróniu stredoeurópskeho regiónu (ako regiónu nepriateľstva, nejednoty a vzájomných konfliktov, kde sa zrodilo množstvo federalizačných a integračných snáh a plánov) a nazýva strednú Európu „regiónom márnej federalizácie, ktorá sa však znovu (a reálne?) vracia v projektoch európskej Únie“ (Křen 2005: 23).

o hranice možno vidieť v skutočnosti, že na relatívne malom území žije veľké množstvo národov, národností, etník a jazykových skupín. To však nemusí byť nutne dôvodom ku konfliktom. Problémom je iné chápanie národa a štátu podmienené častým prerušovaním štátnosti. (Křen 2005: 24, Wandycz 1998: 17) To viedlo k emancipačným tendenciám národov, ktoré buď vlastnú štátnosť predtým nemali (Slováci), alebo o ňu niekoľko krát prišli (Poliaci, Česi i Maďari).³⁸ Obavy zo straty vlastnej novonadobudnutej štátnosti v 90 rokoch tak často rezonovali ako argument proti hlbšej integrácii v rámci regiónu i mimo neho. Navyše, ak zohľadníme faktor dlhodobej cudzej nadvlády nad územím, ľahšie pochopíme, prečo štáty stredoeurópskeho regiónu skôr inklinovali k voľnej spolupráci.

Pokusy o integráciu v rámci strednej Európy v 90. rokoch určite neboli jedinými. Pripomeňme integráciu v rámci kresťanskej Európy, v rámci Českej koruny, Poľsko - Litovského štátu, Uhorského kráľovstva či Habsburskej monarchie. Súžitie štátov, často násilne začlenených do väčších útvarov, nebolo ideálne, ani bezkonfliktné. Ojedinelým pokusom o bližšiu spoluprácu bola napríklad spoločná deklarácia z roku 1335, keď sa na hrade Visegrád, v sídle uhorských kráľov, stretli poľský, český a uhorský kráľ, ktorí sa zaviazali k úzkej spolupráci. Toto stretnutie možno chápať ako prvý stredoeurópsky summit o vzájomnej pomoci, mieri a bezpečnosti medzi Poľským, Českým a Uhorským kráľovstvom. Ďalšie reálne prejavy vôle a ochoty strednej Európy bližšie spolupracovať však nechali na seba čakať niekoľko storočí.

Kritici často spomínajú tzv. geopolitickú roztrieštenosť regiónu z hľadiska mocenskej rovnováhy³⁹. Ak sa zameriam len na visegrádske krajiny, tak Česká republika, Slovensko i Maďarsko patria k štátom malým a mocensky slabým, na rozdiel od Poľska, ktoré je charakterizované ako štát veľký. Malá moc Česka a Slovenska je daná „*predovšetkým malou hodnotou priestoru, na ktorom sa nachádzajú. (...) Ako v minulosti tak i dnes základné mocenské silokrivky Európy mínajú Česko i Slovensko*“ (Krejčí 2009: 320-321). Varšava i Budapešť sú na tom lepšie, pretože pretínajú hlavnú a vedľajšiu geopolitickú os. Je teda paradoxné, že v mysliach slovenských a českých politikov neustále dominuje idea geopolitickej dôležitosti regiónu, o ktorý má Západ prioritný záujem. Bohužiaľ, aj napriek tomu, že sú Slovensko a Česká republika „*často chápané ako politicky mimoriadne cenný*

³⁸ Porovnaj s Wandycz 1998: 16-18.

³⁹ K najčastejším kritériám rozdelenia štátov na malé a veľké patrí počet obyvateľov, veľkosť územia a podiel na svetovom HDP. pre hlbšiu analýzu pozri Krejčí 2009, kap. 17.

stred Európy, bez ktorého nemôže Západ na východ a Východ na západ (...), [história i súčasnosť naznačujú, že ani v budúcnosti] v žiadnej politickej konštelácii nebude toto územie súčasťou životných záujmov mocností“ (Krejčí 2009: 321). Z toho možno vyvodiť i lepšie geostrategické postavenie Poľska (navyš i väčšia mocenská sila) a Maďarska, čo môže viesť k odlišnému chápaniu Visegrádskej spolupráce ako takej. Ukazuje sa, že pre malé štáty ako Slovensko a Česká republika je forma spolupráce V4 prínosná, pretože ponúka možnosť presadiť sa na medzinárodnom poli.

Napriek v tomto texte prevažujúcemu pojatiu Visegrádu ako jedného a jednotného regiónu je potrebné zdôrazniť, že medzi jednotlivými prvkami regiónu v podobe suverénnych národných štátov existujú značné rozdiely. Tie vyplývajú z objektívne daných rozdielov v geografií, histórii, kultúre či náboženskej tradícii. Práve tie formovali východiská pre ďalšiu spoluprácu a integráciu. z kultúrno-náboženských faktorov zohráva v Poľsku a na Slovensku dôležitú úlohu katolícka tradícia; naopak Česká republika je výrazne ateistický štát.⁴⁰ Jazykovú rozmanitosť nie je potrebné nijak zvlášť pripomínať. Dôležitú úlohu určite zohráva i vedomie vlastnej historickej role, ktoré je zvlášť u krajín Visegrádu veľmi antagonistické.⁴¹ Iným príkladom je odlišný podiel poľnohospodárskej pôdy na území štátu či poľnohospodárskej výroby na celkovom HDP. Pre Poľsko a Maďarsko tak budú otázky poľnohospodárstva profilujúce, na rozdiel od Českej republiky, kde budú naopak dominantné otázky priemyselnej výroby. Taktiež je odlišná orientácia a charakter energetického sektoru a závislosť na externých zdrojoch. Odlišne vnímaná je i otázka menšín alebo ochrana vonkajších hraníc voči nelegálnej migrácii a cezhraničnému zločinu.

⁴⁰ To môže mať svoj vplyv aj na postoj spoločnosti a elit k integrácii: ateistická spoločnosť nepodlieha nesplniteľným ideálom, riadi sa individualizmom, racionalizmom a materializmom. z toho môže prameniť pragmatický a zdržanlivý postoj k integrácii do EÚ a nedôvera voči nadneseným ideálom Únie. Naopak katolícke vyznanie hlási k pokore, úcte, prispôbovaniu sa a ku konaniu dobra a pokánia. Katolícke spoločnosti sa ľahšie prispôbujú nadiktovaným pravidlám, prispôbujú a väčšine, prijímajú kritiku a tresty. Uvedomujú si smerovanie k vyšším cieľom a hodnotám.

⁴¹ Česká tradícia vychádza z úspešnej existencie a dejinnej role Českých zemí a Českého kráľovstva, neskôr Československého štátu. Slovensko svoju minulosť spája s „1000-ročným nevydareným manželstvom“ s Maďarmi a podradným postavením v Uhorsku. Nadradenosť Čechov nad ostatnými tak ostro kontrastuje s pocitom večného útľaku Slovákov, prevažne zo strany Maďarov a neraz aj zo strany Čechov. Maďarsko naopak stále pociťuje obrovskú krivdu Trianonu, kedy prišlo o 2/3 územia a obyvateľstva. Dodnes sú viditeľné snahy o jeho revíziu. To, čo Maďari považujú za diktát a národnú traumu, považujú Slováci či Česi za legitimizáciu štátnych útvarov, kde môžu konečne slobodne žiť. a nakoniec Poľsko, ktoré sa dokonca niekoľkokrát stratilo z mapy Európy, stavia svoju tradíciu na minulých krivdách, kedy sa neraz ocitlo medzi dvoma mlynskými kameňmi Nemeckom a Ruskom. Postavenie bojovníka za slobodu a demokraciu tak využíva v prospech role sprostredkovateľa a obhajcu nedemokratických režimov na východ od hranice Poľska.

Vychádzajúc z geopolitického vymedzenia predstavuje priestor strednej Európy prirodzený rámec zahraničnej politiky visegrádskych krajín. Dnes sa však musíme na zahraničnú politiku pozeráť z globálnej perspektívy a rámec záujmu rozšíriť prinajmenšom na európsky kontinent. Pre stredoeurópsky región je značne dôležitou skutočnosť, ako dokáže svoje bezprostredné okolie ovplyvňovať. Visegrádsku spoluprácu môžeme považovať za jeden z prostriedkov, ako ovplyvňovať vzťah regiónu k okoliu.

2.1 Visegrádska identita

Vedomie špecifickosti regiónu strednej Európy, zosobneného vo V4, nám pomáha lepšie pochopiť motiváciu visegrádskych krajín k vzájomnej spolupráci a európskej integrácii ako prirodzených cieľov zahraničnej politiky. Definovať základnú nadčasovú ideu stredoeurópskej spolupráce možno slovami Pavla Lukáča ako: *„spoločné dejiny, kultúra, priestor, potreba komunikácie i politickej a diplomatickej kooperácie a konsenzuálne hľadanie spoločnej platformy v otázkach, ktoré niekedy prekračujú záujmy samotného stredoeurópskeho regiónu“* (Lukáč 2004: 201). Navyše hore vymenované charakteristiky regiónu vychádzajúce z historicky a kultúrne podmienených daností vytvárajú základ pre budovanie identity stredoeurópskeho regiónu v podobe Visegrádskej spolupráce. Táto identita a príslušnosť k strednej Európe spoluvytvára predpoklady pre formovanie podobných postojov Visegrádskej skupiny voči okoliu, hlavne voči Európskej únii ako celku. Spoločne pociťované potreby, záujmy a ciele, ich meniaci sa intenzita neustále dotvárajú sociálnu realitu vzťahu Visegrádskej spolupráce a EÚ. Aj tieto atribúty budú predmetom ďalšieho skúmania v nasledujúcom texte.

O ne/existencii stredoeurópskej, resp. visegrádskej identity by sme mohli ďalej polemizovať. Každý dotknutý štát má vlastnú a často odlišnú národnú identitu. Naše identity sa vyvíjali paralelne ale na odlišných základoch a (geografických, historických, kultúrnych) východiskách. V práci však akcentujem koncept viac-vrstevnatej identity, kde jednotlivé identity nestoja v protiklade, ale komplementárne dopĺňajú a obohacujú primárnu (národnú) identitu. Vychádzam z existencie určitej visegrádskej identity ako príslušnosti k Visegrádskej spolupráci a identifikácie sa s regiónom. Visegrádska identita tak dopĺňa národnú identitu (českú, maďarskú, poľskú a slovenskú) a európsku identitu (identitu Európskej únie i širšiu celoeurópsku kontinentálnu identitu).

3 Východiská a vznik Visegrádskej spolupráce

Koncom 80. rokov sa Európa ocitla na prahu zásadných zmien. Pádom železnej opony sa spustil reťazec evolučných i radikálnych zmien, ktoré možno komplexne označiť ako „všeobecnú transformáciu medzinárodného usporiadania v Európe“ (Leška 1998: 129). Visegrádska spolupráca je tak výsledkom dramatickej zmeny situácie v Európe. Spolupráca na báze dobrovoľnosti štyroch stredoeurópskych krajín a ich vôľa spoločne sa podieľať na kooperácii v oblastiach spoločných záujmov je pre stredoeurópsky región unikátna. *Visegrádska štvorka*, V4 či zjednodušene *Visegrád* patria k pojmom, ktoré sa stali symbolom novej regionálnej spolupráce Českej republiky, Maďarska, Poľska a Slovenska.

Na vznik Visegrádskej spolupráce tak musíme nahliadať v kontexte danej doby a historických súvislostí. Prelom rokov '89/'90 priniesol radikálnu zmenu atmosféry v Európe. Východná, stredná i západná Európa musela na túto zmenu okamžite reagovať. Každý v takú zmenu dúfal, no nikto si ju nevedel reálne predstaviť, ani ju neočakával tak skoro. Štáty stredoeurópskeho regiónu zasiahli tieto zmeny s mimoriadnou silou a intenzitou. Existenčné otázky a zaistenie bezpečnosti štátu, regiónu a celej Európy sa stali prioritou. Hneď za nimi stáli otázky spolupráce, integrácie a zapojenia sa do existujúcich európskych a atlantických štruktúr a mechanizmov.

V Európe na prelome '80/'90 rokov prebiehalo súbežne niekoľko zásadných procesov. v ich podstate sa jednalo o protichodné tendencie v podobe súbežných dezintegračných a integračných procesov. Stredobodom pozornosti bol rýchly pád blokového systému a nutnosť prekonať niekoľkoročné rozdelenie Európy. S tým súvisela otázka zabezpečenia celoeurópskej bezpečnosti (v rôznych variantoch na báze KBSE, NATO, ZEÚ či EÚ) a zapojenie USA a Ruska do systému. Bezpečnosť Európy nebola mysliteľná bez zjednotenie do tej doby v podstate „okupovaného“ Nemecka. Navyše stále prítomné sovietske vojská komplikovali novovznikajúcu bezpečnostnú architektúru. Ďalej bolo treba vysporiadať sa s novým prvkom Európy v podobe opäť slobodných stredoeurópskych a pobaltských štátov. Tieto nové štáty hľadali svoje politicko-spoločenské, ekonomické a bezpečnostné ukotvenie v Európe a jej štruktúrach. Práve novovzniknuté štáty boli najvýraznejšie zasiahnuté súbežne prebiehajúcimi dezintegračnými (rozpad sovietskeho bloku a Sovietskeho zväzu a ich integračných štruktúr, celkovo rozpad bipolarity, rozpad štátnych celkov –

Juhoslávia, ČS) a integračnými procesmi (euro-atlantická integrácia, EÚ, NATO, ZEÚ, Rada Európy, WTO, OBSE, sub-regionálna integrácia atď.). Aktívne sa zasadzovali o postupný zánik Varšavskej zmluvy (VZ) a Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) a iných pozostatkov sovietskej minulosti. V juhovýchodnej Európe sa schyľovalo ku konfliktu v bývalej Juhoslávii, čo len upozornilo na nutnosť pomoci a dohľadu Západu nad krehkým vývojom v bývalých komunistických štátoch.

Navyše samotné Európske spoločenstvá prechádzali výraznou inštitucionálnou zmenou s politickým podtextom, ktorá podpisom Maastrichtskej zmluvy vyústila do vzniku Európskej únie. Otázka napredovania politickej spolupráce a pokročenie do štádia menovej únie zamestnávali európske hlavy. V popredí teda stála otázka vnútornej reštrukturalizácie ES a jej smerovanie; nie jej rozširovanie na východ. Napriek tomu, že si ES/EÚ uvedomovali morálnu zodpovednosť pomôcť štátom a podporiť ich aspirácie na vstup v dlhodobom meradle, neboli práve nadšení ich horlivými ambíciami na čo najskoršie členstvo. Integrácia do Európskych spoločenstiev sa stala zahranične politickou prioritou visegrádskych štátov, ktoré členstvo považovali za naplnenie „návratu do Európy“.

V otázkach integrácie do NATO boli úvahy striezlivejšie z oboch strán z obavy o reakciu Ruska – dlhodobého kritika rozšírenia NATO na východ. Keďže bolo NATO považované za prežitok studenej vojny spolu s VZ, objavovali sa spočiatku názory na jeho postupný zánik. Neskôr sa ukázalo, že NATO ako aliancia založená na euroatlantickom členstve a s výsadným postavením USA (a po neúspechoch KBSE/OBSE pri riešení Juhoslávskej krízy 1991/1992 a neschopnosti ZEÚ) predstavuje jedinú záruku bezpečnosti v Európe. Prvotne sa zo strany V3/V4 neuvažovalo o členstve v NATO, len o nadviazaní spolupráce a inštitucionalizovaných vzťahov s organizáciou. Až zmena situácie v Európe (a odozva na nevydarený augustový puč v Sovietskom zväze ako aj dlhodobá Juhoslávská kríza) priniesla visegrádskym štátom impulz k požiadaniu o plné členstvo.

Aké výzvy predstavovali prebiehajúce zmeny v Európe pre visegrádske krajiny? V prvom rade tu bola výzva spojená s odchodom vojsk Varšavskej zmluvy a odstránenie všetkých pozostatkov bývalého sovietskeho režimu. V druhom rade tu bola potreba znovu obnovenia demokracie a štátnej suverenity a celkovej spoločenskej, politickej a ekonomickej transformácie režimu so sovietskeho modelu na západný slobodný demokratický pluralitný režim. Potrebu urýchlenej transformácie vnímali visegrádske krajiny rovnako intenzívne;

jej samotný priebeh, načasovanie a trvanie už ale prebiehali individuálne a s obmenami. Budovanie parlamentnej demokracie, právneho štátu a moderného trhového hospodárstva, nastolenie slobody a dodržiavania základných ľudských práv a slobôd patrilo k prioritám poprevratového obdobia. Tretím okruhom výziev bolo začlenenie sa do európskeho a transatlantického politického, hospodárskeho, bezpečnostného a právneho systému. Po členstve vo východnom bloku našli svoj cieľ v orientácii na Západ. Postkomunistické štáty vôbec nemali predpoklady ani schopnosti, aby zostali neutrálnym srdcom Európy. Preto jediným možným smerovaním bolo členstvo v Rade Európy, EÚ a NATO a iných európskych a transatlantických organizáciách.⁴²

Všetky visegrádske štáty stáli pred rovnakými úlohami. Rakúsko a Nemecko (SRN) – ako možné súčasť strednej Európy - patrili v tom čase už k „Západu“, a tým pádom sa nachádzali na inom stupni politického a ekonomického života. Špecifické a pre bezpečnosť v Európe mimoriadne citlivé NDR malo mať demokratickú budúcnosť zaistenú zjednotením so svojim západným susedom. Slovinsko, resp. celá bývalá Juhoslávia sa už dávnejšie vydala svojou cestou a zápasila s vnútornými problémami, ktoré eskalovali v otvorený ozbrojený konflikt, ktorý zlomil väz celej Európy. Naopak Československo, Poľsko a Maďarsko sa neraz vymedzovali voči východným a juhovýchodným postkomunistickým štátom vyzdvihujúc svoju „západnú“ príslušnosť, historickú blízkosť a ekonomickú vyspelosť. Všetky tri štáty sa v priebehu Studenej vojny pokúsili o zvrátenie situácie, aj keď nie príliš úspešne. Spoločná skúsenosť z členstva v sovietskom bloku a problémy z toho vyplývajúce, historické reminiscencie spoločnej koexistencie v rámci širších štátoprávnych útvarov, kultúrna blízkosť, jazyková a etnická príbuznosť, a snád' i spolupatričnosť k strednej Európe boli faktory, ktoré predurčili tieto krajiny k vzájomnej spolupráci. Je preto pochopiteľné, že Visegrádsku spoluprácu vytvorili práve Česko-Slovensko (ďalej i ČS), Maďarsko a Poľsko.

⁴² Je dôležité podotknúť, že všetky tieto zmeny museli prekonať i západné krajiny, a to v dlhodobom kontinuálnom procese dvoch storočí. Naproti tomu zmeny v strednej a východnej Európe 80./90. rokoch mali prebehnúť súčasne a v pomerne krátkej dobe. (*Křen 2005: 988*) To sa však ukázalo ako veľká ilúzia a niektoré zmeny a transformácia prebiehajú dodnes. Táto kumulácia problémov s akútnou nutnosťou riešenia dopadla na strednú Európu ťaživo a možno i to bol dôvod, prečo sa rozhodli spojiť sily aspoň v neformálnej spolupráci.

3.1 Visegrádska deklarácia

Úvahy o tom, že Československo, Poľsko a Maďarsko nespájajú len hranice, ale aj spoločné záujmy, viedli k bratislavskej schôdzke prezidentov a následnej schôdzke na najvyššej úrovni v maďarskom Vyšehrade, ktorá oficiálne odštartovala Visegrádsku spoluprácu. Tá mala byť pre Západ slovami prezidenta ČS V. Havla „testom našej zrelosti“ a pre strednú Európu spoločným hľadaním miesta v Európe. Lech Walesa, poľský prezident, vyjadril radosť, že visegrádske krajiny tak nemusia súťažiť na ceste západným smerom, a že Západ „naše porozumenie očakáva“. Maďarský predseda vlády József Antall poznamenal, že cieľom je „koordinovane sa priblížiť k európskej jednote“ a nie „vytváranie alternatív európskej integrácie“ (Havel, Walesa, Antall in Dienstbier, 1999: 142-143).

Visegrádska deklarácia z roku 1991 ako zakladajúci dokument Visegrádskej spolupráce sa odvoláva na všetky hore uvedené výzvy poprevratového obdobia a navyše zakotvuje myšlienku výhodnosti vzájomnej spolupráce a koordinácie postupov na ceste k demokratickej otvorenej spoločnosti a zapojenia sa do európskych štruktúr. Symbolický názov *Deklarácia o spolupráci Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, Maďarskej republiky a Poľskej republiky na ceste európskej integrácie*⁴³ vyjadruje hlavnú myšlienku danej doby. Pojmy „spolupráca“ a „európska integrácia“ sú kľúčové pre pochopenie zmyslu Visegrádu. Hovoria o spolupráci na novom základe a nových formách v oblasti politickej, ekonomickej a kultúrnej. „Koordinácia ich úsilia – pri dodržovaní národných zvláštností (...) prostredníctvom stretnutí a konzultácií na rôznych úrovniach a rôznych formách“ predstavuje základný rys deklarovanej voľnej spolupráce.

Spolupráca na ceste „k celoeurópskej integrácii“, zapojenie sa „do európskeho politického, hospodárskeho, bezpečnostného a právneho systému“ sú cieľmi Visegrádskej skupiny. Európska integrácia je spomenutá len všeobecne, bez konkrétnej zmienky o ES a NATO, čo môže vyvolávať polemiku, či by V3/V4 vznikla aj bez ambícií členstva v ES/EÚ.

Na akých spoločných hodnotách bola spoločná spolupráca budovaná? Boli to v tej dobe prebiehajúce zmeny konca 80. rokov, tradičné historické väzby, spoločné kultúrne, náboženské a duchovné korene, a vzájomne susedské vzťahy – t.j. faktory, ktoré boli uvedené

⁴³ Inak aj „Visegrádska deklarácia z 1991“. Dostupné na <http://visegradgroup.eu/main.php?folderID=940&articleID=3940&ctag=articlelist&iid=1>.

v predchádzajúcej kapitole, charakterizujúce stredoeurópsky región. v deklarácií sú akcentované i politické, ekonomické a sociálne potreby, ktorých naplneniu bude napomáhať vzájomná spolupráca.

V samotnej deklarácií možno na základe dokumentárnej analýzy pozorovať štyri roviny: 1) rovinu národnú, 2) regionálnu (stredoeurópsku), 3) nadnárodnú (európsku) a 4) globálnu (univerzálnu). K bodu 1) sa v texte na viacerých miestach hovorí o „*opieraní sa o vlastnú národnú identitu*“, o „*zachovaní národnej kultúry a národných zvláštností*“, či „*koordinácií pri dodržovaní národných zvláštností*“. V týchto frázach možno vidieť určitý strach zo straty novonadobudnutej suverenity vychádzajúcej z dlhodobej cudzej nadvlády nad regiónom a jeho časťami a nevôľu hlbšie sa integrovať a vytvárať umelé bloky nahradzujúce integráciu do ES. Regionálna rovina je zastúpená v explicitnej zmienke o stredoeurópskom regióne a implicitne aj v spoločnej historickej skúsenosti a špecifických stredoeurópskych charakteristikách. Jedinými explicitnými zmienkami o regióne strednej Európy sú vôľa utvárať novú formu spolupráce v „*strednej Európe*“ v prvej vete a úryvok z vety uvažujúci o „*duchovn(om) a materiáln(om) rozvoj(i) stredoeurópskeho regiónu*“ ako predpokladu hlbšej spolupráce s európskymi krajinami a integračnými zoskupeniami. Európsku dimenziu možno pozorovať vo viacerých bodoch. v samotnom nadpise je zmienka o spolupráci na „*ceste európskej (neskôr aj celoeurópskej) integrácie*“, ďalej vôľa aktívne sa podieľať na utváraní „*zjednotenej Európy*“, či odvolávanie sa na európske kultúrne dedičstvo. Posledná univerzálna hladina je vyjadrená v univerzalite základných ľudských práv, hodnôt a občianskych slobôd, vo výzve k tolerancii, či odvolávanie sa na národnú svojbytnosť.

Visegrádska deklarácia tak výstižne zhrňuje atribúty danej doby a spoločné záujmy stredoeurópskeho regiónu a jeho krajín, ako aj konkrétne ciele, v ktorých by sa malo prejaviť spoločné úsilie tieto záujmy naplniť reálnymi krokmi. V dobových dokumentoch a memoároch politických elít sa najčastejšie skloňuje slovo „Európa“: Európa jednotná, zjednotená, Európa bez opony, Európa demokratická, solidárna a bezpečná. Toto ponímanie Európy ako priestoru záruky lepšej budúcnosti a návratu do nej je badateľné i v samotnej deklarácií. Tvorcovia vychádzali z myšlienky, že „*celoeurópsku integráciu možno posilňovať i pomocou regionálnej spolupráce v akýchsi kruhoch*“ (majúc na mysli rozšírenie Pentagonály o Poľsko, spoluprácu na Balkáne, v Pobaltí, rozvíjanie Visegrádskej spolupráce, a pod.). (Dienstbier 1999: 143) Za hlavné poslanstvo dokumentu možno považovať snahu o jednotu a spoločné napredovanie na ceste európskej integrácie, čo bolo ocenené i zo strany

Západu, t.j. západoeurópskych štátov, ES i USA. Je až paradoxné, že toto západné vnímanie Visegrádskej spolupráce ako výrazu jednoty stredoeurópskeho regiónu pretrvalo i vtedy, keď už o jednote nebolo možné vôbec hovoriť.

3.2 Počiatočné úspechy spolupráce V3

Snád' najcennejším výsledkom visegrádskej schôdzky vo februári 1991 bolo schválenie koordinácie pri vyjednávaní dohôd o pridružení k ES. (*Dienstbier 1999, Kopeček in Vykoukal 2003, Lukáč 2004*) Praktické prevedenie tohto odhodlania sa prejavilo v neustálej vzájomnej informovanosti medzi visegrádskymi expertnými i politickými skupinami o rokovaníach v Bruseli. Visegrádske štáty sa odhodlali k spoločnému nátlaku na Brusel, keď závery Rady ministrov nezodpovedali ich záujmom. V3 a ES sa totiž často nezhodli; na jednej strane totiž V3 požadovala konkrétne, jasné a časovo ohraničené vyjadrenie Spoločenstiev, že štáty V3 môžu rátať s plným členstvom. Na druhej strane si ES nebolo isté a už vôbec nie jednotné v otázke, či vôbec pristúpiť k rozšíreniu. V3 kooperačný postup vhodne koordinovala s najstarším integračným zoskupením v novodobej Európe Beneluxom, s ktorým nadviazali úzke priateľské styky. Benelux sa stal pre Visegrád vzorom, tým že poskytol V3/V4 vlastné skúsenosti a dokumenty s vytváraním spolupráce. Nadviazanie spolupráce s Beneluxom však malo i skrytý politický aspekt, ktorý pripomenul český minister zahraničia, a to rozvíjanie spolupráce malých a stredných krajín ako protiváhu silnejúcemu vplyvu veľkých členov v rámci ES. Aktívna spolupráca v rámci V3/V4, a spolu s Beneluxom či Talianskom (v rámci Hexagonály) mala odozvu v nad očakávanie rýchlom spoločnom podpísaní asociačných dohôd (tzv. Eurodohôd) 16. decembra 1991.

V prvej fáze spolupráce sa spoločná aktivita prejavovala i v iných dôležitých oblastiach, ako bola koordinácia pri vyjednávaní zmlúv o odchode sovietskych vojakov z územia visegrádskych krajín alebo napríklad spoločný návrh na zrušenie vojenských štruktúr a orgánov Varšavskej zmluvy do 1. 7. 1991 a úplné zrušenie paktu do konca roku 1991, prípadne konca februára 1992. (*Dienstbier 1999*) Na nasledujúcich schôdzkach v Krakove sa naplno prejavila „jednota a jednomyselnosť“ trojky, napríklad v spoločnom prehlásení o vzťahoch a približovaní sa k NATO alebo rozhodnutí o spolupráci visegrádskych veľvyslancov v mieste zahraničného pôsobenia.

3.3 Vzájomný vzťah ES/EÚ a V3/V4 – z perspektívy V4

Z hľadiska témy je aktuálne zmieniť poznámku Jána Křena o neschopnosti stredoeurópskych národov „*usporiadať si vlastné vzťahy vlastnými silami*“ (Křen 2005: 988-989). Vždy tu boli prítomné určité dozerajúce a tvarujúce sily (napr. Habsburská monarchia, Versaillský systém, sovietsky blok), ktoré však vo svojej úlohe zlyhali. Z poučenia z minulosti sa preto ani európsky Západ nehlásil príliš horlivo k prijatiu nových stredoeurópskych demokracií do NATO či EÚ. Napriek deklarovanej ochote Západu pomôcť, bolo si treba na členstvo počkať a splniť prísne kritéria.

Ak sa obmedzíme len na skúmanie vzťahu ES/EÚ a visegrádskych krajín - nazývaných „V3“, neskôr po rozdelení Československa „V4“ - v prvých poprevratových mesiacoch, dospejeme k nasledujúcim zisteniam. Európska integrácia predstavovala pre visegrádске krajiny záruku bezpečnosti⁴⁴, stability, demokratického ukotvenia a ekonomickej prosperity. V integrácii do ES videli možnosť ako upevniť svoje krehké demokracie a ekonomiky, o tom nebolo žiadnych pochyb. Snahy o urýchlené podpísanie asociačných dohôd, ktoré dostali podobu „Eurodohôd“ - pretože ako nový prvok po prvý krát obsahovali aj politickú dimenziu - občas narážali na zdržanlivosť ES čo do formulácie, obsahu a určenia termínu.⁴⁵ Vzťahy s ES, na rozdiel od ESVO a iných zoskupení, boli základom stratégie návratu do Európy a znovu zapojenia do svetového hospodárstva. (Dienstbier 1999: 138)

Z historickej analýzy a svedectva v tej dobe aktívnych politikov je zrejmé, že potreba a záujem integrácie do západoeurópskych štruktúr (hlavne Rady Európy, ES/EÚ) tu bola ešte pred potrebou regionálnej spolupráce. Pentagonála⁴⁶ a Visegrádska spolupráca vznikli ako nástroje politickej a ekonomickej integrácie do ES/EÚ. O Pentagonále sa dokonca jej členovia uistovali, že „*ide o prechodnú etapu, ktorá im pomôže vytvárať lepšie podmienky*

⁴⁴ Za hlavnú záruku bezpečnosti bola považovaná KBSE a tzv. Helsinský proces, neskôr NATO. EÚ poskytovala bezpečnostné záruky len implicitne a doplnkovo k predtým zmieneným.

⁴⁵ Jednalo sa o snahu presadiť formuláciu, že členstvo je „*spoločným cieľom oboch strán – ČS a ES*. (Dienstbier 1999: 302). Z obsahového hľadiska sa ako problém ukázali niektoré kapitoly liberalizácie spoločného obchodu u citlivých položiek. Časový horizont a snaha o urýchlené ukončenie prejednávania však znamenal pre každého partnera niečo iné.

⁴⁶ Pôvodne Iniciatíva štyroch (1989) – Maďarsko, Taliansko, Rakúsko, Juhoslávia – neskôr prístupom Československa (1990) Pentagonála, Poľska (1991) Hexagonála, ďalším rozširovaním na juhovýchod Stredoeurópska iniciatíva.

pre začleňovanie (...) do Európskych spoločenstiev“ (Dienstbier 1999: 137). Podobnú funkciu uľahčovania postupu smerom k ES mala plniť aj V3/V4.

Bratislavská schôdzka v apríli 1990, Visegrádska deklarácia z februára 1991 a následná krakovská schôdzka boli vyjadrením spoločnej vôle vzájomnou pomocou napredovať na ceste európskej integrácie. Visegrádska spolupráca nemala byť v žiadnom prípade náhradou integrácie do ES (ako mnohí západní politici dúfali a domáci politici sa obávali), ale pravý opak, prostriedkom, ktorý by integráciu uľahčil. Práve vytváranie formálnej a inštitucionalizovanej organizácie by sťažilo integráciu do európskych a euroatlantických štruktúr.

Možno poznamenať, že bez ES/EÚ by Visegrádska spolupráca pravdepodobne neexistovala, a to z nasledujúcich dôvodov:

1) bezprostrednou príčinou vzniku bola vôľa spolupracovať na ceste do ES a zistenie, že koordináciou postupov možno dosiahnuť rýchlejšie naplnenie primárneho cieľa zahraničnej politiky;

2) vznik Visegrádskej spolupráce úzko súvisí s dobou a prostredím, v ktorom sa stredoeurópsky región ocitol – elity tej doby boli otvorenejšie k spolupráci pod vidinou boja za demokraciu, slobodu, bezpečnosť – doba zmien priala úvahám o spolupráci na ceste európskej integrácie (nielen elity ale i bežní občania sa stotožňovali so smerovaním do ES ako vidiny lepšieho života);

3) samotné ES a USA podporovali rozvoj malých foriem regionálnej spolupráce ako predpokladu pre integráciu V3/V4 do väčších a obsiahlejších štruktúr – tento faktor len opodstatnil vznik V3/V4;

4) bez silného spojovacieho faktora (ideologického i materiálneho) v podobe ES by sa stredoeurópsky región nedokázal spojiť⁴⁷.

Potreba zaistenia bezpečnosti, stability a prosperity formou členstva v ES spojila v mnohom odlišujúce sa tri krajiny. Navyše spolupráca bola hneď od začiatku sprevádzaná komplikáciami a neschopnosťou prekonať niektoré bilaterálne problémy (migrácia, menšiny,

⁴⁷ Napriek deklarovanej podobnosti visegrádskych krajín a predsavzatí vystupovať spoločne sa od začiatku prejavovali nezhody, odlišné názory, vzájomné konflikty a neústupčivosť. Prejavilo sa to napr. v prvotných debatách o otázkach inštitucionalizácie V3, odlišnému postoju k ESVO, v otázke vzťahu k Rusku, otváraní hraníc, bilaterálnych problémov – Gabčíkovo-Nagymaros, orientácii k NATO a integrácii do ES. Predpokladám, že tieto rozpory by bez silného spojujúceho prvku prevládali nad pozitívami a bez ES by tieto krajiny spoločné kultúrne, historické a náboženské korene nezjednotili.

odstraňovanie bariér v obchode, a.i.). Michal Kopeček situáciu vystihol, keď napísal: „*S predstavou spolupráce súhlasili všetci, ale každý po svojom a zdalo sa, že väčšinu problémov bude rovnako potreba riešiť na bilaterálnej úrovni*“ (Kopeček in Vykoukal 2003: 129).

Odpovedať na otázku, či by V3/V4 vznikla i bez pádu režimu, je rovnako ťažké. Predpokladám, že nie, pretože práve dejinné súvislosti a súbeh niekoľkých procesov v Európe vytvorili podmienky pre vznik tejto platformy spolupráce. Keďže pád režimu sa dal po určitý čas predpokladať, čomu nasvedčoval politický vývoj medzi oboma blokmi, mohli by sme predpokladať i vznik určitých regionálnych iniciatív, ktoré sa budú snažiť zaplniť to vákuum, ktoré zrazu vzniklo medzi Východom a Západom. Bez pádu režimu by pravdepodobne nijaké zoskupovanie v strednej Európe možné nebolo.

Vychádzajúc z hore uvedeného sa nám potvrdila v úvode stanovená hypotéza o závislosti Visegrádskej spolupráce od ES/EÚ v počiatočnom štádiu vzniku a existencie spolupráce. Opodstatnené sú slová prezidenta Havla o tom, že Európske spoločenstvá - ako v tej dobe najintegrovanejší európsky útvar - slúžili ako hnacia sila pre menšie kooperačné alebo integračné iniciatívy, ako „*model svojej vlastnej existencie*“ (Havel in Dienstbier 1999: 306).

V začiatkoch spolupráce bola stredná Európa skutočne výrazom spoločných záujmov a spoločnej identity troch visegrádskejších štátov. Slovom Václava Havla nastala správna doba, aby tieto tri štáty premenili strednú Európu „*ako fenomén dosiaľ prevažne historický a duchovný na fenomén politický*“, schopný prinášať Západu morálne podnety, mierové iniciatívy a inšpiráciu k odvážnym riešeniam. (Lukáč 2004: 210) Súhrnným vyjadrením spoločných záujmov bol „návrat do Európy“ formou začlenenia sa do ES. Visegrádsku identitu postavili na základe spoločných civilizačných a kultúrnych koreňov, spoločnej historickej skúsenosti a vôle spoločne riešiť podobné problémy. Skutočnosť, že akási visegrádska identita skutočne existovala, možno podložiť týmito argumentmi: 1) Visegrádska spolupráca sa stala symbolom stability a spoločného úsilia v očiach zahraničných partnerov – ES a USA, ktorí vnímali strednú Európu – V3/V4 - ako celok; 2) samotní členovia si uvedomovali jednotu a jednomyselnosť vo vystupovaní navonok a cítili príslušnosť k Visegrádskej spolupráci.

3.4 Vzájomný vzťah ES/EÚ a V3/V4 - z perspektívy Európskych spoločenstiev

Pozrime sa na vzájomný vzťah dvoch entít zo strany silnejšieho partnera: Európskych spoločenstiev. Aký bol postoj ES k Visegrádu v počiatkoch jeho vzniku? Európske spoločenstvá sa práve v tom období pripravovali na zásadnú vnútornú zmenu, ktorá vyústila do podpisu a ratifikácie Maastrichtskej zmluvy.⁴⁸ Zmluva o Európskej únii reagovala okrem iného i na vonkajšie zmeny v Európe po páde komunizmu a potrebu zjednotenia Nemecka, a to odhodlaním vybudovať medzinárodne uznávanú pozíciu. Nová zmluva priniesla zásadnú politickú i hospodársku zmenu v orientácii, v inštitucionálnej štruktúre i smerovaní únie. Fenomén doteraz prevažne ekonomický sa mal stať fenoménom politickým. Európske spoločenstvá sa premenovali na Európsku úniu, ktorej fungovanie bolo nanovo postavené na troch pilieroch. Európska únia v sebe zahrňovala okrem ekonomickej integrácie i budovanie menovej únie, a navyše i nový prvok smerovania k politickej únii. Sústreďenie sa na tak významnú zmenu vnútri spoločenstiev tak samozrejme odoberalo pozornosť a ochotu zaoberať sa ďalším rozširovaním.⁴⁹ Maastrichtská zmluva však znamenala pre visegrádske krajiny nový impulz k spolupráci, keď sa v úvode zmluvy objavila veta, ktorá by sa dala interpretovať aj spôsobom, že EÚ počíta do budúca s rozšírením o štáty východnej Európy.⁵⁰

Do úvahy treba vziať i skutočnosť, že ES/EÚ sa stále vyrovnávali z dopadov predchádzajúceho rozšírenia o Španielsko a Portugalsko z roku 1986 (a Grécko z 1981), teda o výrazne chudobnejšie a zaostalejšie krajiny, čo prispelo k vzrastajúcej nevôli k ďalšiemu rozširovaniu o ešte menej vyspelé krajiny východnej Európy.

Napriek nie prílišnému prvotnému nadšeniu z príliš ambiciózných požiadaviek visegrádskych krajín o urýchlené začlenenie do ES si európski aktéri - či už z pozície národných elít, či nadnárodných európskych - uvedomovali nutnosť odpovedať na výzvy bývalých komunistických krajín. S visegrádskymi krajinami nadviazali prvé diplomatické

⁴⁸ K podpisu zmluvy došlo 7.2.1992, v platnosť vstúpila 1.11.1993.

⁴⁹ Následná ratifikácia Maastrichtskej zmluvy spôsobila značné problémy a časové oddialenie, keď po dánskom zamietavom referende musela Únia pristúpiť na pripustenie výnimiek pre niektoré štáty a zároveň stanovila, že čoskoro dôjde k ďalšej revízií zmlúv. Tie riešila Medzivládna konferencia 1996/97, ktorá vyústila do Amsterdamskej zmluvy, a následne do zmluvy z Nice.

⁵⁰ Úryvok zo Zmluvy o EÚ hovorí, že „(...)RECALLING the historic importance of the ending of the division of the European continent and the need to create firm bases for the construction of the future Europe(...)“. Text zmluvy dostupný na <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001>.

styky už v roku 1988⁵¹, a neskôr v 1989 v rámci programov pomoci PHARE formou obchodnej a ekonomickej spolupráce s Poľskom a Maďarskom. Pôsobnosť PHARE sa neskôr rozšírila i na ďalšie stredoeurópske krajiny a ďalej na západný Balkán. Postupne sa PHARE z nástroja transformačnej pomoci stal významným nástrojom pomoci a prípravy kandidátskych krajín na členstvo v EÚ. Jeho pôsobnosť a finančný obsah sa sústredili na dve hlavné priority, a to na pomoc pri budovaní inštitúcií a na podporu investícií v rámci asociačného a prístupového procesu. PHARE mohlo navyše okrem národných projektov financovať i viacnárodné projekty, ktoré by podporovali regionálnu spoluprácu a prinášali by regiónu pridanú hodnotu. Napríklad v rámci programu na roky 1991-1992 bolo vyčlenených 10-15% zdrojov na cezhraničné a regionálne projekty s účasťou 2 a viac zúčastnených krajín. (Smith 2004: 145) Program PHARE ako nástroj pomoci zo strany ES pri transformácií a následnej asociácii zohral významnú úlohu pre štáty strednej a východnej Európy, hlavne ak vezmeme do úvahy koľko miliónov ECU do V3/V4 prúdilo.

28. apríla 1990 rozhodla Európska rada v Dubline o spoločnom postupne k zjednoteniu Nemecka a komunitných vzťahoch k strednej a východnej Európe⁵². Koncom mája došlo k podpisu dohody o zriadení Európskej banky pre rekonštrukciu a rozvoj (EBRD), ktorá mala poskytovať finančnú pomoc krajinám SVE. (www.europa.eu) Vyvrcholením vzájomne sa prehlbujúceho vzťahu bolo podpísanie tzv. Eurodohôd⁵³ s ČS, Maďarskom

⁵¹ Nadviazanie oficiálnych diplomatických stykov ES s krajinami strednej a východnej Európy nasledovalo po podpísaní prvej blokovej dohody medzi ES a RVHP (Spoločná deklarácia EES a RVHP z 25.6.1988). Do tej doby odmietal Sovietsky zväz uznať subjektivitu (územnú i z hľadiska kompetencií) ES (aj z obavy o stratu kontroly nad aktivitami členov RVHP) a z pohľadu ES RVHP nemalo supranacionalitu, a tak nemohlo uzatvárať obchodné dohody (a teda nemohlo ovplyvňovať externú obchodnú politiku krajín V3). Obchodné styky medzi ES a štátmi V3 existovali už predtým, ale po podpise spomínanej zmluvy mohli byť uzatvorené aj špeciálne obchodné a kooperačné dohody. (Smith 2004)

⁵² Pripomeňme, že vývoj ES a jej jednotlivých členských štátov k formulácii „spoločnej východnej politiky“ ako jednotnému spôsobu premýšľania a konkrétnych akcií smerom ku krajinám strednej a východnej Európy nebol vôbec ľahký a priamočiary. Neustále prebiehala debata medzi rozširovaním a prehlbovaním a vôbec nebolo jasné, či má ísť o výber „bud’ – alebo“, alebo oba procesy naraz. Členské štáty si vôbec neboli isté, aký postoj k východným susedom zaujať a či k rozširovaniu vôbec pristúpiť. Navyše štáty v počiatočnom období preferovali čisto bilaterálny prístup (nie celej ES, hlavne zo strany Francúzska a Veľkej Británie) voči krajinám strednej a východnej Európy (napr. bilaterálne obchodné dohody), nakoľko ich postoj k tomuto regiónu bol značne odlišný a sledoval vlastné záujmy. Krok smerom k spoločnej východnej politike nasledoval až v druhej polovici '89 po 1) úspešných reformných krokoch v Maďarsku a Poľsku a ochoty poskytnúť pomoc; 2) priznanie vedúcej úlohy ES v stabilizácii strednej a východnej Európy zo strany G7 a 4 najväčších členov ES; 3) uvedomeniu si jasných geografických a historických dôvodov k zaujatiu spoločného aktívneho postoja k regiónu a faktu, že spoločné kroky budú omnoho účinnejšie než individuálne. (Smith 2004)

⁵³ „Eurodohody“, resp. Európske dohody sú špecifickým typom asociačnej dohody medzi ES/EÚ a niektorými krajinami strednej a východnej Európy. Súčasťou je obchodná časť smerujúca k vytvoreniu zóny voľného obchodu, hospodárska, kultúrna a finančná spolupráca, približovanie legislatívy a nový prvok politickej spolupráce formou politického dialógu a konzultácií v oblastiach spoločného záujmu. Cieľom Eurodohôd je pripraviť pridruženú krajinu na členstvo. Úplné znenie dohôd pozri na <http://www.euroskop.cz/gallery/5/1662->

a Poľskom 16. 12. 1991. Jednania vedúce k Eurodohodám však neboli vôbec jednoduché. Najsilnejší odpor voči strednej Európe pramenil jednak z južného krídla Spoločenstiev v čele s Francúzskom, ktoré sa obávalo konkurencie v poľnohospodárskej výrobe, ale i zo Západu, ktorým sa nepozdávali vývozné plány ocele Visegrádu. (*Dienstbier 1999: 314*)

Inovatívne širšie pojmie *Eurodohôd* v porovnaní s klasickými asociačnými dohodami reflektovalo špecifický charakter asociovaných krajín a ich nádeje, ale určitým spôsobom i skomplikovalo ich ratifikáciu. Nutnosť ratifikácie dohôd Európskym parlamentom a dvanástimi národnými parlamentmi a zároveň i individualistické tendencie spôsobili, že ES/EÚ ratifikačný proces čiastočne pozastavili a zmluvy začali platiť až v 1993. Dôvodom boli už spomínané problémy s rozpadom Československa, čo viedlo Brusel k tomu, aby ratifikačný proces prejednával s každou krajinou zvlášť. (*Kopeček v Vykoukal 2003: 134*)⁵⁴ Túto skutočnosť tak možno považovať za čiastočný neúspech V3/V4 a počiatok uplatňovania individuálnej bilaterálnej stratégie ES/EÚ voči pridruženým/kandidátskym krajinám. Navyše Eurodohody neobsahovali žiadny dátum ani zmienku o tom, že ES sú pripravené prijať krajiny za členov. Kompromisom bolo, že v dohodách je zakomponovaná veta o tom, že konečným cieľom štátov (nie ES!) je plné začlenenie do ES. Fakt, že nebola explicitne vyjadrená možnosť členstva zo strany ES a konkrétny dátum, dal Visegrádu nový impulz v stupňovaní nátlaku na ES.

Pretože Eurodohody, ktoré predpokladali bilaterálny politický dialóg s jednotlivými krajinami, nevstúpili do platnosti hneď (ale kvôli zdĺhavej ratifikácii a problémom s rozpadom ČS až v 1994/95), navrhli ES vytvorenie tzv. ad hoc multilaterálneho politického dialógu. Takto chápaný dialóg by reflektoval zvyšujúci sa počet adeptov, ktorí požadujú hlbšie vzťahy s ES (žiadosti Rumunska, Bulharska, Pobaltia), a zároveň by posilnil politické putá s ES. Cieľom bolo vytvoriť určitý spoločný európsky prístup k medzinárodnému daniu, sprístupniť fungovanie európskej politickej spolupráce a rozhodovania v rámci ES asociovaným krajinám a zároveň podporiť ich snahy o vzájomnú spoluprácu. Prvý takýto dialóg sa odohral práve s V3 v máji 1992 na žiadosť Visegrádu, kedy sa hovorilo hlavne o krízovom vývoji v Juhoslávii a vzťahoch s bývalými sovietskymi republikami. Pretože bol

ec078fe7_58b7_4481_b5bf_b8b35eb0246d.pdf, <http://www.build.gov.sk/mvrrsr/source/legislation/002476.pdf>. porovnaj s *Had - Urban 2000: 127-128*, *Fiala - Pitrová 2009: 157-158*.

⁵⁴ Vznik dvoch nezávislých štátov spôsobil, že sa zmluva o pridružení musela celá adaptovať na dva samostatné subjekty, a tie vstúpili v platnosť až 1.2.1995. V medzičase však platila tzv. Dočasná zmluva o obchodných veciach (od r. 1992), ktorá umožňovala pokračovanie asociačného procesu aj bez tiahnucej sa ratifikácie eurodohody. Po rozdelení federácie sa upravila doplnkovým protokolom.

multilaterálny politický dialóg úzko prepojení s problematikou rozširovania (kde nepanoval konsenzus), nebol nijak inštitucionalizovaný a zostal na ad hoc bázy.

V priebehu druhej polovici roka 1992 dali ES opakovane najavo, že Visegrádska spolupráca zvyšuje prestíž jej členom v očiach Spoločenstiev. Odohrali sa ďalšie dve stretnutia V3 a ES na ministerskej a prezidentskej úrovni, požiadavky Visegrádu (jasný záväzok členstva a dátum) však zostali nezodpovedané. Pozitívnym výsledkom bola dohoda o nadviazaní pravidelného politického dialógu V3 a ES; zároveň nebol prijatý žiadny harmonogram, preto aj naďalej zostal dialóg na ad hoc bázy. Navyše zožal značnú kritiku zo strany Visegrádu za slabú úroveň prípravy, nekonzultovanie agendy či faktu, že predstavitelia Visegrádu neboli prijímaní ako rovnocenní partneri. (*Smith 2004*)

Ďalším oficiálnym prejavom vzájomných vzťahov sú až závery Európskej rady z Kodane z 21.-22. 6. 1993, ktoré uisťujú štáty strednej a východnej Európy, že sa môžu stať plnoprávnymi členmi Únie, ako náhle splnia stanovené politické a ekonomické kritéria, známe ako Kodanské kritéria. (www.europa.eu)

Európske spoločenstvá zo začiatku pristupovali k visegrádskemu regiónu ako k jednej relatívne homogénnej skupine štátov - prístup, ktorý sa v rozširovacom procese objavil po prvý krát. Bohužiaľ, homogénnosť sa v mnohých aspektoch prejavila ako zdanlivá, následkom čoho sa Spoločenstvá, neskôr Únia, rozhodla pristupovať ku asociovaným, neskôr kandidátskym krajinám, individuálne. Samotný Visegrád sa v počiatočných vyjednávaniach postavil proti navrhnutému regionálnemu prístupu, ktorý mal údajne poškodzovať a spomaľovať asociačný proces jednotlivých štátov. (*Smith 2004*) V4 tak sama seba ako regionálnu platformu zdiskvalifikovala. Následkom bolo, že sa v oficiálnych dokumentoch ES/EÚ nikde neuvádza pojem „Visegrádska skupina“ alebo „región Visegrádskej spolupráce“, ale len čisto bilaterálny prístup k Československu, resp. Českej republike, Maďarskej republike, Poľskej republike a Slovenskej republike.

Čo viedlo EÚ k rozhodnutiu rozšíriť Úniu o štáty strednej a východnej Európy?⁵⁵
Európska únia a jej členské štáty vychádzali z politických, bezpečnostných a ekonomických

⁵⁵ Ak už bolo naznačené, rozhodnutie o rozšírení ES/EÚ nebolo vôbec ľahkým, nakoľko nepanovala jednota v tejto otázke. Navyše ES riešili celú škálu iných problémov (hlavne vlastných spojených s inštitucionálnou reformou a pod.). Preto skutočnosť, že ES vôbec pristúpili k rozšíreniu, možno považovať za obrovský pokrok a politické rozhodnutie. Detailne sa premenou postoja ES k východnej otázke zaoberá autorka K. Smith (viď *Smith 2004*).

dôvodov. Únia si uvedomovala krehkosť „novo konštituovaných“ demokracií a v ich integrácií do Únie videla spôsob, ako zabezpečiť ich stabilitu a demokratický vývoj, a tým by upevnila bezpečnosť regiónu i vlastnej východnej hranice. Rozpad a následný krvavý vývoj v bývalej Juhoslávii len podporil odhodlanie Únie a poukázal na nutnosť politickej a ekonomickej podpory stredo-východných regiónov zvonka. Okrem iného sa Únia obávala i legálnych a ilegálnych migračných tokov z východu ako i nárastu kriminality a nelegálneho pohybu tovarov. Ekonomické dôvody boli tiež nezanedbateľné. „Východným rozšírením“ o 10 postkomunistických štátov strednej a východnej Európy sa mal trh súčasnej „15“ rozšíriť o vyše 100 miliónov spotrebiteľov, čo malo priniesť značný nárast vzájomného obchodu, a tým i novú dynamiku pre celounijnú stagnujúcu ekonomiku. *(Priebežná správa o vplyve rozširovania o pridružené krajiny strednej a východnej Európy na politiku Európskej únie v jednotlivých oblastiach, 1995, porovnaj s Had-Urban 2000:131-132)*

Zároveň však rozšírenie vzbudzovalo obavy až hrozby pre niektoré členské krajiny. Obavy z presunu tokov finančných prostriedkov z fondov v prospech menej rozvinutých krajín strednej a východnej Európy alebo problematická otázka poľnohospodárskej výroby patrili k najčastejšie citovaným. Problém predstavovalo i bezprecedentné finančné zaťaženie rozpočtu a nutnosť revidovať existujúce inštitúcie, čo malo výrazne spomaliť integračný proces a v konečnom dôsledku spôsobiť rozkol v členských krajinách. Rozšírená Únia s 25, resp. 27 členmi bude výrazne nehomogénna, čo do veľkosti štátov, ich ekonomickej vyspelosti, stavu demokracie či zahranične politickej orientácie. Pochopiteľný bol i strach väčších štátov (hlavne Francúzska) o stratu svojho privilegovaného postavenia a rozhodovacej sily v prospech veľkého počtu malých štátov. V interných diskusiách nakoniec prevážili prínosy nad nákladmi rozšírenia a zvíťazil pragmatický postup v otázke rozširovania na východ.

Po počiatočnom úspechu i reálnom naplnení Visegrádskej spolupráce, ktoré trvalo len vyše roka, prichádza obdobie vytriezvenia z celoeurópskej eufórie. Nezávislosť pobaltských štátov, rozpad Juhoslávie, kríza v Kuvajte, rozpad Sovietskeho zväzu, rozdelenie Československa a vnútropolitické premeny vo väčšine európskych krajín obrátili pozornosť od nadnárodných a regionálnych iniciatív. Začali etapu individualistických tendencií, sústredenia sa na vlastné vnútropolitické problémy a individuálnu cestu za svojimi zahranično-politickými cieľmi.

4 Kríza Visegrádskej spolupráce

Visegrádska spolupráca ako typ regionálnej politickej platformy spolupráce prinášala len málo konkrétnych hmatateľných aktivít. Kritika sa často sústredila na nepomer medzi deklarovanými predsavzatiami a reálnymi výsledkami vzájomnej koordinácie a spolupráce. Pod taktovkou českej strany sa čoraz častejšie ozývala kritika na margo nečinnosti a zbytočného zdržovania sa na ceste do Európy. Zdôrazňovala sa potreba ekonomickej spolupráce, ktorá by do istej miery kompenzovala stratu trhu v rámci Sovietskeho zväzu a východného Nemecka. Sústreďenie sa na vnútroštátne reformy ale príliš o regionálnej spolupráci nesvedčilo. Neskôr sa nástrojom multilaterálnej spolupráce v hospodárskej oblasti stala CEFTA - Stredoeurópska dohoda o voľnom obchode - podpísaná v decembri 1992. CEFTA, na rozdiel od V3/V4, vykazovala hneď od začiatku úspešnú aktivitu v liberalizácii vzájomného obchodu s priemyslovými výrobkami. Vzájomný obchod sa zdvojnásobil.

Česká politika⁵⁶, ktorá mala eminentný záujem na ekonomickej spolupráci, dokonca podnikala isté kroky k rozšíreniu ekonomickej spolupráce v rámci Stredoeurópskej iniciatívy (SEI). SEI, ktorá sa vyvinula z pôvodnej Alpsko-adriatickej spolupráce Talianska, Rakúska, Juhoslávie a Maďarska, sa neskorším pripojením Československa zmenila na Pentagonálu a prístupom Poľska na Hexagonálu.⁵⁷ Kríza na Balkáne ukončila reálne fungovanie spolupráce, ktorá sa síce pretransformovala na SEI, ale neustále hľadá svoj základný cieľ.

Nastalo obdobie presadzovania individualistických a národných ciest na úkor kooperácie, viazla vzájomná komunikácia. Politické ambície ustúpili do úzadia a jedinou fungujúcou formou sa stala ekonomická spolupráca pod záštitou Stredoeurópskej zóny voľného obchodu (CEFTA). CEFTA možno v podstate chápať ako ďalší výraz „úspešných“ integračných snáh stredoeurópskeho regiónu v oblasti ekonomiky, ktorú Visegrádska spolupráca opomínala. Navyše deklaratórne vyjadrenia o nutnosti nahradiť výpadok trhu po rozpade sovietskeho bloku zostali Visegrádom nedoriešené. CEFTA zároveň „ventilovala

⁵⁶ Pozri napr. Kopeček, M. *Český Visegrád in Vykoukal 2003*.

⁵⁷ Pôvodne mala Pentagonála ako politické fórum bez pevných štruktúr a inštitúcií prispievať k rozvoju vzťahov medzi partnermi i v rámci európskej politickej, kultúrnej a hospodárskej spolupráce. Nemala kopírovať existujúce organizácie ES a ESVO, ale skôr sa zamerať na konkrétne projekty a aktuálne problémy členov. Členstvu v Pentagonále prikladala československá politika veľký význam ako ďalší prejav stredoeurópskeho regiónu. Zasadila sa o pričlenenie Poľska ku skupine, v súčasnosti plní funkciu fóra pre otvorený dialóg a pomoc krajinám juhovýchodnej Európy na ceste do EÚ. Viac na <http://www.ceinet.org>.

hromadiace sa politické napätie“ medzi stredoeurópskymi krajinami tým, že riešila praktické otázky vzájomného obchodu a umožňovala priberať nových členov. (Vykoukal 2003: 223) Zároveň však pôsobila kontraproduktívne voči voľnému politickému Visegrádu tým, že prevzala doménu vzájomne prospešnej spolupráce a v podstate i časť jeho aktivít. Pozitívnym výsledkom CEFTA boli dohody o odbúravaní ciel a uvoľňovaní obchodu v dobe, kedy už o politickej spolupráci nebola reč.

Ďalšími faktormi, ktoré prispeli k „odumieraníu“ Visegrádu boli čoraz častejšie spory maďarsko-slovenské o vodné dielo Gabčíkovo-Nagymaros a o maďarské menšiny žijúce na Slovensku. Rozpad Československa a postupná politická izolácia Slovenska prispeli k nešťastnému osudu V3/V4.

Možno povedať, že identita strednej Európy, úspešne budovaná prvé poprevratové roky, sa začala pomaly vytrácať. Spolupatričnosť k regiónu nahradili individuálne národné identity jednotlivých štátov. Jednotlivé štáty vystupovali len za seba, a o pomyselnom spoločnom postoji na visegrádskej platforme nemohla byť ani reč. Visegrád atrofoval. Visegrád odumrel.

Pri hľadaní príčin, prečo Visegrádska spolupráca prestala byť atraktívna pre štáty strednej Európy, vystupuje do popredia niekoľko faktorov. Vytriezvenie z poprevratových euforických nálad, že návrat do Európy bude rýchly a Európa nás s otvorenou náručou privíta, prišlo pomerne rýchlo po zistení, že politická, ekonomická a sociálna transformácia bude predsa len dlhý a zložitý proces, ktorý nebol dodnes úplne zavŕšený. Celková transformácia bola de facto vecou vnútropolitickou, ktorú si každá krajina zohľadňujúc národné špecifiká musela vyriešiť sama a koordinácia príliš nepomáhala.

Druhým faktorom boli čoraz viac sa prejavujúce bilaterálne rozpory v rámci Visegrádu. Maďarsko-slovenský spor o megalomanské vodné dielo Gabčíkovo-Nagymaros a rozdielny pohľad na problematiku národných menšín sa najskôr prejavil pri nepodpísaní Zmluvy o bezpečnostnej spolupráci medzi ČS a Maďarskom. Postupná radikalizácia nacionalistických síl na maďarskej a slovenskej strane tak natrvalo poznačuje vzájomné vzťahy, ktoré sa ešte mnohokrát nebezpečne vyostria a pravdepodobne sa nikdy skutočne neeliminujú. Problém Gabčíkova i národnostných menšín sa dokonca niekoľko krát dostal až na európsku pôdu, čo tiež nezaručilo urovnanie, a ak, tak len dočasné.

Tretím faktorom boli zhoršujúce sa vzťahy v rámci Česko-Slovenskej federácie. V období 1991/92 sa naplno prejavili rozpory medzi českou a slovenskou stranou, ktoré negatívne poznačili zatiaľ veľmi pozitívny vývoj stredoeurópskeho regiónu. Rozdielne názory na zotrvanie vo federácii nakoniec vyústili do jej rozdelenia a vzniku dvoch samostatných štátov k 1. 1. 1993. Rozdelenie síce prebehlo mierumilovne (za čo bolo bývalé Československo „chválené“ i zo strany Západu), ale nie úplne legitímne.⁵⁸ Rozdelenie štátu v dobe, keď je programom dňa zjednocovanie Európy, vyvrátilo doterajšiu predstavu o strednej Európe ako zóne stability. Bolo si treba uvedomiť, že dva nové samostatné štáty nemali takú silnú pozíciu ako malo Československo, a tým utrpel i celý región. Pre Visegrád tak vyvstala nová úloha, a to znovu presvedčiť Západ, že i viacpočetný Visegrád vytvára stabilný a bezpečný región v strede kontinentu. Bohužiaľ, praktické napĺňanie tejto, pre región dôležitej úlohy, sa odsunulo o pár rokov neskôr.

Ako štvrtý faktor uvádzam skutočnosť, že v jednotlivých národných politikách sa začali presadzovať osobné a stranícke ambície. Navyše Slovensko po voľbách v roku 1994 (vláda trojkoalície HZDS – SNS – ZRS) začalo zaostávať za svojimi susedmi a autoritárskou politikou premiéra Mečiara sa dostávalo do izolácie. Jedným z problémov vnútro politickej scény, ktorý významným spôsobom degradoval zahraničnú politiku, bol osobný spor premiéra V. Mečiara a prezidenta M. Kováča. Rozporuplná bola i radikálna výmena 38 parlamentom menovaných predstaviteľov štátnych inštitúcií, známa ako „noc dlhých nožov“. Navyše, na rozdiel od deklarovaného cieľu pokračovať v integrácii do EÚ, sa Slovensko čoraz viac začalo orientovať na východ a špeciálne na Rusko.⁵⁹ Mečiarov štýl vládnutia vzbudzoval obavy nielen doma, ale hlavne v zahraničí, bezprostredne však v susedných štátoch. Slovensko bolo označované za „ostrov politickej nestability, nedôveryhodnú krajinu a potenciálneho nositeľa konfliktov v regióne“ (Lukáč 2001: 217.) Na nebezpečný vývoj poukázala i Európska únia v niekoľkých demaršoch.⁶⁰ Negatívnym výsledkom pre Slovensko

⁵⁸ Český a slovenský premiéri rozhodli o rozdelení v podstate bez ústavného mandátu a bez mandátu občanov. Navyše ani ako víťazi volieb nemali rozdelenie vo volebných programoch.

⁵⁹ Porovnaj s Programovým vyhlásením vlády z rokov 1994, 1998, <http://www.government.gov.sk/1163/programove-vyhlasenie-vlady-sr.php> a <http://www.government.gov.sk/7429/vlada-slovenskej-republiky-od-30-10-1998-do-15-10-2002.php>.

⁶⁰ V prvej demarši EÚ sa píše, že Únia je „znepokojená niektorými javmi politického vývoja od volieb, a očakáva a dúfa, že Slovensko starostlivo zvažujúc svoje vlastné záujmy bude dôsledne pokračovať v ceste demokratických reforiem“. V druhej demarši sa hovorí o pretrvávajúcich obavách, „obzvlášť to, že je možné podnikať akcie proti prezidentovi republiky, ktoré by nezodpovedali ústave a demokratickým praktikám platným v Európskej únii“. „Pre Európsku úniu je v demokratickej spoločnosti veľmi dôležitá vzájomná tolerancia a úcta k rozličným zdrojom autority. v duchu týchto princípov je potrebné vyvíjať všetko možné úsilie, aby spolupráca medzi predstaviteľmi slovenských najvyšších ústavných orgánov bola obnovená.“ Dostupné

skončil i madridský summit NATO, kde Slovensko vyradili z prvej vlny kandidátov na členstvo.

Vágne sú ale tvrdenia kritikov, že za rozklad Visegrádu nesie plnú vinu Slovensko. Všeobecná ľahostajnosť a neochota spolupracovať, tak ako aj individualistické tendencie ostatných troch členov tiež prispeli k utlmeniu vzájomnej spolupráce. Aj z českej strany sa ozývali negatívne ohlasy hlavne z úst politika a ekonóma Václava Klause, ktorý poukazoval na odlišnosti politické i ekonomické. Visegrádsku spoluprácu chápal ako „brzdu pre lepšie vyvinuté krajiny, ktoré menej rozvinuté zdržovali na ceste do ES/EÚ, napr. i Českú republiku, ktorú pokladal za premianta v ekonomickej i politickej tranzícii“ (Lukáč 2001: 217). Klaus sa od počiatku netajil podozrievaním Západu, že Visegrád je predovšetkým západným výmyslom a náhradou začlenenia sa do ES/EÚ. Výstižným sa stalo jeho doslovné vyjadrenie: „Visegrádska skupina je výtvorom Západu a Prahy sa netýka“ (Veselý in Ort 2002: 67). Na dlhú dobu tak odštartoval konfrontačný vzťah dvoch vedúcich osobností českého politického života: humanistu a vizionára V. Havla a realistu (či europesimistu) a praktika V. Klause, ktorých názory sa diametrálne rozchádzali i v otázke Visegrádskej spolupráce. Ako upozornil J. Dienstbier, dlhodobý zástanca Visegrádskej spolupráce ako stabilizačného faktoru v strednej Európe, názory kritikov⁶¹, že spolupráca s Maďarskom a Poľskom Československu len uškodí, boli prejavom úplného nepochopenia zmyslu spolupráce v tom, čo nás k Západu približuje, a nie od neho vzdďaľuje (Dienstbier - osobný rozhovor). Česká zahraničná politika tak prioritizovala čistú orientáciu na Západ, stredoeurópska dimenzia zostala prevažne na deklaratórnej úrovni s výnimkou spomínanej ekonomickej spolupráce.⁶²

Poľsko si uvedomovalo svoje strategicko-bezpečnostné postavenie v Európe, svoju rozlohu i počet obyvateľov. Poľsko sa navyše zapojilo do tzv. Weimarského trojuholníka - spolupráce Nemecka, Francúzska a Poľska, ale na rozdiel od českej strany nepohrdalo Visegrádom a aj naďalej zastupovalo jeho záujmy. Dokonca sa vyhrážalo Česku, že sa Visegrád „zaobíde i bez štvrtého, keď nemá záujem na spolupráci“ (Kopeček in Vykoukal 2003: 144). Poľsko sa v tejto dobe postupne stávalo jediným zástancom Visegrádskej

na http://www.government.gov.sk/INFOSERVIS/DOKUMENTY/CIERNA_KNIHA/sk_cierna_kniha_cast_tretia.s.html.

⁶¹ V tomto období na českej politickej scéne často rezonovala myšlienka, že Česká republika by mala vytvoriť východnú hranicu západnej Európy. V tom sa odzrkadľuje i silnejší pocit českej nadutosti a nadradenosti nad ostatnými krajinami, pocitom premianstva ČR v očiach Západu – pocit však často neopodstatnený, vedúci k ochladeniu vzťahov v rámci strednej Európy.

⁶² Porovnaj s *Vládní koncepce v oblasti mezinárodní politiky ČR*, <http://www.psp.cz.eknih/1993ps/stenprot/00pschuz/8-2.html>.

spolupráce ako „*výsledku politických reálií v strednej Európe*“ (Vykoukal 2003: 221-222). Lipnutie na stredoeurópskej spolupráci je pochopiteľné z poľskej strany hlavne z dôvodu „strachu z Ruska“ a chápania Visegrádu ako potenciálnej hrádze voči ruskému rozpínaniu.

Maďarská strana strácala tiež postupne záujem o Visegrád, nakoľko ten nevôľou ČR a SR strácal svoj pôvodný význam ako prostriedok návratu do Európy. Prioritou zahraničnej politiky zostávala integrácia do EÚ, ale pozornosť sa sústredila i na spoluprácu s Rakúskom a tradične s Balkánom (západným aj východným, čo súvisí s početnými maďarskými menšinami v tejto oblasti).

4.1 Vzájomný vzťah ES/EÚ a V3/V4 – z perspektívy V4

Po krátkom úspešnom štarte nastalo dlhé obdobie stagnácie. Toto obdobie nečinnosti, resp. odumretia Visegrádu trvalo až do roku 1998, keď došlo k výraznej obmene na politickej scéne v Maďarsku, Poľsku i Slovensku a Českej republike. Na takmer päť rokov sa vytratil duch Visegrádu, visegrádska identita i akákoľvek solidarita medzi jeho členmi. Politická spolupráca v rámci V4 nefungovala. Všetky štyri krajiny sústredili na vlastné záležitosti a cestu do Európy prispôbovali čisto individualistickým požiadavkám a smerovaniu. Národný záujem prevýšil ponuku regionálnej spolupráce.

Aj napriek tomu, že domáce elity Visegrád odpísali, v zahraničí neustále pozitívne rezonovala idea spolupráce a dobrá povest' zoskupenia z čias, keď fungovalo ukážkovo. Išlo skôr o určité vnímanie psychologicko-geopolitického regiónu ako jednotky - čiže myšlienky spolupráce v rámci strednej Európy na báze Visegrádu - ktoré však napriek reálnej nefunkčnosti spolupráce a jasnej fiktívnosti v myslení Západu prinášalo pre V4 svoje výhody (hlavne však v otázke členstva v NATO). Konkrétne sa to prejavilo pri konzultáciách o vstupe do NATO, keď sa všetky štyri krajiny, neskôr s výnimkou Slovenska, týchto konzultácií vo Washingtone zúčastňovali spoločne. Za podpory Aliancie sa stretávali aj ministri či náčelníci generálnych štábov a odborníci na obranu. (*porovnaj Kopeček in Vykoukal 2003: 150; Lukáč 2004: 218-219*)

Napriek ojedinelým spoločným vystúpeniam, o spolupráci V4 a EÚ nemôžeme príliš hovoriť. Prioritným cieľom zahraničnej politiky visegrádskych krajín naďalej zostáva plnohodnotné členstvo v EÚ, a dokonca i dobré susedské vzťahy a rozvíjanie spolupráce

na platforme Visegrádu i CEFTA. Mnohé ciele, vrátane toho o užitočnosti Visegrádskej spolupráce, však zostali len na papieri, zatiaľ čo politická realita ukazovala na preferovanie ak už vôbec nejakej spolupráce, tak potom menej kontroverznej ekonomickej spolupráce.

4.2 Vzájomný vzťah ES/EÚ a V3/V4 – z perspektívy EÚ

Aký bol postoj EÚ k nefungujúcemu Visegrádu? Nefunkčnosť Visegrádu sa odzrkadľila i na rozhodnutí Únie postupovať výhradne bilaterálne v procese pridruženía, resp. pričlenenia. Čisto bilaterálny prístup nebol zo strany Únie novinkou, ale po počiatočnom veľmi pozitívnom vnímaní a otvorenej podpore regionálnej spolupráce v rámci Visegrádu pôsobil ako studená sprcha. Jednotlivé visegrádske krajiny tak odrazu postupovali každý za seba na ceste európskej integrácie. Tento prístup sa prejavil i na nekoordinovanom podávaní prihlášok do EÚ v závislosti od pripravenosti a splnenia kritérií. (31. 3. 1994 Maďarsko, 5. 4. 1994 Poľsko, 27. 6. 1995 SR, 17. 1. 1996 ČR)

Napredovanie procesu rozširovania zákonite prinášalo i nutnosť striktnejšej aplikácie kondicionality na úkor určitej „homogenizácie“ (Smith 2004: 129). Tak ako rástol počet adeptov na členstvo, bolo stále jasnejšie, že nie všetci splnia vstupné kritéria v rovnakom čase a rovnako Únia nebude schopná tak širokého rozšírenia. Čoraz častejšie sa tak objavoval názor, že nie všetci kandidáti vstúpia do Únie v rovnakom čase. Každý kandidát tak bude posudzovaný zvlášť na základe ne/splnenia kodanských kritérií, čo v podstate zaručilo diferenciáciu⁶³ (a malo tiež zaručiť urýchlenie reforiem potrebných k vstupu). Tento krok paradoxne uvítali kandidátske krajiny, ktoré tak - podľa ich vnímania - mali zaručený rýchlejší postup. Sťažovali sa totiž na multilaterálny prístup, ktorým Únia rovnako zaobchádzala s celou skupinou budúceho východného rozšírenia. Poľsko napríklad vyjadrilo ľútosť, že madridská Rada neadresovala Poľsko, Maďarsko a Českú republiku ako najlepších adeptov v rade záujemcov. (Smith 2004)

V období atrofie Visegrádu do roku 1998, počas ktorého v podstate neexistovala spoločná politická aktivita štyroch visegrádskych krajín, tak nemôžeme ani hovoriť

⁶³ Diferenciácia tak nutne znamenala, že niektoré krajiny budú odsunuté do druhého, či tretieho kola rozširovania. To však implikovalo destabilizujúce dôsledky a vysoké riziko pre odsunuté, vyradené štáty, ktoré by sa mohli cítiť izolovane, druhorado a podradne. Tomuto sa predišlo neskorším zavedením princípu regaty, t.j. otvorením vyjednávania pre všetky kandidátske krajiny. (Smith 2004:128-133)

o vzájomnom vzťahu V4 a EÚ. V podstate žiadny vzťah typu V4-EÚ neexistoval, existoval len vzťah na čisto bilaterálnej úrovni EÚ-ČR, EÚ-SR, EÚ-MR, EÚ-PR.

16. 7. 1997 po prijatí prihlášok vydáva komisia dokument *Agenda 2000 – pre silnejšiu a širšiu Európu*⁶⁴ spolu s posudkami na prihlášky 10 stredo- a východoeurópskych krajín. Agenda 2000 je dokument vyjadrujúci komplexne víziu, možnosti a výzvy Európskej únie na prahu 21. storočia. Cieľom dokumentu bolo pripraviť Úniu na legislatívne a inštitucionálne zmeny (plynúce z ďalšej nutnej revízie zmluvného rámca v podobe Amsterdamskej zmluvy) a na budúce rozšírenie v rámci striktné daného rozpočtového obmedzenia. Práve finančné otázky⁶⁵ spolu s nutnou inštitucionálnou reformou spôsobovali najzávažnejšie problémy budúceho „východného rozšírenia“. Súčasťou dokumentu bolo i hodnotenie asociovaných krajín spolu s návrhom k urýchleniu príprav k vytvoreniu tzv. Prístupového partnerstva medzi 11 kandidátmi a EÚ (k čomu došlo v marci 1998). Individuálne prístupové partnerstvo ako kvalitatívna nadstavba predvstupnej stratégie mala obsahovať presný národný program prijímania *acquis* v stanovených dátumoch. Tým v podstate zosilnel dôraz Únie na čisto bilaterálny prístup. Aby Únia zabránila vytvoreniu nových deliacich línií medzi kandidátmi, bolo koncom roka na zasadaní Európskej rady v Luxemburgu rozhodnuté pozvať 11 krajín prevažne strednej a východnej Európy k postupnému vstupu do Únie. Vstupné rozhovory mali začať len s piatimi top kandidátmi.

Toto zásadné rozhodnutie, ku ktorému doposiaľ smerovali všetky kroky zahraničnej politiky jednotlivých visegrádskych krajín, znamenalo pre Visegrádsku spoluprácu: 1) úspech v pokroku v naplňovaní proklamovaného cieľa smerovať do EÚ; 2) neúspech samotného Visegrádu, nakoľko rozhodnutie Rady znamenalo i rozštiepenie Visegrádu na ČR, Poľsko a Maďarsko na jednej strane a Slovensko na druhej strane. Tento rozkol však poskytol nový impulz mŕtvej spolupráci v snahe pomôcť Slovensku dobehnúť svojich visegrádskych partnerov.

Oficiálne bol rozširovací proces otvorený 30. marca 1998 v Bruseli na zasadaní ministrov zahraničných vecí európskej pätnástky a 11 kandidátskych krajín. Deň potom zahájila prvá skupina (tzv. luxemburská) najlepšie pripravených kandidátskych krajín - ČR,

⁶⁴ „Agenda 2000 - for a stronger and wider Europe“ - pozri http://ec.europa.eu/agenda2000/index_en.htm, porovnaj napr. *Had – Urban 2000: 137-139, Fiala – Pitrová 2003a: 155*.

⁶⁵ Obavy z vysokých nákladov rozšírenia boli veľmi aktuálne, hlavne v období, keď si členské krajiny ťahovali opasky, aby splnili podmienky účasti na EMU.

Poľsko, Maďarsko, Estónsko, Slovinsko a Cyprus individuálne vstupné rozhovory. Rozhodujúcim kritériom k zahájeniu jednaní o členstve bolo splnenie politických kritérií (najmä demokratické inštitúcie, právny štát, ľudské práva a menšinové práva). Ekonomické kritéria neplnil ani jeden kandidát, ale Únia predpokladala, že v strednodobom horizonte sa spoločným úsilím k plneniu dopracujú. Slovensko, ktoré neplnilo ani politické kritéria, bolo spolu s Litvou, Lotyšskom, Bulharskom a Rumunskom zaradené do druhej skupiny, ktorá sa mala postupne pripravovať na rozhovory. Tzv. druhá helsinská skupina začala rokovania o vstupe až v decembri 1999 rozhodnutím Helsinského summitu.

Únia opakovane zdôrazňovala, že rozdelenie do skupín nebude mať žiadny vplyv na spoločný vstup, rokovania budú prebiehať čisto individuálne a budú závisieť len na pokroku⁶⁶ danej krajiny smerom k akomodovaniu sa na európsky trh a legislatívu. Napriek tomu hovoríme o tzv. „*diferencovanej stratégii vedenia rozhovorov*“, ktorú po roku 1999 nahradil jednotný prístup tzv. „*stratégie regaty*“. V tomto prípade začínajú všetci kandidáti z rovnakej štartovacej pozície a ich postup je daný čisto individuálne. (Fiala – Pitrová 2003a: 156)

⁶⁶ Pokrok bude sledovaný v každoročných hodnotiacich správach Komisie o stave príprav na členstvo. Prvá správa z roku 1997 bola posudkom na prihlášky, od roku 1998 sú to hodnotiace správy. Hodnotiace správy visegrádske krajiny boli spočiatku negatívne a upozorňovali na množstvo nedostatkov a pomalú harmonizáciu legislatívy, neskôr vykazovali viac pozitívnych znakov.

5 Revitalizácia Visegrádskej spolupráce

Oživenie spolupráce a ducha Visegrádu priniesla až druhá polovica 90. rokov, keď došlo k zásadným politickým výmenám. Snáď najočakávanejšou udalosťou bol výsledok parlamentných volieb na Slovensku v roku 1998. Ten pomohol Slovensku vymaniť sa z medzinárodnej izolácie spôsobenej autoritárskou politikou premiéra Vladimíra Mečiara a celkovo vnútropolitickými rozpormi. Očakávaná demokratizácia spoločnosti priniesla požiadavku znovuzачlenenia Slovenska do integračných procesov. Politická výmena v Poľsku o rok skôr priniesla novú koalíciu Volebnej akcie Solidarita a Únie Slobody, ktorá podporovala Visegrádsku spoluprácu. V Českej republike euroskeptik Václav Klaus uvoľnil premiérske kreslo sociálnemu demokratovi Milošovi Zemanovi, ktorého kabinet sa snažil korigovať Klausovu nedôveru a odklon od politického Visegrádu.

21. október 1998 odštartoval novú oživujúcu etapu Visegrádskej spolupráce, keď na summite v Budapešti traja premiéri Poľska, Maďarska a Českej republiky „vyzvali Slovensko, aby obsadilo svoju stoličku vo Visegrádskom zoskupení, ktorá preň bola rezervovaná“ (Lukáč 2001: 221). Dôvodov k tomuto kroku bolo viacero. Visegrádske štáty si uvedomili, že individualistický postup pri integrácii je skôr kontraproduktívny, zato vzájomná kooperácia a koordinácia prináša lepšie výsledky. Zmenená politická reprezentácia sa odhodlala prebrať plnú spoluzodpovednosť za stabilitu a prosperitu stredoeurópskeho regiónu, čím znovu oživila visegrádsku ideu a regionálnu identitu. Hnacou silou oživenia V4 sa stala snaha pomôcť spoločnému susedovi Slovensku z izolácie a dohnať ostatné tri štáty v integračnom prograse do EÚ a NATO.

Výrazom snahy o znovuoživenie Visegrádu bol Havlov návrh usporiadať najbližšie stretnutie V4 na Slovensku (namiesto v Českej republike). Táto, tzv. Bratislavská schôdzka, sa uskutočnila na úrovni premiérov, pretože na Slovensku ešte nebol zvolený prezident. Operatívne zníženie úrovne jednaní z prezidentskej na premiérsku odštartovalo ďalšiu dôležitú etapu Visegrádu, ktorou sa spolupráca začala sprístupňovať širšiemu spektru občanov. Summit premiérov v Bratislave, ktorý sa konal 14. 5. 1999, vyústil v deklaráciu spoločného postupu v dosiahnutí plného členstva v EÚ a NATO, či snahu o zapojenie zvyšných postkomunistických krajín do integračných zoskupení. Visegrádska spolupráca ašpirovala na zrovnateľné vnímanie zo strany medzinárodného spoločenstva, podobne ako

Benelux či Severská rada, teda ako jednoznačný prínos pre európsku integráciu a demonštráciu schopnosti spolupracovať na regionálnej úrovni, a tým i zrelosti na členstvo v Únii a NATO. (www.visegradgroup.eu)

5.1 Obsah Visegrádskej spolupráce

Výsledkom bratislavskej schôdzky boli dva dokumenty, a to *Spoločné stanovisko (Joint Statement)* a *Obsah Visegrádskej spolupráce (Content of Visegrád Cooperation)*. Oba dokumenty predstavujú významný pokrok v „inštitucionalizácii“ spolupráce, ktorej jediným dokumentom do tej doby bola zakladajúca deklarácia z 1991 (tá však nestanovovala žiadne inštitucionálne pravidlá). Obsahom však nebolo vytvorenie pevných inštitúcií v pravom slova zmysle, ale len stanovenie štruktúry stretnutí a zavedenie inštitútu predsedníctva. Predsedníctvo má rotačný charakter; predsedajúca krajina v priebehu roka stanovuje agendu a organizuje a pripravuje summity premiérov. Dôležitým bodom bola aj snaha o priblíženie Visegrádskej spolupráce čo najširšiemu okruhu občanov, vzájomná informovanosť a posilňovanie stredoeurópskej identity nielen v rámci týchto štyroch krajín, ale aj vo vnímaní vonkajším svetom. Predmetom činnosti kooperácie v rámci Visegrádu sa s väčším akcentom stali aj oblasti ako súdnictvo, obrana, ochrana životného prostredia, kultúra, vzdelávanie a pod.⁶⁷ (*Content of Visegrád Cooperation*)

Čo sa týka obsahového hľadiska, dokument *Obsah Visegrádskej spolupráce* je v podstate vymenovaním oblastí, v ktorých by mala byť Visegrádska spolupráca aktívne realizovaná a prospešná, s jasným poukázaním na snahu o priblíženie sa európskej legislatíve. Európska únia tak v tejto fáze predstavuje hlavnú motiváciu spoločnej aktivity a je takmer výlučným (okrem paralelnej snahy o členstvo v NATO) faktorom ovplyvňujúcim fungovanie Visegrádskej spolupráce. Pri hlbšom rozbere dokumentu okrem európskej dimenzie nájdeme (v porovnaní s Deklaráciou 1991) výraznejšiu regionálnu dimenziu. Hneď v úvode je zmienka o zahranično-politickej spolupráci smerom k udržaniu stability a bezpečnosti regiónu strednej a východnej Európy. Iným príkladom uvedomenia si výnimočnosti stredoeurópskeho regiónu je podpora rozvoja kultúrnej spolupráce v regióne. Výrazom regionálnej spolupráce je i celá

⁶⁷ V podstate jedinou formou inštitucionalizácie v pravom slova zmysle bolo založenie *Medzinárodného visegrádskeho fondu* 9. júna 2000 so symbolickým sídlom v Bratislave. Jeho zmyslom je podporovať užšiu spoluprácu V4 a jej občanov formou podpory spoločných kultúrnych, vedeckých či vzdelávacích projektov, výmenou študentov a mladých ľudí, cezhraničnej spolupráce a podpory turizmu.

škála konkrétnych oblastí spolupráce, s primárne regionálnou pôsobnosťou (ako otázka budovania transportných ciest, environmentálna spolupráca, cezhraničná spolupráca atď.). Dá sa predpokladať, že impulz k rozšíreniu Visegrádskej spolupráce o praktické regionálne aktivity dala samotná Únia v súvislosti s prístupovým procesom. Ten sa zameriava nielen na riešenie čisto bilaterálnych vzťahov EÚ - členský štát, ale pre fungovanie jednotnej Únie je mimoriadne dôležité i celkové prepojenie a spolupráca krajín medzi sebou navzájom v rámci Únie. Čiastočne sa prebudila i solidarita a spolupatričnosť v rámci regiónu strednej Európy, ktorá stála pri zrode Visegrádu. To možno deklarovať snahou úspešnejšej časti V4 pomôcť Slovensku dohnať svojich susedov na ceste do NATO, kam už ČR, Poľsko a Maďarsko patrilo od roku 1999. To je výslovne zakotvené i v *Obsahu spolupráce* o sprostredkovaní informácií a skúseností s prípravou na členstvo v Aliancií.

5.2 Vzájomný vzťah V4 a EÚ – z perspektívy V4

Slovensko uchopilo Visegrádsku spoluprácu ako nástroj znovuzачlenenia sa do strednej Európy a následne západnej demokratickej Európy⁶⁸. Stalo sa motorom znovuoživenia spolupráce, ktorá niekoľko rokov tápala vo svojom poslaní i obsahu. Až do spomínaného luxemburského summitu totiž „V4“ rezonovala pozitívne ako značka stability stredoeurópskeho regiónu a označenie najúspešnejších transformujúcich sa štátov regiónu. (*Kunštát in Vykoukal 2003: 245*) Napriek viditeľnej a pozitívne vnímanej snahe Slovenska zaktivizovať Visegrád ako regionálny celok, prišla rana v podobe už spomínaného rozhodnutia Rady v Luxemburgu, ktorá označenie „V4“ premenovala na „luxemburskú prvú vlnu rozšírenia“ a „tú druhú nepripravenú skupinu“.

Revitalizovaný Visegrád však nebol ten istý ako Visegrád z roku 1991. Pôvodnú jedinečnú myšlienku spolupráce v regióne na základe spoločných hodnôt, záujmov a skúseností nahradila akási myšlienka výhodnosti a pragmatického využívania existujúcej platformy. Visegrád z roku 1999 videl každý jeho člen inými očami. Slovensko videlo V4 ako nástroj pomoci a znovuzískania demokratického kreditu v prospech európskej integrácie. Navyše sa Slovensko stalo obratom najdôležitejším subjektom i objektom novej Visegrádskej

⁶⁸ Hlavný vyjednávač SR v EÚ Ján Figeľ vystihol postoj SR k V4 a EÚ, keď podľa jeho slov „*pokiaľ by Slovensko nesmerovalo k V4, nesmerovalo by ani ku svojej stoličke v EÚ či v NATO. Slovenská cesta do európskych a transatlantických štruktúr vedie cez visegrádsku spoluprácu. (...)*“ (*Figeľ in Kunštát 2003: 246*).

spolupráce. Visegrád bez Slovenska by nebol Visegrádom. (*porovnaj Kunštát in Vykoukal 2003: 247-248, 250-252*)

Skepsou poznačený vlažný postoj ČR sa príliš nezmenil. Česká republika opustila V4 kvôli Slovensku, kvôli Slovensku ho však i opäť oživila. Česko-slovenské nadštandardné vzťahy sú výsledkom citlivého vnímania politického diania u susedov a snahy o zachovanie vyššieho štandardu bilaterálnych vzťahov. Na margo toho možno tiež povedať, že ČR sa tradične stavia do pozície akéhosi „patróna“ slabšieho, chudobnejšieho Slovenska. Je tu však aj pragmatické hľadisko, že nečlenstvom Slovenska v EÚ a NATO by ČR tvorilo východnú hranicu Únie a Aliancie, čo by prinášalo dodatočné náklady pre zahraničnú i vnútornú politiku. (*porovnaj Kopeček in Vykoukal 2003: 150-151, Lukáč 2003: 224-225*)

Poľsko uvedomujúc si svoju geopolitickú silu (rozlohu, ľudnatosť, polohu, veľkosť trhu) ašpirovalo na pozíciu regionálneho lídra a Visegrád vnímalo ako hrádzu i prostriedok jeho zahraničnej politiky voči Rusku, Ukrajine a Bielorusku. Visegrád bol a je niečím, čo Poľsko približuje k stredu Európy, a tým i bližšie k Západu. (*porovnaj Vykoukal 2003: 231-243, Lukáč 2004: 224*) Napriek hore zmienenému, historické a geopolitické faktory predurčujú Poľsko k orientácii práve na Východ a Sever smerom k Pobaltiu, Ukrajine a Bielorusku, čo však v prípade Poľska nijak nediskvalifikuje západnú orientáciu. Poľsko tak dlhodobo usiluje o vytvorenie akéhosi mostu medzi Západom a Východom cez strednú Európu, Visegrád a samotné Poľsko.

Maďarsko vo Visegráde videlo priestor a spôsob, ako naplňovať tretí pilier maďarskej zahraničnej politiky, a to ochranu Maďarov a a maďarských menšín žijúcich mimo územia Maďarska. Visegrád je Maďarskom - s trochou nadsádzky - vnímaný ako prostriedok zastrešenia vlastných požiadaviek na postavenie menšín žijúcich na Slovensku. V4 má potenciál na to, aby slúžila ako diskusné fórum a platforma na riešenie vzájomných rozporov. Bohužiaľ, maďarsko-slovenské vzťahy sú až príliš zatienené minulosťou a národným cítením, takže konečné uspokojivé riešenie - ani na úrovni V4 ani EÚ - nie je pravdepodobne v dohľadne⁶⁹. (*porovnaj Irmanová in Vykoukal 2003: 195-196, Lukáč 2004: 225-226*)

⁶⁹ Aj začiatkom roka 2002 sa znovu otvoril slovensko-maďarský problém, ktorý ovplyvnil i visegrádsku agendu. Maďarská strana vyrukovala s požiadavkou zrušenia Benešových dekrétov. Dôsledkom toho bolo odmietnutie účasti premiérov ČR, SR a Poľska na plánovanom summite V4 v Budapešti. Navyše problematický zákon o Maďaroch žijúcich v zahraničí vyvolal ostré spory, ktoré vyústili do hrozieb maďarského veta na vstup SR do NATO.

Je vhodné podotknúť, že napriek rozdielnym zámerom a intenzitou spolupráce, ktorú do Visegrádu vkladali, si jednotlivé štáty predsa len uvedomovali výnimočnosť a prítlačivosť zoskupenia ako takého v širšej Európe. Výrazne sa to prejavilo v otázke rozširovania Visegrádu. Otázka bola na stole už pri samotnom vzniku, kde na členstvo aspirovali Bulharsko a Rumunsko. Objavila sa opäť so žiadosťou o rozšírenie o Slovinsko, Rakúsko, dokonca Nemecko, či krajiny západného Balkánu. Všetky nádeje na rozšírenie však pohasli a to jednoznačným zamietnutím (aspoň) v tejto otázke jednotnej V4.

Od znovuoživenia Visegrádskej spolupráce začiatkom roku 1999 sa uskutočnilo mnoho summitov a schôdzok na ministerskej, úradníckej a expertnej úrovni s cieľom riešiť vzájomné a spoločné problémy a prakticky koordinovať postup smerom k Únii. Praktické otázky spojené s vyjednávaním vstupu do Únie a postupná harmonizácia legislatívy s komunitárnou vytvorili základ pre vzájomné zblíženie visegrádskych partnerov. Vo vzťahu k EÚ boli dôležitými stretnutiami aj schôdzka vyjednávačov s EÚ jednotlivých krajín V4 v Bratislave a konferencia V4 s účasťou Rakúska a Slovinska. To bolo vyjadrením opätovnej snahy Visegrádu o spoluprácu na ceste európskej integrácie. Na Slovensku sa konal aj druhý summit premiérov V4 a Beneluxu v máji 2002, ktorého nosnou témou bola aj otázka budúcnosti Únie a formy budúcej vzájomnej spolupráce. Benelux opätovne vyjadril podporu V4 v prístupovom procese a poskytoval cenné informácie z praktického vyjednávania.

Zintenzívnili sa aj spoločné zahranične politické výstupy, výrazne podporované Západom, a vzájomná podpora (napr. v investičných projektoch a kultúre⁷⁰). To však neznamenalo, že v každej otázke západnej politiky vždy panoval konsenzus. Rozdielny postoj sa ukázal v otázke zavedenia vízovej povinnosti pre Ukrajinu, Rusko a Bielorusko, napriek tomu, že sa na spoločnom postupe visegrádski prezidenti predtým dohodli. ČR a neskôr i Slovensko víza zaviedli rýchlo, Poľsko a Maďarsko presadzovalo maximálne odloženie zavedenia vízovej povinnosti.⁷¹ Odlišné stanovisko zaujala V4 i v otázke európskeho

⁷⁰ Spolupráca sa osvedčila dokonca i v oblastiach, kde si jednotlivé krajiny konkurovali – napr. cestovný ruch, investičné príležitosti a pod. Základom sa stala myšlienka, že treba propagovať región ako celok, t.z. že nevadí, že továreň bude stáť na Slovensku, keď tam budú pracovať poľskí robotníci, súčiastky sa budú dodávať z Maďarska a z Čiech prídu odborníci. Podobne je to i v oblasti cestovného ruchu. Snahou je nalákať turistov na okružný poznávací pobyt po visegrádskom regióne.

⁷¹ Dôvody sú pochopiteľné: Poľsko sa dlhodobo angažuje v snahe o demokratizáciu režimu na Ukrajine a Bielorusku a zavedenie víz pre občanov je vnímané ako krok späť; Maďarsko sa obávalo o svoje menšiny žijúce na východe, ktorým by sa sťažil prístup k rodine a vlasti. ČR nezdíeľa východnú hranicu ani s jednou zo spomínaných krajín a navyše sa obáva východných imigrantov a lacnej pracovnej sily. Slovensko bralo do úvahy problém prevažne nelegálnej migrácie z Ukrajiny, nelegálnej práce a pašovanie tovaru.

poľnohospodárstva a čerpania z poľnohospodárskych fondov k podmienkam stanovených Bruselom, ktoré mali diskriminujúci efekt na kandidátske krajiny. Prevažne poľnohospodárske zameranie maďarskej a poľskej ekonomiky si samozrejme kladie iné požiadavky ako priemyselne zameraná česká a bojazlivá slovenská ekonomika.

Počet a obsah visegrádskych schôdzok v období oživenia Visegrádu opäť potvrdzuje hypotézu o závislosti Visegrádskej spolupráce a jej aktivít od európskeho diania, resp. od Európskej únie. Spoločná aktivita V4 sa v maximálnej miere orientovala na splnenie stanovených kritérií nutných k členstvu v Únii. Navyše sa v plnej miere znovu objavila solidarita v rámci regiónu strednej Európy a zviditeľnila sa aj visegrádska identita.

5.3 Vzájomný vzťah V4 a EÚ – z perspektívy EÚ

Posledný marcový deň roku 1998 začala EÚ oficiálne vyjednávanie o vstupe s prvou luxemburskou skupinou kandidátov. Lepšie pripravení adepti začali po tzv. screeningu (porovnávaní národnej legislatívy s európskym *acquis*) vyjednávať tridsať jedna prístupových kapitol, ktorých uzatvorenie bolo predpokladom pre vstup do Únie. Vyjednávanie členstva kandidátskych krajín treba chápať ako unikátny, bezprecedentný a komplexný proces – čo do obsahu, rozsahu, náročnosti a kondicionality - aký visegrádske krajiny vo svojej histórii neabsolvovali.

Druhá tzv. helsinská skupina sa zatiaľ v spolupráci s EK zameriavala na zlepšenie neuspokojivého stavu tak, aby postupne plnila všetky Kodanské kritéria. To sa týkalo aj Slovenska, ktoré ako jediný visegrádsky člen nesplňoval podmienky demokratického a slobodného štátu. Slovenská politika sa však po parlamentných voľbách v roku 1998 opäť vrátila do demokratických a pluralitných koľají, čo ocenila i EK vo svojej prehodnotenej správe o stave asociačného procesu. Vo svetle pokroku prijala Únia a jej zástupcovia na návrh Komisie na summite v Helsinkách 1999 rozhodnutie o prizvaní druhej skupiny kandidátskych krajín k začatiu prístupových rokovaní, ktoré sa naplno rozbehlo od februára nasledujúceho roka. Slovensko si navyše stanovilo cieľ dobehnúť svojich visegrádskych partnerov na ceste

do Únie. Za referenčný dátum vstupu do EÚ bol zvolený 1. január 2004.⁷² (http://www.europskaunia.sk/slovensko_a_eu_vztahy)

Postupne Európska únia zakomponovala východné rozšírenie do svojej dlhodobejšej stratégie a vážne sa začala zaoberať pripravením podmienok pre ďalšie budúce rozšírenia⁷³. Výsledkom bol i summit z Nice v decembri 2000, ktorý čiastočne revidoval existujúci zmluvný rámec a v podstate umožnil rozšírenie. Komisia vypracovala dokument, tzv. Cestovnú mapu, ktorý predstavoval stratégiu rozširovania, konkrétny harmonogram s predpokladom rozšírenia v januári 2004. Ten sa ukázal ako príliš ambiciózny a vstup sa posunul až na máj 2004. Po uzavretí všetkých prístupových kapitol odporučila Komisia vstup všetkých 10 krajín do Únie (tzv. leakenská skupina bez Bulharska a Rumunska), vrátane Visegrádskej skupiny.⁷⁴ Európsky parlament schválil vstup 9. apríla 2003, Rada ministrov zahraničných vecí EÚ 14. apríla 2003⁷⁵. Nasledoval slávnostný podpis Zmlúv o pristúpení⁷⁶ 16. apríla 2003 v Aténach. (www.europa.eu)

Po podpísaní prístupových zmlúv nasledovala ich ratifikácia v národných parlamentoch pristupujúcich krajín a súčasných členov. Vlády visegrádske krajín pristúpili k usporiadaniu referenda, kde mali občania možnosť po prvý krát oficiálne vyjadriť svoj názor na vstup do EÚ. Pozitívnu koordinovanou akciou Visegrádu bola spoločná dohoda o časovej koordinácii referend o vstupe do Únie. (MR: 12. 4. 2003, SR: 16.-17. 5. 2003, PR: 7.-8. 6. 2003, ČR: 13.-14. 6. 2003) (www.europa.eu) Krajiny Visegrádu privítali výsledky týchto referend, v ktorých občania odsúhlasili vstup ich zemí do únie⁷⁷.

⁷² Referenčný dátum vstupu do Únie si pracovne stanovil každý kandidát. i tu bola spočiatku viditeľná nejednota Visegrádu, keď Maďarsko počítalo s pristúpením v roku 2002, ČR a Poľsko v roku 2003, Slovensko realisticky až 2004. Komisia počítala so scenárom podpisu prístupových zmlúv do konca roku 2001 a ukončenie ratifikačného procesu k 1. 1. 2004. (*Had-Urban 2000: 141*)

⁷³ Do úvahy pripadali Bulharsko a Rumunsko, Turecko a štáty západného Balkánu.

⁷⁴ Na základe Správy Komisie 9.10.2002, následného summitu v Bruseli 24.-25. 10. 2002. (*Fiala – Pitrová 2003a: 167*) a Správy Komisie na prihlášky k vstupu kandidátskych krajín z 16. 2. 2003 (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:236:0003:0004:EN:PDF>).

⁷⁵ Plné znenie dostupné na

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:236:0015:0015:EN:PDF>.

⁷⁶ Plné znenie dostupné na

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:236:0017:0032:EN:PDF>.

⁷⁷ Otázka v referende znela (na príklade SR): „Súhlasíte s tým, aby sa Slovenská republika stala členským štátom Európskej únie?“ Účasť v referendách bola ľahko nadpolovičná (napr. v SR 52,15%), ale za vstup sa vyjadrilo vysoké percento zúčastnených (napr. v SR 92,46%).

6 Vstup visegrádskych štátov do Európskej únie

Vstup visegrádskych štátov do Európskej únie znamenal pre V4 i jednotlivé štáty obrovský úspech a naplnenie ich európskych ambícií. Dôležitosť tohto aktu pre Visegrádsku spoluprácu a jej fungovanie vytvára priestor pre ďalšie spracovanie predmetného obdobia.

V podstate celý európsky integračný proces Visegrádu od jeho založenia smeroval k členstvu v Európskej únii. 1. mája 2004 sa toto úsilie završilo. Visegrádsku spoluprácu sa však dostala do slepej uličky, pretože jej prvotný cieľ a *raison d'état* sa naplnil. Implicitným cieľom V4, zakotveným vo Visegrádскеj deklarácii z 1991, bolo dosiahnutie plného členstva v EÚ a NATO.⁷⁸ Individuálna a spoločná visegrádsku aktivita, koordinácia postupov a zdieľanie informácií smerovali k vstupu do Únie.

Vzájomná visegrádsku komunikácia a koordinácia sa tesne pred vstupom a po vstupe, t.j. celý rok 2004, výrazne znásobila. V porovnaní s obvyklými 10-15 stretnutiami za rok, sa v roku 2004 uskutočnilo celkovo 50 stretnutí od expertnej po ministerskú úroveň, z toho štyri summity premiérov a jeden summit prezidentov V4. Okrem stretnutí jednotlivých ministerstiev sa v priebehu roku odohrali i stretnutia s generálnym tajomníkom Severskej rady ministrov Per Unckelom, generálnym tajomníkom Beneluxu B.M.J. Hennekamom a v marci významný summit premiérov V4 a Beneluxu pred zasadaním Európskej rady v Bruseli. Tým bola potvrdená snaha Visegrádu inšpirovať sa a ďalej spolupracovať s ostatnými regionálnymi zoskupeniami v Európe. Podobne bol opäť využitý i formát V4+ pri kontaktoch so Slovinskom a Ukrajinou.

⁷⁸ Na pražskom summite NATO v novembri 2002 získalo SR, na rozdiel od zvyšných krajín V4, ktoré už v NATO boli od roku 1999, pozvanie na členstvo. Členom sa SR stala 29.3.2004 po úspešnej ratifikácii protokolu o pristúpení.

6.1 Vzájomný vzťah V4 a EÚ – z perspektívy V4

Na summite V4 v Kroměříži 12. 5. 2004 prijali premiéri *Deklaráciu o spolupráci V4 po vstupe do Európskej únie*.⁷⁹ Premiéri V. Špidla za ČR, P. Medgyessy za Maďarsko, M. Belka za Poľsko a M. Dzurinda za SR s plným uspokojením konštatujú, že hlavné ciele stanovené vo Visegrádskej deklarácii z roku 1991 sa podarilo dosiahnuť a zároveň deklarujú svoje predsavzatie pokračovať v spolupráci V4 ako členov EÚ a NATO. Toto členstvo chápu ako dôležitý krok k znovuzjednoteniu Európy a ako historický míľnik na ceste ich demokratickej transformácie, integračných snáh a vzájomnej kooperácie.

Vstupom do Únie sa V4 otvárajú nové možnosti, ale objavujú sa aj nové výzvy ich spoločnej práci na zdieľaných záujmoch. Za aktuálne úlohy si V4 stanovila 1) posilnenie identity stredoeurópskeho regiónu formou konkrétnych regionálne zameraných projektov, 2) spoločne prispievať k napredovaniu európskej integrácie napĺňaním hlavných cieľov a záujmov Únie, 3) a napomáhať ďalším kandidátskym krajinám k členstvu. Svoju vlastnú skúsenosť s regionálnou integráciou je Visegrád pripravený využiť pri tvorbe a naplňovaní európskych politík voči východnej a juhovýchodnej Európe. V4 zostáva flexibilná a otvorená spolupráci s krajinami širšieho regiónu, inými regionálnymi zoskupeniami, tretími krajinami či medzinárodnými organizáciami. V závere deklarácie predsedovia vlád vyjadrujú svoje presvedčenie, že ďalšia spolupráca ich zemí, založená na storočiach prepojenej histórie a podobných politických, ekonomických a sociálnych podmienkach, obohatí spoločenstvo európskych národov a napomôže k budovaniu zjednotenej, demokratickej a prosperujúcej Európy. (*Kroměřížská deklarácia z 2004*)

6.2 Kroměřížska deklarácia

V porovnaní s Visegrádskou deklaráciou z r.1991, vidieť pri detailnej analýze Kroměřížskej deklarácie výraznú zmenu diskurzu. V dokumente už nenájde národnú rovinu – žiadnu zmienku o národných špecifikách, národných záujmoch a pod. Naopak regionálna a európska dimenzia je zastúpená pomerne početne. Niekoľko krát je zdôraznená

⁷⁹ V origináli „Declaration of Prime Ministers of the Czech Republic, the Republic of Hungary, the Republic of Poland and the Slovak Republic on cooperation of the Visegrad Group countries after their accession to the European Union“, inak i Visegrádska deklarácia 2004, alebo Kroměřížská deklarácia, dostupná na <http://visegradgroup.eu/main.php?folderID=940&articleID=3939&ctag=articlelist&iid=1>.

vôľa o „*posilnenie stredoeurópskej identity*“ formou regionálnych iniciatív, snaha o „*regionálnu spoluprácu*“ v blízkom i širšom regióne, a vyzdvihnutá „*unikátna regionálna a historická skúsenosť*“. Európska dimenzia sprevádza celú deklaráciu. Nájdeme tu vyjadrenia typu spoluúčasti na budovaní „*znovuzjednotenej, demokratickej a prosperujúcej Európy*“ a hrdého postavenia V4 ako „*člena Európskej únie*“. Prvky nadnárodnej a univerzálnej dimenzie sa už v texte nevyskytujú.

Z analýzy dokumentu vyplýva jasná profilácia Visegrádskej spolupráce po naplnení prvotného cieľu – integrácie do Únie a NATO – a to snahou o konkrétne praktické naplnenie členstva. a to nielen v prospech Visegrádu, ale i v prospech východnejšej časti Európy (v rámci Európskej politiky susedstva, neskôr Východného partnerstva) a ostatných kandidátskych krajín. Detailnejší výpočet konkrétnych oblastí spoločnej akcie v rámci Visegrádu, v rámci EÚ a NATO i na širšej regionálnej a európskej platforme nájdeme v doplnkovom dokumente *Smernice budúcich oblastí Visegrádskej spolupráce*.⁸⁰

V bode o spolupráci vo vzťahu k EÚ sa v dokumente hovorí všeobecne o koordinácii v otázkach spoločného záujmu, konkrétne v oblasti Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky, hlavne v súvislosti s jej východnou a juhovýchodnou dimenziou, v otázke schengenského acquis a problematiky tretieho piliera, ekonomickej a menovej spolupráci a intenzifikácii vzťahov medzi EÚ a NATO. O tejto časti môžeme hovoriť ako o spolupráci v otázkach európskej politiky, resp. vysokej politiky.

Ak porovnáme časť o spolupráci v rámci V4, tam sa hovorí o spolupráci skôr praktickej a týkajúcej sa bežných susedských vzťahov, ako o spolupráci v otázkach budovania infraštruktúry, cezhraničnej spolupráce, kultúry, vzdelávaní, environmentálnych otázkach, podpory Visegrádskeho fondu, schengenskej spolupráce, boja proti ilegálnej migrácii, pašovaniu a terorizmu i v otázkach obrany a manažmentu prírodných katastrof. To zodpovedá pojatiu nízkej politiky.

V akých oblastiach sa rozvíjala praktická spolupráca V4? Asociačný proces je procesom politickým v zmysle prípravy na vstup do integračného zoskupenia odovzdávaním časti suverenity na vyššie orgány a adaptáciou na úijnú legislatívu.

⁸⁰ „*Guidelines on the future areas of Visegrad co-operation 12.5.2004*“, súčasť Kroměřížskej deklarácie, dostupné na <http://visegradgroup.eu/main.php?folderID=940&articleID=3939&ctag=articlelist&iid=1>.

V prevažnej miere ide však o proces rýdzo technický, v zmysle preberania noriem, smerníc a doporučení a ich zakomponovania do legislatívneho rámca daného štátu. Práve tieto technické otázky boli predmetom početných rokovaní expertných i ministerských pracovníkov V4 v ostatných rokoch. Najviac pozornosti venovali otázkam zabezpečenia hraníc, boja proti cezhraničnému zločinu a kriminalite a zapojenia sa do schengenského systému. Pre nové členské krajiny tvoriace východnú hranicu Európskej únie je zabezpečenie vonkajšej hranice a priepustnosti vnútorných hraníc mimoriadne citlivé a dôležité. Schengenská spolupráca V4 býva považovaná za príklad efektívne fungujúcej koordinácie visegrádskejších štátov v rámci rozšírenej EÚ. V4 si predsavzala vymieňať si informácie, prakticky spolupracovať v otázkach prevádzania schengenskej legislatívy a spoločne podať prihlášky do systému. Snahou bolo simultánne podstúpiť monitoring tak, aby bol zabezpečený spoločný vstup do Schengenskej spolupráce v rovnakom čase. Pri analýze dokumentu *Deklarácia ministrov vnútra Visegrádskej skupiny z 19. júla 2004*⁸¹ sledujeme zvýšenú frekvenciu výrazov „spoločný/vzájomný“ (v anglickom originály „common“, „joint“, „mutual“, prípadne „simultaneous“) a „spolupráca“ („cooperation“/„collaboration“). Rôzne obmeny slova „spoločný“ sa objavujú 8 krát, „spolupráca“ (okrem pomenovania Schengenská spolupráca) 7 krát v texte so 600 slovami. Okrem explicitných výrazov v texte nachádzame implicitné vyjadrenie vôle k vzájomnej spolupráci, koordináciu prípravných prác a následnú diskusiu pri hľadaní spoločného stanoviska na pôde EÚ.

Otázka Schengenskej spolupráce zostala aktuálna pre V4 ešte niekoľko rokov. Opäť sa osvedčila taktika spoločného postupu a koordinácie, napríklad v spoločnom nátlaku na urýchlené spustenie nového informačného systému a plného zapojenia V4 do Schengenu. V4 zdôrazňovala, že splnila všetky požadované podmienky a je plne pripravená, zatiaľ čo problémy nastali na strane Únie.

Podobne ako pri vzniku Visegrádskej spolupráce, aj pri vzniku „nového Visegrádu“ v roku 2004 bola Európska únia modelujúcim faktorom novej spolupráce. Konkrétnym výrazom tejto závislosti je práve Kroměřížska deklarácia, v ktorej sa členské štáty odhodlali zachovať spoluprácu komplementárne k ich integrácii do Únie. Zároveň sa Visegrádska spolupráca otvára aj navonok a za hranice Únie, a to s vedomím vylepšenia susedských vzťahov EÚ voči jej blízkeho okoliu.

⁸¹ Declaration of Visegrad Group Ministers of the Interior (19 July 2004), <http://visegradgroup.eu/main.php?folderID=961&articleID=3891&ctag=articlelist&iid=1>.

6.3 Vzájomný vzťah V4 a EÚ – z perspektívy EÚ

Východné rozšírenie znamenalo pre Úniu významný krok v jej doterajšom vývoji. Jednalo sa o doposiaľ najväčšie rozšírenie čo do počtu krajín. Išlo o krajiny ekonomicky menej vyspelé, a tým bolo rozšírenie finančne náročnejšie. Väčšina z nových členských krajín prežila neľahkú socialistickú minulosť, čo sa odrazilo na stave demokracie, občianskej spoločnosti a úrovni a štruktúre hospodárstva. Samotné rozšírenie malo bezprostredný vplyv na reštrukturalizáciu Únie, v oblasti jednotlivých inštitúcií, rozhodovacích mechanizmov a finančných otázok. Komplexná reforma Únie a jej zmluvného rámca bola viac aktuálna ako kedykoľvek predtým.

Je pochopiteľné, že východné rozšírenie predstavovalo pre starých členov obavy zo straty privilégií a doteraz zaužívaného postavenia. Čoraz otvorenejšie sa hovorilo o demokratickom deficite a vzdďalovaní sa Únie od bežných občanov. Frekventovanou sa stala i otázka finality EÚ, resp. jej konečnej podoby a smerovania. Kritický postoj zaujali ako starí, tak i noví členovia

Východným rozšírením sa zaužívalo rozdelenie členských štátov na „staré“ (aj „stará pätnásťka“) a „nové“ (aj „nová desiatka“, resp. neskôr „nová dvanásťka“). Napriek neustálej snahe o vymazanie tohto rozdielu je pomenovanie, aj jeho pojmové naplnenie, stále aktuálne. Toto rozdelenie sa zakladá ani nie tak na fakte pristúpenia, ako skôr na rozdielnosti (historickej, ekonomickej, sociálnej, kultúrnej) medzi pôvodnými a neskoršími členmi. Prekonanie tejto reálnej i mentálnej bariéry sa stalo prioritným cieľom oboch strán, „nových“ členov vrátane V4 i celej Únie ako takej, vrátane členov „starých“. Bohužiaľ, mnohé skúsenosti ukazujú, že rovnosť členských krajín v rámci EÚ je skôr ideou na deklaratórnej úrovni ako každodennou realitou.

Rozšírenie Únie na „25“ (neskôr na dnešnú „27“) opäť jasne zviditeľnilo potrebu inštitucionálnej reformy. Zmluva z Nice umožňovala fungovanie Únie len do určitého bodu a v podstate neumožňovala ďalšie rozšírenie. Pokusy o Reformnú zmluvu zlyhali na príliš unitárnych a federalistických ambíciách. Nedôvera a obavy z rozšírenej Únie ašpirujúcej na vytvorenie unikátneho politického celku s jasnými prvkami federácie sa odzrkadlili i v europesimistických náladách po celej Európe. Pripomeňme, že otázka Reformnej zmluvy opäť rozdelila Visegrád. Nakoniec dvadsať sedem členských štátov slávnostne podpísalo

tzv. Lisabonskú zmluvu z 13. decembra 2007, ktorá mala napomôcť Únii stať sa demokratickejšou a transparentnejšou, schopnou účinne reagovať na globálne výzvy. Samotná ratifikácia zmluvy sa však ukázala prinajmenšom rovnako komplikovanou ako jej tvorba. V tomto prípade sa Visegrád predviedol skôr v negatívnom svetle pri preťahovaní ratifikácie zo strany poľského a hlavne českého prezidenta. Aby sme boli korektní, priesťahy nespôsobil Visegrád ako skupina (ten spoločné stanovisko nezaujal), ale jeho niektorí členovia. Každopádne zlé meno dopadlo i na celý región ako taký.

Pristúpenie k spoločnému trhu malo pre Visegrád i iný význam s ohľadom na CEFTA. CEFTA pre V4 prestala plniť rolu zóny voľného obchodu, pretože vstupom do Únie a zákonite i do spoločného trhu zanikli i doterajšie možnosti liberalizácie obchodu navzájom na báze zóny voľného obchodu. CEFTA však nezankla úplne, ale jej súčasný geografický vymedzenie už absolútne nezodpovedá jej názvu. Geograficky sa členstvo posunulo smerom na Balkán, kde dnes plní úlohy dôležité pre potenciálny vstup krajín západného Balkánu do EÚ, podobne ako tomu bolo v 90 rokoch pre Visegrád.

Vstup do Únie tak pre Visegrád predstavoval existenčnú otázku. V tomto momente sa viac ako predtým začalo polemizovať o budúcnosti zoskupenia a jeho reálnom naplnení. Kroměřížska deklarácia je deklaratórnym vyjadrením vôle visegrádskych krajín pokračovať vo vzájomnej spolupráci. Jedným z najrealistickejších naplnení Visegrádu bolo vytvorenie akejsi stredoeurópskej platformy pre dialóg a koordináciu pozícií vo vzťahu k Európskej únii. Tém spájajúcich stredoeurópsky región voči Únii so spoločným vstupom V4 do nej pribudlo. K doteraz riešeným otázkam prispôsobovania a približovania sa európskym štandardom pribudla oblasť aktívneho zapojenia sa do rozhodovacieho mechanizmu Únie. Základným princípom fungovanie EÚ je síce formálna rovnosť všetkých členov, ale k presadeniu určitého rozhodnutia, resp. k jeho zabráneniu, je potrebná určitá ad hoc koalícia. Implicitne sa teda predpokladalo, že Visegrádska skupina môže takúto koalíciu úspešne vytvoriť. Výpočty ale ukázali, že takáto štvorkoalícia nebude mať dostatočnú silu, ani hlasovací (či blokovací) potenciál presadiť vlastné záujmy. Jej devízou môže byť prítiaživá sila (vychádzajúca z dlhoročného fungovania a konzistencie v cieľoch a prioritách), ktorá by prilákala ďalších potenciálnych partnerov do ad hoc koalície. Tieto návrhy (i keď so stále aktuálnym a zároveň nevyužitým potenciálom) sa ale ukazujú skôr nereálne, práve v dôsledku porušenia východiskového predpokladu – a to nejednotnosti v rámci V4 a neschopnosti zhodnúť sa na spoločnom postupe a jeho následnom presadzovaní.

Európska únia zohrala i v tejto dôležitej premene Visegrádu primárnu úlohu v smerovaní visegrádskej aktivity v rámci rozšírenej Únie a v identifikácii nových cieľov. Visegrádska spolupráca tak zostáva i naďalej závislá na vyššom integračnom celku, ktorého súčasťou sa oficiálne stala. Aktivity sa však neobmedzujú len na teritórium EÚ, ale presahujú i za jeho hranice. Ako ale členstvo v Únii predurčuje, sú aj tieto aktivity ovplyvnené strategickou politikou EÚ.

7 Visegrádska spolupráca v rámci Európskej únie

Položme si otázku, či bola Visegrádska spolupráca užitočná a nápomocná pri smerovaní Maďarska, Poľska, Slovenska a Českej republiky do európskeho domu, alebo či by podobný vývoj nastal aj bez existencie regionálnej spolupráce? Je V4 stabilná politická a kultúrna spolupráca vychádzajúca zo spoločnej histórie, skúseností a hodnôt, alebo je to len umelý a dočasný prostriedok pomoci vstupu do európskych a euroatlantických štruktúr? Odpoveď na nastolené otázky nebude jednoduchá.

História i tvrdenia európskych predstaviteľov dávajú za pravdu skutočnosti, že Visegrádska spolupráca nezanedbateľným spôsobom prispela k (prevažne) pozitívnemu vnímaniu visegrádskych krajín v očiach ES/EÚ. Hlavným prínosom a zo strany ES/EÚ najviac ceneným faktorom bola schopnosť vzájomnej spolupráce v stredoeurópskom priestore ako predprípravy na čo do obsahu i rozsahu širšiu a hlbšiu integráciu. Ale nemožno tvrdiť, že Visegrádska spolupráca bola tým faktorom, ktorý rozhodol o konečnom členstve v Únii. Rozhodujúcim faktorom, naopak, bolo splnenie stanovených kritérií v oblasti politickej, právnej a ekonomickej (t.j. kodanských kritérií) každou kandidátskou krajinou zvlášť. Stupeň naplnenia týchto kritérií, či prinajmenšom pozitívny výhľad na splnenie všetkých kritérií v blízkej budúcnosti, rozhodol o nečlenstve. Medzi kodanskými kritériami nenájdeme explicitne vymenovanú podmienku regionálnej spolupráce či integrácie.

Na druhú časť otázky však môžeme opäť odpovedať kladne, pretože je pravdepodobné, že i bez existencie Visegrádskej spolupráce by tieto štyri štáty smerovali do Únie, a pravdepodobne by do nej i skôr či neskôr vstúpili. EÚ rozvoj vzájomnej spolupráce kandidátskych štátov podporovala a k spolupráci nabádala, ale nebola to výlučná podmienka k vstupu. Napríklad Cyprus, Malta a Slovinsko vstúpili do EÚ v podstate „izolovane“ bez priamych integračných väzieb na svojich susedov. Neskôr v kapitolách poukážem, že táto prax sa po východnom rozšírení čiastočne zmenila. Napriek tomu, majú na vedomí obdobnú minulosť, skúsenosť, spoločné hodnoty a kultúrne predpoklady, je pravdepodobné, že keby nebolo Visegrádu, vznikla by medzi štátmi obdobná forma spolupráce, resp. integrácie. Paralelu nájdeme i u pobaltských štátov.

Uvedené odpovede naznačujú, že Visegrádska spolupráca významne napomohla k vstupu Českej republiky, Maďarska, Poľska a Slovenska do Európskej únie. Význam V4 bol jednak praktický ale aj psychologický. Praktický význam možno dokladovať koordináciou postojov, výmenou informácií a skúseností pri vyjednávaní prístupových kapitol, spoločnými rokovaniami na európskej a transatlantickej úrovni a pod. Psychologický dopad bol rovnako dôležitý v ohľade utvárania stredoeurópskej identity a identifikácie stredoeurópskeho regiónu s jednou visegrádskou entitou v očiach západných a východných susedov.

Vstup V4 do Európskej únie začal novú etapu vývoja Visegrádu. Členstvo v Únii tak samozrejme pozmenilo i agendu zoskupenia. Z praktického hľadiska nebola zmena dramatická, pretože ťažisko aktivity pred vstupom ležalo na spolupráci v európskych záležitostiach. Po vstupe sa ťažisko nezmenilo, zmenilo sa len postavenie V4 z kandidátov na plných členov. Výraznejšie sa zmenilo postavenie Visegrádskej spolupráce a jej vnímanie hlavne zo strany kritikou a často aj domácich politikov.

Novú V4 možno chápať ako prostriedok, nástroj regionálnej koordinácie a spolupráce a ako vyjadrenie súdržnosti a hlasovacieho potenciálu stredoeurópskeho regiónu. V4 môže slúžiť ako platforma regionálneho dialógu a utvárania zhodnej pozície voči okoliu. Doteraz spomenuté však priamo úmerne závisí od vôle, schopnosti a hĺbky kompromisu a dohody v oblastiach, kde doteraz vládol konsenzus, ale aj v oblastiach, kde sa prejavili vzájomné rozpory. Prekonanie týchto rozporov a vo veľkej miere i nevôle dohodnúť sa by okamžite zvýšilo prestíž a schopnosť presadiť vlastný spoločný záujem visegrádskeho krajín. V4 síce nebude mať dostatočný počet hlasov, aby vytvorila blokačnú menšinu, ale i napriek tomu je súhrnný hlasovací potenciál nezanedbateľný⁸².

Vstup V4 do Únie tak paradoxne priniesol zoskupeniu krízu identity.⁸³ Pôvodné ciele, ktoré Visegrád formovali, sa naplnili. Má Visegrád hľadať nové pole pôsobnosti alebo má rezignovať na vytváranie alternatívnych regionálnych zoskupení? Polemiku vyriešili visegrádske elity v spomínanej Kroměřížskej deklarácií vôľou ďalej spolupracovať na voľnej

⁸² Súhrnný hlasovací potenciál V4 sa tak vyrovná napr. súčtu hlasov Nemecka a Francúzska.

⁸³ V povstupovom období markantne vzrástla i produkcia žurnalistických článkov i vedeckých analýz a názorov na budúcnosť V4. V zásade môžeme obe skupiny vedeckých i laických textov rozdeliť do dvoch skupín na optimistov a pesimistov. Optimisti predpokladali a dúfali v úspešné pokračovanie aktivít na báze stredoeurópskeho regiónu a navrhovali Visegrádu nové sféry pôsobnosti v rámci EÚ a jej blízkeho okolia. Pesimisti, resp. odporcovia presadzovali myšlienku ukončenia činnosti V4 po vstupe do Únie a zdôrazňovali jej zbytočnosť, neefektívnosť, nefunkčnosť a duplicitu. Je zaujímavé, že politické elity sa začali viac či menej prikláňať k zachovaniu Visegrádu na voľnej báze, a to aj tí, ktorí predtým brojili proti nemu.

báze. Navyše sa transformovala i Visegrádska identita z identity stredoeurópskych na európske ciele ambiciózných krajín („chceme sa vrátiť tam, kam patríme, do Európy“) na nie príliš jasnú identitu členov Únie hľadajúcich svoje miesto v nej („konečne sme tam, kde sme vždy patrili, ale čo s tým?“). Jasne čitateľná identita formovaná danou historickou realitou (zvnútra i vonka) a podložená spoločným záujmom vrátiť sa do európskeho domu sa vstupom do Únie naplnila a bolo nutné (pre zachovanie Visegrádskej spolupráce) ju transformovať na novú. Spoločným záujmom sa stalo vyrovnanie sa so starými členmi a zaujatie postavenia plnohodnotného člena a spoľahlivého partnera. Nová visegrádska identita sa preorientovala zo smeru „západného“ na smer „európsky“, a koniec koncov na smer „východný“.

Nové smerovanie Visegrádu možno podložiť agendou prebiehajúcich schôdzok na expertnej ale aj ministerskej úrovni, prezidentských a premiérskych summitov. Od vstupu do Únie sa začal Visegrád viac otvárať blízkemu i širšiemu okoliu. Prioritou vo vzťahoch k zahraničiu zostával Benelux ako tradičný partner a neoficiálny „vzor“ Visegrádu a postupne i tri baltské štáty. Okrem toho sa pravidelne stretáva V4 s Rakúskom a Slovinskom v rámci tzv. Regionálneho partnerstva a s predsedajúcim členským štátom Únie. Postupne sa zviditeľňuje i spomínané „východné smerovanie“ V4 v stretnutiach s Ukrajinou či Moldavskom. Ukrajina - ako bezprostredný sused V4, často považovaná za nestabilnú a potenciálne nebezpečnú krajinu na jednej strane a strategického partnera v otázkach transportu ropy a zemného plynu na strane druhej - sa netají svojimi európskymi ambíciami. Visegrád zaujal postoj advokáta týchto európskych ambícií Ukrajiny a postoj sprostredkovateľa medzi Západom a Východom.

K prioritným otázkam povstupového obdobia pribudli aj spomínaná Schengenská spolupráca, spoločná kandidátka či vzájomná podpora pri obsadzovaní európskych postov, postoj k hlasovacím pravidlám a reforma rozpočtu. Tieto profilujúce otázky prakticky naplnili vyprázdnený obsah Visegrádskej spolupráce po naplnení primárnych cieľov. Zvýšená frekvencia stretnutí V4 medzi sebou ale aj so zahraničnými partnermi a široká paleta novo nastolených praktických otázok vyplývajúcich z členstva v EÚ naznačuje budúci rozkvet visegrádskej aktivity.

Uplynulo už 6 rokov od vstupu visegrádskych krajín do Európskej únie. Už šesť rokov Visegrádska spolupráca odoláva kritickým hlasom za jej rozpustenie. Zamyslíme sa teda nad

tým, akú podobu má dnešný Visegrád a kam smeruje. Výnimočnosť ale aj zložitosť tejto záverečnej fázy vývoja Visegrádskej spolupráce budem prezentovať na protikladných tendenciách v činnosti V4 i názoroch na ňu.

Použijem paralelu zo života: dnešný Visegrád trpí rozpoltenou osobnosťou. Na jednej strane sa snaží hrať aktívnu rolu na pôde Európskej únie i celého európskeho kontinentu. Všetky deklarácie sa viac či menej odvolávajú na značný, vývojom a doterajšou aktivitou daný, potenciál združenia, na vôľu spoločným úsilím dosahovať spoločné ciele, koordinovať svoje postoje a vystupovať jedným hlasom. Na druhej strane však všetka spoločná aktivita viazne v bode, keď sa má deklarácia či spoločné stanovisko realizovať v praxi. Neraz sa ukázalo, že napriek určitej dohode na úrovni V4 si každý štát hájil vlastné (od pôvodného značne odlišné) stanovisko na úrovni európskej. Takáto prax podkopáva všeobecne pozitívne vnímanie Visegrádskej spolupráce ako fungujúcej regionálnej platformy dialógu.

Ak sa však zamyslíme nad charakterom spolupráce a pozorne preštudujeme jednotlivé deklarácie, ako jediný dokumentový výstup V4, skutočne nenachádzame zmienku o nejakej spoločnej zahraničnej politike či zjednotení pozícií. V4 hľadá maximálny možný prienik spoločných záujmov a postojov v oblastiach, kde je to z národného hľadiska prijateľné alebo žiadané. V oblastiach výlučne národných, ale aj v oblastiach, v ktorých sa V4 nedokáže zhodnúť, je ponechané rýdzo národné rozhodovanie. Fakt, že niektorí členovia vo víre následného jednania zmenia vopred koordinované stanovisko, pôsobí síce negatívne v neprospech V4, ale v podstate nie je nijak postihnuteľný. Koniec koncov to, že nie vždy dospejú členovia k zhodnému stanovisku nie je nič neobvyklé v regionálnej spolupráci. Vyplýva to zo samotnej podstaty regionálnej spolupráce ako voľnej formy integračného zoskupenia bez prenášania rozhodovacích právomocí na centrum. Rozdielnosť vnútro- a zahranično-politických záujmov je daná objektívne a vyplýva z odlišných historických, geopolitických či kultúrnych okolností. Pevnosť a opodstatnenosť vzájomnej spolupráce sa prejaví práve jej pretrvaním i v časoch absencie zhody, ako tomu je aj u Visegrádu. Skutočnosť, že Visegrád ako forma spolupráce rešpektuje národné špecifiká a odlišnosti v strategických záujmoch a zároveň ponúka možnosť konzultácie a eventuálneho priblíženia pozícií tam, kde je to pre členov výhodné, by mala byť považovaná za jej silnú a nie slabú stránku.

Prioritným cieľom V4 je v súčasnosti posilňovanie stredoeurópskej identity a nachádzanie spoločných stanovísk v otázkach spoločného záujmu. Sankčný mechanizmus nie je súčasťou deklarácií a spolupráci by ani neprosperel. Bol by totiž využívaný až príliš často, čo by jednak krajiny diskvalifikovalo v očiach druhých a pôsobilo by kontraproduktívne a odrádzajúco od spolupráce.

Iný – u kritikov obľúbený - príklad rozpoltenosti je deklarovaná jednota a podobnosť. Áno, musíme súhlasiť s tým, že máme podobnú minulosť, historické korene, etické a morálne hodnoty. Obývame spoločný geografický región. Stojíme pred podobnými výzvami, máme podobné ciele. Kritik by však každý jeden spoločný faktor poprel. Vyvolávajú otázky typu, či môžeme hovoriť vo všeobecnosti o malých visegrádskych štátoch s 39 miliónovým obrovským Poľskom? Možno hovoriť o etnickej a jazykovej blízkosti, keď slovanské národy a jazyky Slovenska, Poľska a Českej republiky v ničom nepripomínajú ugrofínsky národ a maďarský jazyk? Môže mať agrárne Poľsko susediace s nestabilným východným pásom rovnaké strategické záujmy ako priemyselné Česko susediace s vyspelým Nemeckom a Rakúskom?

Tieto aspekty významným spôsobom ovplyvňujú aj vnímanie visegrádskej identity. Naše národné identity sú síce v niečom podobné ale s často podstatne odlišnými znakmi. Môže teda vôbec existovať nejaká spoločná visegrádska identita?⁸⁴

Proti spoločnej spolupráci často stoja vnútorné politické problémy, nedoriešené menšinové otázky a ťarcha integrácie do EÚ. Doposiaľ neprekonanú prekážku predstavujú aj bilaterálne spory, hlavne o menšinových a národnostných otázkach a minulých krivdách. Zastávam názor, že napriek objektívne danej rozdielnosti má Visegrádska spolupráca svoje opodstatnenie. Na dokreslenie myšlienky si vypožičiam motto Európskej únie „Jednota v rozmanitosti“, ktoré charakterizuje Európsku úniu rovnako dobre ako Visegrádsku skupinu.

Ak by sme porovnali zahranično-politické koncepcie a zvolené strategické ciele, nájdeme mnoho spoločných znakov, dokonca i zhodných formulácií. Pre všetky štyri štáty je spoločným prvkom orientácia na Európsku úniu a transatlantické väzby, dobré susedské vzťahy a podpora regionálnej spolupráce. Samozrejme, konkrétne ciele a strategické záujmy

⁸⁴ Porovnaj s Rada in Turečková-Rada 2007: 167-173.

sa líšia v závislosti od historických väzieb a geopolitického postavenia. Zahraničná politika je výsostným právom každého štátu a akékoľvek pokusy o jej prenesenie na vyššiu úroveň za hranice štátu narážajú na odpor. Visegrádska spolupráca ako neištitucionalizovaná forma voľnej spolupráce nemá a ani nikdy nemala ambície vytvárať spoločné politiky. Jedinou priechodnou alternatívou bola nezáväzná koordinácia jednotlivých politík a snaha o zblíženie rozdielnych postojov a prípadne zaujatie zhodného stanoviska. Heslom teda nie je „unifikácia“ ale „koordinácia“. Preto ani nikdy nemohla vzniknúť spoločná zahraničná politika V4 len na základe niektorých spoločných znakov, ako mnohí komentátori kritizujú alebo navrhujú. Táto aktivita by však mohla pripomínať koordinovanú zahraničnú politiku v zmysle jednotného vystupovania predstaviteľov visegrádskych štátov navonok v otázkach spoločného záujmu.

Napriek tomu, že zahranično-politické vzťahy visegrádskych krajín sú poznačené historickou (bilaterálnou) záťažou, je potrebné tieto rozpory prekonať a spoločne pretvárať spoločnú budúcnosť. V čase všade prítomnej integrácie a členstva v organizáciách nie je dnes možnosť zostať mimo, ale prispôbiť sa, zúčastniť sa, adaptovať sa, zapojiť sa. Spoločné vystupovanie prináša prínosy nielen v podobe presadenie vlastných cieľov, ale aj pridáva váhu a prestíž samotnej spolupráci.⁸⁵

Ak predpokladáme na základe vyššie uvedeného, že žiadna visegrádska zahraničná politika neexistuje, je spolupráca v tejto oblasti prínosná už len preto, že sa ministri zahraničných vecí pravidelne stretávajú a diskutujú o aktuálnych výzvach, problémoch a možných trecích plochách. Táto spolupráca nachádza uplatnenie napríklad vo východnej dimenzii európskej politiky. Za 20 rokov transformácie získali visegrádske krajiny obrovské množstvo know-how a praktických skúseností so zavádzaním demokracie. Určite majú čo povedať aj o doposiaľ bezprecedentnom asociačnom procese, ktorým v uplynulých rokoch prešli.

V4 nadviazala živé kontakty s Ukrajinou a s Moldavskom a po českom predsedníctve v Rade EÚ i s ostatnými krajinami východnej Európy v rámci tzv. Východného partnerstva⁸⁶. Na Ukrajinu počas prezidentských volieb 2004 vyslala V4 skupinu pozorovateľov a naďalej dohliada nad demokratizačným procesom v krajine. Príkladom praktickej spolupráce sú

⁸⁵ Porovnaj s *Szucs in Turečková-Rada 2007* a *Kolář 2005*.

⁸⁶ Pre detailnejší rozbor viď *Zelenická 2009*.

konkrétne projekty v oblasti transferu know-how miestnym samosprávam o transformácií a výmena informácií o asociačnom procese. Medzinárodný visegrádsky fond poskytuje študentom na Ukrajine a v ostatnej východnej Európe finančné prostriedky a štipendia na štúdium v krajinách V4 a naopak.

Geopolitický význam Visegrádu v rámci rozšírenej EÚ vzrástol nielen v súvislosti s východnou dimenziou európskej susedskej politiky, ale aj v súvislosti s energetickou bezpečnosťou. Energetická kríza minulého roka spolu s dlhodobou volatilitou vzťahmi s Ruskom ako hlavným dodávateľom nerastných surovín (hlavne ropy a zemného plynu) a Ukrajinou ako dôležitým transportným článkom poukázali na dôležitosť zabezpečenia stabilných energetických dodávok a energetickej sebestačnosti a bezpečnosti. Visegrádske krajiny hrajú prím v tejto oblasti kvôli ich polohe na východnej hranici Únie – ako nárazníkovej zóny i transportného územia, značnej – niekedy takmer 100% – závislosti na dodávkach z Východu a hlavne z dôvodu skúseností s komunikáciou s ruským partnerom získaných počas 40 ročného členstva v sovietskom bloku.

8 Visegrádska európska a stredoeurópska identita

Pojem „identita“ má viacero definícií. Z hľadiska potrieb tejto práce, identitu chápem v širšom univerzálnom zmysle ako totožnosť, resp. stotožnenie sa s určitým prostredím, v našom prípade regiónom, a určitými hodnotami, praktikami a náladami. Je to pocit spolupatričnosti k celku, a zároveň pocit odlišnosti voči okoliu.⁸⁷ Identita sa formuje na protiklade „my“ a „tí druhí“, teda na protiklade voči odlišnosti. Identitu ďalej ponímam v konštruktivistickom podaní ako sociálne pretváranú a neustále sa meniacu kategóriu.

Ako už bolo spomenuté, v práci vychádzam z konceptu viacvrstevnatej identity, t.j. že národná identita sa nevylučuje s identitou lokálnou, regionálnou či nadnárodnou. V našom prípade abstrahujem len na identitu národnú; regionálnu – visegrádsku; európsku. Pripomínam, že sa jedná o kolektívne identity ľudí v určitom regióne. Európsku identitu možno chápať dvojako: ako identitu európsku v zmysle celokontinentálnom; a ako identitu Európskej únie, t.j. príslušnosti k EÚ. Identita Európskej únie je užšia a je to skôr politický koncept, pretože referuje ku konkrétnej politickej a ekonomickej organizácii svojho typu a k jej inštitúciám. Preferujem však všeobecnejšiu európsku identitu, ktorá presahuje hranice Únie a je všeobecne viac prijímaná ako identita EÚ.⁸⁸

Stretávame sa aj s názormi, že identitu možno považovať za nielen analytický, ale i politický koncept. Politický v tom zmysle, že identitu významným spôsobom pretvárajú politické elity pomocou meniaceho sa politického diškurzu. (*Drulák 2001:13*) Identita tak má dve základné podoby: identita vychádzajúca z politického diškurzu presadzovaná elitami; a identita vnímaná občanmi, formovaná jej praktickou a pre bežných ľudí pochopiteľnou stránkou. Iné rozdelenie poukazuje na fakt, že identita môže vzniknúť zvnútra i zvonka, a nie vždy musí byť totožná.⁸⁹

⁸⁷ Pre detailnejšiu analýzu identity pozri napr. *Jamieson 2002, Koubek 2006, alebo Drulák 2001*.

⁸⁸ Je zaujímavé, že ES/EÚ vo svojich dokumentoch a vyjadreniach elít referuje k európskej identite a nie k identite EU. Tým implicitne zahŕňa do svojho pôsobiska i nečlenské európske krajiny, a tak sa snaží šíriť ideály Únie aj za jej hranice. Európska identita stavia na historicky daných kultúrnych, náboženských a etických hodnotách, na protiklade k vojnám a na ideáloch mieru, bezpečnosti, humanity, stability a prosperity. Vid' *Lessar in Drulák 2001: 179-194*.

⁸⁹ Vid' poznámku *Lessara in Drulák 2001*, že Stredoeurópania sa právom cítia byť integrálnymi príslušníkmi Európy, kde Západoeurópania to pociťujú s určitou skepsou a nie ako samozrejmosť.

Politický význam identity nabral na význame v poprevratových 90. rokoch, obzvlášť v nami sledovaných visegrádskych štátoch. Ako pripomína Drulák, v časoch Studenej vojny, keď bola Európa rozdelená na dve, sa akékoľvek formovanie identity odohrávalo v intenciách jednotlivých blokov. Formovanie lokálnych, regionálnych či národných identít bolo chápané ako oslabovanie bloku, a teda bolo tvrdo potláčané. Po páde komunizmu došlo i k symbolickému oslobodeniu identít. pre štáty strednej a východnej Európy, teda visegrádske štáty, znamenal koniec blokového systému obnovenie ich európskej identity, ktorá sa stotožnila s identitou návratu do Európy. Hovoríme o obnovení identity, pretože visegrádske krajiny vychádzali z ich právoplatného dlhodobu existujúceho (geografického, etnického i kultúrneho) miesta v Európe dávno pred vypuknutí Studenej vojny. Pripomeňme si myšlienku V. Havla, že stredná Európa nie je len fenoménom geografickým, ale hlavne duchovným, kultúrnym a mentálnym. (Ash 1992:10) Táto myšlienka prelievajúca sa do stredoeurópskej identity bola aktuálna v poprevratovom období (tak, ako by mala byť aj dnes). Asociačný proces k ES/EÚ je tak praktickým vyjadrením naplnenia návratu do Európy a visegrádskej európskej identity.

V súvislosti s Visegrádom vychádzam z dvoch identít: identity európskej ako bola načrtnutá vyššie v texte; a identity stredoeurópskej, ktorú stotožňujem s identitou visegrádskou. Príslušnosť k stredoeurópskemu regiónu je pre mňa určujúcou pre vznik, fungovanie a budúce zachovanie Visegrádskej spolupráce. Visegrádska a európska identita sú komplementárne, jedna druhú dopĺňa a obohacuje. Únijná architektúra je konštruovaná tak, aby umožňovala koexistenciu národných, regionálnych a európskych identít. V následnej analýze sa pokúsím zhrnúť poznatky z doterajšieho vývoja vzájomného vzťahu a premien oboch identít.

Bezprostredne po páde komunizmu v Európe a následných zmenách sa v strednej Európe znovu objavujú tri identity: 1) identita národná na úrovni štyroch individuálnych štátov; 2) identita regionálna na úrovni stredoeurópskeho regiónu; 3) identita európska. Nás budú prioritne zaujímať posledné dve menované. Ak by sme chceli stručne zhrnúť vývoj a premenu európskej identity V4 z hľadiska toho, voči komu sa identita vymedzuje, vytvorili by sme nasledujúcu postupnosť:

- Počas Studenej vojny bola akákoľvek európska identita visegrádskych krajín potláčaná. Prevládajúca sovietska identita sa vymedzovala voči demokratickému Západu.

- S očakávaným pádom blokového systému silnie odpor a vzburá voči sovietskemu systému, identita sa formuje voči Východu, voči Rusku.
- Bezprostredne na prelome desaťročia sa európska identita Visegrádu profiluje všeobecne voči minulosti, nepravu a stavia na návrate do Európy. Výrazne sa objavuje aj stredoeurópska identita stavaná na odlišnosti, špecifickosti a výnimočnosti regiónu strednej Európy.
- V období do roku 2004 sa európska identita stotožňuje s návratom do Európy. Prejavuje sa aj regionálna identita stredoeurópska, ktorá sa logicky vymedzuje voči ostatným regiónom Európy, teda aj Západu a Východu.
- V období po roku 2004 sa základnou charakteristikou európskej identity V4 stáva snaha stať sa plnohodnotným členom EÚ, vyrovnáť sa „starej 15“. Európska identita sa formuje na protiklade „nové“ členské štáty verzus „pôvodné“.
- V súčasnosti naznačuje Visegrád vymedzenie sa voči východnej Európe formou vôle napomôcť demokratickým zmenám za jeho východnými hranicami a snahy priblížiť novú východnú Európu k EÚ.

Pri hľadaní paralely medzi visegrádskou európskou identitou a identitou Európskej únie, navrhujem nasledovné: hneď po prevrate prevládala všeobecná európska identita návratu do Európy. Keď zahranično-politická orientácia V3/V4 nabrala konkrétnejšie obrysy, stotožnila sa európska identita s identitou ES/EÚ: zatiaľ čo humánne, kultúrne a hodnotové rysy politik sa prikláňali k identite celoeurópskej, identita ES/EÚ sa prejavila v konkrétnych krokoch vedúcich k členstvu. Európa a Európske spoločenstvá bolo jedno a to isté. Praktické otázky adaptácie na štandardy ES/EÚ a nefunkčnosť politickej Visegrádskej spolupráce v období 1993/94 až 1998 zodpovedali viac druhej spomínanej identite. Doteraz hlásané, ale stále nehmatateľné heslo „členstvo v ES/EÚ“, začalo naberať konkrétne obrysy v podobe politických a ekonomických výhod na jednej strane a prekážok a komplikácií na strane druhej. Navyše odvolaním sa na praktickú prípravu na členstvo v Únii (a nielen nedosiahnuteľný cieľ) bolo oveľa ľahšie previesť nutné reformy a modernizáciu. Znovuoživenie visegrádskej činnosti a hlavne konečný vstup V4 do EÚ a následné východné zameranie Visegrádskej spolupráce znovu vyzdvihlo európsku identitu. Prispelo k tomu i určité vytriezvenie z ošiaľu „chceme do Únie“ a zistenie, že členstvo má i svoje negatívne stránky a vyžaduje aj určité povinnosti, príspevky a spoluzodpovednosť.

Ako však už bolo spomenuté, rozlišovanie medzi týmito dvoma identitami nie je príliš podstatné, nakoľko sa obe prelínajú a často stotožňujú.

Ak chceme analyzovať stredoeurópsku, resp. visegrádsku identitu, ako príslušnosť visegrádskych krajín do vyššieho regionálneho celku, jej vývoj a premenu možno pozorovať paralelne a komplementárne k vývoju európskej identity. Visegrádska identita bola mimoriadne silná v počiatočných Visegrádskej spolupráce a dovoľm si poznamenať, že vznik V3/V4 bol praktickým výrazom tejto spoločne pociťovanej identity. V období krízy a odumretia V4 nemožno príliš hovoriť o visegrádskej identite. Tá bola zatienená vzrastajúcou národnou identitou jednotlivých krajín a identitou ES/EÚ ako snahy identifikovať sa s Úniou a splniť všetky požiadavky na vstup do nej. Spoločná stredoeurópska identita sa znovu naplno prejavila v spoločnom podržaní jedného člena V4 – Slovenska – a snahy o jeho navrátenie do asociačných procesov. V nasledujúcom období sa visegrádska identita oslabovala a zosilňovala v závislosti na prejednávanych otázkach prístupového procesu. Táto etapa je charakteristická tým, že v niektorých aspektoch bola stredoeurópska identita silná (spoločné porady, výmena informácií), a v iných slabá (individuálny prístup zo strany EÚ v otázkach vstupu). do popredia opäť vystúpila v roku 2004, keď sa odohralo snád' najviac spoločných stretnutí na visegrádskej úrovni a myšlienka spolupráce a koordinácie skutočne dominovala. Po vstupe však nastalo pre V4 i obdobie krízy jej samotnej existencie i jej identity. Visegrádska identita sa postupne preorientovala na dva smery: na európsky ako snaha úspešne fungovať a aktívne ovplyvňovať rozhodovací proces v rámci EÚ; a na východný do funkcie advokáta a prostredníka východnej Európy a na symbolické vytváranie mostu medzi Východom a Západom.

Visegrádska stredoeurópska identita sa tak vo svojom vývoji formuje na základe týchto faktorov v danej postupnosti:

- Spoločné kultúrne dedičstvo, hodnoty, jazyková blízkosť;
- Spoločný „nepriateľ“, zabezpečenie bezpečnosti regiónu;
- Spoločné zahranično-politické ciele a smerovanie;
- Praktické otázky asociačného procesu;
- Snaha presadiť sa na európskej úrovni, stať sa adekvátnym a spoľahlivým partnerom EÚ;
- Stabilita regiónu a bezpečnosť za východnou hranicou;
- Advokát európskych ambícií východnej Európy.

Rozvíjajúc argument Martina Brusisa o vyššej miere podobnosti medzi kandidátskymi krajinami navzájom, tak ako v ich vzťahu k pôvodným členom alebo ďalším regiónom ďalej na Východ, dospejeme k záveru, že samotná EÚ významným spôsobom formovala nielen európsku identitu kandidátov, ale aj visegrádsku identitu V4. Európsku identitu tým, že vytvorila rovnocenný status kandidáta na vstup do EÚ a univerzalizovaný systém hodnotenia, predvstupnej pomoci a dialógu s kandidátskymi krajinami. (*Brusis in Drulák 2001:199*) Tým prispela k ďalšiemu zvýšeniu vzájomnej podobnosti krajín, a teda aj Visegrádu.

Pokiaľ ide o visegrádsku identitu, dospela som k záveru, že Európska únia významným spôsobom ovplyvnila jej vznik a následné premeny. Vplyv dokumentujem jednak tým, že ES/EÚ je jedným z prvkov, voči ktorému sa visegrádska identita vymedzuje; a faktom, že visegrádska identita figuruje v rámci vyššieho celku, čím je pre nás Únia, resp. Európa a zákonite teda i európska identita v užšom i širšom slova zmysle. Argument podporí i tvrdenie o komplementarite európskej a regionálnej identity.

Stretávame sa aj s názorom, že EÚ podporovala visegrádsku identitu ako príslušnosť k regionálnemu celku ako náhrady za plné členstvo v Únii. Osobne sa však k tomuto argumentu neprikláňam, pretože EÚ - aj napriek občasným rezervovaným prejavom voči potenciálnemu členstvu V4 v EÚ – dlhodobo podporovala rozšírenie o krajiny strednej a východnej Európy. Členstvo v EÚ nebola pre V4 možnosť, ale nutnosť. Koniec koncov po prevrate v '89 adaptovala svoju stratégiu, svoj charakter, a tým pádom i svoju identitu, keď nastúpila cestu premeny z prevažne ekonomickej organizácie na unikátnu politickú organizáciu.

Visegrádska identita - európska i stredoeurópska - sa neustále mení a je sociálne konštruovaná na základe interakcií jej nositeľov i externých prvkov. Nositeľmi je v našom prípade Visegrádska skupina, externými činiteľmi je Európska únia, európski susedia a istou mierou aj atlantickí partneri⁹⁰. Vzájomné interakcie Únie a Visegrádu (aj v zmysle nehmateľného ovplyvňovania sa a odvolávania sa na jeden druhého) tak významným spôsobom utvárajú a pretvárajú sociálnu realitu.

⁹⁰ Napríklad snahy USA vybudovať v strednej Európe obranný štít voči hrozbám z Východu mali tiež vplyv na európsku i visegrádsku identitu V4. V4 i EÚ prehodnocovala geostrategické postavenie krajín V4, prehodnocovali sa aj euroatlantické väzby a otázky bezpečnosti či akútneho ohrozenia susedných krajín.

9 Vzájomný vzťah V4 a EÚ – zhrnutie

Visegrádska skupina vznikla za veľmi špecifických a unikátnych podmienok. Jej vznik bol samozrejým dôsledkom niekoľkoročných intenzívnych osobných a priateľských vzťahov medzi československými, poľskými a maďarskými disidentmi v predrevolučnom období. Podľa slov J. Dienstbiera, A. Michnika i J. Čarnogurského spolupráca na báze budúceho Visegrádu fungovala už dlhší čas a fungovala dobre. Osobné kontakty a spoločné stretnutia (často na horských málo dostupných miestach) dali ten pravý základ spolupráci, neskôr nazývanej V3/V4. Visegrád spájala najmä spoločná historická skúsenosť so zaradením do vyššieho historického štátoprávneho či blokového celku, spoločné európske hodnoty, kultúrne základy a spoločne zdieľané vedomie odlišnosti od Západu i Východu. Pre vznik Visegrádu bol dôležitý aj iný faktor, a to skutočnosť, že visegrádske krajiny spájali i celonárodný odpor voči komunizmu (Maďarsko 1956, ČS 1968, Poľsko 1956, 1970) a jeho masová podpora z radov občanov, k čomu v Európe nenájdeme paralelu. Po prevrate '89/'90 bolo teda z pohľadu vtedajších aktérov domácej a zahraničnej politiky samozrejmé, že doteraz neoficiálna zákulisná stredoeurópska spolupráca nadobudne formu oficiálnej, i keď neinštitucionalizovanej, Visegrádskej spolupráce.

O strednej Európe sa uvažovalo hlavne v intenciách novovzniknutej Visegrádskej spolupráce, ktorá bola vyjadrením špecifickosti regiónu a jeho spoločných atribútov. V3/V4 však nebola jedinou regionálnou formou spolupráce. Všeobecne panovala priaznivá doba pre vznik voľných foriem spolupráce či koordinácie, na rozdiel od integračných foriem, ktoré by príliš zväzovali novoobnovené demokracie. Regionálna integrácia by vyžadovala viac energie, pozornosti a aktivity, ktorá bola potrebná na iné oblasti, hlavne na integráciu do Rady Európy, ES a NATO. Vytváranie nových nadnárodných inštitúcií, záväzných pravidiel a zvolenie reprezentantov a sídla nebolo na programe dňa. Pozornosť sa sústredila dovnútra jednotlivých štátov na domácu transformáciu; a navonok voči ES a NATO. Zložitosti doby tak vyhovovala voľná forma konzultácií a priateľských stretnutí, bez záťaže inštitúcií a pravidiel, bez prenášania citlivých kompetencií na externé centrum a bez obmedzujúcej záväznosti spoločných rozhodnutí. Visegrádska spolupráca tak vyhovovala všetkých spomínaným atribútom.

Popri V3/V4 vznikla i Pentagonála, resp. Hexagonála, ktorá však po kríze v Juhoslávii postupne upadla do nečinnosti. Pribratím Poľska sa navyše zmenilo aj jej geopolitické postavenie.

Vstup do ES/EÚ sa stal prioritou číslo jedna. Ako som uviedla v predchádzajúcej kapitole, všetka aktivita Visegrádu sa od začiatku odvíjala od existencie ES a snahy o plné členstvo v nej. V počiatkoch V3 figurovali na zozname spoločných aktivít i témy regionálne (odchod vojsk, transformácia a pod.). Po ich úspešnom naplnení sa orientácia obrátila výlučne na ES/EÚ. Úspešne fungujúca Visegrádska spolupráca pôsobila ako faktor stability v stredoeurópskom regióne, a tak prispievala k stabilite celoeurópskej. ES/EÚ práve tak vnímala V4 a jej aktivity oceňovala. To sa koniec koncov prejavilo i v tom, že visegrádske krajiny nadviazali vzťahy s ES už koncom 80. rokov a simultánne podpísali asociačné dohody (Eurodohody) už 16.12.1991, t.j. 4 roky od nadviazania diplomatických vzťahov a len dva roky po revolúcií. Taký rýchly postup sa viac od vtedy nezopakoval.

Visegrádska skupina hľadala na európskej úrovni partnerov podobného zmysľania. Ako prínosná sa ukázala spolupráca s Beneluxom – najstarším novodobým integračným zoskupením na európskom kontinente. V4 nadviazala kontakty s Beneluxom už v roku 1992 a tie rozvíja až dodnes. Benelux sa často prirovnáva k vzoru Visegrádu, čo ale nie je úplne opodstatnené. Benelux totiž funguje na inom základe (colná únia - hospodárska únia – politická únia), je to politická únia so spoločným parlamentom, radou, súdom a sekretariátom a má i vlastnú vlajku. Visegrád nikdy nemal ambíciu k podobnej inštitucionalizácii a v porovnaní s Beneluxom funguje skutočne ako veľmi voľné zoskupenie. Prínosom vzájomnej spolupráce však bola výmena informácií a skúseností s pôsobením určitej regionálnej štruktúry v rámci Európskych spoločenstiev/Európskej únie. Benelux poskytol V4 k nahliadnutiu a inšpirácii dokumenty, zmluvy a ponúkol osobné skúsenosti s členstvom, rozhodovacím mechanizmom a praktickým fungovaním v Únií. Predpokladalo sa vytvorenie určitej koalície podobných štátov na základne podobných záujmov vychádzajúcich z objektívnych vlastností ako sú rozloha a počet obyvateľstva. Nakoniec kontakty s Beneluxom významnou mierou napomohli aj k pozitívnemu vnímaniu skupiny ako i samotnému vstupu V4 do EÚ.

Pozitívne vnímanie V3 v regióne strednej Európy i v celoeurópskom ponímaní narušilo rozdelenie Československa. Československo do tej doby fungovalo ako multi-etnický

a multi-národný štát, čo tiež vzbudzovalo obdiv v očiach Západu. Rozpad štátu, aj keď prebehol nenásilnou formou, zboril ideu V3 ako faktoru stability v Európe. ES/EÚ začala Visegrád po prvý krát vnímať so zdvihnutým ukazovák. Nová V4 musela tak odznova dokazovať, že do Európy patrí, a že dokáže spolupracovať aj vo štvorke. Pre Visegrád to však znamenalo začiatok úpadku, ktorý sa naplno prejavil po voľbách '93/'94, keď sa k moci dostali strany preferujúce národný vývoj a ekonomickú spoluprácu pred nadnárodnou politickou spoluprácou na regionálnej úrovni. Myšlienky samostatnej cesty do Európy dominovali daniu. Na úkor nefungujúcej Visegrádskej spolupráce sa do popredia dostáva čisto ekonomická spolupráca CEFTA a spolupráca na báze Weimarského trojuholníka medzi Francúzskom, Nemeckom a Poľskom. Prvá sa venovala striktne praktickému odbúravaní prekážok vzájomného obchodu medzi krajinami V4 bez politického kontextu. Druhá menovaná voľná forma spolupráce pomáhala Poľsku vyrovnáť sa s dôsledkami komunizmu a podporovala jeho cestu do EÚ. Poľsku takáto forma podpory zo strany hlavného európskeho tandemu vyhovovala, pretože nebránila poľským ambíciám zastávať pozíciu regionálneho lídra. Je potreba pripomenúť, že Poľsko – napriek aktivitám v rámci Weimarského trojuholníka - nikdy nerezignovalo na Visegrádsku spoluprácu, ako tomu bolo napríklad u Českej republiky pri presadzovaní CEFTA.

Individualistické tendencie sa prejavili aj vo vzťahu k EÚ. Každá krajina napredovala samostatne na ceste k plnému členstvu, čo sa prejavilo i v nekoordinovanom podávaní prihlášok do EÚ. Samotná Európska únia tento individualizovaný prístup vyzdvihla, keď zdôrazňovala individuálny postup a pokrok v približovaní sa k Únii a čisto individuálne hodnotenie. Regionálna spolupráca bola vnímaná ako pozitívum a dôkaz toho, že krajiny dokážu spolupracovať i v menšom meradle, ale bezpodmienečne vyžadovaná nebola. V4 tak nebola „zvonku oficiálne“ nútená spolupracovať na ceste do Únie. Rozdelenie V4 do dvoch skupín kandidátov tak opäť prispelo značnou mierou k vnútornému rozkolu Visegrádu. Navyše dalo za pravdu tým členom skupiny, ktorých vzájomná spolupráca zdržovala na ceste do EÚ.

K obnove Visegrádskej spolupráce došlo až po politických výmenách v roku 1998. K revitalizácii Visegrádu pomohli tri faktory: 1) politická zmena v Poľsku, SR a ČR; 2) snaha o znovuzapojenie Slovenska do integračného procesu; 3) integrácia do NATO. Hnacím motívom bolo zistenie, že bez Slovenska nemožno hovoriť o Visegrádskej spolupráci v strednej Európe, a to z praktického i ideologického hľadiska. Bez Slovenska by sa na mape

Európy vytvorila „diera“, ktorá by bola politickým i bezpečnostným rizikom pre Európu ako celok a zvlášť pre jej strednú časť. Maďarsko, Poľsko a ČR sa rozhodli pozvať Slovensko na „jeho stoličku“ a napomáhať jeho zapojeniu do prebiehajúcich procesov. Slovensko si naopak uvedomovalo svoj podiel zodpovednosti na odumretí Visegrádu a svojou aktivitou sa stalo hnacím motorom znovuoobnovení V4. Podobne pokračujúca integrácia do NATO významným spôsobom napomohla naštartovaniu spolupráce. USA a západná Európa dali V4 jasne najavo (na rozdiel od EÚ), že bez vzájomnej spolupráce (politickej i bezpečnostnej) nie je plné členstvo V4 v NATO možné. Napriek zintenzívnenej snahe o spoluprácu sa spoločný vstup V4 do Aliancie nepodaril, každopádne však pôsobil ako dôležitý impulz.

S náznakmi skorého ukončenia prístupového procesu sa zvyšovala aktivita voči Únii podobne ako v rámci Visegrádskej skupiny. Praktické, prevažne technické okolnosti prístupového procesu bolo možné a prínosné konzultovať na regionálnej úrovni. Vzájomná výmena informácií o prevádzaní *acquis communautaire* sa s blížiacim sa vstupom ukázala ako veľmi praktická. Spoločný podpis prístupových zmlúv v Aténach v roku 2003 a spoločný vstup V4 do Európskej únie úspešne zavŕšil proces návratu do Európy ako výrazu konečného zjednotenia Európy. Ciele, ktoré stáli u zrodu Visegrádu sa podarilo spoločnými silami naplniť, a tým mala opodstatnenie aj doterajšia existencia Visegrádskej spolupráce. Visegrádska spolupráca napomohla V4 k vstupu do Únie. Preto môžeme V4 považovať za prostriedok naplnenia európskych ambícií stredoeurópskych štátov. Na druhej strane však Visegrádska spolupráca predstavuje proces i cieľ sám osebe – proces vytvárania stredoeurópskej, resp. visegrádskej identity a vyjadrenia záujmov stredoeurópskeho regiónu. A práve tieto charakteristiky boli určujúce pre zachovanie Visegrádskej spolupráce po naplnení pôvodných cieľov - vstupu do EÚ.

Konkrétnym vyjadrením visegrádskej aktivity po vstupe do EÚ je snaha o budovanie a rozvíjanie stredoeurópskej identity a efektívne fungovanie v rámci spoločenstva. Bezprostredne po vstupe sa niekoľkokrát znásobila visegrádska aktivita v dôsledku prispôbovania sa praktickému členstvu v Únii. V roku 2004 sa uskutočnilo 50 stretnutí na expertnej, ministerskej až prezidentskej úrovni. Hlavným obsahom sa na niekoľko rokov stalo preberanie schengenského *acquis*, spoločná ochrana vonkajších hraníc a boj proti cezhraničnej kriminalite a zločinu. Pre novú „východnú hranicu EÚ“ sa prioritou spolupráce stali i vzťahy s východnými susedmi, doteraz riešené tradične bilaterálne.

Z pozície právoplatných členov Európskej únie sa prevažná väčšina zahranične politických aktivít odohráva pod taktovkou Únie sledujúc celoeurópsku zahraničnú a bezpečnostnú stratégiu. Z toho vyplýva i orientácia visegrádskej aktivity smerom von. Tu nachádzame dva smery: západný, resp. komunitárny – aktivita v rámci Únie (ad hoc koalície, hlasovanie, vnútorné záležitosti, zmluvy atď.) a východný, resp. juhovýchodný (aktivita v rámci EPS a Východného partnerstva, vízové a konzulárne otázky smerom k východným susedom, približovanie západného Balkánu k EÚ atď.). Sledujeme aj aktivitu smerom dovnútra Visegrádu v podobe aktivít Medzinárodného visegrádskeho fondu (štipendia, výmenné pobyty, kultúrna spolupráca, cezhraničná spolupráca atď.)

Ak by sme mali zhodnotiť aktivitu V4, tak môžeme konštatovať nasledujúce. Visegrádska aktivita smerom dovnútra skupiny funguje uspokojivo. Kultúrna spolupráca formou divadelných festivalov, výtvarných a umeleckých výstav, literárnych a kultúrnych kongresov a rôznych súťaží podobne ako spolupráca v oblasti vzdelávania a výmeny študentov a pracovníkov približuje Visegrádsku spoluprácu občanom a bežným ľuďom spôsobom, ktorý je pre nich hmatateľný a všeobecne prínosný. Tento aspekt spolupráce sa teší veľkému záujmu a vyčlenené prostriedky spravidla nestačia pokrývať dopyt po spoločných projektoch. Visegrádske projekty podporujú i celoeurópske snahy o zachovávanie národných špecifik na pozadí zjednocujúcej európskej kultúry. Navyše prispievajú k spoznávaniu nových kultúr, odbúravaniu národných stereotypov a k vzájomnej tolerancii. Vnútro-visegrádske aktivity tak zapadajú do širšieho konceptu predstavovaného Európskou úniou.

Potenciál V4 v presadzovaní sa na európskom poli i v širšom susedstve je značný, ale doteraz nie príliš využívaný. Predpoklad vytvárania „spoločne zmýšľajúcich koalícií“ („*coalitions of „like-minded“ states*“) sa v prípade Visegrádu nenaplnil. Existujú oblasti, v ktorých visegrádske krajiny dokázali nájsť spoločnú reč (niektoré aspekty Schengenskej spolupráce, podpora vzájomných kandidatúr atď.). Nájdeme ale aj viac oblastí, kde sa Visegrádska skupina názorovo rozchádza (Lisabonská zmluva, spoločná poľnohospodárska politika, počty hlasov atď.). Súhrne by sme mohli konštatovať, že ak sa V4 zhodne na obecnej stratégii či podpore konceptu, tak pri konkrétnych aspektoch tohto konceptu sa skupina rozchádza a presadzuje často protichodné pozície.

Vychádzajúc z prijatej Lisabonskej zmluvy a zmien z nej vyplývajúcich nachádzam príklad konkrétneho využitia potenciálu V4 v presadzovaní európskych a regionálnych cieľov

v rámci formujúcej sa Európskej služby pre vonkajšiu činnosť⁹¹. Táto spoločná diplomatická služba je prejavom rozšírenia legislatívy v oblasti vonkajších vzťahov Únie tým, že okrem iného, predpokladá väčšiu koordináciu diplomatických zastúpení, a tým efektívnejšie vystupovanie EÚ voči okoliu. Visegrádska skupina, nadväzujúc na svoje ciele stanovené v Kroměřížskej deklarácii a naplňujúc európsku stratégiu efektívneho vystupovania v zahraničných vzťahoch, sa tak môže aktívne zapojiť do Európskej diplomatickej služby v jej východnej dimenzii. Visegrád má potrebné predpoklady vystupovať ako advokát i objektívny posudzovateľ európskych ambícií krajín Východného partnerstva. Podobne by sa V4 mohla úspešne angažovať vo vzťahu k západnému Balkánu. Visegrádsky angažmán by bol obojstranne prospešný: EÚ by získala aktívneho, znalého, a zo strany partnerov pozitívne prijímaného sprostredkovateľa a vykonávateľa svojich ambícií; V4 by našla adekvátne naplnenie svojej budúcej činnosti, a zároveň by získala na prestíži rovnocenného člena spoločenstva.

Naplnenie hore uvedených predikcií vo veľkej miere závisí od celkovej nálady na európskej pôde a tempa realizácie provízií Lisabonskej zmluvy, nemenej od konkrétnej ponuky a angažovanosti Visegrádskej skupiny.

V predchádzajúcich kapitolách som na konkrétnom dejinnom vývoji a analýze dokumentov ukázala, že Visegrádska skupina vo veľkej miere odvodzuje svoju existenciu a činnosť od Európskej únie. Európska únia poskytuje V4 určitý rámec pre jej aktivity, a to rámec teritoriálny a obsahovo-ideologický. Aktivity V4 korelujú s aktivitami Únie, rozvíjajú a dopĺňajú ich s ohľadom na špecifickosť a regionálnosť. Špecifickosť visegrádskej aktivity vychádza z jej objektívnych (geografických, geopolitických, objektívne historických) a subjektívnych (kultúrny vývoj, rozvoj regionálnej spolupráce, bilaterálne vzťahy, ambície) charakteristík. Európska únia sama o sebe predstavuje pomerne veľký a rozmanitý región zložený z diferencovaných sub-regiónov. Každý sub-región sa vyznačuje svojskou kultúrnou a civilizačnou hodnotou, v súhrne vytvárajúcou unikátny politicko-kultúrny celok: Európsku úniu. Stredná Európa zosobnená vo Visegrádskej skupine tak predstavuje nezameniteľnú a nenahraditeľnú súčasť celoeurópskej skladačky.

⁹¹Pozri *Uznesenie Európskeho parlamentu z 22. októbra 2009 o inštitucionálnych aspektoch zriadenia Európskej služby pre vonkajšiu činnosť* (2009/2133(INI)), <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2009-0057+0+DOC+XML+V0//SK>.

Vzájomný vzťah Európskej únie a Visegrádskej skupiny som najskôr analyzovala oddelene. Všímal som si vzájomný vzťah z pohľadu Visegrádskej spolupráce a z pohľadu Európskej únie.

Na základe podrobného rozboru jednotlivých prístupov možno dospieť k záveru, že Visegrádska spolupráca je priamo závislá na EÚ. Svoj vznik, vývoj a prinajmenšom blízku budúcnosť odvodzuje od vyššieho konceptu Európskej únie, čo do geografického rozsahu, ideového a hodnotového ukotvenia i budúceho smerovania. Vzájomný vzťah je zároveň neustálym procesom; jeho forma a obsah sa premieňa v závislosti od vzájomnej interakcie. EÚ svojimi požiadavkami, stanovenými podmienkami a zaužívanými (a predsa sa neustále meniacimi) procedúrami priamo pôsobila na aktivitu V4. Príkladom sú prístupové podmienky, kodanské kritéria, *acquis communautaire*, schengenské *acquis*, menová únia a mnohé iné. Nepriamo pôsobila Únia ako súhrn a zároveň garancia demokracie, ľudských práv, právneho štátu či ochrany menšín.

V4 tak ako región (stredná Európa) i ako spolupráca (voľná forma integrácie) priamo závisí od Európskej únie a od jej vývoja.

Z analýzy vzájomného vzťahu z perspektívy Európskej únie vyplýva, že Únia je priamo závislá na Visegrádskej skupine ako regióne, ktorý je dnes jej integrálnou súčasťou. Stabilita a prosperita regiónu strednej Európy je v záujme EÚ, pretože priamo súvisí so stabilitou, prosperitou a bezpečnosťou celej Únie. V prospech V4 hovorí i skutočnosť, že krajiny V4 predstavujú východnú, mimoriadne citlivú, hranicu dnešnej Únie. Zo severu, západu i juhu oddeľuje Spoločenstvo od bezprostredného okolia more. Na východe tomu tak nie je. Kontinentálnu hranicu tvoria pomerne nestabilné, demokraticky neustálené a zahranične jasne neprofilované štáty, predstavujúce potenciálnu hrozbu. Začlenením strednej Európy sa tak Európska únia posunula o veľký krok vpred v obsahovom napĺňaní jej názvu „európska“.

Ak skúmame vzájomný vzťah z perspektívy EÚ a Visegrádsku skupinu vnímame ako formu regionálnej spolupráce, dospejeme k odlišnému záveru. EÚ priamo nezávisí od existencie a fungovania Visegrádskej spolupráce. Fakt, že Visegrádska spolupráca fungovala efektívne (pri vzniku, v 2004), alebo nefungovala vôbec (1993/94-1998), nijak významne neovplyvnil činnosť Európskej únie. Samozrejme, je vo všeobecnom záujme, aby

jednotlivé regionálne integračné formy fungovali efektívne a v súlade s vyššou integračnou formou (minimálne nie proti nej). Zároveň však ich nefunkčnosť, prípadne neexistencia, nijak neohrozuje fungovanie Únie založenej na formálnej rovnosti jednotlivých členov.

Pokus o zlúčenie oboch perspektív vzájomného vzťahu EÚ a V4 ma priviedol k záveru: *Vzájomný vzťah Európskej únie a Visegrádskej spolupráce je asymetrický. Visegrádska spolupráca priamo úmerne závisí od vyššieho regionálneho a ideologického celku - Európskej únie. Európska únia a jej vývoj závisí od vývoja v regióne strednej Európy, ale od existencie regionálnej formy spolupráce v tomto priestore nie je priamo závislá. V úvode stanovená hypotéza sa týmto potvrdila.*

II. BALTSKÁ SPOLUPRÁCA

10 Pobaltie

Európsky kontinent je priestorom, kde nájdeme množstvo integračných a kooperačných foriem spolupráce. Európska únia predstavuje určitý integračný rámec, v rámci ktorého sú však možné i menšie formy integrácie a kooperácie. Nepredstavuje rámec limitujúci, t.j. nevylučuje ani výrazne neobmedzuje formu, ani obsah menších integrácií, dokonca ani jej hranice nepredstavujú limitujúci faktor - mnohé európske spolupráce a integrácie prekračujú hranice Únie, alebo operujú úplne mimo jej územia.

Visegrádska skupina predstavuje jednu z foriem sub-regionálnej spolupráce v stredoeurópskom regióne. Podobnú skupinu by sme našli aj v regióne na severe, a to konkrétne Baltskú spoluprácu⁹². Práve podobnosť niektorých atribútov spolupráce a odlišnosť iných nás nabáda k bližšiemu preskúmaniu nám menej známej Baltskej spolupráce a formou komparácie hľadať spoločné a odlišné aspekty. Porovnanie dvoch zdanlivo podobných regiónov, vývojov ich spolupráce a vzťahu k Európskej únii, podobne ako aj analýza ich vzájomného vzťahu nám poskytne cenné informácie k následnému zhodnoteniu vzájomného vzťahu integračných a kooperačných celkov.

Oblasť okolo Baltského mora predstavuje geograficky veľký a rôznorodý región na mape Európy i v architektúre EÚ. Chápanie regiónu sa líši, primárne na základe odlišného počtu krajín, ktoré do regiónu zaraďujeme. Jeho širšie vymedzenie zahŕňa všetky krajiny, ktoré obmýva Baltské more, vrátane Nórska, Švédska, Dánska, Nemecka, Poľska, troch baltských republík a Ruska. V užšom vymedzení za baltský región považujeme len tri republiky: Litvu, Lotyšsko a Estónsko. Na tento užšie vymedzený región, často označovaný ako „Pobaltie“ alebo „baltské štáty“, sa často (hlavne zvonka) nahliada ako na jeden homogénny celok, napriek tomu, že proti jednote často hovoria mnohé geopolitické,

⁹² V texte často pracujem s pojmom „Baltská spolupráca“, jeho použitie si tiež žiada vysvetlenie. Pod Baltskou spoluprácou rozumiem širší koncept spolupráce v Pobaltí, t.j. medzi Litvou, Lotyšskom a Estónskom. Oficiálne sa však jedná o konkrétne formy spolupráce, a to: *Baltské zhromaždenie (Baltic Assembly)*, *Baltskú radu ministrov (Baltic Council of Ministers)* a ich spoločné zasadanie pod názvom *Baltská rada (Baltic Council)*. Názov Baltská rada však označuje i pravidelné stretnutia prezidentov troch štátov. Na súhrnné vyjadrenie troch pobaltských štátov, resp. Baltskej spolupráce budem používať i symbolické označenie „B3“.

historické, vnútro- i zahranično-politické odlišnosti. Uvedomujúc si určité zjednodušenie, zameriam sa iba na skúmanie Pobaltia ako jedného - aj keď vnútorne diferencovaného - regiónu a jeho vzťahu k okoliu.

Región Pobaltia bol do 90. rokov mimo pozornosti našich i európskych médií a ani dnes tomu nie je inak. Región nám nie je príliš známy, a tým ani blízky. Pobaltie v užšom slova zmysle tvoria tri republiky, ktoré získali nezávislosť v 1991 po uvoľnení pomerov v Sovietskom zväze. Tieto tri pomerne malé krajiny (čo do počtu obyvateľov i rozlohy) však svojou geopolitickou polohou zohrávali dôležitú úlohu na rozmedzí Západu a Východu: zo strany Západu tvorili nárazníkový pás voči imperialistickému Rusku; a zo strany Ruska strategický bod prístupu k Baltskému moru a v podstate i do Európy.

Postsovietsky baltský región predstavuje chudobnejšiu a zaostalejšiu časť väčšieho regiónu Baltského mora (ale zároveň najvyspelejšiu časť bývalého ZSSR), ktorý naopak patrí k ekonomicky a sociálne najvyspelejším a najstabilnejším oblastiam Európy. Z druhej strany k nemu prilieha západný výbežok Ruskej federácie v podobe vyspelého Petrohradu ale i problematického Kaliningradu a Karélie. Po ekonomickej stránke tradičných obchodných väzieb a surovinovej závislosti tak baltské štáty charakterizovala skôr konkurencia⁹³ ako spolupráca, čo najväčší obchodný partner Rusko využíval ako nástroj rozdrobovania vzájomnej spolupráce.

Širší región Baltského mora tak spájajú a zároveň rozdeľujú, a významne ovplyvňujú vzťahy medzi:

- vyspelými severskými štátmi (Nórsko, Švédsko, Dánsko, i Fínsko);
- ekonomicky a politicky vyspelým Nemeckom, ktorého aktivity smerom do Európy postupne odkláňajú pozornosť od Baltu;
- geopoliticky strategickým Poľskom, ktoré tvorí spojovací článok medzi strednou Európou a Baltom;
- transformujúcimi sa pobaltskými krajinami (Litva, Lotyšsko, Estónsko), ktoré sa pokúšajú o návrat do Európy;

⁹³ Konkurentmi sú i vo vzájomnom obchode, ktorý je minimálny v porovnaní so zahraničím: Nemeckom, severskými štátmi, Ruskom a EÚ. Podobná situácia panovala i v strednej Európe, zahraničný obchod sa taktiež sústredil von z V4, presmeroval sa z východu na západ, ale vzájomný vnútro-visegrádsky obchod bol a je minimálny.

- Ruskom, ktoré Pobaltie dodnes citlivo vníma ako svoje blízke pohraničie, a tým sféru svojho vplyvu. (*Švec in Vykoukal 2003: 270-271*)

Pobaltie, ako časť regiónu okolo Baltského mora, patrilo k periférnym regiónom Európy, z čoho vychádza i prevládajúci zdanlivý západný nezáujem o dianie v ňom a o jeho bližšie spoznanie. Geopoliticky však región vyniká ako most medzi Východom a Západom, ako priamy sused východnej Európy a hlavne nevyspytateľného Ruska. Funkcia mostu sa ľahko môže pri potenciálnom rozpore medzi Východom a Západom zmeniť na funkciu nárazníkového pásu. Aj z tohto dôvodu je baltský región výnimočne dôležitý pre zachovanie stability, bezpečnosti a prosperity Európskej únie. (*porovnaj s Melnikas 1999*)

10.1 Baltská identita

V priebehu dejín sa v severnej, resp. pobaltskej Európe (v užšom slova zmysle) sformovala určitá baltská identita, ktorá vychádza jednak zo špecifickej severskej identity, a zároveň z identity celoeurópskej. Baltská identita - vzťahujúca sa k trom pobaltským republikám - sa utvorila až po Prvej svetovej vojne v súvislosti so vznikom troch republík. Podobu novodobej baltskej identity najviac ovplyvnili tieto faktory: 1) získanie nezávislosti troch pobaltských republík po Prvej svetovej vojne; 2) oblasť stretu záujmov nacistického Nemecka a komunistického Ruska počas Druhej svetovej vojny; 3) násilné začlenenie do Sovietskeho zväzu v 1945 formou zväzových republík a takmer 50 ročná okupácia; 4) koniec Studenej vojny, rozpad Sovietskeho zväzu a znovuoobnovenie samostatnosti v roku 1991; 5) „návrat do Európy“.

Dôležitými faktormi z dávnejšej minulosti sú aj dominancia Švédskeho štátu v 17. storočí a reminiscencia na „zlaté švédske časy“, podobne ako aj rozmach obchodu počas celého stredoveku a funkcia Pobaltia ako obchodnej brány medzi Východom a Západom. Určité rysy zanechala i spoločná koexistencia v Poľsko-Litovskej únii zo 16. storočia.⁹⁴ Obe dominancie mali i sekundárny vplyv v podobe náboženskej tradície, kultúry a hodnôt.

⁹⁴ Lotyšsko a Estónsko nemali pred rokom 1918 vlastný štát a ich dejiny sa odvíjali pod nadvládou Nemcov a Rusov, čo malo vplyv aj na ich kultúrny vývoj. Naopak Litva bola pod vplyvom poľskej kultúry. Litovci na rozdiel od severných susedov založili vlastný štát, Litovské veľkokniežactvo - v 15. storočí „*najväčší mnohonárodnostný štátny útvar v Európe*“ (*Bojtár 1994: 8*). V 16. storočí došlo k spojeniu Litvy a Poľska v tzv. lublinskej únii, čo malo okrem iného za následok rýchle popoľštenie litovských kruhov. (*Bojtár 1994*)

V regióne tak má veľký význam luteránska tradícia (Lotyšsko, Estónsko); na juhu (Litva) katolícka. Obe sa zároveň stavajú do protikladu s východnou kultúrnou oblasťou, a s tým spojeným pravoslávny vyznaním.

V Pobaltí sa v medzivojnovom období (po krátkych excesoch v podobe republík rad, „konečnom“ uznaní samostatnosti nezávislej Litvy, Lotyšska a Estónska zo strany Ruska po porážke pri Varšave v roku 1920 a počiatkových náznakoch parlamentnej demokracie) usadili autoritatívne režimy, ktoré výstižne nazvali autori rovnomennej publikácie *„diktatúry v rukavičkách“*⁹⁵ (Lainová 2003). Nejednalo sa ani o totalitné, ani demokratické režimy. *„Spolitizovaný štátny aparát vykazoval síce v istých fázach represívny charakter, ale nepostihoval nepolitické oblasti spoločnosti.“* Etnicky a národnostne zmiešaná spoločnosť tak netrpela, nebola národnostne utláčaná a dokonca hospodársky profitovala. Situácia sa dramaticky zmenila v období Druhej svetovej vojny, keď sa Pobaltie ocitlo priamo na „križovatke plánov nacistického Nemecka a Sovietskeho zväzu na svetovládú“. (Bojtár 1994: 18)

Úspešne sa vyvíjajúci koncept baltského regiónu a baltskej identity narušilo násilné začlenenie do sovietskeho bloku. Identita sa formuje na protiklade voči okoliu. V prípade Pobaltia to bolo nacistické Nemecko a neskôr bolševické Rusko. Pociť súdržnosti sa znovu objavil až s uvoľnením koncom 80. rokov, keď hlavným zjednocujúcim faktorom bol boj za nezávislosť. Prejavom znovu pociťovanej solidarity bolo vytvorenie ľudskej reťaze spojením dvoch miliónov rúk na znak spoločného boja za slobodu Pobaltia.

Napriek relatívne nižšej vyspelosti východného krídla širšieho baltského regiónu, spôsobenej dlhodobým začlenením do sovietskeho bloku, majú na baltský región veľký vplyv historické väzby - hlavne na ekonomicky vyspelú a politicky stabilnú severnú Európu, ktorá je schopná a ochotná stimulovať a podporovať jeho vývoj k demokracii, tržnému hospodárstvu, európskej integrácii a bezpečnostným štruktúram.

Identitu regiónu významným spôsobom dotvára jeho geografické umiestnenie. Geografická exponovanosť regiónu na pobreží Baltského mora so zjavným severským vplyvom podnietila napríklad vznik tzv. balto-škandinávskych geopolitických konceptov,

⁹⁵ Dôvodom pre sústredenie moci do rúk jednej osoby (A. Smetona, K. Ulmanis, K. Pjats) bolo vnímanie „citlivej geopolitickej situácie všetkých troch krajín“ (Bojtár 1994: 12). Zahraničná politika tak nemala byť vystavená neustálemu súpereniu politických strán.

z ktorých jasne vyplýva blízkosť Pobaltia ku Škandinávií v mnohých aspektoch.⁹⁶ S tým sú spojené špecifiká v podobe záujmu o ochranu životného prostredia na súši i na vode, vysokého ekologického povedomia, snahy o čisté more a obmedzenie rybolovu, ktoré dotvárajú baltskú identitu.

Geografia však ovplyvnila i iný aspekt baltskej identity. Fakt, že sa jedná o malé štáty (dokopy menej ako 180 tis. km² a menej ako 8 miliónov obyvateľov), ich predurčil do postavenia objektu veľmocenskej politiky (či už Švédska, Poľska, Nemecka, Ruska, USA). Hlavne bezprostredné susedstvo s Ruským impériom, dnešnou Ruskou federáciou figuruje ako hlavný faktor novodobej baltskej identity. Vzájomný vzťah Pobaltia a Ruska, resp. Západu a Ruska skrz Pobaltie je určujúci pre celoeurópsku stabilitu. Panuje tu obojstranná závislosť Pobaltia, resp. Západu od energetických surovín z Ruska, a na druhej strane Ruska z príjmov zo vzájomného obchodu a hlavne zo strategického prístupu do Európy⁹⁷. V Pobaltí sa tak postupne vybuďovala nedôvera, strach a obavy z východného suseda, jeho mocenských ambícií a nepredvídateľného vnútro- i zahranično-politického vývoja. (*Švec in Vykoukal 2003: 288-289, porovnaj s Melnikas 1999: 6-14*)

Takmer 50 ročné násilné začlenenie troch pobaltských republík do Sovietskeho zväzu zanechalo výrazné stopy v myslení a identifikácii pobaltských občanov. Už samotný fakt násilného prerušenia nezávislosti republík, podrobenie sa sovietskym štandardom a praktikám, masové zbavovanie sa domácich obyvateľov a hromadné sťahovanie ruskej pracovnej sily do Pobaltia priživujú i dnes živé rusofóbne nálady. Špecifickým znakom Pobaltia je jazyková, etnická a kultúrna koexistencia spojená so zjavným nezaujmom dvoch hlavných etnických skupín: väčšinových pobaltských národov (Litovcov, Lotyšov a Estónov) a ruských menšín. Pojem občan tak nie je čisto národný koncept, pretože v závislosti od národnej asimilačnej politiky mohli občianstvo získať aj pôvodní Rusi.

Cudzí mocenský vplyv aplikovaný rôznym spôsobom na baltský región tak dotvoril regionálnu identitu o prvky imunity voči asimilačným tlakom spolu s prvkami tolerancie,

⁹⁶ Otcami myšlienky sú švédsky (Sten de Geers), estónsky (prof. Kant) a litovský (prof. Kazis Pakshtas) geografi z 30. rokov. Pozri *Zájedová 2008*.

⁹⁷ Napriek faktu, že takmer polovicu hraníc ruského územia na severe a východe tvorí morská hranica (ktorá je však prevažne trvale zamrznutá), je pre Rusko prístup k nezamŕzajúcemu moru životne dôležitý (Baltské more a Čierne more). V oblasti Baltského mora má dnes Rusko prístup len v oblasti Petrohradu (na cípe Fínskeho zálivu, ktorý tiež na niekoľko mesiacov v roku zamŕza) a v oblasti ruskej enklávy Kaliningrad. Stratu Pobaltských republík a neskôr i vplyvu v oblasti tak Rusko vníma strategicky mimoriadne citlivo, z čoho plynú i obavy Pobalt'ánov.

resp. nevšímavej koexistencie v rámci širšieho socio-kultúrneho prostredia. To ďalej vedie k izolacionizmu, nezáujmu a dištancovaniu sa jednotlivých skupín navzájom. (*Melnikas 1999: 6-10*) Tieto vlastnosti tak v podstate posilňujú baltskú identitu, teda pocit inakosti voči okoliu. na druhej strane však baltská identita často súperí s národnou identitou a snahou o inakosť v rámci Pobaltia (podobný vývoj badáme aj v prípade visegrádskej identity).

V rámci Pobaltia dokážeme identifikovať i rozdielne znaky, ktoré vo svojej podstate pôsobia proti jednotnej regionálnej identite. Jedná sa napríklad o jazykovo-kultúrne delenie. Jazykovo príbuzný Litovec a Lotyš nerozumie ugrofinskemu Estóncovi. Severská luteránska tradícia viac ovplyvnila Lotyšov a Estóncov, naopak Litovcov ovplyvnila poľská katolícka tradícia. Navyše z geograficko-historického hľadiska Estónsko viac inklinuje k severským štátom a hlavne k spolupráci so susedným Fínskom; južne položená Litva sa viac približuje k Poľsku a k spolupráci so strednou Európou. Zatiaľ čo centrálne umiestnené Lotyšsko, tvoriace jadro Pobaltia, najviac inklinuje k pobaltskej spolupráci, a koniec koncov má i najbližšie väzby s Ruskom. Navyše Litva sa vyčleňuje zo skupiny zvláštnym geopolitickým a zahranično-politickým bremenom v podobe dnešného hlavného mesta Vilnius, ktoré bolo po roku 1918 striedavo okupované Poľskom a Nemeckom⁹⁸. Druhým bremenom bolo okolie mesta Klaipėda (alebo Memel), ktoré po 1. svetovej vojne pripadlo Litve, ale v dôsledku nevôle väčšinového nemeckého obyvateľstva a geopolitických ambícií Nemecka bolo v 1939 obsadené Nemeckom. A tretím bremenom je ruská enkláva Kaliningrad na juhozápadnej hranici Litvy. Litva tak, na rozdiel od severných susedov, predstavovala geostrategicky dôležité územie a prirodzenú prechodovú cestu ako pre Nemecko, tak i pre Rusko. Súhrn týchto faktorov tak hrá dôležitú úlohu a potenciálne môže spôsobiť oslabenie baltskej identity, eventuálne Baltskej spolupráce. Zároveň ale nie je pravdepodobné, aby spôsobili zánik spolupráce.

Ako uvádza L. Švec, „spievajúca revolúcia“, ako označenie demokratizačného a národne emancipačného procesu konca 80. rokov (paralela k „nežnej revolúcií“), zapríčinila návrat jednak k národnej identite, ale i k pobaltskej identite. Podarilo sa prekonať národné

⁹⁸ Kvôli mestu dokonca Litva vyhlásila vojnový stav s Poľskom. na mesto mala podľa Spoločnosti národov nárok Litva, ale Poliaci mesto v 1920 obsadili a protiprávne pripojili k Poľsku. Situácia bola výnimočná aj tým, že poľská vláda v 1938 udelila Litve ultimátum, v ktorom požadovala, aby Litva obnovila diplomatické styky s Poľskom, alebo mu vyhlási vojnu. Litva nakoniec ultimátum splnila a obnovila styky s Poľskom. To malo za následok zhoršenie vzájomných vzťahov a koniec koncov i zmarenie šancí na spojenectvo voči hrozbe Nemecka a Sovietskeho zväzu. Vilnius ako hlavné mesto sa Litve navrátil až v roku 1939 po podpísaní Molotov-Ribbentropovho paktu a jeho tajného dodatku. Dočasne bol hlavným mestom Kaunas. (*Bojtár 1994: 13-15, 25*)

odlišnosti, a tak upevniť solidaritu pobaltských národov a etník. Demonštrujúcim príkladom spoločnej pobaltskej solidarity bolo vytvorenie „*miliónovej ľudskej reťaze naprieč Pobaltím*“ (Švec in Vykoukal 2003: 290) 23. augusta 1989 pri príležitosti výročia osudového Molotov-Ribbentrop paktu, ale i koordinácia opozičných síl v boji za demokraciu a obnovenie štátnosti.

Je zaujímavé, že napriek mnohým spoločným znakom medzi baltským a visegrádskeým regiónom, hlavne v súvislosti s obdobím prelomu 80/90. rokov, sa oba regióny vyvíjali prevažne izolovane bez vzájomných väzieb. Záujem o vzájomné kontakty sa začal objavovať až koncom 90. rokov v súvislosti s rozširovacím procesom Európskej únie, nakoľko obe skupiny patrili k adeptom na ďalšie tzv. východné rozšírenie.⁹⁹ Medzi možné príčiny by sme mohli zaradiť geografickú vzdialenosť a sústredenie sa na záplavu vlastných (regionálnych i národných) problémov, a z toho plynúci nezáujem. Prioritou Pobaltia bolo rozvíjať susedské vzťahy s blízkym pohraničím, logicky teda so severskými krajinami, prípadne s Poľskom a Nemeckom, a vyvažovať vzťahy s Ruskom, EÚ a USA. Visegrád sa obdobne sústredil v prvom rade na vzťahy s EÚ, zvlášť však s podobným združením Beneluxom, ale i východným smerom - hlavne s Ukrajinou a Bieloruskom - neskôr aj smerom na západný Balkán. Možným spojovníkom mohlo byť Poľsko, ktoré sa orientuje ako na strednú, tak i severnú Európu. Poľsko však svoju dodatočnú aktivitu venovalo strategickejšiemu združeniu v podobne Weimarského trojuholníka¹⁰⁰.

⁹⁹ V roku 1994 sa BZ v jednom z jej dokumentov vyjadruje i k nadviazaniu spolupráce s V4 ako všeobecne prospešnej, ale formulácia je viac menej všeobecná. (<http://www.baltasam.org/?DocID=474>) Viac aktivity v nadviazaní spoločných vzťahov pochádzalo zo strany V4, posledný spoločný summit sa z iniciatívy V4 + uskutočnil v roku 2008 vo Varšave. Pozri záverečnú deklaráciu <http://visegradgroup.eu/main.php?folderID=939&articleID=19380&ctag=articlelist&iid=1>.

¹⁰⁰ Postoj poľskej politickej reprezentácie i občanov smerom k V4 a Pobaltiu je pomerne zaujímavý. Visegrádska spolupráca je pojmom s pozitívnou konotáciou a vrelým vzťahom k tomuto kooperačnému procesu. Napriek zdanlivej predstave o prirodzene veľkom poľskom angažmán v Pobaltí, je vzťah verejnosti i politikov k Pobaltiu indiferentný a neznalý. Samozrejme, Poľsko má v oblasti Baltského mora ekonomické záujmy, ale nie je nijak výnimočne „citovo“ či historicky pripútané k severu ani k Pobaltiu na rozdiel od V4. (rozhovor s E. Stadtmüller) Snád i preto Poľsko príliš neiniciovalo spoluprácu s Pobaltím.

11 Východiská a vznik Baltskej spolupráce

Povojnové dvadsiate roky 20. storočia boli všeobecne plodné na myšlienky intenzívnejšej spolupráce, ktorá by predišla a zabránila vypuknutiu podobného konfliktu. Aj v Pobaltí sa od 20. rokov rodia prvé nápady vytvorenia aliancie, od užšej baltskej po širšiu severskú úniu. Historicky významnou obrannou alianciou troch Baltských štátov v novodobej histórii sa stala *Baltská dohoda z 12.9.1934*, plným názvom *Dohoda o porozumení a spolupráci (aj Baltské ententé)* podpísaná v Ženeve. Táto dohoda bola rozšírením dvojstrannej obrannej dohody z roku 1923 prizvaním Litvy k aliancií voči potenciálnej hrozbe zo strany sovietskeho Ruska. Položila základy trojstrannej spolupráce v oblasti zahraničnej politiky. Obranná dohoda uzatvorená na 10 rokov zabezpečovala spoločnú obranu v prípade útoku zvonka (primárne zo strany sovietskeho Ruska a neskôr od nacistického Nemecka), a navyše zakotvila pravidelné polročné stretnutia ministrov zahraničných vecí s cieľom koordinovať zahranično-politické a diplomatické aktivity. V otázkach spoločného záujmu mali predstavitelia Pobaltia konzultovať svoje postoje a poskytovať si navzájom pomoc. Konkrétnym výsledkom úspešnej spolupráce bolo vyslanie jedného spoločného zástupcu na zahraničné konferencie, vrátane Ligy národov.¹⁰¹

Napriek ako takej úspešnosti v kultúrnej, ekonomickej i zahranično-politickej spolupráci, pakt zlyhal vo svojej primárnej funkcii obrannej aliancie. Úspešnosť obrannej aliancie závisí od definovania nepriateľa a koordinácie stratégií voči nemu. V tom sa však Baltská trojka rozchádzala, nakoľko Estónsko považovalo za hlavného nepriateľa Sovietsky zväz, Lotyšsko ZSSR i Nemecko a Litva vzhliadala k ZSSR proti Poľsku a Nemecku. Napriek neskôr vyhlásenej neutralite nedokázali zabrániť sovietskej anexii v roku 1940 na základe spomínaného nemecko-sovietskeho paktu z roku 1939. (*www.britannica.com, porovnaj Švec in Vykoukal 2003: 293, Zájedová 2004*)

Koniec 80. rokov priniesol aj do Pobaltia vyvrcholenie národno-emancipačných nálad, ktoré vyústili do obnovenia štátnej suverenity v roku 1991. Už od 80. rokov sa stretávala opozícia Ľudovej fronty, pôvodne podporujúca Gorbačovove reformy, ktorá sa po nečinnosti

¹⁰¹ Niektorí autori (napr. Bojtár 1994) hodnotia oba pakty ako neúspešné, pretože pobaltské štáty sa bránili spolupráci vo vojenskej oblasti ale i v menej citlivých oblastiach. Obávali sa, aby takéto spojenectvo neposlúžilo susedným veľmociam ako zámienka k zasahovaniu do vnútorných záležitostí.

Moskvy pripravovala na postupné obnovenie suverenity.¹⁰² Symbolickým zahájením premien v Pobaltí bola spomienka 23.8.1987 na výročie podpísania Molotov-Ribbentropovho paktu ako aktu straty nezávislosti. To odštartovalo obdobie znovunadobudnutia slobody až nebezpečného nárastu nacionalizmu, čo neprijali s radosťou ruské a poľské menšiny žijúce v Pobaltí. Rozpad Sovietskeho zväzu, blokového systému, a tým i sovietskej 50 ročnej okupácie radíme medzi východiská prebudenej solidarity a obnovenej spolupráce. Na rozdiel od Visegrádu, hovoríme o znovuobnovení spolupráce, ktorá nadviazala na medzivojnovú etapu. Obnovili sa i pravidelné stretnutia ministrov zahraničných vecí.

Stredobodom pozornosti sa stali otázky odsunu sovietskych vojsk z územia pobaltských štátov, pomoc pri obnove štátnosti, ale hlavne vyriešenie vzťahu s Ruskom. Ruský element v podobe historicky zakorenených rusofóbnych nálad či obavy z ruskej zahranično-politickej akcie sú určujúcim východiskom pobaltskej spolupráce. Snaha o odpútanie sa od ruskej mocenskej nadvlády a bezpečnostné garancie zo strany západu prevážili nad integráciou do ES/EÚ. Prvoradou bola snaha o začlenenie sa do bezpečnostnej a obrannej aliancie NATO (po odmietnutí členstva to bola ZEÚ, a neskôr EÚ ako bezpečnostný garant), nasledovala ES/EÚ s akcentom na ekonomickú spoluprácu. V porovnaní s Visegrádom, kde ruská karta hrala tiež dôležitú úlohu (ale len v skorých počiatkoch spolupráce), bola európska - v prvom rade politická a neskôr i ekonomická – integrácia primárnym cieľom. Členstvo v NATO bolo tiež prioritou, ale v porovnaní s Pobaltím neboli v takej miere pociťované bezpečnostné hrozby.

Politické a bezpečnostné ukotvenie v európskej architektúre a stelesnenie návratu do Európy videlo Pobaltie primárne v integrácii do NATO (ako garanciu obrany voči Rusku); integráciu do Európskej únie zvažovalo hlavne z ekonomického hľadiska.

V porovnaní s visegrádskeým regiónom, pri analýze ekonomických záujmov musíme brať do úvahy i odlišné východiskové pozície. Pobaltské republiky boli zasiahnuté sovietskou záťažou v oveľa väčšej miere ako stredná Európa, ktorá mohla nadväzovať na relatívne samostatnú štátnosť a ako také samostatné fungovanie ekonomík. Na rozdiel Pobaltie sa

¹⁰² Pripomeňme významnú úlohu reformného komunistu Litvy Algirdasa Brazauskasa, ktorý v 1989 odtrhol Komunistickú stranu Litvy od KSSZ. Bol to krok, ku ktorému sa doposiaľ neodhodlala žiadna sovietska republika. Niektoré názory dokonca tvrdia, že to bol krok, ktorý uštedril poslednú ranu Sovietskemu zväzu. V roli prezidenta a neskôr premiéra bol považovaný za vodcovskú osobnosť nezávislosti Litvy a privedenie Litvy do EÚ a NATO, napriek jeho komunistickej minulosti. V Lotyšsku a Estónsku sa bývalí komunisti ďalej nepresadili.

muselo až do získania nezávislosti v 1991 roku politicky i ekonomicky nedobrovoľne podriaďovať Moskve. Zákonite tak musela ekonomická a celospoločenská transformácia ísť do oveľa väčšej hĺbky. (Švec in Litera a kol. 1998: 81, porovnaj s Bungs 1998: 31-49)

Ako už bolo spomenuté, novodobá spolupráca nadviazala na medzivojnovú spoluprácu baltských štátov v oblasti koordinácie zahraničnej politiky, kultúry a hospodárskych otázok. Od konca 80. rokov sa začali pravidelne stretávať predstavitelia národnej opozície, neskôr v roli oficiálnych politických zástupcov, výsledkom čoho bolo niekoľko zmlúv o hospodárskej spolupráci a plány k jednotnej mene. 12. mája 1990 podpísali predstavitelia najvyššej rady Litvy, Lotyšska a Estónska v Talline *Deklaráciu jednomyselnosti a spolupráce*¹⁰³ ako vyjadrenie spoločnej vôle posilniť vzájomné vzťahy. Dohodli sa obnoviť a nadviazať na *Zmluvu o vzájomnom porozumení z roku 1934*.

Augustový puč v Moskve v roku 1991 značne urýchlil a napomohol emancipačnému procesu v strednej i severo-východnej Európe. v októbri 1991 na summite prezidentov Baltskej rady vyvstala otázka zintenzívnenia vzájomnej výmeny informácií a medziparlamentnej spolupráce. Tak 8. novembra 1991 v Taline na základe rezolúcie vzniklo *Baltské zhromaždenie*¹⁰⁴ ako inštitúcia s cieľom podporiť spoluprácu národných parlamentov troch pobaltských republík. Zakladajúceho aktu sa zúčastnili: Marju Lauristina – vedúca estónskej parlamentnej delegácie, Maris Budovskis – vedúci lotyšskej delegácie, a Bronius Kuzmickas – za litovskú delegáciu. Okrem národných delegácií sa zúčastnili i zástupcovia Severskej rady, ktorá slúžila ako zdroj inšpirácie pre zhromaždenie. (porovnaj Zájedová 2004)

Zakladajúca rezolúcia obsahovala organizačné klauzule o mieste a dátume prvého zasadania (Január 1992 v Rige) i zoznam úloh, ktoré je potrebné splniť do prvého zasadania. A to tak, aby novozaložené komisie a Predsedníctvo boli schopné riadne pripraviť toto prvé stretnutie. Ďalej boli navrhnuté Pravidlá Baltského zhromaždenia a bolo rozhodnuté o vytvorení sekretariátu.

¹⁰³ V origináli „*The Declaration of Unanimity and Co-operation of the Republic of Estonia, the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania*”, <http://www.baltasam.org/?CatID=32>.

¹⁰⁴ V origináli „*The Resolution on the Formation of the Republic of Estonia, Republic of Latvia and Republic of Lithuania Interparliamentary Assembly (the Baltic Assembly)*”, <http://www.baltasam.org/?CatID=33>.

11.1 Baltická spolupráca a jej štruktúra

Baltická spolupráca pre nás predstavuje komplex konkrétnych foriem spolupráce, a to: *Baltské zhromaždenie*, *Baltskú radu ministrov* a ich spoločné zasadanie pod názvom *Baltská rada*.

Baltské zhromaždenie je podľa jeho zakladajúcich stanov konzultačný a koordinačný orgán v oblasti spoločných projektov a spoločného záujmu. Je to medzinárodná organizácia koordinujúca spoluprácu na parlamentnej úrovni tam, kde sa jedná o spoločný záujem, spoločné problémy, či potrebu vystupovať so spoločnou pozíciou v oblasti medzinárodných, ekonomických, politických a kultúrnych otázok. Takáto spolupráca znásobuje potenciál jednotlivých krajín Pobaltia voči zahraničiu a navyše pôsobí ako mediátor v otázkach spoločného záujmu pri zachovávaní národných identít.

Na zakladajúcom summite boli formulované i základné - hoc značne heslovité - ciele Baltského zhromaždenia:

- Prispievať ku spolupráci baltských štátov a ich jednote;
- Zabezpečiť výmenu informácií a koordináciu medzi štátmi;
- Presadzovať spoločnú baltskú stratégiu v oblasti zahraničnej politiky.

Pôvodne boli spojovníkom vzájomnej spolupráce otázky upevnenia národnej suverenity, diplomatické uznanie zahraničím a integrácia do medzinárodných, hlavne politických organizácií. Cieľom spolupráce bolo zviditeľnenie regiónu a jeho akútnych problémov v očiach západných krajín a organizácií a prilákanie ich pozornosti. Otázkami dňa v počiatočnom období boli zaistenie bezpečnosti a obrany regiónu jednak odchodom sovietskych vojsk, a jednak následným budovaním rusko-baltských vzťahov. V oblasti ekonomickej bola snaha o vytvorenie spoločného baltského trhu a postupné zapojenie sa do európskych ekonomických štruktúr. V otázkach spolupráce s inými regionálnymi skupinami boli prioritou pochopiteľne škandinávске krajiny s dôrazom na spoluprácu so Severskou radou. Pozornosť dovnútra Pobaltia sa sústredila na harmonizáciu legislatívy v sociálnej, ekonomickej a finančnej oblasti a celkové zviditeľnenie regiónu ako takého. (www.baltasam.org)

Baltské zhromaždenie (BZ) je medzinárodnou organizáciou podľa medzinárodného práva, so sekretariátom v Rige. Zhromaždenie má dokonca svoje symboly, vlajku a organizačný štatút. Výstupy Baltského zhromaždenia v podobe deklarácií, rozhodnutí alebo doporučení národným parlamentom a Rade ministrov sú v podstate nezáväzné a vyzývajú ku koordinovanému riešeniu daného problému na národnej parlamentnej a vládnej úrovni. Rozhodovanie prebieha na základe konsenzu. Každý parlament je zastúpený 20 poslancami, zhromaždenie sa schádza dvakrát ročne, predsedníctvo rotuje každý rok. Okrem predsedníctva má 6 stálych komisií: ekonomická a informačno-komunikačná; pre vzdelávanie, vedu a kultúru; otázky životného prostredia a energetiky; pre legislatívu a bezpečnostnú oblasť; sociálne otázky; rozpočet a audit.¹⁰⁵

Druhým významným orgánom Baltskej spolupráce je *Baltská rada ministrov* (BRM) založená v Taline 13. 6. 1994 na základe *Dohody o Baltskej parlamentnej a medzivládnej spolupráci*.¹⁰⁶ Dohoda vymedzila oblasť pôsobenia Zhromaždenia, Rady ministrov i spoločného formátu Baltskej rady. Baltská rada je najvyššou formou spolupráce medzi baltskými štátmi a jej hlavnou úlohou je monitorovanie spolupráce na legislatívnej i exekutívnej úrovni a dohľad nad uskutočňovaním prijatých rozhodnutí. (www.baltasam.org)

Inšpiráciou poslúžila Severská rada ministrov. Baltská rada ministrov je orgán medzivládnej spolupráce i spolupráce vlád s Baltským zhromaždením. Jej hlavnou úlohou je realizovať odporúčenia BZ; na rozdiel od BZ sú teda rozhodnutia BRM pre jednotlivé štáty záväzné. Predsedovia vlád sa stretávajú najmenej dvakrát ročne, okrem toho na špecifických otázkach jednotlivých ministerstiev pracujú špecializované výbory. Predsedníctvo sa strieda v ročných intervaloch a pre lepšiu akcieschopnosť korešponduje s predsedníctvom BZ.¹⁰⁷

Najvyššou formou spolupráce je už spomínaná *Baltská rada*, ktorá vznikla na základe *Dohody o Baltskej parlamentnej a medzivládnej spolupráci* z 13. 6. 1994. Dohoda v podstate (i retrospektívne) menuje oblasti spoločného záujmu Pobaltia a stanovuje svoje ciele.

¹⁰⁵ BZ má pomerne zložitú a prepracovanú vnútornú štruktúru a pevne stanovené pravidlá fungovania. Nie je cieľom tejto práce podrobne popisovať organizačnú štruktúru, preto som sa obmedzila len na niektoré fakty. Viac informácií na *Baltic Assembly Statute*, <http://www.baltasam.org/?DocID=149>

¹⁰⁶ Plné znenie dohody na http://web-static.vm.ee/static/failid/486/1994_06_Kokkulepe_%20parlamentaarsest_ja_valitsustevahelisest_koostoost_eng.pdf.

¹⁰⁷ Značne komplikovaná štruktúra a časté prekrývanie a dupľovanie aktivít BRM a BZ, spolu s organizačnou odpoveďou na vstup do EÚ sa organizačná štruktúra zjednodušila a prispôsobila fungovaniu Pobaltia v rámci Únie. Aktuálnu štruktúru pozri na <http://www.baltasam.org/?DocID=745>.

Z dôvodu značného diferencovania a zložitosti celkovej Baltskej spolupráce predstavuje tento dokument akési vodítko tejto spolupráce a pre nás bude plniť úlohu referenčného dokumentu.

Baltské štáty sa zaviazali rozvíjať spoluprácu v oblasti zahraničnej politiky, bezpečnosti a obrany, legislatívy, sociálnych a ekonomických záležitostí, energetiky, komunikácie, životného prostredia, kultúry a vzdelávania a iných sférach. Vzájomnú spoluprácu v daných oblastiach majú ďalej podporiť bilaterálne a multilaterálne zmluvy.

Dohoda ďalej zhrňuje nasledovné: orgánom medziparlamentnej spolupráce je Baltské zhromaždenie (BZ), orgánom medzivládnej spolupráce je Baltská rada ministrov (BRM). Rozhodnutia BRM na základe konsenzu sú pre pobaltské štáty záväzné (niektoré rozhodnutia vyžadujú schválenie národným parlamentom). BZ predkladá Rade dotazy, návrhy a odporúčenia, či názor na jednotlivé aspekty Baltskej spolupráce. Každoročne sa bude schádzať Baltská rada zložená z BZ a BRM. Rada ministrov predloží zhrnutie aktivít v rámci Baltskej spolupráce a návrh činnosti do ďalšieho obdobia. Baltská rada bude usilovať o rozvoj spolupráce so Severskou radou a Radou štátov Baltského mora.

V porovnaní s Visegrádskou deklaráciou je rozdielom fakt, že dohoda musí byť ratifikovaná národnými parlamentmi a až potom nadobudne účinnosť. Navyše jednotlivé štáty majú možnosť od zmluvy odstúpiť.

11.2 Vzájomný vzťah Baltskej spolupráce B3 a ES/EÚ

Vzájomný vzťah Európskych spoločenstiev a Baltskej spolupráce v jej počiatkoch možno na základe dostupných informácií vyhodnotiť nasledujúcim spôsobom. Odkazy na ES/EÚ pri vzniku Baltského zhromaždenia i Rady dokážeme v oficiálnych dokumentoch identifikovať, ale jedná sa skôr o odkazy implicitné. Z formulácie cieľov a prvotnej činnosti vyplýva orientácia na Európske spoločenstvá, ale nenachádzame tu priamu požiadavku na členstvo v ES ako primárny cieľ novovzniknutej spolupráce. V porovnaní s Visegrádom tak nebol kladený hlavný akcent na cieľnú integráciu do ES/EÚ, ale skôr na regionálne problémy a otázky typicky pobaltské, resp. severské, ako upevnenie spoločného vystupovania, spolupráca so Severskou radou a primárne napravenie vzťahu k Rusku.

ES/EÚ si uvedomovali zraniteľnosť baltského regiónu. Boli si vedomí rizík, ktoré by integrácia Pobaltia do ES prinášala, hlavne s ohľadom na vzťahy k Rusku. Podpora regionálnej spolupráce samozrejme prichádzala zo strany ES, ako aj zo strany USA. Je pravdou, že v oficiálnych dokumentoch Únie nenájdeme žiadnu informáciu, už vôbec nie ucelený dokument, ktorý by výslovne spoluprácu požadoval. Aj vystúpenia v tej dobe činných politikov na túto problematiku sa líšia. Preto je otázka iniciácie a podpory regionálnej integrácie vo východných regiónoch zo strany ES diskutabilná. Nie je možné doložiť, či spolupráca Visegrádu a Pobaltia bola reakciou na priame požiadavky Západu alebo skôr iniciatívou vychádzajúcou zvnútra regiónu. Môžeme teda konštatovať, že oba integračné procesy boli výsledkom súhry udalostí a všeobecne zdieľaných požiadaviek danej doby.

Jedným z významných okruhov spolupráce je upevnenie baltskej identity, ktorá z veľkej miery vychádza z identity severskej. Severské krajiny predstavujú prirodzeného a prioritného partnera Pobaltia, čo do inšpirácie hodnotového rebríčka, obchodného partnera i bezpečnostných garancií. V podstate severský región zohráva voči Pobaltiu úlohu vzoru i širšieho systémového rámca, t.j. úlohu, ktorú pre V4 v tom čase zohrávala ES/EÚ. Z viazanosti na severský región vyplýva i nižší záujem o rýchlu a plnohodnotnú integráciu do ES/EÚ. Geografická i historická izolovanosť regiónu a nezáujem Západu predstavujú faktory, ktoré obracajú región dovnútra seba. Z toho vyplýva snaha regiónu o vzájomnú spoluprácu vo všetkých oblastiach bežného i politického života, upevnenie vlastnej identity voči okoliu a rozvíjanie bilaterálnych a multilaterálnych vzťahov v rámci užšieho i širšieho regiónu Baltu.

Visegrád tiež deklaroval snahu o rozvoj regionálnej spolupráce, jednalo sa o spoluprácu čisto praktickú, ktorá sa však často nerealizovala alebo ak, tak len v menšej miere. O zahranično-politickej spolupráci sa nedá príliš hovoriť, resp. len o spolupráci na deklaratórnej úrovni. V prípade V4 hovoríme skôr o koordinácii v zahranične politickej oblasti, resp. o výmene informácií a vzájomnom zdieľaní stanovísk. Zatiaľ čo v prípade B3 môžeme hovoriť o skutočnej spolupráci a jednotnom vystupovaní navonok. Deklarovaná spolupráca je na rozdiel od Visegrádu realizovaná, o čom svedčí veľké množstvo vzájomných zmlúv i jednotné vystupovanie na medzinárodných fórach.

12 Úspechy Baltskej spolupráce

Praktická Baltská spolupráca sa orientovala na tri hlavné oblasti: zahranično-politickú, ekonomickú, bezpečnostnú a obrannú. Geograficky by sme spoločnú aktivitu dokázali rozdeliť do troch okruhov: 1) aktivita v rámci B3; 2) aktivita v rámci regiónu Baltského mora; 3) aktivita v rámci EÚ.

V prípade Baltskej spolupráce bola prioritným okruhom spolupráca v bezpečnostnej a obrannej politike. Po čiastočnom vyriešení, resp. ustálení akútnych bezpečnostných otázok sa aktivita sústredila hlavne na ekonomickú spoluprácu.

V prvom okruhu, Baltská spolupráca (zhromaždenie) zaznamenala úspechy v koordinácii odsunu sovietskych vojsk z územia baltských štátov (1992 až 1994), vytvorení Baltskej rady ministrov ako inštitúcie medzivládnej spolupráce, pri budovaní spoločného ekonomického, vzdelávacieho a informačného priestoru. Neskôr to bolo v oblasti harmonizácie legislatív v súlade s požiadavkami Európskej únie. Okrem toho bolo prijatých množstvo bilaterálnych a trilaterálnych zmlúv v oblasti životného prostredia, vzdelávania, kultúry, cezhraničnej spolupráce a pod. Baltskú identitu posilnilo i vytvorenie Baltskej ceny za literatúru, vedu a umenie.

Spoločným zdedeným problémom bola otázka začlenenia ruskej menšiny do občianskeho života. Spoločná výzva ale nedosiahla spoločnú odpoveď. Každý štát si zvolil vlastnú cestu naturalizácie a vzťahu k národnostným a etnickým menšinám, čo Západ sledoval so zdvihnutým ukazovákom. Najlepšie sa s problémom vysporiadala Litva s 9% ruskou a 7% poľskou menšinou tým, že už v roku 1989 zvolila nulovú variantu. Lotyšsko a Estónsko s oveľa početnejšími menšinami (44% a 36%) situáciu riešili tak, že za referenčný rok k udeleniu občianstva zvolili rok pred okupáciou 1940.¹⁰⁸ Špecifiká naturalizačného procesu a zdĺhavý priebeh spôsobil, že sa veľká časť ruských prisťahovalcov

¹⁰⁸ Estónska vláda stanovila nasledujúce podmienky: dvojročný pobyt, znalosť jazyka a prisahu vernosti. Lotyšsko rozložilo naturalizačný proces do niekoľkých etáp. Prietahy so stanovením podmienok spôsobili odloženie členstva v Rade Európy. Ľudia žijúci na území pred 1940 získali občianstvo automaticky. K týmto praktikám viedli obavy zo znásobeného ruského vplyvu na domácu politiku. Samotní Rusi však o získanie občianstva neprejavili taký záujem, aký by od nich Rusko očakávalo. Dôvodom je hlavne lepšie ekonomické postavenie Rusov v Pobaltí aké by boli mali v Rusko. Ekonomické záujmy tak prevýšili tie politické a fakt, že nemôžu voliť a tak ovplyvňovať politické dianie. Rusi v Pobaltí tak naďalej zostávajú kultúrne spojení s Ruskom, nie však politicky. (*d'alej pozri Švec in Litera 1998: 83-85*)

stala cudzincami napriek tomu, že v krajine desaťročia žila. Táto menšinová otázka výrazne komplikovala nielen vnútropolitický vývoj, ale i vzťahy pobaltských štátov navonok – voči EÚ i Rusku. (*Švec in Litera 1998: 83-84, porovnaj s Bungas 1998: 50-55*) Výsledkom bolo i neskôršie prijatie Lotyšska do Rady Európy (v roku 1995, na rozdiel od Litvy a Estónska v 1993).

Pobaltské štáty kládli veľký dôraz na hospodársku spoluprácu a rozvoj. Predpokladali, že vstup do EÚ bude z hľadiska zastaranej a na sovietske štandardy navyknutej ekonomiky veľkým šokom a v európskej konkurencii neobstoja. Otázky vytvorenia spoločného trhu, menovej únie a spoločného vízového priestoru rezonovali už koncom 80. rokov.

V rámci ekonomickej integrácie vytvorili k 1. 4. 1994 Baltickú zónu voľného obchodu BFTA, neskôr zónu voľného obchodu s poľnohospodárskymi produktmi a celý rad bilaterálnych dohôd o finančných, menových, investičných či daňových otázkach. Cieľom BFTA bolo vytvorenie colnej únie a neskôr spoločného trhu, čo sa však vzhľadom k postupnému zblížujúcemu procesu k EÚ nerealizovalo. BFTA pôvodne nezahrňovala poľnohospodárske produkty, tie mali byť súčasťou špeciálnej dohody. Vyjednávanie však bolo zdĺhavé kvôli asymetricke colných politík (Estónsko nemalo žiadne importné clá, ostatné dve mali tarify od 20-60%). Až osobná dohoda vedúcich predstaviteľov Pobaltia na vytvorení voľného trhu s poľnohospodárskymi produktmi rešpektujúca pravidlá EÚ o krajine pôvodu prispela k podpisu dohody, ktorá nadobudla účinnosť k januáru 1997. Rozšírená zóna voľného obchodu na poľnohospodárske produkty je úspechom B3; ale aj jej činnosť bola niekoľko krát skúšaná zvyšujúcim sa národným protekcionizmom a kolapsom ruského trhu v roku 1998. Rusko zostávalo popri EÚ, kam sa postupne presmerovával obchod, významným obchodným partnerom Pobaltia, čo spôsobilo i výkyvy počas krízového obdobia. Konflikty sa čas od času vyskytli aj medzi signatármi dohody, ktoré viedli k dočasným ochranným opatreniam. Založenie, funkčnosť a dokonca rozšírenie BFTA na citlivé položky zvýšilo hodnotenie a pripravenosť Pobaltia na vstup do spoločného trhu EÚ. Vstupom troch pobaltských štátov do Únie však zóna stratila zmysel, a tým zanikla (na rozdiel od CEFTA, ktorá sa po vystúpení V4 presunula na Balkán, kde slúži ako ekonomická príprava krajín západného Balkánu na potenciálny vstup do EÚ). (*Kazlauskienė-Meyers 1997, Zájedová 2004*)

V oblasti regiónu Baltského mora sa spolupráca upevňovala hlavne v rámci Severskej Rady a Rady štátov Baltského mora. *Rada štátov Baltského mora (Council of the Baltic Sea States*¹⁰⁹, v práci aj CBSS) je koncipovaná ako politické fórum pre regionálnu medzivládnu spoluprácu združujúce 11 štátov, ktoré obmýva Baltské more. Zaujímavým prvkom je skutočnosť, že členmi sú na jednej strane členské štáty EÚ (Dánsko, Estónsko, Nemecko, Litva, Lotyšsko, Poľsko, Švédsko), Európska komisia ako samostatný člen, a na druhej strane nečlenské krajiny ako Island, Nórsko a Rusko. Táto širšia platforma spolupráce tak rozvíja aktivitu nie na základe príslušnosti k Únii, ale príslušnosti k regiónu Baltského mora, čím je v európskej architektúre výnimočná. Zapojením EK a Ruska získava región na strategickom významne. Je to prvá iniciatíva, ktorá berie do úvahy aj európsku mocnosť Rusko a jeho záujmy.

Pobaltské štáty považujú CBSS za významnú štruktúru, čomu nasvedčuje i množstvo odkazov na oficiálnych stránkach vlád a ministerstiev. Dá sa dokonca konštatovať, že spolupráca v rámci Rady štátov Baltského mora sa teší väčšej pozornosti ako samotná trilaterálna spolupráca v rámci Baltskej spolupráce. Je to dôsledok historickej viazanosti Pobaltia na severské krajiny a všeobecnej inklinácie k severskej tradícii, hodnotám a garanciám. Navyše fórum zapojuje do činnosti aj Rusko, čím v podstate vyjadruje vôľu o zapojenie, a nie vylúčenie Ruska z diania v regióne. Tým pomáha vyrovnávať trecie plochy medzi Pobaltím a Ruskom, a navyše zapojením EK v podstate upevňuje vzájomný dialóg a otepľuje vzájomné, spravidla antagonistické vzťahy.

*Severská rada (Nordic Council*¹¹⁰, v texte aj NC) vznikla už v roku 1952 a tým patrí k najstarším podobným zoskupeniam v Európe. Jedná sa o formálnu politickú

¹⁰⁹ Rada bola ustanovená v Kodani roku 1992 ako ďalšia regionálna odpoveď na zmenenú geopolitickú situáciu po Studenej vojne. Pohľad na mapu dá za pravdu argumentu strategickej dôležitosti a zároveň roztrieštenosti regiónu: začiatkom 90. rokov tu boli štáty, ktoré aspirovali na členstvo v EÚ, iné už členmi boli, ďalšie sa členstva zriekli, a bolo tu aj Rusko. Nutné bolo nadviazať určitú formu komunikácie, a postupne riešiť politické, bezpečnostné, ekonomické, sociálne, kultúrne a nemenej dôležité environmentálne problémy regiónu Baltského mora. Založenie fóra ako základu multilaterálnej spolupráce uľahčilo vzájomnú komunikáciu tak rozdielnych partnerov, a tým pozitívne prispieva k rozvoju regiónu. Relatívne voľné fórum slúži predovšetkým ako platforma pre koordináciu postojov a medzivládnych aktivít členských štátov dotýkajúcich sa regiónu Baltského mora. Je to flexibilná a výsledkovo orientovaná štruktúra regionálnej spolupráce v oblasti spoločného záujmu. Nemá ani pevný rozpočet, rozhodnutia nie sú záväzné. Napriek tomu fórum získava na popularite a prestíži, čomu nasvedčuje i nová stratégia EÚ pre túto oblasť. (<http://www.cbss.org/main>)

¹¹⁰ Severská rada má v prvom rade poradnú funkciu vládam severských krajín. Severská spolupráca má za cieľ zlepšiť a zatriktívniť životné podmienky v severnej Európe a zároveň posilniť medzinárodné postavenie regiónu. Spolupráca sa rozvíja hlavne v oblastiach ako je veda, výskum, životné prostredie, klimatické otázky, kultúra, vzdelanie. Úspechy zaznamenala i v otázkach otvorenia hraníc, vytvorenia spoločného trhu, podpore

medziparlamentnú spoluprácu zahrňujúcu Dánsko, Fínsko, Island, Nórsko, Švédsko spolu s Faerskými ostrovmi, Grónskom a Alandskými ostrovmi. Severská rada ministrov ako obdoba spolupráce medzi jednotlivými vládami vznikla v roku 1971. (www.norden.org)

Severská rada intenzívne spolupracuje s EÚ ako celkom, zvlášť však s Pobaltím, resp. s Baltskou spoluprácou. Ako už bolo spomenuté, Severská rada a Severská rada ministrov inšpirovala vznik a formát Baltskej spolupráce. Napriek snahám je však tento severský model spolupráce neprenositelný, pretože vychádza zo špecificky severských podmienok a dlhodobej tradície spolupráce. Pobaltské štáty tak preberajú len model a vlastný obsah prispôsobujú vlastným podmienkam. Navyše pre pobaltské štáty sú väzby na severské krajiny prioritné, čo dokladuje i množstvo vzájomných stretnutí a nadštandardné vzťahy.

Vstupom Dánska, Švédska a Fínska do EÚ sa spolupráca čiastočne oslabila, pretože mnohé aktivity sa presunuli na európsku úroveň a bolo nutné zamedziť dupľovaniu orgánov a ich činností. Hlavným spojovníkom a motorom spolupráce tak zostala kultúra, veda a výskum a vzdelávanie. v polovici 90 rokov sa tak spolupráca čiastočne premenila a okrem zamerania na kultúrnu spoluprácu sa začala orientovať jednak na rozšírenie severského vplyvu a aktivít severských krajín v EÚ (napríklad rozšírením spolupráce EÚ a Európskeho hospodárskeho priestoru, presadením severskej dimenzie atď.), ale aj na aktivitu v širšom regióne so zreteľom na pobaltské štáty a Rusko. Pobaltie sa tak dočkalo zjavnej politickej i finančnej podpory zo strany Severskej rady pri prekonávaní transformačných a asociačných problémov. (*porovnaj Švec in Vykoukal 2003*)

Spolupráca pobaltských štátov so širším severským regiónom položila základy samotnej Baltskej spolupráce, jej myšlienok, hodnoty a formy slúžili ako vzor pre formujúcu sa Baltskú spoluprácu. Jednalo sa o transfer skúseností a vedomostí a v nemalej miere aj o finančnú a materiálnu podporu. V prípade Visegrádu nenájdeme podobného zastrešujúceho partnera, okrem Beneluxu, ktorý však rovnako spolupracoval s Pobaltím aj strednou Európou.

Baltská spolupráca má dlhodobý eminentný záujem na prepojení energetických sietí Pobaltia ako predstupňa napojenia sa na celoeurópsku energetickú sieť. Dôležitosť tejto

cezhraničného podnikania či štúdia, alebo pri zjednotení sociálneho a zdravotného zabezpečenia. (<http://www.norden.org/en>)

priority vyzdvihuje i pobaltská nesebestačnosť, až závislosť na surovinách hlavne z ruských zdrojov. Celoeurópsky významnými projektmi v oblasti infraštruktúry sú napríklad budovanie diaľničného prepojenia v smere sever-juh Via Baltica a železničného prepojenia Rail Baltica. Samozrejme, aktivity Pobaltia na celoeurópskej úrovni korelujú s európskymi a euroatlantickými integračnými ambíciami tohto regiónu. Integráciu Pobaltie vníma v prvom rade ako otázku bezpečnostných garancií a ekonomickej stability. Podobne, európska integrácia prinesie Pobaltiu podporu demokratizačných tendencií a demokratického ukotvenia v Európe. Pretože v prípade baltského regiónu dominuje celému integračnému procesu hlavne otázka bezpečnostných garancií prostredníctvom NATO, neskôr i EÚ, budem sa venovať celkovej charakteristike integračných tendencií do Únie i do Aliancie.

12.1 Európska a Euro-Atlantická integrácia Pobaltia – Vzťah B3 k EÚ a NATO

Bezpečnostná a obranná spolupráca sústredila najväčšiu pozornosť baltských politických špičiek i bežných obyvateľov po celé desaťročie. V otázkach zahranične politického smerovania panoval v Pobaltí všeobecný konsenzus aj naprieč politickým spektrom. Strategickým cieľom sa stala integrácia do európskych štruktúr ako záruka stability a do transatlantických štruktúr ako záruka bezpečnosti. Voči integrácií do EÚ a NATO neexistovala v Pobaltí žiadna alternatíva. Jedine NATO bolo schopné zaistiť bezpečnosť regiónu voči Rusku (po odmietnutí členstva v Aliancii k roku 1999 sa Pobaltie preorientovalo na ZEÚ a EÚ a jej SZBP). Postupujúca ekonomická a politická integrácia EÚ predstavovala garanciu politickej stability, ekonomickej prosperity a konečné ukotvenie regiónu v západnej Európe. Plné členstvo v euroatlantických štruktúrach malo konečne a nezvratiteľne vydeliť región Pobaltia z postsovietského priestoru a navrátiť ho do demokratickej Európy, kde odjakživa región patrí. (*Švec in Litera 1998:85*) Rovnaké smerovanie však nutne neznamená rovnako rýchly postup (podobne ako u Visegrádu), čo sa skoro ukázalo v diferenciácii regiónu Pobaltia na úspešnejších a menej úspešných.

V prípade Pobaltia hrá dôležitú úlohu i fakt, že 1) z pozície malých štátov a 2) geostrategicky dôležitého regiónu je snaha o západoeurópsku integráciu Pobaltia korigovaná záujmom Západu o rozšírenie a konfrontáciu s okolím. O osude Pobaltia tak bolo rozhodované hlavne zvonku zo Západu (EÚ a USA) a Východu (Rusko). Táto hra mocností sa prejavila pri odložení členstva B3 v NATO z dôvodu snahy o „nerozhnevanie“ ruskej

strany – najhlasnejšieho odporcu rozširovania Aliancie smerom na východ; i pri asociačnom procese do EÚ, keď začlenenie Estónska do prvej luxemburskej skupiny malo signalizovať snahu o začlenenie celého, aj keď stále nepripraveného regiónu do komunity.

Bezprostredne po založení programu Aliancie Partnerstvo pre mier začiatkom roku 1994 sa stali signatármi aj pobaltské štáty, podobne ako visegrádske štáty. V európskych otázkach sa spočiatku presadzoval koordinovaný postup, čo sa prakticky odzrkadlilo pri podpise dohôd o pridružení Pobaltia k Únii v 12.6.1995. Niekoľkoročné oneskorenie podpisu Eurodohôd s Pobaltím v porovnaní s Visegrádom možno vysvetliť tým, že celý zbližujúci proces s ES/EÚ začal o niekoľko rokov neskôr, nakoľko oficiálne vzťahy mohli byť nadviazané až po získaní nezávislosti pobaltských štátov, až v roku 1991. Citlivosť pobaltskej integrácie možno dokumentovať aj tým, že až začiatkom roku 1994 sa Komisia a Rada zhodla na začatí vyjednávania týchto dohôd. Napriek tomu boli pobaltské štáty už od začiatku roka 1992 zahrnuté do PHARE programu. (*Smith 2004*)

Následné podávanie prihlášok však už demonštratívnu koordináciu postrádalo (13. 10. 1995 Lotyšsko, 24. 11. 1995 Estónsko, 8. 12. 1995 Litva). (www.europa.eu) Od tejto doby sa hlavným cieľom zahranično-politickej aktivity stalo presvedčovanie Západu o potrebe integrácie do EÚ a hlavne NATO. Pobaltie bolo niekoľko krát upozornené na nesprávne jednostranné chápanie NATO a jeho rozširovanie na východ. Tradiční podporovatelia Pobaltia – USA a Nemecko – síce podporili úsilie o členstvo v integračných zoskupeniach, každopádne však miernili prílišné ambície, tempo i konfrontačné chápanie zoskupení. Po zamietavom stanovisku vis-à-vis NATO odporučili previazať pobaltskú bezpečnosť so severskou, čo však Švédsko, Fínsko i celá Severská rada z dôvodu zachovania neutrality neodobrili; alebo s európskou formou zapojenia sa do EÚ a OBSE.

V roku 1997 sa dokonca priostřili i vzťahy medzi B3 a V4 (v tej dobe tiež rozdelenej), keď B3 s ujmou vnímala rozhodnutie o rozšírenie Aliancie o tri stredoeurópske štáty a svoje vyradenie chápala ako odsunutie do „šedej zóny“ záujmu a ako obetovanie regiónu v prospech vylepšenia vzťahu Aliancie s Ruskom. (*Švec in Litera 1998: 86-87*) Výmenou žiadali záruky skorého vstupu a garancie bezpečnosti. Isté uvoľnenie priniesla Americko-Baltská Charta z roku 1998, tá však tiež neposkytovala dostatočné záruky. Na odporúčenia z úst západných politikov reagovalo Pobaltie tak, že sa obrátili na EÚ, členstvo v ktorej chápali predovšetkým ako garanciu ekonomickej stability, ale postupne aj ako poskytnutie

mäkkej bezpečnosti a vylepšenie pozícií v novom kole vyjednávania o vstupe do Aliancie. (*Švec in Litera 1998: 88*) Členstvo v Únií tak nachádzalo väčšiu podporu v európskom dome. Navyše v rámci Pobaltia nenarážalo na ruský nesúhlas.

13 Kríza Baltskej spolupráce vo vzťahu k Európskej únii

Európsky integračný proces aj v prípade Baltskej spolupráce pôsobil na jednej strane ako zbližujúci faktor, na druhej strane však ako faktor diferencujúci. Ako zbližujúci faktor pôsobil cieľ, ku ktorému sa mala B3 spoločnými silami dopracovať, a tiež ako prostriedok pre domáce reformy, resp. pre aktivity v rámci Baltskej spolupráce, v zmysle prostriedku harmonizácie politík a praktík v rámci B3. Faktor diferenciacie sa prejavil v rozdelení doteraz navonok jednotnej Baltskej spolupráce na formát 2+1. Estónsko sa stalo z objektívnych, ale i značne subjektívnych (či inak nevysvetliteľných) dôvodov premiantom Únie v približovaní sa k nej. Litva a Lotyšsko s nevôľou, sklamaním a ohrdnutím vnímali zaradenie Estónska do prvej luxemburskej skupiny kandidátov. Odsunuté krajiny boli aspoň ubezpečované, že zaradenie Estónska do prvej skupiny možno chápať aj ako signál, že Únií nie je Pobaltie ľahostajné, a ako symbolické gesto, že celý región do Únie pomaly, ale isto, smeruje.

Pobaltský región sa ocitol v tej istej skupine kandidátov ako bol Visegrád. Ani jeden z uchádzačov nesplnil všetky ekonomické kritéria, s politickými malo niekoľko krajín tiež problém. To rozhodlo o zaradení kandidátov do prvej, resp. druhej skupiny. Komisia vo svojej hodnotiacej správe poukázala na nedostatky v oblasti menšinovej politiky v Estónsku a hlavne v Lotyšsku. Problémy Lotyšska a Litvy boli prevažne ekonomickej povahy, týkali sa nerozvinutosti bankového sektora a finančnej legislatívy, reštrukturalizácie ekonomiky a nedostatočného stupňa vývoja hospodárstva.

Odporúčenie Estónska Komisiou malo kontroverzný priebeh. Komisia, ktorá obvykle hlasuje jednomyseľne, bola postavená pred voľbu z troch možností. Prístupové rozhovory začnú len s tromi visegrádskymi krajinami; alebo V3 + Estónsko a Slovinsko; alebo so všetkými kandidátmi. Za výraznej agitácie Van de Broeka nakoniec tesne vyhrala druhá možnosť. Rozšírenie o Estónsko a Slovinsko tak malo výrazné geopolitické dôvody. (*Smith 2004: 131*)

Napriek deklarovanej koordinácii a spolupráci na ceste do EÚ sa i v prípade Pobaltia prejavila rivalita vychádzajúca z individuálne nastavených podmienok prístupového procesu. To, čo stmelovalo spoluprácu v začiatkoch integračného procesu, neskôr B3 oslabovalo

a rozdeľovalo. Podobný vývoj sme badali aj u Visegrádu, ktorý svoju spoluprácu v období '93-'98 utlmil až umŕtivil. To síce nebol prípad B3, ale i tu sa prejavili znaky ochladnutia, resp. nepraktizovania spolupráce na ceste do EÚ. Výnimkou bola azda ekonomická spolupráca a presadenie vzniku BFTA s poľnohospodárskymi produktmi¹¹¹.

Odstredivé tendencie sa prejavili bezprostredne v období po vydelení Estónska, ktoré začalo stavať na svojom premianstve nielen v ekonomickej, ale i politickej rovine. Hrdilo sa úspešnou transformáciou a nadštandardnými vzťahmi k Fínsku. Litva, naopak, zdôrazňovala vzťahy k Poľsku a geografickú blízkosť k strednej a západnej Európe. Paradoxne vyznievali estónske proklamácie o vlastnej nadradenosti nad zvyšným Pobaltím, a zároveň uisťovanie o nutnosti spoločného postupu v rámci Baltskej spolupráce. Toto je badateľné i z príspevkov vedúcich estónskych predstaviteľov, ktorí, hrdí na svoje úspechy, hovorili o baltskej jednote a svoje prvenstvo chápali ako príležitosť k lobovaniu za čo najskoršie pripojenie Litvy a Lotyšska do Únie. (pozri napr. Ronge 1998) v prípade Visegrádu bola v podobnej situácii ČR v pociťovaní určitej nadradenosti nad ostatnými.

Otázky integrácie do Únie priniesli i vážnejšie vyostrenie vzájomných vzťahov v podobe tzv. rybej vojny medzi Lotyšskom a Estónskom, ktorá sa preniesla i na Litvu v otázke stanovenia morských hraníc. Tento konflikt - nepriamo zapríčinený EÚ - vážne narušil dôveru a vzájomnú spoluprácu, čo bolo v rozpore so želaním Západu. Únia ale výslovne nevyžadovala sub-regionálnu spoluprácu ako podmienku pre vstup.

13.1 Vzájomný vzťah B3 a EÚ - z perspektívy EÚ

Postoj Európskej únie ku kandidátskym krajinám sa príliš neodlišoval, či sa týkal Visegrádu, alebo Pobaltia. EÚ po získaní prihlášok a dotazníkov rozhodla o začatí, resp. o odložení prístupového procesu na základe individuálnych posudkov jednotlivých adeptov. Ani v prípade Pobaltia nedala prednosť blokovému regionálnemu prístupu, kedy by uvažovala o Pobaltí, resp. V4 ako o celku. Práve naopak, EÚ rozdelila doteraz jednotne vystupujúci región na „premiantov“ a „doháňačov“, čím vlastne podkopala regionálnu spoluprácu a regionálnu identitu a súdržnosť. Je pochopiteľné, že visegrádska i pobaltská

¹¹¹ V porovnaní s Visegrádom prebiehala spoločenská a ekonomická transformácia koordinovanejšie. Rozdiely a rivalita sa prejavili až v otázkach prilákania zahraničných investorov a zapojenia do integračného procesu. (Švec in Vykoukal 2003: 296)

skupina „doháňačov“ vnímala takého rozdelenie ako krivdu a nedocenenie integračných snáh; zatiaľ čo obidve skupiny „premiantov“ týmto rozhodnutím cítili zadosťučinenie svojmu doterajšiemu pokroku a výzvu k ďalšiemu čisto individualistickému napredovaniu. V oboch prípadoch tak mala EÚ svojim diferenciačným (aj keď analýzami podloženým a ekonomicky i politicky opodstatneným) rozhodnutím pre obe formy spolupráce takmer likvidačné dôsledky.

Rozhorčenie nad rozhodnutím Únie možno demonštratívne dokumentovať aj na prevládajúcom politickom diskurze v pobaltských krajinách. Estónsko ako člen prvej skupiny kandidátov však slovami významného estónskeho politika a bývalého premiéra M. Laara príliš neverilo, že Litva a Lotyšsko doženu Estónsko v krátkej dobe. Ale na druhej strane sa už z pozície pokročilejšieho kandidáta zasadzovalo o skoré otvorenie rokovaní aj s „druhoradými“ kandidátmi. (*pozri Laar in Ronge 1998: 17*)

Naopak, Lotyšsko napríklad presadzovalo názor, že rozširovanie nemá závisieť od ne/schopnosti Komisie viesť rokovania s 5, 6 či 11 kandidátmi. Východné rozšírenie predstavuje pre Európu obrovskú politickú výzvu, a tá nemá byť zmarená technickými detailmi. Rozširovanie je komplexný proces s dvomi základnými atribútmi: 1) nikto z neho nemá byť vylúčený; 2) voči kandidátom je uplatňovaný rovný prístup. Len splnením oboch podmienok možno zaručiť jednotu Európy, zabrániť zlyhaniu bezpečnostných politík Únie a zlyhaniu národných reformných procesov. Predčasná diferenciácia, a tým i diskvalifikácia kandidátov zo strany Únie a odloženie členstva v NATO tak podľa V. Birkavsa znamená dvojité zamietnutie, a vlastne aj varovný signál možného ohrozenia európskej bezpečnosti. Za takéto potenciálne negatívne dôsledky je primárne zodpovedná sama Únia. Pre kandidátov je navyše dôležitá rovnaká perspektíva členstva, ktorú zaručí až otvorenie vyjednávania. Až potom je oprávnená Únia diferencovať medzi lepšie a horšie pripravenými kandidátmi. (*pozri Birkavs in Ronge 1998: 23*)

Vychádzajúc z historickej skúsenosti v Pobaltí, v súlade s princípom „rozdeľuj a panuj“, bol baltský región čoraz viac stavaný do pozície testovacieho regiónu jednoty Európy. Len zahrnutím baltského regiónu do európskych štruktúr bude konečne zažehnané stále živé rozdelenie Európy. Je preto v záujme Únie a jej členov Pobaltie integrovať ako celok, a nie ako individuálne štáty.

Aj z litovskej stany sa ozývala skepsa a sklamanie z vydelenia Estónska. Prevládala mienka, že Komisia nerozhodla len na základe objektívnych kritérií, ale veľkú úlohu hrali i neobjektívne politické kritéria (napr. ruský prvok). Rozhodnutie o otvorení rokovaní s úzkou elitnou skupinou tak ide proti základnému princípu rovných príležitostí, a tým robí rozširovací proces „exkluzívnym“, a nie „inkluzívnym“, ako bolo pôvodne zo strany EÚ deklarované. Otvorenie vyjednávania zo všetkými kandidátmi je jedinou spravodlivou cestou. Na obhajobu Litvy sa hovorilo o tom, že rozdiely medzi kandidátmi nie sú veľké - určite nie tak veľké, aby spôsobili odsunutie Litvy na druhú koľaj. Komisia tak nevzala do úvahy rapídny ekonomický pokrok Litvy v poslednom období. V prospech Litvy boli vyzdvihnuté fakty, že je to najväčší trh v Pobaltí s výbornou dostupnosťou po mori i súši. (*porovnaj Saudargas in Ronge 1998*)

Prečo vlastne spôsobilo vyčlenenie Estónska takú vlnu rozhorčenia v regióne Pobaltia? Očami pobaltských štátov to bola práve netransparentnosť rozhodnutia a neschopnosť Únie svoje rozhodnutie uspokojivo odôvodniť. Estónsko nepatrilo k najlepším kandidátom, nesplnilo všetky kodanské kritéria, a v niektorých bodoch dokonca zaostávalo za ostatnými pobaltskými štátmi (napr. Litva výrazne prevyšovala v politickom hodnotení a otázke integrácie menších). Hodnotenie Estónska sa skôr blížilo k ostatným pobaltským štátom ako k top kandidátom zo strednej Európy (samozrejme okrem Slovenska).¹¹²

Komisia však podala vysvetlenie, ktoré lotyšská analytička D. Bungs sledujúca vývoj politického diskurzu v Pobaltí zhrnula do nasledujúceho: 1) jedine Estónsko splnilo prechod k tržnej ekonomike; 2) Únia chcela týmto vyslať pozitívny signál, že je pripravená prijať nových členov z východnej postkomunistickej Európy; 3) a zároveň nechcela prepínať svoju schopnosť a kapacitu rozšíriť sa, preto bolo prvé kolo obmedzené len na 5 kandidátov. (*Bungs 1998: 26*) Prvé vysvetlenie by obstálo, pretože vychádzalo z objektívneho hodnotenia na základe splnenia stanovených kritérií. Druhé dve ale nenachádzali prílišné pochopenie, pretože sa týkali Únie ako takej a nie pripravenosti kandidátov. A práve to spôsobilo vlnu rozhorčenia a rozčarovania v Pobaltí a tým i otupenie regionálnej spolupráce.

Zároveň bolo možné, paradoxne, postrehnúť i paralelný proces postupného vzrastania solidarity v rámci spolupráce, ktorý vyvažoval negatívne dôsledky dvoj-skupinového

¹¹² Pozri *Hodnotenie Komisie, Agendu 2000*, porovnaj s *Bungs 1998*. Viac legislatívy na http://ec.europa.eu/enlargement/press_corner/key-documents/index_archive_en.htm.

rozdelenia. Podobne ako tomu bolo u V4 voči Slovensku, podobné príznaky nájdeme u Estónska voči Litve a Lotyšsku. Tvrdenia o nemožnosti visegrádskej stredoeurópskej spolupráce bez Slovenska našli paralelu v tvrdeniach, že zaradením Estónska do prvej luxemburskej skupiny dala EÚ symbolicky najavo, že má záujem o integráciu celého regiónu, keď bude sama pripravená na také rozšírenie. (*porovnaj s Laar in Ronge 1998: 17*)

Konkrétnym dôkazom baltskej solidarity, na ktorú sa Pobaltie odvolávalo, bol odkaz na *Rezolúcia Zhromaždenia o princípoch jednoty baltských štátov* z 2. decembra 1995. Tá navrhuje parlamentom a vládam troch baltských štátov, aby nešťastie alebo problém jedného bolo považované za problém týkajúci sa všetkých troch; aby hrozba jednému bola hrozbou všetkým; a aby úspech jedného bol považovaný za úspech všetkých. (*www.baltasam.org*)

Tesne po rozhodnutí Únie v roku 1997, sa odohralo i stretnutie Zhromaždenia, zhodou okolností vo Vilniuse. To v rezolúcií privítalo úspech Estónska, ale zároveň vyzvalo vlády a parlamenty členských štátov EÚ, aby „*podporili stanovisko, že skutočné vyjednávanie má začať aj s Litvou a Lotyšskom čo najskôr ako to bude možné.*“ Navyše vyjadrujú svoje presvedčenie, že prehĺbenie spolupráce medzi pobaltskými štátmi zostáva dôležitým komplementárnym procesom k rozširovaniu Únie, a že takáto spolupráca napomôže príprave Pobaltia na členstvo. (*www.baltasam.org*)

Je však zaujímavé, že po tejto rezolúcií sa až do roku 2001 neobjavila ďalšia podobná rezolúcia týkajúca sa EÚ. Pripomeňme, že BZ sa stretáva každý polrok a výsledkom je súbor krátkych rezolúcií týkajúcich sa pobaltských, európskych i širších doporučení a návrhov. Preštudovaním pomerne veľkého množstva dokumentov Zhromaždenia v podobe spomínaných rezolúcií, návrhov či postojov, si dokážeme dotvoriť obraz Baltskej spolupráce z pohľadu prioritných oblastí vzájomnej spolupráce. Na prvom mieste čo do množstva odkazov sa objavili čisto regionálne problémy a návrhy na ich riešenie v rámci Pobaltia. Týkajú sa cezhraničnej trilaterálnej spolupráce, kultúrnej výmeny, spolupráce v oblasti energetiky, infraštruktúry, vzdelávania, zdravotníctva, samozrejme ekonomických otázok, riešenia cezhraničnej kriminality alebo otázok námornej spolupráce a spolupráce v otázkach životného prostredia. Z týchto návrhov i konkrétnych reálne aplikovaných projektov je viditeľné zameranie Baltskej spolupráce na praktickú regionálnu činnosť uľahčujúcu život v regióne. Stretneme sa aj s rezolúciami podporujúcimi rozvoj baltskej regionálnej identity, napríklad udeľovaním pobaltských cien v oblasti kultúry, vzdelávania a športu.

Druhou najčastejšou témou rezolúcií je spolupráca s okolitým regiónom, a to so Severskou radou, Radou štátov Baltského mora, prípadne Beneluxom (V4 minimálne) a spolupráca voči/s Ruskom. Tretím najfrekventovanejším tematickým okruhom je spoločná integrácia do NATO. V rezolúciách týkajúcich sa NATO nachádzame formulácie o nutnosti urýchleného prijatia Pobaltia do Aliancie z dôvodu zachovania bezpečnosti a stability v Európe, o bezvýhradnej snahe o začlenenie, o nemožnosti inej bezpečnostnej alternatívy a pod.¹¹³ Mimoriadne zaujímavé je zistenie, že posledným menej početným tematickým okruhom je EÚ. Návrhov a rezolúcií týkajúcich sa spoločného postupu do Únie je v porovnaní s hore uvedenými oblastami minimálny počet. Ak sa aj objaví zmienka o EÚ, väčšinou sa jedná len o obecné tvrdenie o smerovaní Pobaltia do európskych štruktúr a Únie alebo konštatovanie o záujme o členstvo v EÚ. Implicitne sa Únie dotýkajú aj niektoré intra-regionálne aktivity v súvislosti s približovaním legislatívy k európskym štandardom.

Tematické rozdelenie činnosti Baltskej spolupráce tak plne zodpovedá predloženej téze o menšej závislosti Baltskej spolupráce od Európskej únie. Potvrdzuje aj tvrdenie o prioritě vojenskej a bezpečnostnej integrácie pred politickou integráciou v rámci Únie.

S čoraz jasnejšou víziou dosiahnutia cieľa sa na programe jednania znovu objavila problematika EÚ. Z formulácie textu výzvy možno konštatovať, že po období individualistického napredovania do Únie sa opäť objavila vlna pobaltskej solidarity. V úvode *Výzvy k národným parlamentom k uskutočneniu referend o otázke vstupu do EÚ* z decembra 2001 je spomienka na spoločný boj za demokraciu v podobe „baltskej reťaze“, keď viac ako milión ľudí vytvorilo ľudskú reťaz na znak solidarity a spoločného úsilia o nezávislosť. Baltské zhromaždenie vyzvalo národné parlamenty, aby ako symbol jednoty baltských štátov usporiadali simultánne referendá o vstupe do EÚ. (www.baltasam.org) To sa však príliš nepodarilo (Litva 10.-11. 5. 2003, Estónsko 14. 9. 2003, Lotyšsko 20. 9. 2003), napriek tomu to môžeme považovať za výraz navrátenej baltskej svornosti.

¹¹³ Pozri napríklad Resolution on the Common Policy of the Baltic States concerning NATO Membership, 6. 10. 1996; Resolution on NATO Membership of the Baltic States, 27. 4. 1997; Statement on the Integration of the Baltic States into NATO, 9.12.2000 a mnohé iné. (<http://www.baltasam.org/?CatID=29>)

14 Vstup pobaltských štátov do Európskej únie

Významnou črtou spoločnej Baltskej spolupráce 90. rokov bola a je vojenská spolupráca. v rámci spolupráce vznikli BALBAT – Baltský mierový prapor, BALTRON – spoločná námorná jednotka, BALNET – spoločná ochrana vzdušného priestoru, BALTDEFCOL – spoločná vysoká vojenská škola, BALTPERS – registračný systém a mobilizačná databáza, BALTSEA – na koordináciu bezpečnosti Baltského mora a mnoho ďalších spoločných iniciatív. V otázkach bezpečnosti tak Baltská spolupráca od začiatku vystupovala jednotne a koordinovane, čo sa pozitívne prejavilo i v chápaní Západu Pobaltia ako jedného regiónu. Významnou mierou k jednote prispeli i USA, resp. NATO, ktoré výslovne trvalo na spolupráci v regióne ako podmienke pre eventuality vstup do Aliancie. Završením spoločných snáh o bezpečnostné garancie bolo prijatie pobaltských štátov do NATO 29. 3. 2004.

Za nemej dôležitý úspech Baltskej spolupráce môžeme považovať aj vstup do Európskej únie k 1. 5. 2004. Tým sa pobaltské krajiny stali plnoprávnymi členmi európskeho spoločenstva a úspešne naplnili svoj „návrat do Európy“. Európsky integračný proces výrazným spôsobom napomohol k vnútropolitkej konsolidácii a stabilizácii Pobaltia tým, že uľahčil, resp. ospravedlnil poväčšine radikálne reformy a premeny legislatívy, ktoré mali odpovedať európskym štandardom. Veľkú úlohu v prípade Pobaltia zohrala pomoc Nemecka, ktoré cítilo určitú zodpovednosť za región z čias svetovej vojny. Mnohé zákony podľa európskeho štandardu tak kopírujú nemeckú legislatívu.

Paradoxne však konečnému vstupu štátov do Únie nevenovalo následné Baltské zhromaždenie z decembra 2004 žiadnu špeciálnu pozornosť. Vo finálnom dokumente nenájdeme žiadnu správu o úspechu Pobaltia v začleňovaní do Európskej únie, ani žiadny výraz zadost'učinenia. Len jediná zmienku v podobe holého konštatovania o začlenení do Únie nájdeme v častiach týkajúcich sa Schengenu a v zhrňujúcej správe. (*pozri dokumenty na www.baltasam.org*)

Vstup pobaltských štátov do EÚ a NATO predstavoval pre Baltskú spoluprácu úspech i výzvu zároveň. Aj keď európska integrácia do EÚ nepatrila k vyhláseným prioritám bezprostredne po zmenách konca 80. rokov, postupne sa stala zahranično-politickým cieľom

a prostriedkom vnútropolitických zmien. Európska únia sa stala obsahom (aj keď nie výlučným) pobaltskej spolupráce. Harmonizácia národnej legislatívy s európskou bola na programe jednaní Baltskej spolupráce s úsilím o vzájomné konzultácie, výmenu informácií a skúseností s asociačným procesom a vnútropolitickými zmenami.

Po vstupe sa aj v prípade Baltskej spolupráce objavila otázka efektívnosti a zmyslu sub-regionálnej spolupráce voči integrácii v rámci EÚ. Vytvorili sa dva tábory nekompromisných kritikov a entuziastických obhajcov zachovania spolupráce na regionálnom základe. Východisko zo situácie predstavovalo tvrdenie o potrebe vytvorenia a podporenia dialógu severských integračných a kooperačných združení a EÚ. Pobaltie sa opäť identifikovalo ako súčasť severnej Európy a svoj sub-región podriadilo širšiemu regiónu severnej Európy. Snahou bolo v prvom rade ďalej rozvinúť spoluprácu medzi sub-regionálnymi zoskupeniami severnej Európy: Baltským zhromaždením, Severskou radou (formát NB8) a Radou štátov Baltského mora; a spoločnými silami účinkovať v EÚ a širšom teritóriu európskeho kontinentu. Ďalším širším regionálnym formátom spolupráce s účasťou Pobaltia je i pokračovanie spolupráce s Beneluxom napríklad formou medziparlamentnej spolupráce. (www.baltasam.org)

Baltská spolupráca sa hlási k tzv. Severskej dimenzii, ktorá sa snaží o rozvoj dialógu s Úniou a štátmi (aj nečlenmi EÚ) severnej Európy, v prioritných oblastiach energetiky, životného prostredia, logistiky, infraštruktúry a vzdelávania. Je zaujímavé sledovať, ako sa baltské štáty viac hlásia k severskej dimenzii EÚ ako k EÚ ako celku. To je možné pozorovať vo vyhláseniach vedúcich politických elít, doprovodných dokumentoch na stránkach Baltskej spolupráce a jednotlivých ministerstiev, i v konkrétnej aktivite Pobaltia. Tento faktor sme naopak u V4 nenašli; tá sa prioritne orientovala na EÚ ako celok. Baltská spolupráca spoluprácou so severskými štátmi a ich zoskupeniami sleduje zvýšenie pravdepodobnosti upútania pozornosti k regiónu a presadenia vlastnej agendy z dôvodu väčšej kompatibility záujmov a problémov. Severská dimenzia v podstate zastrešuje Baltskú spoluprácu, ktorá znásobuje svoju vyjednávaciu silu. v prípade Visegrádu nedokážeme identifikovať nijaký zastrešujúci medzistupeň; priamym „nadriadeným“ celkom je Európska únia. Pokusy o širšie regionálne ukotvenie zlyhávajú na fakte, že vnútrozemský priestor Európy je tak vnútorne diferencovaný, že nenájdeme spoločný identifikačný faktor. Visegrádsky región a z neho vychádzajúca spolupráca však nie je v porovnaní s Baltskou spoluprácou taká silná a inštitucionalizovaná, z čoho plynie i jej slabšia pozícia na európskom poli.

14.1 Vstup B3 do EÚ - z perspektívy EÚ

Odpoveď na otázku, či k vstupu Pobaltia do EÚ a NATO prispela Baltská spolupráca, bude kladná. Ale podobne ako tomu bolo u Visegrádu, vstup pobaltských štátov do Únie bol v prvom rade individuálnym úspechom, nakoľko EÚ konzistentne presadzuje individuálny prístup ku kandidátskym krajinám. Ďalej zdôrazňuje, že asociačný proces a jeho zavŕšenie závisí od individualizovaného splnenia kodanských kritérií každou krajinou zvlášť. Regionálne chápanie je skôr neoficiálnou záležitosťou podtrhujúcou určité špecifiká a podobnosť kandidátskych krajín regiónu. To, že štáty dokázali spolupracovať na regionálnej báze v oblasti politickej i ekonomickej je prínosné a hodnotné, ale nie bezpodmienečne vyžadované. Dôraz zo strany EÚ kladený na dobré susedské vzťahy a rozvoj regionálnej spolupráce do tejto kategórie spadá. Ekonomická integrácia (FTA) je prípravou na vstup na spoločný trh. Politická spolupráca je prípravou na prístup k spoločnej bezpečnostnej a obrannej politike a do jednotlivých inštitúcií a rozhodovacích mechanizmov. Fungujúca regionálna spolupráca a priori vstupu do Únie je každopádne dobrou vizitkou pripravenosti na účasť v rozhodovacích mechanizmoch a schopnosti nachádzania kompromisov a spoločných postojov.

Vstupom do Únie a NATO sa naplnili zahranično-politické aspirácie Pobaltia od pádu komunizmu v Európe. Pobaltie sa zhodlo na zachovaní Baltskej spolupráce, aj keď nové politické a ekonomické podmienky si vyžiadali určité zmeny. Tie pramenia z požiadavky, aby sa jednotlivé regionálne a sub-regionálne štruktúry navzájom vo svojej aktivite neprekrývali a nekonkurovali si, ale aby sa vzájomne dopĺňali. Baltská spolupráca by mala byť viac flexibilná a fungovať komplementárne k vyšším integračným celkom. Zároveň však má prinášať pridanú hodnotu zastúpeným štátom v zmysle pretláčania pre nich prioritných tém a rozhodnutí na európskej pôde. Zapojením do európskej integrácie sa ciele Baltskej spolupráce zblížujú s obecnými cieľmi EÚ.

Obdobie bezprostredne pred a po vstupe do EÚ sa nieslo v znamení reforiem doterajšej Baltskej spolupráce. Otázka vstupu oživila diskusie o sebareflexii, funkčnosti a budúcnosti spolupráce. Medzivládna spolupráca v podobe Baltskej rady ministrov prešla

od roku 2002 niekoľkými reformami,¹¹⁴ reflektujúcimi meniace sa okolité prostredie. V pozadí zmien stála v prvom rade Európska únia, pretože členstvo baltských krajín v nej výrazne zmenilo ich zahranično-politické postavenie a účinkovanie. Môžeme teda tvrdiť, že s postupujúcou integráciou do Únie sa EÚ stávala určujúcou štruktúrou pre fungovanie Baltskej spolupráce. V porovnaní s V4 však zaznamenávame časový posun: zatiaľ čo u V4 bola EÚ určujúcim faktorom v podstate od vzniku spolupráce, u B3 to bol postupný proces zintenzívňovania vplyvu Únie na Baltskú spoluprácu.

Reformy si vyžiadala i čoraz komplikovanejšia inštitucionálna štruktúra a celkovo pracovný proces zahrňujúci veľké množstvo stretnutí na všetkých úrovniach a oblastiach. Po vstupe do EÚ sa jednak preniesli mnohé rozhodovacie kompetencie na inú úroveň, rozšírilo sa spektrum oblastí spoločného i rozchádzajúceho sa záujmu a zároveň sa v rozšírenej 25, resp. 27 radikálne zvýšil počet partnerov.

Podobným reformným procesom prešla i Baltská rada koncom roka 2003¹¹⁵. Každoročný spoločný summit BRM a BZ tak získal jasnejšiu profiláciu, ktorá mu chýbala v predchádzajúcom období. Tou profiláciou bola opäť Únia a otázky s ňou spojené. (www.vm.ee)

¹¹⁴ V súčasnosti funguje BRM na základe dodatkov z 28.11.2003 prijatých vo Vilniuse. Hlavným riadiacim orgánom je Rada predsedov vlád, vykonávacím a koordinačným orgánom je Rada spolupráce zložená z ministrov zahraničných vecí a 5 expertných komisií štátnych úradníkov koordinuje praktickú spoluprácu v 5 hlavných oblastiach. Administratívu a prípravu summitov ma na starosti Sekretariát. Zrušili sa stretnutia jednotlivých ministrov a zúžila sa aj Rada spolupráce. Predsedníctvo rotuje každý rok, Estónsko predsedalo v 2008, Litva 2009, Lotyšsko 2010. Detailnejšie informácie na <http://www.baltasam.org/?CatID=88>.

¹¹⁵ Obsahom reformy bolo i stanovenie pravidiel, aký orgán BZ sa stretáva s orgánom BRM, a ktoré orgány sú príslušné k prerokovaniu daných otázok.

15 Baltská spolupráca po vstupe do Európskej únie

Činnosť Baltskej spolupráce sa po vstupe do Únie profiluje podľa komunitárnej agendy a rôznych kooperačných formátov. Každoročne opakovanou prioritou činnosti Zhromaždenia a Rady sa stali 1) vnútorné intra-regionálne záležitosti (snaha o vytvorenie porovnateľného prostredia a totožných podmienok v oblasti vzdelania, informačnej spoločnosti, boji proti terorizmu, ochrane hraníc, spoločná infraštruktúra, ochrana životného prostredia, a pod.); 2) zodpovedný vzťah k susedným (východným) regiónom EÚ. V rozšírenom formáte spolupráce BZ a Severskej rady sa pozornosť sústreďí na posilnenie socio-ekonomickej integrácie v oblasti okolo Baltského mora, prepájanie EÚ a jej susedov, a na snahu o komplexné uchopenie výziev severského priestoru. V spolupráci (aj keď nepravidelnej) pokračuje B3 aj vo vzťahu k Beneluxu (prostredníctvom Medziparlamentnej konzultatívnej rady) formou dialógu a odovzdávania skúseností v oblasti turizmu, ochrany kultúrneho dedičstva či otázok migrácie.

Z analýzy strategických dokumentov¹¹⁶ vyplýva, že prierezovou prioritou cez všetky formáty vrátane aktuálneho obdobia sa stala otázka energetickej stratégie (dodávky, bezpečnosť, diverzifikácia, úspory energie), ako aj odovzdávanie skúseností susedným regiónom Únie.

Pobaltie sa vstupom do Únie stalo právoplatnou a - je nutné dodať - aktívnou súčasťou európskeho rozhodovacieho procesu. Litva bola prvým štátom, ktorý ratifikoval pôvodný návrh Európskej ústavy už v novembri 2004, Estónsko až v máji 2006 a Lotyšsko v deň, keď Holanďania Ústavu zamietli. Jej nástupkyňa - Lisabonskú zmluvu – ratifikovali postupne v lete 2008. Spoločným úspechom vysporiadania východných hraníc bolo i pristúpenie do schengenského priestoru k decembru 2007.

Pobaltský región sa v rámci EÚ vyprofiloval ako aktívny účastník a presvedčený zástanca Severskej dimenzie v rámci blízkych vzťahov so Škandináviou i Ruskom. Práve úloha prostredníka komunikácie medzi EÚ a Ruskom je mimoriadne vhodným uplatnením pre Pobaltie z dôvodu tesnej geografickej blízkosti a vzájomnej historickej prepojenosti.

¹¹⁶ Pozri strategické dokumenty (Priority, akčný plán, hodnotiaca správa) archívu BZ pre jednotlivé roky, <http://www.baltasam.org/?CatID=58>.

Jednotné vystupovanie na pôde EÚ sme videli napríklad vtedy, keď v roku 2005 pobaltskí prezidenti spoločne apelovali na Úniu voči plánovanému plynovodu z Ruska do Nemecka vedeného na dne Baltského mora. Prezidenti upozornili na možné environmentálne riziká voči už tak znečistenému Baltskému moru¹¹⁷ a žiadali väčšie zapojenie Únie do projektu či zvýšený dohľad.

V júni 2009 predstavila Komisia návrh stratégie pre oblasť Baltského mora, ktorá stojí na 4 hlavných bodoch: udržateľnosť životného prostredia, ekonomická prosperita, geografická dostupnosť a atraktivnosť a bezpečnosť oblasti. Súčasťou je takmer stovka projektov hlavne v oblasti životného prostredia a infraštruktúry. Financovanie projektov má byť hlavne prostredníctvom kohéznych fondov. Iniciatíva bola oficiálne spustená počas švédskeho predsedníctva. Baltská stratégia, ktorej integrálnou súčasťou je i B3, tak môže slúžiť ako model pre budúcu spoluprácu v iných európskych makro-regiónoch, napríklad pre oblasť okolo povodia Dunaja alebo Jadranského mora. (www.euractiv.com)

Rok 2009 rezonoval celou Európou, zvlášť v strednej a východnej Európe, ako rok spomienok a 20. výročia prevratového obdobia 1988/89. V strednej, východnej, severnej i západnej Európe si politici i bežní občania pripomínali udalosti „zamatovej“, alebo „spievajúcej“ revolúcie, organizovali sa mnohé medzinárodné konferencie, workshopy, výstavy či iné happeningy. 20te výročie zdvihlo i novú vlnu solidarity v Pobaltí i Visegráde, bohužiaľ však zatienenú postupujúcou globálnou finančnou a hospodárskou krízou. Baltské zhromaždenie prijalo *Rezolúciu k 20. výročiu Baltskej cesty*¹¹⁸, ktorá vyzývala národné vlády a Baltskú radu, aby rok 2009 vyhlásila za „rok 20. výročia Baltskej cesty“ a koordinovali spoločné oslavy výročia boja za slobodu a demokraciu. Výzve predchádzalo zaslanie spoločnej rezolúcie parížskej centrálne UNESCO so žiadosťou o uloženie dedičstva „Baltskej cesty“ v dokumentoch do Svetového registra pamäte.

¹¹⁷ Baltské more patrí k jedným z najznečistenejších morí Európy. More je plytké a znečistené jednak ponorenými loďami s chemickými zbraňami z 2. svetovej vojny, jednak z námornej dopravy a odpadov ťažkého priemyslu spolu s hnojivami a pesticídmi z poľnohospodárskej výroby. na projekte plynovodu sa podieľajú ruský Gazprom, nemecký E.ON and Wintershall, pobočka BASF. (*Euroactive 2005*)

¹¹⁸ Resolution on the 20th Anniversary of the Baltic Way, 6.12.2008, http://www.baltasam.org/images/front/_pdf/RESOLUTION_20th_Baltic_Way.pdf.

Novembrové zasadnutie BZ¹¹⁹ v roku 2009 sa odlišovalo od predchádzajúcich v dvoch aspektoch: 1) malo výrazný (pro-)ruský podtón: jednalo sa o otvorenie nového formátu spolupráce Pobaltie-GUAM a súčasťou bolo vyjadrenie k situácii v Gruzínsku a Náhornom Karabachu; 2) záverečná deklarácia spolu so všetkými sprevádzajúcimi dokumentmi bola v angličtine a prvýkrát i v druhom jazyku: ruštine. Na tomto konkrétnom príklade môžeme dokumentovať jasný záujem Pobaltia o profiláciu v rámci východnej politiky Únie, podobne ako snahu o napravenie vzájomných vzťahov Pobaltia k Rusku.

Baltská i Visegrádska spolupráca bude čoskoro oslavovať 20. výročie existencie. Výročie, podobne ako tomu bolo pri 10. či 15., vytvára vhodnú príležitosť k prehodnoteniu a zhodnoteniu doterajšej existencie a činnosti regionálnej spolupráce. Obvykle sa významné politické elity vyjadrujú k zmyslu spolupráce a spravidla sa prikláňajú k jej ďalšiemu pokračovaniu (pripomeňme, že integračný proces je v prevažnej miere riadený zhora – „*elite driven process*“ – u V4 a B3 určite), zatiaľ čo praktici, ekonómovia či náhodne opýtaní občania budú takú formu spolupráce považovať za zbytočnú a nadbytočnú. Bude zaujímavé sledovať tieto vyjadrenia, pretože i tie ne/dajú ďalšej spolupráci požehnanie a nový impulz. Predpokladám, že spolupráca bude v oboch prípadoch zachovaná, pretože potenciálnych oblastí využitia sa javí dostatočne. Záleží len na regionálnych politických lídroch, ako dokážu potenciál regionálnych platforiem využiť v regionálny i celoeurópsky prospech.

¹¹⁹ 28th Session of the Baltic Assembly, 26-28 November 2009 in Vilnius, Lithuania, <http://www.baltasam.org/?CatID=132>.

16 Vzájomný vzťah B3 a EÚ – zhrnutie

Vzájomný vzťah EÚ a B3 je veľmi podobný so vzťahom Únie a V4. Podobnosť vychádza hlavne zo skutočnosti, že obe skupiny krajín – V4 i B3 – patrili k bývalým komunistickým štátom, ktoré po konci Studenej vojny a rozpade Sovietskeho zväzu hľadali svoje miesto na mape Európy. Hlavne svojou postkomunistickou minulosťou a záťažou sa odlišovali od zvyšných krajín, ktoré tiež patrili do skupiny uchádzačov na východné rozšírenie EÚ. EÚ spočiatku presadzovala spoločný postup voči celej skupine, neskôr sa prístup diferencoval na skupinu lepšie pripravených a menej pripravených. Pre Baltskú spoluprácu predstavovala integrácia do európskych a transatlantických štruktúr jediná možnú alternatívu v porevolučnom období. Baltské štáty integráciou sledovali prioritne zaistenie vojenskej a obrannej bezpečnosti a vojenských garancií voči Rusku, v druhom rade ekonomickú stabilitu a prosperitu.

Aby som predišla zbytočnému opakovaniu sa, uvediem detailnejšiu analýzu vzťahu EÚ a B3 v nasledujúcej kapitole, kde budem porovnávať podobné a odlišné znaky Visegrádskej a Baltskej spolupráce vo vzťahu k ES/EÚ. Ako už bolo spomenuté, vývoj vzťahu Baltskej spolupráce k EÚ sa podobá vývoju Visegrádu. Na tomto mieste len stručne uvediem základné faktory, ktoré vzťahy B3 k okoliu formovali.

Európska únia významným spôsobom nepriamo ovplyvnila vznik komplexnej štruktúry spolupráce medzi pobaltskými štátmi tým, že nepriamo, resp. ústne podporovala existenciu sub-regionálnych foriem spolupráce ako tzv. inkubátora kooperačných schopností, a/alebo náhrady predčasnej integrácie do EÚ. Podobne ako v prípade V4, nenájdeme oficiálny dokument EÚ, ktorý by výslovne k multilaterálnej sub-regionálnej spolupráci nabádal, alebo ju dokonca vyžadoval. Na rozdiel od V4, na pobaltskú spoluprácu významne pôsobila i severská spolupráca a tradičné historické a obchodné väzby Pobaltia na Škandináviu. Z povahy jednotlivých foriem a inštitúcií Baltskej spolupráce je zjavná a netajená prepojenosť a inšpirácia v Severskej spolupráci. Môžeme teda potvrdiť, že podobne ako EÚ aj Severská spolupráca nepriamo ovplyvňovali vznik a fungovanie Baltskej spolupráce. Dokonca v mnohých prípadoch bol a je vplyv Severskej spolupráce na B3 väčší (dizajn inštitúcií, problematika a náplň činnosti, širšie formy spolupráce atď.). Tretím faktorom vplývajúcim na Baltskú spoluprácu je faktor strachu z Ruska. Aktivita Baltskej spolupráce sa odvíjala

od momentálne pociťovanej hrozby zo strany Ruskej federácie voči regiónu, čo dokladujú jednak rezolúcie a správy z jednaní Baltskej rady, a tiež konkrétne aktivity voči Rusku.

V predchádzajúcom texte som na konkrétnom vývoji a analýze dokumentov ukázala, že Baltská spolupráca čiastočne odvodzuje svoju existenciu a činnosť od Európskej únie. Európska únia poskytuje B3 rámec – teritoriálny i obsahovo ideologický - pre jej aktivity. V prípade Pobaltia, významnými faktormi jeho aktivít sú okrem EÚ aj nečlenské krajiny Únie ako Rusko a severské krajiny. Aktivity B3 v podstate korelujú s aktivitami Únie, rozvíjajú a dopĺňajú ich z hľadiska špecifického i regionálneho.

Z prvého výskumu a následnej analýzy možno dospieť k záveru, že Baltská spolupráca je závislá na EÚ, ale nie výlučne. Svoj vznik, vývoj a aktivitu odvodzuje od vyššieho konceptu Európskej únie, čo do geografického rozsahu, ideového a hodnotového ukotvenia i budúceho smerovania. Zároveň rozsah externých aktivít B3 voči okoliu, hlavne priama viazanosť na škandinávsky a širší baltský región, poskytuje B3 široké pole pôsobnosti i mimo Úniu.

Z analýzy vzťahu zo strany Európskej únie vyplýva, že Únia je vo svojej podstate závislá na baltskej trojke ako regione, ktorý predstavuje geostrategicky dôležitú a geopoliticky citlivú integrálnu súčasť Únie i širšej Európy. Stabilita a prosperita všetkých sub-regiónov je v záujme celkového zachovania stability a bezpečnosti kontinentu. Navyše citlivosť baltského regiónu zvyšuje priame susedstvo (a nie príliš dobré bilaterálne vzťahy) s Ruskou federáciou a poloha u kriticky znečisteného Baltského mora.

Z pohľadu vzťahu EÚ k B3 ako forme regionálnej spolupráce je možné vyvodiť záver, že Únia nie je priamo závislá na existencii Baltskej spolupráce ako forme všeobecnej sub-regionálnej spolupráce. EÚ nijakým oficiálnym spôsobom neuznala existenciu Baltskej spolupráce, ani nenadviazala žiadne oficiálne vzťahy. Efektívnosť a aktivity spolupráce v Pobaltí nijak významne neovplyvnili činnosť Európskej únie. Opäť môžeme potvrdiť, že existencia sub-regionálnych štruktúr je v súlade s vyššou integračnou formou EÚ. Zároveň ich nefunkčnosť, prípadne neexistencia nijak neohrozuje fungovanie Únie založenej na formálnej rovnosti jednotlivých členov.

Vzájomný vzťah Európskej únie a Baltskej spolupráce je asymetrický. Baltská spolupráca priamo závisí od vyššieho regionálneho i ideologického celku - Európskej únie. Európska únia a jej vývoj závisí od vývoja v regióne severo-východnej Európy, ale od existencie regionálnej formy spolupráce v tomto priestore nie je priamo závislá. Týmto tvrdením sa nám potvrdila v úvode stanovená hypotézu.

III. POROVNANIE VISEGRÁDSKEJ A BALTSKEJ SPOLUPRÁCE

17 V4 a B3 - výber regionálnych štruktúr a ich porovnanie

V práci som sledovala dve línie kooperačných procesov strednej a východnej Európy na pozadí širšieho európskeho integračného procesu. Oba prípady regionálnej aktivity predstavujú jedinečný vývojový proces vychádzajúci z daných geografických, historických či kultúrnych špecifik regiónu. Majúc na mysli túto jedinečnosť, pristúpim k pokusu o ich porovnanie. Porovnávať budem historický vývoj regionálnych štruktúr vo vzťahu k európskej integrácii a všímať si budem aj formovanie a vplyv regionálnej identity na sub-regionálny i širší regionálny proces. Porovnanie dvoch prípadov nie je dostačujúce na vyvodenie relevantných zovšeobecňujúcich záverov, hlavne nie v oblasti sociálnych vied. S prihliadnutím k tomuto nedostatku sa predsa pokúsim identifikovať podobné a odlišné črty Visegrádskej a Baltskej spolupráce v období od ich vzniku až po súčasnosť a pokúsim sa načrtnúť ich budúce postavenie v európskej architektúre. Vychádzam z poznania, že obe formy spolupráce sú svojim spôsobom unikátne, zároveň vykazujú mnohé podobné znaky vo vzťahu k európskemu integračnému procesu, nakoľko vychádzajú z podobných východiskových pozícií.

Visegrádska i Baltská spolupráca sú podobné kooperačné štruktúry pozostávajúce z obmedzeného počtu členov (4 a 3), susediacich v rámci dostatočne vymedzeného regiónu v Európe. Obe vznikli v tom istom období ako dôsledok politicko-bezpečnostnej situácie konca 80. rokov. Obe reagovali na podobné bezpečnostné, geo-strategické a geo-politické výzvy novej Európy, súčasne i na výzvy národne transformačné. Za takmer 20 rokov existencie sa ich členská základňa nikdy nerozšírila, ani sa príliš nezmenila ich inštitucionálna štruktúra smerom k hlbšej integrácii. Po doriešení akútnych bezpečnostných otázok spojených s prítomnosťou sovietskych vojsk na ich území a po zvolení jasného pro-západného smerovania zahraničnej politiky sa ich činnosť rozšírila do rôznych okruhov praktickej spolupráce. Oba prípady predstavujú komplexnú multi-sektorálnu spoluprácu zahrňujúcu „vysokú politiku“ - otázky zahraničnej politiky, obrany, ekonomiky, i „nízku politiku“ – spoluprácu v kultúre, vzdelávaní, doprave, v ochrane životného prostredia či cezhraničnú spoluprácu. V4 a B3 sú jediné sub-regionálne štruktúry v Európe, ktorých členovia sú zároveň plnými členmi Európskej únie a NATO.

17.1 Východiská spolupráce

Prevrat konca 80. rokov bol sprevádzaný vlnou osamostatňovania postkomunistických štátov a ich návratom na politickú mapu Európy. Od pádu železnej opony dosiahli krajiny strednej a východnej Európy obrovský pokrok v politickom i ekonomickom rozvoji, hlavne v inštalácii demokratických inštitúcií a princípov a prechode na tržnú ekonomiku. Napriek tomu, že východiskové podmienky stredo- a severo-východnej Európy neboli rovnaké, dokážeme u oboch skupín identifikovať podobný vývoj, smerovanie, ciele i cesty. To, čo spájalo visegrádske i baltské krajiny, bola túžba o „návrat do Európy“ po viac ako 40 ročnom násilnom začlenení do sféry východnej. Symbolika „návratu do Európy“ znamenala o to viac, že spomínané krajiny usilovali o znovuzískanie miesta na mape Európy, odkiaľ boli násilne odčlenené a kam odjakživa patrili.

Na prelome 80./90. rokov spájala Balt i Visegrád neblahá historická skúsenosť s členstvom v Sovietskom zväze, politická a ekonomická podriadenosť sovietskemu Rusku, a túžba po získaní, resp. znovuobnovení samostatnosti a zapojení sa do demokratickej a slobodnej Európy. V prípade Pobaltia bola východisková pozícia horšia, pretože ako zväzové republiky boli silnejšie spútané s Ruskom ako Stredoeurópania, ktorí predsa požívali ako tak voľnejší status s, aj keď formálnym, zachovaním štátnosti. Navyše sa niekoľko krát v priebehu studenej vojny pokúsili o celonárodný odpor, aj keď všetky pokusy stroskotali.

Geografické umiestnenie oboch regiónov malo tiež výrazný vplyv na vývoj a rozvoj regiónu. Tradičné historické väzby na okolie, ktoré tvorilo prirodzených politických a obchodných partnerov a vzor zároveň, významne ovplyvnilo charakter a smerovanie regiónu. Tiež pocit bezprostrednej hrozby či potenciálneho nebezpečenstva, ale aj pocit bezpečia, istoty a bezpečnostných garancií mal značný vplyv. V prípade Pobaltia je dominantným faktorom hrozby Rusko a pocit bezpečia severské štáty a NATO. Ruský faktor predstavuje v myslení politických elít i bežných ľudí reálnu, nielen rétorickú, hrozbu. Celý integračný proces Pobaltia (či už v širšom európskom až transatlantickom, alebo užšom regionálnom ekonomickom, bezpečnostnom či politickom ponímaní) má tak jasný proti-ruský podtext: snahu vymaniť sa z ruskej sféry vplyvu a zabezpečiť svoju bezpečnosť integráciou do NATO, EÚ a regionálnych severských organizácií. V prípade Visegrádu hral proti-ruský stimul tiež svoju úlohu, ale v oveľa menšej miere, nakoľko sa nejedná o priameho suseda

Ruskej federácie, a tým nie priamu hrozbu. Navyše Visegrád leží v strede kontinentu geopoliticky bližšie k Západu odvolávajúc sa na historické väzby so západnými mocnosťami.

Oba regióny vychádzajú z európskeho kultúrneho a hodnotového rámca, ktorý tvorí veľkú časť visegrádskej i baltskej identity. Visegrádska identita sa ďalej profilovala ako čisto stredoeurópska, inklinujúca k západoeurópskej, t.j. Stredoeurópania majú tendenciu vzhladať k Západu a západnému štýlu a hodnotám. Naopak baltská identita sa skôr orientovala severným smerom a preberala na seba severské hodnoty. Je to logický vývoj vychádzajúci z tradičných historických väzieb, či už politických, hospodárskych, obchodných či náboženských.

Formovanie regionálnej spolupráce úzko (a obojstranne) súvisí s formovaním regionálnej identity. Ako som uviedla v predchádzajúcich kapitolách, obe identity – visegrádska i baltská – sú reálne existujúce štruktúry. Možno tvrdiť, že jedným z cieľov regionálnej spolupráce je i upevňovanie alebo presadzovanie tejto regionálnej identity a špecifickosti voči okoliu. U Visegrádu často nachádzame v oficiálnych textoch a deklaráciách explicitné formulácie, ktoré sa snažia o vyzdvihnutie špecifickosti stredoeurópskeho regiónu a príslušnosti k nemu. V prípade Pobaltia ide skôr o implicitné vyjadrenie spoločnej baltskej identity navonok – deklarácie sú chudobnejšie na slovné vyjadrenia tejto identity. V dokumentoch sa hovorí o koordinovanom postupe Litvy, Lotyšska a Estónska, ale zmienka o spoločnom vystupovaní navonok sa takmer nevyskytuje. Napriek tomu nájdeme niekoľko príkladov, kedy sa hovorí o baltskej jednote¹²⁰. Nemožno však súhlasiť s tvrdením¹²¹, že baltská regionálna identita neexistuje, alebo že pobaltské elity nemali záujem o jej presadenie, pretože sa k nej elity výslovne v dokumentoch nevyjadrujú. Je síce pravdou, že členstvo v Európskej únii založené na individuálnej rovnosti, do určitej miery potláča regionálne identity v prospech národných identít. Napriek tomu si na základe rozhovorov s regionálnymi predstaviteľmi dovoľím poznamenať, že pocit súdržnosti a spolupatričnosti v rámci špecifického regiónu je stále prítomný, aj keď v rozličnej miere a v závislosti od riešenej otázky.

¹²⁰ Napr. *Rezolúcia o princípe jednoty Baltských štátov z 1995*, <http://www.baltasam.org/?DocID=436>.

¹²¹ Polemizujem s autorkou dizertačnej práce L.A. Ghica, ktorá tvrdí, že Baltská spolupráca nikdy nemala za cieľ presadzovať regionálnu identitu.

17.2 Návrat do Európy

Bezprostredne po radikálnych zmenách konca 80. rokov sa oba regióny sústredili na čisto regionálne, resp. národné problémy, spojené predovšetkým s odsunom sovietskych vojsk, dekonštrukciou akýchkoľvek pozostatkov sovietskej minulosti a s prestavbou štátu a ekonomiky na demokratické a tržné základy. Paralelu nachádzame aj v snahe o distancovanie sa od minulého režimu, a ten pripomínajúceho pomenovania „východná Európa“. Ako Visegrád tak i Pobaltie sa radšej nazývali stredná, resp. stredná a východná Európa (a to aj v prípade Pobaltia), čo evokovalo ich právoplatnú príslušnosť k stredu európskeho kontinentu, prirodzene inklinujúcu k Západu, na rozdiel od násilného začlenenia do východnej sféry.

Obsahom „návratu do Európy“ - hesla 90. rokov - bolo začlenenie do európskych a transatlantických štruktúr, hlavne do Rady Európy, EÚ a NATO. V prípade V4 išlo o rovnocennú snahu o začlenenie do Únie i Aliancie. EÚ predstavovala politicko-ekonomickú stabilitu; NATO bezpečnostné ukotvenie. Naopak B3 prioritizovala integráciu do NATO vzhľadom na reálne pociťované hrozby zo strany Ruska; EÚ brala ako funkciu ekonomickej stability, a až po odmietnutí skorého vstupu Pobaltia do NATO aj ako bezpečnostného garanta. Každopádne však v oboch prípadoch neexistovala z objektívnych geopolitických a strategických dôvodov iná alternatíva než integrácia do EÚ a NATO.¹²²

Po obnovení nezávislosti prišli na radu otázky regionálnej integrácie. Tá sa ukazovala ako prirodzené pokračovanie predchádzajúcich osobných kontaktov a spoločne zdieľaných problémov a názorov na ich riešenie. Visegrádske, resp. pobaltské krajiny predstavovali pre seba prirodzených partnerov k spolupráci, ktorých spája nielen geografia, história, kultúra, ale i výhľad do budúcnosti. v strednej Európe predstavovali visegrádske krajiny východnú hrádzu demokratickej Európy, predsa sa však odlišovali od vyspelých západných demokracií Nemecka a Rakúska, od nestabilnej a de facto rozpadajúcej sa Juhoslávie, zaostalejšieho Bulharska a Rumunska a nedemokratického, stále Rusku podriadeného, Bieloruska a Ukrajiny. Pri vzniku Visegrádskej spolupráce sa odvolávali na historicky prvé stretnutie

¹²² Integrácia do Únie a Aliancie prebiehala takmer súbežne, nemožno však o týchto procesoch uvažovať ako o jednom procese. Rozširovanie EÚ a NATO chápem ako dva autonómne procesy, ktoré však vzájomne rešpektujú svoju dynamiku, postup a prebiehajúce procesy. Prebiehajú však paralelne a navzájom sa podporujú a dopĺňujú. Oba komplementárne predstavujú neodmysliteľný príspevok k európskej bezpečnosti. Naša pozornosť sa z dôvodu komplexnosti procesov sústreďuje hlavne na rozširovací proces Únie, ale všimá si i rozširovanie NATO v miere potrebnej pre účely tejto práce.

troch kráľov 14. storočia usilujúcich o vzájomnú spoluprácu v strednej Európe. V Pobaltí tri bývalé sovietske zväzové republiky okolo Baltakého mora a priamo susediace s obávaným Ruskom prirodzene nadviazali na medzivojnovú spoluprácu.

Visegrádsku i širšiu Baltskú spoluprácu považujem za prirodzené vyjadrenie regionálnej špecifickosti a teda aj identity voči okoliu, hlavne voči Západu (EÚ, NATO), ale aj Východu (Rusku). U oboch foriem spolupráce identifikujeme podobné dôvody vzniku - snaha o regionálnu identifikáciu a prirodzenú všeobecne prospešnú spoluprácu; a ciele budúcej spolupráce - upevňovanie regionálnej identity, vzájomná pomoc pri riešení aktuálnych problémov, spoločné artikulovanie zdieľaných záujmov a ich presadzovanie navonok, spoločné smerovanie do európskych a euroatlantických štruktúr. Aj vo vývoji spolupráce pozorujeme obdobný cyklus, kde sa striedajú etapy aktívnej spolupráce s etapami utlmenia, v prípade V4 až odumretia spolupráce. Obe spolupráce sa po spoločnom naplnení integračných cieľov ocitli v kríze identity a museli riešiť otázky vlastnej budúcnosti formou čiastočnej transformácie a adaptácie na nové podmienky. Dnes sú Visegrádska i Baltská spolupráca súčasťou európskej architektúry, ich postavenie a význam však, podľa môjho názoru, nezodpovedá potenciálu, ktorý obe spolupráce majú.

Významným spoločným znakom je závislosť spolupráce na externých faktoroch. Štáty sa odhodlajú k bližšej spolupráci pod externým tlakom zvonka, resp. v období, keď im hrozí zvonka nebezpečenstvo. Priestor strednej a východnej Európy bol priestorom stretu záujmu západoeurópskych mocností (napr. Nemecka) a Ruska. Visegrádsky i baltský región sa po prelomových zmenách snažil vymaniť zo sféry vplyvu Ruska a dostať sa do sféry vplyvu Západu. Ruský prvok tak vystriedal prvok západoeurópsky v podobe EÚ a NATO. Európska únia predstavuje dnes hlavný faktor ovplyvňujúci súčasnú spoluprácu. Navyše zostal prítomný aj externý ruský prvok, hlavne v prípade Pobaltia.

17.3 Spolupráca verus integrácia

V prípade Visegrádu a Pobaltia hovorím o spolupráci, ale nejedná sa o totožnú kategóriu. Spoluprácu som v úvode označila za predpoklad, resp. predstupeň hlbšej integrácie. Spolupráca môže zostať na svojom prvotnom stupni a plniť základné úlohy aj bez výrazného obmedzovania národnej suverenity. Môže však postúpiť ďalej a postupne naberať niektoré,

eventuálne všetky, charakteristiky integrácie. Pripomeniem, že spolupráca, resp. integrácia sa môže odvíjať čisto v oblasti ekonomickej, politickej, bezpečnostnej, obrannej či kultúrnej, alebo je kombináciou viacerých.

V našom prípade, Visegrádska spolupráca zostala v štádiu čistej voľnej medzivládnej spolupráce bez inštitucionálneho rámca. Jedinou inštitúciou je dodatočne vytvorený Medzinárodný visegrádsky fond, ktorý ale pôsobí oddelene od V4 a financuje predovšetkým výmenu študentov a iné projekty v oblasti kultúry, vzdelávania a cezhraničnej spolupráce. Členské štáty sa nevzdávajú svojej suverenity v prospech nadnárodných orgánov. Výsledkom stretnutí a summitov na rôznych úrovniach sú spoločné deklarácie či vyhlásenia, ktoré však nie sú pre vlády nijak záväzné. Prípadne formou stanovísk konštatujú stav či spoločné stanovisko a formou doporučení apelujú na spoločný postup v otázkach spoločného záujmu. Nezväzná spolupráca sa odvíja v oblasti zahraničnej - prioritne európskej - politiky, bezpečnostnej, hospodárskej a kultúrnej. Skutočnosť, že je spolupráca voľná a nezväzná, umožňuje flexibilne diskutovať o otázkach spoločného záujmu v rôznych oblastiach života. To, že väčšina citlivých otázok sa netýka spoločného záujmu, resp. nie je politická vôľa vytvoriť spoločný záujem, výrazne obmedzuje pôsobnosť spolupráce na menej konfliktné otázky „nízkej“ politiky. Visegrádska spolupráca tak plní funkciu konzultačného fóra a priestoru pre osobné stretnutia visegrádskych politikov s cieľom informovať sa vzájomne o postojoch. Napriek tomu, že Visegrádska spolupráca je prioritne medzivládnu spoluprácou, na jej platforme sa stretávajú aj predsedovia národných parlamentov.

Baltská spolupráca má oveľa komplikovanejšiu a inštitucionalizovanú štruktúru. Často sa v oficiálnych textoch hovorí o Baltskej spolupráci, ale štruktúra viac pripomína integráciu. Za Baltskú spoluprácu považujem súhrnný pojem pre Baltské zhromaždenie – čiže medziparlamentnú spoluprácu a Baltskú radu ministrov – teda medzivládnu spoluprácu, vrátane pravidelných stretnutí prezidentov - Baltskej rady. Súčasťou Baltskej spolupráce je aj spoločné zasadanie BZ a BRM, teda Baltskej rady. Jednotlivé inštitúcie však skutočne predstavujú vyššiu integračnú formu od spolupráce. Baltské zhromaždenie i Rada ministrov sú inštitúcie podľa medzinárodného práva, resp. medzinárodné organizácie, s presne stanovenou štruktúrou a pravidlami fungovania. Pravidlá rotačného predsedníctva a periodicity stretnutí nájdeme aj u V4, v prípade B3 sa jedná o prepracovanejší dokument s praktickými dôsledkami. BZ napríklad predkladá odporúčania Rade a vládám. Závery Rady sú pre vlády, napriek tomu že podliehajú ratifikácií národným parlamentom, záväzné. Baltská

spolupráca ako súhrnný pojem tak má vytvorené určité inštitúcie – orgány, ktoré ešte pozostávajú z predsedníctva, sekretariátu a odborných komisií, majú vlastný rozpočet a konkrétne právomoci. Cieľom spolupráce je zvýšenie efektivity koordinácie národných postojov voči zahraničiu. Súčasťou dokumentu je klauzula o jednote Pobaltia, čo sa prakticky prejavilo vo vyslaní spoločného zástupcu na medzinárodné fóra. Medzi jednotlivými orgánmi sú formalizované vzájomné vzťahy, spoločný summit Zhromaždenia a Rady ministrov má formu tzv. Baltskej rady. V prípade Baltskej spolupráce by sme mali súhrne skôr hovoriť o Baltskej integrácii, nakoľko sme identifikovali niekoľko prvkov (nadmárodné inštitúcie, nadnárodné rozhodovanie, záväznosť rozhodnutí, rozpočet) typických pre integračné združenie. Baltské zhromaždenie má svoj sekretariát i rozpočet, ktorý sa skladá z jednotlivých národných príspevkov. Navyše Baltská spolupráca sa týka všetkých oblastí života, od čisto regionálnych kultúrnych či ekonomických až po zahranično-politické oblasti.

Visegrádska spolupráca ako taká nemá vlastný rozpočet, ani sekretariát. Výdavky spojené s organizáciou summitov nesie predsedajúca krajina, prípadne organizátor stretnutia v súčinnosti s národnými delegáciami. Medzinárodný visegrádsky fond ako samostatná inštitúcia získava príspevky od jednotlivých vlád, ktoré slúžia na financovanie spoločných projektov a minimálneho sekretariátu fondu v Bratislave.

Dôvod, prečo o Baltskej spolupráci hovoríme ako o spolupráci a nie integrácii je nasledujúci. Napriek niektorým prvkom hovoriacim v prospech integrácie nájdeme určité slabiny, napríklad v tom, že prepracovanú inštitucionálnu štruktúru má len Baltské zhromaždenie. Ostatné inštitúcie sú viac menej doplnkové a koordinačné. Fakt, že sa jedná o komplex vzťahov medzi 2, resp. 3 inštitúciami a že záväznosť rozhodnutí je diskutabilná, pretože vyžaduje súhlas národného parlamentu, oslabuje definíciu integrácie. Správne by sme teda mali hovoriť o Baltskej spolupráci medzi integračnými celkami Baltským zhromaždením, Baltskou radou ministrov a Baltskou radou.

Vyššia miera inštitucionalizácie spolu s historickými predpokladmi k tesnej spolupráci sa odzrkadľuje aj na vnímaní spolupráce zvonku.¹²³ Visegrád brániaci sa rozširovaniu

¹²³ Na tomto mieste by bolo vhodné pripomenúť, že nahliadanie na región zvonka a zvnútra nemusí byť nutne totožné. V prípade Visegrádu i Pobaltia, hlavne v období po revolučných zmenách, mali západné krajiny tendenciu zaobchádzať s regiónmi ako s jednou entitou. To upevňovalo pozitívne vnímanie regiónu ako celku, na druhej strane však zmazávalo akékoľvek rozdiely medzi jednotlivými štátmi v rámci regiónu. Tieto rozdiely a špecifické problémy boli často výrazné, z čoho pramenila nespokojnosť vnútri regiónu. Vnímanie regiónu

či ďalšej inštitucionalizácií, a zároveň lipnúci na zachovaní národnej suverenity, nie je zvonka vnímaní ako jednotný región, ani ako regionálna entita. Jednotné vnímanie, ako tomu bolo v začiatkoch spolupráce, sa s narastajúcim počtom oblastí, kde sa V4 nedokáže dohodnúť na jednotnom stanovisku, vytratilo a Visegrád ako regionálna spolupráca tak nehrá na európskom poli výraznú rolu. Na rozdiel od V4, Pobaltie, vďaka historicky zakotvenej vôle a snahe regionálne spolupracovať, presadilo inštitucionalizovanejšiu formu spolupráce a jeho jednota je vnímaná okolím vo väčšej miere. Pobaltie sa navyše iniciatívne zapája do spolupráce v širšom formáte spolu s krajinami okolo Baltského mora (Rada štátov Baltského mora) alebo intenzívnej spolupráce so Severskou radou (Balticko-Severská spolupráca). Naopak V4 vystupuje skôr izolovane, resp. zapája sa do činnosti Regionálneho partnerstva s Rakúskom a Slovinskom, ale to je viac menej neznáme a nie príliš činné. Formát V4+ pôsobí ako alternatíva k rozšíreniu, ale snád' okrem Ukrajiny nezaznamenal veľký ohlas.

zvnútra tiež oscillovalo - v závislosti od všeobecne panujúcej nálady - medzi prejavom vzájomných sympatií až po snahu o diferenciáciu. Napríklad pozitívne vnímanie značky „V4“ zvonku prevládalo i v dobách, keď bola spolupráca v polovici 90. rokov na bode mrazu. Zároveň v tom istom období nechcela byť Česká republika identifikovaná so zvyškom Visegrádu, čo by jej uškodilo na ceste do EÚ. U Pobaltia by sme našli podobné situácie, napríklad že každá z troch republík si zvolila inú transformačnú či zahranično-politickú stratégiu, čím chcela poukázať na špecifickosť národných problémov. Navyše v prípade Pobaltia, v oveľa väčšej miere ako Visegrádu, je prítomné vnímanie regiónu ako jednotnej entity. Stačí sa len povyzvedať v okolí, koľko ľudí identifikuje „Pobaltie“ a koľko „Visegrád“

18 Porovnanie vývoja Visegrádskej spolupráce a Baltskej spolupráce vo vzťahu k Európskej únii

Historický vývoj oboch zoskupení som sa v komprimovanej forme pokúsila zhrnúť v predchádzajúcich kapitolách. Z dôvodu obsahového ohraničenia práce som sa zamerala len na kľúčové vývojové etapy z dôrazom na čisto regionálne súvislosti.

Visegrádska i Baltská spolupráca neexistujú izolovane, ale sú súčasťou širších integračných zoskupení, ktoré sa môžu navzájom prekrývať alebo pôsobiť ako vše zahrňujúci celok. Teraz nás bude zaujímať vzťah Visegrádskej a Baltskej spolupráce voči vyššiemu integračnému celku: Európskej únii. Ak by sme mali zhrnúť, akú úlohu zohrávala Únia pri vzniku a následnom vývoji kooperačných, resp. integračných zoskupení, dospejeme k nasledujúcim záverom. Európska únia významným spôsobom nepriamo formovala Visegrádsku i Baltskú spoluprácu, a to v období pred i po vstupe štátov do Únie.

Samotný vznik zoskupení nemusí priamo s Úniou súvisieť. Regióny primárne riešili akútne regionálne, resp. národné problémy. EÚ nevyžadovala vznik regionálnych integračných foriem, nevytvárala ani priamy tlak, ale ani vzniku spolupráce nebránila. Práve naopak, Únia vznik regionálnych foriem spolupráce oceňovala a minimálne slovne ich podporovala. Doteraz nie je jasné, či iniciatíva vzniku sub-regionálnych štruktúr pôvodne vychádzala zo strany Únie alebo zo strany znovu zainteresovaných národných štátov. Názory sa v odbornej i laickej verejnosti líšia. Prikláňam sa k názoru, že vznik regionálnych štruktúr bol výsledkom všeobecne prevládajúcej integračnej nálady po skončení Studenej vojny. Podpora pre sub-regionálne integračné aktivity prichádzala zo strany Západu (EÚ a USA) ako 1) testovanie kooperačných schopností nových súčastí demokratickej Európy a potenciálnych aspirantov na členstvo v Únii; 2) určitej (dočasnej) náhrady prílišných integračných ambícií týchto štátov a alternatívy rýchleho členstva v Únii a NATO. Neexistuje však žiadny oficiálny dokument EÚ, ktorý by spoluprácu vyžadoval, resp. podporoval¹²⁴.

Finančná a materiálna pomoc bola viazaná čisto bilaterálne na jednotlivé štáty, a nie regionálne združenia. Smerovanie do EÚ sa stalo primárnym cieľom V3/V4 i B3; v prípade

¹²⁴ V tomto bode sa stotožňujem so závermi L.-A. Ghica, ktorá tvrdí, že „*názor, že spolupráca na regionálnej úrovni medzi bývalými komunistickými štátmi potvrdí ich oddanie demokracii, bola „voľne plávajúca“ myšlienka („free-floating idea“) vo sfére medzinárodnej politiky*“ (Ghica 2008: 285).

B3 bola integrácia do EÚ čiastočne zatienená snahou o integráciu do NATO, ale prvoradým cieľom bola. Po euforickom vytriezvení zo zmien 80./90. rokov sa vyprofilovala i zahranično-politická orientácia na národnej i regionálnej úrovni. Prioritou sa v oboch sledovaných prípadoch stali dobré susedské vzťahy, rozvoj regionálnej bilaterálnej a multilaterálnej spolupráce a postupná integrácia do EÚ a NATO. Spoločné smerovanie dotvorilo predpoklad spolupráce na regionálnej úrovni, nakoľko sa zahranično-politické ciele v oblasti integrácie zhodovali. Spoločným znakom bola aj snaha o čo najskorší vstup krajín do Únie a Aliancie za pomoci regionálnej spolupráce.

Ciele a smerovanie zostali síce zachované, ale postupne sa začali presadzovať individuálne stratégie ako k cieľu dospieť, a to i v prípade V4 i B3. EÚ – pôvodne spojovník spolupráce – sa stávala diferenciacným faktorom tým, že presadzovala čisto individuálny prístup ku kandidátskym krajinám. Ten mal zaručiť objektivnosť – postup, eventuálne vstup, závisel od splnenia vopred stanovených podmienok – zároveň ale nerešpektoval pokus o regionálnu jednotu ako vyjadrenie určitej špecifickosti a výnimočnosti regiónu. Je nutné dodať, že ani V4 ani B3 príliš nehájili spoločný postup do EÚ, ktorý paradoxne vnímali ako prekážku individuálneho napredovania. Nereflektovali tak ani na počiatočné ponuky ES, a tým si sami podkopali regionálny prístup. Visegrádska i Baltská spolupráca sa pred bránami Únie rozštiepili a de facto rozpadli na viac a menej pripravených, a tým pádom viac či menej úspešných. V prípade V4 sa jasným favoritom stala Česká republika, u B3 Estónsko, čo sa prejavilo i v snahe o dištancovanie sa od zostávajúcich členov. Paradoxne sa po počiatočnej nevraživosti, vystatovaní sa a snád' i závidení znovu oživila regionálna solidarita (podobne ako bolo pri vzniku zoskupení).

So vzrastajúcim pocitom vzájomnej solidarity sa zintenzívnila i vzájomná spolupráca vis-à-vis EÚ a NATO. Opäť sa objavili spoločné apely na orgány Únie a Aliancie o urýchlenie prístupového procesu v prospech všetkých kandidátov. Regionálna aktivita sa čoraz viac priamo dotýkala európskych záležitostí v snahe o kompatibilitu legislatívneho a právneho rámca s komunitárnymi štandardmi. Regionálna spolupráca Visegrádu a Pobaltia sa okrem čisto regionálnych aktivít zameriavala na koordináciu príprav a výmenu skúseností pri praktickom napĺňaní požiadaviek Únie. Únia sa tak stala profilujúcim faktorom pre sub-regionálnu spoluprácu. Faktor Únie po vstupe Visegrádu a Pobaltia do EÚ dokonca zosilnel, nakoľko priamo spôsobil krízu regionálnej identity a z nej vychádzajúcej regionálnej

spolupráce. Následná transformácia Visegrádskej spolupráce i širšej Baltskej spolupráce tak priamo vychádzala z potrieb integrácie do EÚ.

Vo všeobecnosti sa vzťah ES k Visegrádu a Pobaltiu príliš nelíšil, pretože obe zoskupenia patrili do jednej vlny rozšírenia. Zaznamenáme však aj menšie rozdiely. Vzťahy s visegrádskymi krajinami boli nadviazané už v '88, v roku 1991 boli podpísané Eurodohody (do platnosti vstúpili v '94/'95). Krajiny Visegrádu patrili k favoritom a najlepšie pripraveným adeptom na rozšírenie, čo značne súviselo s dejinným vývojom. Pobaltie, naopak, mohlo nadviazať oficiálne vzťahy až v roku 1991 po osamostatnení. Kvôli dominantným bezpečnostným otázkam, iným geopolitickým prioritám a samozrejme iným stavom národných ekonomík a demokracie bol asociačný proces oneskorený oproti V4. Rokovania o podpísaní Eurodohôd začali až koncom roka 1994, podpísané boli až v júni 1995. Európska rada potvrdila, že baltické krajiny budú zaradené do pred-vstupnej stratégie spolu s V4. Tým v podstate krajiny B3 dobehli Visegrád v individuálnych vzťahoch k ES/EÚ. Zároveň však Únia potvrdila svoju stratégiu rovnocenného prístupu k asociovaným krajinám. V oboch prípadoch sa však nejednalo o vzťah ES/EÚ a skupinovej spolupráce V4 alebo B3. Únia diferenciovala medzi jednotlivými skupinami (V4 a B3) len z akéhosi inštrumentálneho dôvodu, a nie na základe uznania existencie organizácie sub-regionálnej spolupráce. Visegrád tak chápala len ako skupinu podobných najvyspelejších krajín strednej Európy, podobne Pobaltie ako skupinu troch regionálne blízkych krajín dohánajúcich V4. Toto vnímanie pretrváva dodnes.

Je nutné dodať, že ES/EÚ ani nemohla nadviazať oficiálne vzťahy s V4, nakoľko tá nemá žiadny sekretariát, ani jedného predsedu a ani právnu subjektivitu. V prípade Pobaltia by bolo možné kontaktovať Baltické zhromaždenie, ktoré subjektivitu má a má aj sekretariát v Rige. K tomu však nedošlo. Aj napriek týmto praktickým a právnym nedostatkom mohla Únia oficiálne reflektovať existenciu týchto zoskupení a tak možno podporiť ich aktivitu.

18.1 Postoj EÚ k východnému rozšíreniu

Visegrádska i Baltská skupina spoločne patrili do skupiny kandidátskych štátov východného rozšírenia, z čoho plynie i podobné zaobchádzanie zo strany európskych predstaviteľov¹²⁵. V počiatočnom období konca Studenej vojny (1989- 1993) sa ES/EÚ trápila dilemou, či podporovať transformačné procesy v krehkých štátoch strednej a východných Európy, zatiaľ čo sa sama zmieta vo vlastnom internom transformačnom procese s cieľom definovať svoju novú post-studenovojnovú rolu. Preto nachádzame len výrazy ústnej podpory stredo-východných regiónov¹²⁶ bez minimálnych reálnych krokov smerom k východnému rozšíreniu. Grandiózne vyjadrenia o potrebe zjednotenia kontinentu často zostali len na deklaratórnej úrovni, zatiaľ čo otázkou dňa boli budúce mandáty, hlasy či zastúpenie v inštitúciách. ES/ÉU neponúkla štátom strednej a východnej skupiny žiadnu jasnú perspektívu eventuálneho rozšírenia. Európske dohody síce európske ambície uznali, ale ES/EÚ nevydala žiadne jednoznačné vyjadrenie podporujúce východné rozšírenie. Navyše keď sa jednalo o liberalizáciu vzájomného obchodu, Únia naďalej zachovávala mnohé importné obmedzenia (hlavne v oblasti poľnohospodárskych produktov a oceli), čo viedlo k mnohým obchodným konfliktom.

Po Kodanskom summite 1993 začala Únia hrať viac pro-aktívnu rolu smerom k rozširovaniu, ale zároveň sa stále sústreďovala dovnútra seba¹²⁷. V tomto období nemožno príliš hovoriť o celoeurópskej politike rozširovania na východ, ale skôr o americkej, francúzskej a nemeckej aktivite. Američania podporovali oba procesy, rozšírenie NATO i EÚ o postkomunistické štáty. Nečlenstvo v Únii čiastočne znižovalo hlas USA čo do rozhodovania o budúcnosti EÚ. Francúzsko naopak ako taký polovičatý člen NATO so zvláštnym statusom nemohlo príliš hovoriť do rozširovania NATO na východ. Zároveň ale nechcelo zostať mimo východnú politiku, a tak si zachovať dominantný vplyv. Obávalo prílišného vzostupu a dominancie Nemecka v tejto otázke. Naopak Nemecko ako najväčší

¹²⁵ ES vnímali Visegrád a Pobaltie prizmatom bývalých komunistických štátov ašpirujúcich na členstvo v ES. Napriek presadzovaniu bilaterálneho prístupu v asociačnom procese, vnímajú tieto krajiny ako jednu skupinu. Multilaterálny prístup (rovnaké podmienky) a rovnaké zachádzanie s každou krajinou zvlášť rešpektujú jej špecifiká tak nezodpovedá prístupu, ktorý sa snažím skúmať, a to vzťahu medzi ES a V4 a B3. Preto môžem tvrdiť, že ES presadzuje čisto bilaterálny prístup k jednotlivým krajinám, napriek tomu, že ich zahrňuje do „jednej skupiny východného rozšírenia“.

¹²⁶ Okrem významnej finančnej podpory v rámci programov PHARE a založenia EBRD v 1989. Pripomením, že ES taktiež riešila otázku znovuzjednotenia Nemecka, zavádzanie EMU, Maastrichtskú zmluvu, politickú a bezpečnostnú spoluprácu, zamietavé referendum a pod.

¹²⁷ Po tom, čo formálne predstavitelia Únie odsúhlasili začatie rozširovacieho procesu, sa aj naďalej prevažne sústredili na interné implikácie tohto procesu.

podporovateľ európskych ambícií postkomunistických štátov chápalo rozšírenie ako logický proces unifikácie Európy, a tiež slúžilo ako premost'ovateľ v diskusiách o súbežnom rozšírení NATO i EÚ¹²⁸. V decembri 1994 na summite v Essene dostali štáty strednej a východnej Európy po prvý krát pozvanie k účasti. Euforickú náladu však zatienil pripravovaný vstup Rakúska, Fínska a Švédska do Únie. Asociované štáty trvali na stanovení pevného dátumu začatia prístupových jednaní, a stále čoraz častejšie vystupovali proti multilaterálnemu prístupu zo strany Únie, napríklad v oblasti poľnohospodárstva¹²⁹.

Za de facto zahájenie prístupového procesu možno považovať *Bielu knihu z júna 1995*, keď bola prijatá predvstupná stratégia s konkrétnym štrukturálnym rámcom a nástrojmi. V roku 1996 po obdržaní oficiálnych prihlášok poslala Komisia kandidátskym krajinám dotazníky, kde mali objektívne zhodnotiť svoju pripravenosť na prijatie *acquis*. Protesty smerovali ku krátkej dobe návratnosti dotazníkov, len do troch mesiacov.

Ďalším významným krokom bol dokument *Agenda 2000*, ktorý prakticky rozdelila kandidátov do dvoch skupín: pripravenejších a menej pripravených¹³⁰. Toto rozdelenie nachádzalo podporu u Spojeného kráľovstva, Francúzska, Rakúska, Fínska, Beneluxu a aj Komisie. (Smith-Timmins 2000) Neskôr (aj z dôvodu rozčarovania sa v rámci kandidátov spojený s rozkolom vo V4 i B3) sa presadil tzv. princíp regaty, ktorý otvoril rovnaké možnosti pre všetkých kandidátov. Návrh tejto iniciatívy prevládala hlavne v Dánsku a Švédsku.

Prelom rokov 1998/1999 však nastolil iné dôležité otázky ako napríklad kritická situácia v nezamestnanosti, rozpočet, Kosovo. Neustále rezonovala diskusia o rozširovaní a prehľbovaní integrácie. Čím hmatateľnejšie bolo rozhodnutie o pristúpení kandidátov zo strednej a východnej Európy, tým častejšie sa menili európske nálady o vhodnosti či nevhodnosti rozšírenia EÚ na chudobný Východ. Aj s odstupom času, sa nedá povedať, že by bola Európa zjednotená a panovali by pozitívne nálady voči novým členom.¹³¹ Po splnení stanovených kritérií a konečnom podpise prístupových zmlúv už nič nestálo

¹²⁸ Ďalší významný hráč Spojené kráľovstvo síce rétoricky podporovalo rozšírenie, ale to len preto, že v ňom videlo spôsob obštrukcií k prehľbovaniu integrácie.

¹²⁹ Napríklad Maďarsko sa bálo, aby poľnohospodárske problémy v Poľsku a nezhody s EÚ nespôsobili odklad pristúpenia celej skupiny.

¹³⁰ Autori Smith a Timmins ich nazývajú „ins“ a „pre-ins“, detailnejšie viď Smith-Timmins, 2000.

¹³¹ Príkladom toho môžu byť ponechané obmedzenia prístupu na národný pracovný trh, či neustála obava z masovej migrácie z Východu na Západ a mnoho ďalších.

v ceste vstupu nami skúmaného Visegrádu a Pobaltia do Únie. Súbežne sa opäť obnovili i diskusie o konečnej podobe Únie, jej finalite a smerovaní. S vedomím objektívnej nehomogénosti Únie sa objavujú mnohé scenáre diferencovaného vývoja EÚ, od Európy a la carte, cez viacrýchlostnú Európu, až po dnešnú tzv. zvýšenú spoluprácu („*enhanced cooperation*“).

Východné rozšírenie Únie o štáty Visegrádskej štvorky, Baltskej trojky, Slovinsko, Maltu a Cyprus možno chápať viac ako dôsledok morálneho externého tlaku na Úniu, než ako výsledok jasného vnútorného politického rozhodnutia. Zdrojom morálneho tlaku bola jednak samotná Únia, ktorá ašpiruje na rolu celoeurópskeho hráča pôsobiaceho na európskom teritóriu, kam spadali aj spomínané štáty. Zároveň tu bol celosvetový tlak uzmierenia a zjednotenia sveta po konci Studenej vojny. Zatiaľ čo v prípade EÚ to bol určitý morálny imperatív, v prípade NATO sa jednalo skôr o pragmatický bezpečnostný imperatív východného rozšírenia.

19 Faktory užšej spolupráce Visegrádskej spolupráce a Baltskej spolupráce

Dá sa povedať, že úvahy o zmysle a efektívnosti spolupráce Visegrádu i Pobaltia je i po 6 rokoch od vstupu do Únie stále živá. V4 i B3 síce oficiálne deklarovali záujem v pokračovaní vzájomnej spolupráce. Aj napriek tomu sa však stále profilujú a hľadajú svoje naplnenie v rámci európskej architektúry.

19.1 Faktory podporujúce spoluprácu

Aké faktory spájajú štáty visegrádskeho a baltského regiónu a vedú ich k vzájomnej spolupráci? O spoločnej historickej skúsenosti, kultúrnej, etnickej a jazykovej blízkosti ako faktoroch spolupráce nemožno pochybovať. Okrem toho prvotným faktorom, spoločným pre V4 i B3, bol spoločný boj za samostatnosť a vymanenie sa spod ruskej nadvlády.

Druhým spoločným faktorom bola snaha o vyjadrenie regionálnej identity formou prirodzenej spolupráce s najbližšími partnermi. V prípade Pobaltia bol dominantným integrujúcim faktorom ruská hrozba; v prípade Visegrádu čo najrýchlejšie začlenenie sa do západných štruktúr a obava z premeškania vhodnej príležitosti. Nemenej dôležitým faktorom bola snaha o ekonomickú spoluprácu s cieľom prípravy na vstup na spoločný komunitárny trh.

Ako už bolo uvedené, regionálna spolupráca v Pobaltí i v strednej Európe je priamo závislá na externých faktoroch, ktoré môžu pôsobiť oboma smermi. V našom prípade hovoríme hlavne o Európskej únii a Severoatlantickej aliancii. Obe organizácie podporovali vznik a fungovanie regionálnych kooperačných a integračných zoskupení v ekonomickej, politickej i bezpečnostnej oblasti. Pripusťme, že signály zvonka neboli vždy jednoznačné a neraz pôsobili kontraproduktívne. Napriek tomu pôsobili ako stimuly spolupráce, a to ako cieľ spoločnej cesty, tak i nástroj spolupráce. Všeobecne zdieľaným zahranične politickým cieľom Pobaltia a Visegrádu bola plná a čo najrýchlejšia integrácia do Únie a Aliancie ako potvrdenie právoplatnej príslušnosti k vyspelej Európe. Zároveň však integračný cieľ slúžil ako nástroj domácich reforiem aj ako nástroj regionálnej spolupráce.

Možnými faktormi v prospech spolupráce sú pridaná hodnota regiónu s fungujúcou regionálnou spoluprácou pri rokovaní s európskymi a transatlantickými partnermi a lepšia vyjednávacía pozícia a sila presadiť vlastné záujmy. Všeobecne sa predpokladá, že schopnosť štátov kooperovať na regionálnej báze je krok vpred v kooperácii a integrácii na nadnárodnej, resp. globálnej úrovni. Uvedomme si, že v dnešných medzinárodných vzťahoch stále dominuje národný štát a schopnosť kooperovať a podieľať sa na všeobecne prospešných kompromisoch je mimoriadne cenná a stále zriedkavá vlastnosť. Očakávalo sa, že V4 i B3 využijú zabehnuté mechanizmy tvorby spoločných postojov i na európskej pôde po ich vstupe do EÚ a NATO. Bohužiaľ, na pôde EÚ sa ukazuje, že národné záujmy často presahujú regionálne myslenie a obrovský potenciál regionálnych platforiem zostáva nevyužitý. Na jednej strane tak stoja nadradené národné záujmy, na druhej strane stojí vyjednávacía sila a potenciál jednotného regiónu.

19.2 Faktory brániace spolupráci

Faktory, ktoré bránia hlbšej spolupráci, pramenia hlavne z obavy o stratu suverenity. Celé 90. roky boli charakteristické snahou o vytvorenie či znovunadobudnutie národnej suverenity a zahranično-politickej samostatnosti v rozhodovaní. Každý pokus o hlbšiu integráciu tak vzbudzuje obavy z obmedzenia až straty tohto základného atribútu. Pobaltské a visegrádske štáty dlho a ťažko bojovali za svoju národnú svojbytnosť a štátnu suverenitu, o to ťažšie sa jej vzdávajú. A práve neochota odovzdávať rozhodovacie právomoci na nadnárodné orgány (a tým ich faktická neexistencia u V4) oslabuje možnosti multilaterálnej integrácie. Visegrád ustrnul na vývojovom štádiu voľnej spolupráce diskusného fóra, čo v podstate umožňuje jeho ako také fungovanie, ale bráni jeho presadeniu a efektívite navonok. Pobaltie s dlhšou tradíciou kooperácie zvolilo väčšiu mieru inštitucionalizácie v podobe troch spolupracujúcich orgánov.

Druhým faktorom proti rozvoju spolupráce sú neustále prevládajúce bilaterálne konflikty. Predpokladalo sa, že spolupráca povedie k vybudovaniu vzájomnej dôvery a k snahe o kompromisné jednanie. Bohužiaľ, napriek určitým ústupkom, jednaniu neustále dominujú stále živé historické stereotypy a vzrastajúce nacionalistické nálady, ktoré pôsobia kontraproduktívne voči spolupráci. Musíme uznať, že existencia regionálnych fór predpokladajúcich blízkosť partnerov, môže pôsobiť ako určitý nástroj nepriameho nátlaku

voči stranám konfliktu. Typickým príkladom je bojkot summitov či vyslanie nižšieho úradníka na stretnutie na vysokej úrovni¹³². Summity a zasadania majú podobu diskusných fór, čo umožňuje zdieľanie aj protichodných postojov a názorov na konkrétne otázky spoločného záujmu. Nebezpečenstvo tkvie v tom, že nie vždy sa podarí dospieť ku kompromisnému návrhu a výsledné deklarácie tak majú podobu nič nehovoriaceho textu, čo vzájomnú spoluprácu neposúva ďalej. Navyše takýto spôsob jednania vzbudzuje nedôveru občanov k takým formám spolupráce, kladie otázky o jej efektívnosti a utvrdzuje ich v zaužívaných stereotypoch, že sa ani tak nedokážeme dohodnúť.

Napriek mnohým snahám sú bilaterálne roztržky týkajúce sa menších či hraníc neustále aktuálne a ich pretrvávanie ochromuje budúcu spoluprácu. Je ale potrebné dodať, že problémy rozdeľujú, tak ako spájajú. Polemizovať o tom, ako by niektoré konflikty dopadli, keby neexistovali regionálne fóra, nemá v dnešnej dobe zmysel. Regionálne fóra existujú a ponúkajú mechanizmy ku kompromisom. Je len na jednotlivých politikoch, aby tieto možnosti využili. Mnohé bilaterálne problémy sa vyostрили práve rétorikou politikov, ktorá nie vždy zodpovedá všeobecnej mienke a náladám, vid' problém maďarských menších na Slovensku, rozdelenie Česko-Slovenska, súžitie Rusov a Pobalt'anov, a mnohé iné.

S tým úzko súvisia národné politické a ekonomické špecifiká, ktoré odlišujú jedného člena od druhého, a tým čiastočne brzdia spoločný postup a spoločnú stratégiu. Zvolená transformácia, ekonomická vyspelosť, menové otázky alebo vlastné riešenie prístahovaleckej politiky sú záležitosťou čisto národnou, ku ktorej dospeli štátnici zvážením špecifických otázok danej ekonomiky. Štáty tak nerady pristupujú k radikálnym zmenám, pretože to, čo funguje v Estónsku, nemusí fungovať v Litve, a čo je efektívne na Slovensku, nemusí platiť v Poľsku. Práve Estónsko a ČR patrili k tým, ktorí na základe rýchlejšieho ekonomického pokroku nechceli ohroziť svoje napredovanie čakaním na zaostávajúce Slovensko či Litvu.

¹³² Napríklad SR, ČR a PL bojkotovali stretnutie V4 na margo vyhlásení V. Orbána požadujúcich otvorenie Benešových dekrétov, alebo Estónsko hrozilo odstúpením od Zmluvy o voľnom obchode po tom, čo Lotyšsko zdvihlo niekoľkonásobne clá na import mäsa.

20 Regionálne ukotvenie

Regionálne ukotvenie Visegrádu je logicky iné ako Pobaltia. To významným spôsobom ovplyvňuje medzinárodné postavenie zoskupenia. Visegrád situovaný v strede Európy sa profiloval primárne práve ako stredoeurópska spolupráca inklinujúca k Západu. Východný, prípadne východo-južný smer začal byť akcentovaný až s myšlienkami Východného partnerstva. V4 využíva dva formáty širšej regionálnej spolupráce: *Regionálne partnerstvo* a formát V4+. Regionálne partnerstvo je rozšírením Visegrádskej spolupráce o Rakúsko a Slovinsko. Vzniklo z iniciatívy rakúskej ministerky 6. 2. 2001 s cieľom napomôcť V4 + Slovinsku k členstvu a zároveň vymaniť Rakúsko z krátkodobej izolácie. Jedná sa o voľné konzultačné fórum bez inštitúcií, pevných pravidiel so zameraním na regionálne susedské vzťahy. Je to v podstate akási rozšírená odnož V4. Formát V4+ sa využíva pri kontaktoch s individuálnymi krajinami, napríklad s Ukrajinou, Japonskom, ale v rozšírenej verzii aj na pomenovanie vzťahov medzi dvoma regionálnymi združeniami, napríklad tradičná kooperácia V4+Benelux, prípadne V4+Pobaltie. Táto spolupráca nevytvára žiadny kvalitatívne vyšší rámec spolupráce, skôr symbolicky demonštruje snahu o otvorenosť V4 navonok.

Sledovaním politického diskurzu sa Visegrád v prvom rade profiluje ako stredoeurópske združenie, v druhom rade (takmer paralelne k prvému) ako európske v zmysle západoeurópskeho združenia, s určitými (zatiaľ nie príliš nahlas artikulovanými) východnými ambíciami.

Pobaltie sa regionálne profilovalo výraznejšie. Prioritnou orientáciou je orientácia dovnútra Pobaltia na rozvoj regionálneho baltského potenciálu. Sekundárnou je orientácia severným – nordickým, škandinávskym – smerom, čo môžeme ľahko dokumentovať na kopírovaní severských inštitúcií pri formulácii Baltskej spolupráce. Pri detailnom sledovaní oficiálnych dokumentov, webových stránok, novinových plátkov alebo prejavov baltských predstaviteľov naberie čitateľ dojem, že dôraz kladený na Seversko-Baltskú spoluprácu je prinajmenšom rovnaký - až dokonca vyšší - ako dôraz na trilaterálnu spoluprácu. Cieľom tejto spolupráce je presadiť tzv. severskú dimenziu európskych politík, a tým upozorniť na potrebu regionálnych riešení. V poradí treťou najčastejšou identifikáciou je spojenie s regiónom Baltského mora formou aktívnej účasti v Rade štátov Baltského mora.

Toto fórum zahŕňa Komisiu i Rusko do riešenia regionálne špecifických problémov Baltského mora, čím získava na dôležitosti. Najmenej spomínaným variantom je identifikácia so strednou a východnou Európou, ktorá pramení z podobných východiskových podmienok postkomunistických štátov. v prípade Pobaltia je pocit regionálnej identity oveľa silnejší, než pocit európskej identity. Zároveň ale je baltská identita čiastočne zastieraná širšou severskou identitou¹³³. Dovolím si poznamenať, že v prípade Visegrádu je pocit regionálnej identity oveľa menší a rozdiel medzi stredoeurópskou a európskou identifikáciou je minimálny.

Vstup do Únie priniesol pomerne rýchlo pre všetky zúčastnené krajiny vytriezvenie z európskej eufórie. EÚ prestala byť cieľom a stala sa realitou. Oba typy spolupráce prešli krízovým obdobím v spojení so vstupom do Únie, ktoré vyústilo do ich transformácie. Ale vôľa zachovať spoluprácu ako úspešný koncept prevážila nad jej kritikou. Po vstupe do EÚ a NATO sa pole pôsobnosti V4 i B3 rozšírilo, aktivita zoskupenia vychádzala z nového postavenia členov ako plnohodnotných súčastí západných štruktúr. Úplným zavŕšením návratu do Európy bol prístup Visegrádu a Pobaltia k Schengenskej zmluve. Obe zoskupenia tvoria novú východnú hranicu Únie, s čím sa spájajú záležitosti zabezpečenia vonkajšej hranice a otvorenia hraníc vnútorných. Schengenská agenda - ako súčasť európskej agendy – predstavovala nový stmelujúci faktor Visegrádskej i Baltskej spolupráce. Nové členské štáty sa spoločne zasadzovali za čo najrýchlejší a spoločný vstup do Schengenu a kvôli prietahom zo strany Únie spoločne apelovali na čo najrýchlejšie odstránenie technických prekážok.

V oboch prípadoch zaujala pozornosť Európska politika susedstva a jej východná dimenzia: *Východné partnerstvo*. Východné partnerstvo je ambiciózna iniciatíva Únie voči východnej Európe, t.j. Európe za východnou hranicou Visegrádu a Pobaltia. Práve geografická bezprostredná blízkosť a podobné východiskové predpoklady vedú V4 i B3 k orientácii ich regionálnych aktivít východným smerom. Podobná historická skúsenosť zvyšuje kredit Visegrádu a Pobaltia v očiach partnerov a znásobuje šance na pozitívne prijatie informácií a osobných skúseností s transformačným, demokratizačným a asociačným procesom. Pôvodne poľsko-švédsky návrh sa počas Českého predsedníctva Rady EÚ stal reálnou politikou EÚ voči východným susedom. Stratégia Východného partnerstva je

¹³³ Ba mohli by sme až tvrdiť, že baltská identita je zámerne samými pobalt'ami ničená severskou. Dokladujú to i prieskumy verejnej mienky či názory niekoľkých opýtaných v rámci Pobaltia, kde sa častejšie charakterizujú ako „severania“ než ako „pobalt'ania“.

dlhodobá a plán veľmi ambiciózny. v súčasnej eurosκληρόze Únie je privilegované partnerstvo jedinou alternatívou členstva, ktorú Únia môže ponúknuť, aby utišila často nereálne európske ambície východných partnerov a súčasne si ich – z pozície dodávateľov či transportérov surovín, hlavne ropy a plynu - pritiahla na svoju stranu. Je to však beh na dlhú trať, v ktorom ale obe skupiny krajín môžu hrať významnú úlohu. Skúsenosť s komunikáciou s Ruskom – hlavným odporcom iniciatívy – a východnými partnermi je devízou na strane Visegrádu a Pobaltia. Aj V4 aj Pobaltie opakovane zdôrazňuje pripravenosť a ochotu predávať svoje skúsenosti smerom na východ a zároveň vziať na seba funkciu mediátora, resp. advokáta európskych ambícií východných krajín. Úspešné sprostredkovanie však predpokladá spoločnú aktivitu zo strany Visegrádu a Pobaltia na pôde EÚ v prospech zahrnutých krajín, a to nielen aktivitu na papieri. Praktickým úspechom tejto spolupráce je snaha o zjednotenie diplomatických misií Visegrádu v zahraničí a zjednodušenie vízových procedúr. Pobaltie napríklad odovzdáva praktické skúsenosti s vytváraním národného asociačného plánu a asociačných orgánov, či evaluačných a štatistických nástrojov na Ukrajine.¹³⁴

Podobné využitie pre V4 a B3 by sme našli aj na Balkáne v rámci Stabilizačného a asociačného procesu. Navyše skúsenosti s fungovaním regionálnej politickej a ekonomickej spolupráce sú zvlášť cenené, nakoľko na tú je v prípade západného Balkánu kladený mimoriadny dôraz.

Z európskych profilujúcich oblastí, v ktorých by sa mohla dnes uplatniť V4 i B3, sa ako nanajvýš dôležitá javí energetika. Obe skupiny zdedili veľmi vysokú závislosť na dodávkach energetických surovín, hlavne z východu a zastaranie rozvodových sietí. Pobaltie i stredná Európa patria k strategicky dôležitým transportným oblastiam na dovoz ropy a plynu z východu. Počas januárovej plynovej krízy v roku 2009 sa ukázala mimoriadna energetická zraniteľnosť celej Európy, a hlavne jej východných článkov, ktoré nie sú napojené na západné alternatívne vetvy. Takmer likvidačné dôsledky pre Slovensko a Maďarsko primäli Visegrád k spoločnému vyhláseniu k európskej solidarite v krízových situáciách, napríklad pomocou prečerpávania surovín a dočasným uvoľnením zásob pre štáty v núdzi. Pobaltskí prezidenti napríklad spoločne vystúpili proti plánovanému plynovodu medzi Ruskom a Nemeckom na dne Baltského mora, obchádzajúce Poľsko i pobaltské republiky. Zahrnutie doteraz periférnej oblasti Pobaltia do európskej rozvodovej

¹³⁴ Detailnejšiu analýzu pozri v *Zelenická 2009*.

a energetickej siete je stále na programe dňa. Energetické otázky by sa tak mohli stať profilujúce pre Visegrádsku i Baltskú spoluprácu, nakoľko sa v tomto prípade jedná o mimoriadne dôležitý spoločný záujem.¹³⁵

Ak by som mala zhrnúť postavenie oboch kooperujúcich regiónov na mape Európy, Pobaltie by som z hľadiska viditeľnosti regiónu ako celku postavila pred Visegrád. Obe spolupráce mali veľmi podobné východiskové podmienky prelomu 80/90 rokov. Obidve mali takmer kontinuálny, aj keď turbulentný vývoj s primárnym cieľom integrácie do európskych a transatlantických štruktúr. Obe boli nápomocné pri naplňovaní primárneho zahranično-politického cieľa úspešne sa transformujúcich postkomunistických štátov. Oba typy spolupráce úspešne prekonali existenčnú krízu, reformovali svoje štruktúry a naďalej figurujú na mape Európy. Doposiaľ nachádzame zhodu na takmer paralelnom vývoji.

Aktivita Visegrádu je dnes nevýrazná, často kontraproduktívna, bez reálne hmatateľných výsledkov. Povedomie o Visegrádskej spolupráci je veľmi malé, dokonca i v rámci členských štátov. Visegrád ako uznávaná stredoeurópska značka akoby upadal do zabudnutia. V neprospech Visegrádskej skupiny hovoria aj fakty, že zatiaľ nedokázala presadiť žiadny celoeurópsky ani regionálne významný projekt. Má dokonca problémy presadiť sama seba. Výnimkou bol snád' spoločný postup v otázke Schengenu a snaha o spoluprácu s Ukrajinou a všeobecne podpora Východného partnerstva. Reálne kroky sú málo viditeľné.

Vnímanie pobaltskej jednoty je oveľa silnejšie, aj bez prílišnej snahy o jej presadenie zvnútra Pobaltia. Intenzívna spolupráca so severskými krajinami a krajinami okolo Baltského mora upozornila celoeurópske vnímanie na špecifické problémy Baltu, vrátane Pobaltia. Je to pravdepodobne spôsobené aj tým, že na začiatku bol región Pobaltia v očiach EÚ problematickejší ako Visegrád, hlavne z dôvodu exponovanej pozície voči Rusku. Visegrád, okrem občasných maďarsko-slovenských roztržiek, nepôsobil nijak problematcky. Stredoeurópske jadro patrilo k tým najúspešnejším kandidátom na vstup. Jeho účinkovanie po vstupe bolo viac menej uspokojivé. Visegrád však zaznamenal negatívny ohlas za individuálne vystupovanie Poľska, čoby regionálneho lídra (sebavedomo a občas prehnane)

¹³⁵ Na tému energetika sa po dlhej dobe zišiel i spoločný summit V4 a B3 v novembri 2008 z iniciatívy Visegrádu, pozri <http://visegradgroup.eu/main.php?folderID=939&articleID=19380&ctag=articlelist&iid=1>.

ašpirujúceho na zrovnateľné postavenie s Nemeckom či Francúzskom. V poslednom období sa Visegrád zviditeľnil aj vystupovaním sebavedomej Českej republiky.

Je možné súhlasiť, že súhrnné pomenovanie „Pobaltie“ sa zaužívalo viac ako pomenovanie „Visegrád“. Baltská spolupráca vzbudzuje dôveryhodnosť, Visegrádska otázky. Vplyv Pobaltia na budúcnosť EÚ je v podstate väčší, ako vplyv Visegrádu. Visegrád operuje s Východným partnerstvom, zatiaľ čo Pobaltie so Severskou dimenziou, Baltskou stratégiou a Východným partnerstvom.

IV. REGIONÁLNA ARCHITEKTÚRA EURÓPSKEJ ÚNIE

21 Európa verzus Európska únia

Ako už bolo v úvode naznačené, predmetom skúmania tejto práce je európsky kontinent, ale stredobodom pozornosti je jeho dominantná integračná forma – Európska únia. Nie je opodstatnené stotožňovať Európu s Európskou úniou, nakoľko nie všetky európske krajiny sú súčasťou Únie. Európska únia sa ale stavia do pozície obhajcu celoeurópskych záujmov a reprezentanta podstatnej časti Európy. Stačí sa pozrieť na základné hodnoty a ciele Európskej únie, tie vychádzajú z kultúrnej, náboženskej a humanistickej tradície Európy. Únia sa snaží o ich aplikáciu na celý kontinent. Ľudská dôstojnosť, sloboda, demokracia, rovnosť, právny štát a rešpektovanie základných ľudských a občianskych práv (*Preambula a Článok 2 Zmluvy o Európskej únii v znení z Lisabonu*) sú základné hodnoty EÚ, ku ktorým sa signatári Zmluvy o EÚ zaviazali a zároveň ich musí rešpektovať každá európska krajina, ktorá sa uchádza o členstvo v Únii.

Európsky integračný proces je od začiatku procesom otvoreným, i do členskej základne, i do integračnej formy. Stále aktuálna diskusia o tzv. finalite EÚ tak naberá viaceré dimenzie, vrátane geografickej, politickej, inštitucionálnej dimenzie, integračného zámeru, definovanie identity, či formy právneho rámca.¹³⁶ Je zjavné, že uspokojivé odpovede na otázky finality sa nepodarí v najbližšej dobe nájsť, pretože sa jedná o otázky citlivé a priamo spojené s osudom integračného procesu.

Európska únia je bezpochyby unikátnym integračným projektom, ktorého neskrývanou ambíciou je zahrnúť celý európsky kontinent. Podľa Článku 49 Zmluvy o EÚ môže o členstvo požiadať každý európsky štát, ktorý rešpektuje základné hodnoty uvedené v článku 2 Zmluvy o EÚ a zaviazá sa ich presadzovať a podporovať. (*Zmluva o EÚ*) Kľúčovým slovom je „európsky štát“, z čoho prvotne vyvodzujeme celoeurópske ambície. Druhotne sú tieto ambície zreteľné z mnohých vyjadrení hlavných inštitúcií a ich predstaviteľov, hlavne však z hodnotového rámca a stanovených cieľov Únie v zakladajúcich zmluvách.

¹³⁶ Detailnejšie finalitu a jej dimenzie rozoberá Markéta Pitrová v kapitole 4 (*Waisová 2009:100-122*).

Európsky integračný proces a jeho vízia stále tesnejšej Únie vo svojej podstate zahŕňa dve základné dimenzie pretvárania Únie: 1) rozširovanie integrácie; a 2) prehĺbovanie integrácie. Rozširovaním Únie tak novo prístupujúce krajiny preberajú nielen celú komunitárnu legislatívu v podobe *acquis communautaire*, ale hlavne jej hodnoty, ciele a smerovanie.

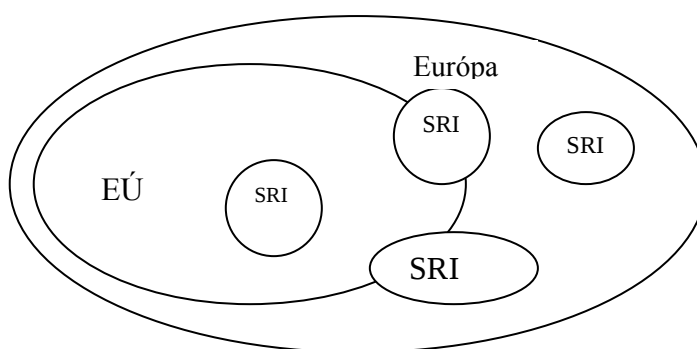
Európska únia predstavuje unikátne teleso, ktoré nemá zrovnanie ani *precedens*. Dokonca ani nazeranie na EÚ ako entitu nie je jednotné. Najčastejšie je považovaná za medzinárodnú organizáciu *sui generis*, spájajúcu nadnárodné a medzivládne prvky, či špecifický politický systém. Väčšiu zhodu nachádzame v zistení, že Úniu predstavujú mnohoúrovňové, viacvrstevnaté a navzájom prepojené interakcie nadnárodných, národných, regionálnych, lokálnych prvkov. Svojou unikátnosťou tak vytvára zvláštnu sieť vzťahov dovnútra ale i navonok.

Pripomeňme, že napriek nejednoznačnosti v pomenovaní je z právneho hľadiska Európska únia založená na medzinárodných zmluvách - Zmluva o Európskej únii a Zmluva o fungovaní Európskej únie - ktoré majú rovnakú právnu silu (*Článok 1 hlavy I Zmluvy o EÚ*). Po revízií zmlúv z Lisabonu má nanovo i právnu subjektivitu (*Článok 47 hlavy VI Zmluvy o EÚ*). Ako sa ďalej v zmluve o EÚ uvádza, Únia nahrádza Európske spoločenstvo a je jeho právnym nástupcom (*Článok 1 hlavy I Zmluvy o EÚ*). Na rozdiel od väčšiny sub-regionálnych kooperačných zoskupení sú členské štáty viazané povinnosťami (a právami) zakladajúcich zmlúv, v protiklade s nezáväznými politickými deklaráciami, ktoré povinnosti nestanovujú, alebo ich nijak nevynucujú.

Čo sa týka prehĺbovania integrácie, Únia si stanovila vytvoriť hospodársku a menovú úniu. Jej menou sa stalo Euro. (*Článok 3 hlavy I Zmluvy o EÚ*). Menová únia je už čiastočne realitou, ale ako ukázala nedávna finančná a hospodárska kríza, jej osud nie je jednoznačný. Únia sa však snaží menovú úniu upevniť a stabilizovať a postupne rozšíriť o („nové“) krajiny, ktoré sa k tomu vstupom do EÚ zaviazali. Nasledujúci krok na pomyselnéj integračnej osi vytvoriť politickú úniu je v dnešnej dobe nesmierne ťažký, až nereálny a pravdupovediac nežiadany. Úplne ho zavrhnúť by nebolo správne, pretože mnohé kroky a ambície Únie smerujú k jeho naplneniu.

Práve unikátnosť a špecifickosť Európskej únie ako entity sťažuje jej klasifikáciu a porovnávanie s ostatnými integračnými zoskupeniami. Z toho dôvodu vynímam EÚ z nasledujúcej klasifikácie, a chápem ju ako referenčný rámec voči ostatným zoskupeniam.

Prvotne budem teda v nasledujúcom texte uvažovať o Európskej únii ako o referenčnom prvku k ostatným sub-regionálnym združeniam a budem si všímať jej postavenie, zastúpenie a vzťah k nim. Nie všetky formáty spolupráce a integrácie priamo korelujú s EÚ, preto budem uvádzať aj tie formáty, ktoré hranice Únie síce prekračujú, ale stále sa nachádzajú v širšom regióne Európa. Predpokladám však, že aj tieto mimokomunitárne formáty spolupráce a integrácie priamo či nepriamo na EÚ závisia. Schematicky načrtnuté tak používam nasledujúcu štruktúru, kde malé podmnožiny „SRI“ predstavujú rozličné formáty sub-regionálnej spolupráce a integrácie:

22 Pohľad na regionálne usporiadanie Európy

Európsky kontinent je doménou pre veľké množstvo kooperačných a integračných štruktúr. Tie sa líšia členskou základňou a regionálnym rozsahom, stupňom integrácie, inštitúciami i oblasťou pôsobnosti. Odlišná je aj doba, samozrejme aj historický kontext vzniku a trvanie, podobne ako aj miera naplnenia stanovených cieľov.

Pre sprehľadnenie a lepšie pochopenie regionálnej architektúry Európy je vhodné zatriediť existujúce sub-regionálne štruktúry do jednotlivých kategórií. Pre naše potreby budem rozlišovať tieto základné kategórie sub-regionálnych štruktúr¹³⁷:

1. *podľa regionálneho ukotvenia*: západoeurópske; stredoeurópske; severoeurópske; juhovýchodoeurópske;
2. *podľa doby vzniku a trvania*: porevolučné '88/'89 (vznikli bezprostredne po páde sovietskeho bloku 88/89); založené v 90. Rokoch; založené po roku 2004;
3. *podľa inštitucionálneho ukotvenia*: kooperačné; integračné;
4. *podľa oblasti pôsobnosti*: politické; ekonomické; bezpečnostné/obránné;
5. *podľa zapojenia EÚ do ich členskej základne, resp. vzťahu k EÚ*: bez/s účasťou EÚ, resp. členovia; nečlenovia; kandidáti; pridružení členovia.

Pád bipolárneho rozdelenia sveta a zvlášť Európy priniesol európskemu integračnému procesu nové výzvy a nevídanú dynamiku. Formujúca sa Európska únia Maastrichtskou zmluvou vstúpila do novej éry svojej existencie tým, že z prevažne ekonomickej integrácie nastúpila na cestu k viditeľnej politickej integrácii. ES/EÚ postupne predstavovali širší integračný rámec pre súčasných členov Únie i pre záujemcov o členstvo. Svoju pozornosť sústredím na sub-regiony, ktoré v 90. rokoch prekonalí zmenu východnej orientácie na západnú a ich hlavným zahranične politickým cieľom sa stalo pridruženie, eventuálne členstvo v Únii¹³⁸.

¹³⁷ V nasledujúcich častiach z úsporných dôvodov využívam anglické ustálené skratky pre jednotlivé sub-regionálne zoskupenia. V prílohách práce je k dispozícii prehľad plných názvov zoskupení spolu so skratkami.

¹³⁸ Spodné ohraničenie od konca 80. rokov som zvolila z niekoľkých dôvodov: 1) zmapovanie historicky všetkých integračných štruktúr v Európe by vyžadovala značné úsilie a samostatný výskum; 2) koniec Studenej vojny priniesol novú vlnu regionalizmu - vzniku regionálnych štruktúr v Európe; 3) zmena režimu započala dva protichodné procesy: zjednocovanie Európy a regionálnu štrukturalizáciu Európy.

Z *regionálneho hľadiska* delím krajiny, resp. nimi tvorené regionálne iniciatívy do jednotlivých sub-regionálnych oblastí:

- 1) *západná Európa*;
- 2) *stredná Európa* – 4 visegrádske krajiny, Rakúsko, Slovinsko (resp. V4, RP, Dunajská stratégia);
- 3) *severná Európa* – tri pobaltské štáty, škandinávске štáty Nórsko, Švédsko, Island, Fínsko + Rusko (resp. B3, NB8, NC, NCM, CBSS, BEAC, Severská dimenzia, EÚ stratégia Baltského mora);
- 4) *juhovýchodná Európa* – krajiny západného Balkánu (resp. SECI, SEECP, RCC, SAP, Dunajská stratégia, CEFTA...);
- 5) *východná Európa* – za hranicami EÚ, Bielorusko, Ukrajina, Moldavsko, Arménsko, Azerbajdžan, Gruzínsko + Rusko (resp. Východné partnerstvo, GUAM, Čiernomorská synergia, BSEC, ...);
- 6) *stredozemná Európa* - štáty Barcelonského procesu (severná Afrika, blízky Východ, resp. UM, ...).

Iné regionálne geo-politické rozdelenie Európy, ktoré používam, je delenie na členské štáty EÚ a nečlenské/kandidátske/pridružené/partnerské štáty, resp. EÚ a mimo EÚ. Štruktúry môžeme deliť aj v závislosti od členstva Európskej únie, resp. jej orgánov, najčastejšie Komisie, v organizácií.

Nevídaná integračná aktivita sa objavila bezprostredne po revolučných zmenách. Túto novú vlnu regionalizmu ovplyvnili tieto faktory: 1) koniec Studenej vojny; 2) rozpad Sovietskeho zväzu; 3) dezintegračný proces v Juhoslávii; 4) snaha o demokratické ukotvenie v Európe. *Podľa časového obdobia vzniku* integračných a kooperačných štruktúr a podľa *prevládajúceho motívu* je vhodné nasledovné časové rozdelenie:

- 1) '88-'91 – snaha o politické, bezpečnostné a ekonomické garancie (V4, B3, NB8, CEFTA, BFTA, CEI, CBSS, ...);
- 2) 90. roky – snaha o zabránenie vzniku nových deliacich línií a o stabilizáciu západného Balkánu (SECI, SEECP, SAP, ...);
- 3) po roku 2004 – snaha o demokratickú konsolidáciu Európy (RCC, V4+, Q4, Severská dimenzia, Dunajská stratégia, Východné partnerstvo, ...).¹³⁹

¹³⁹ Podobné rozdelenie na fázu po studenej vojne, fázu rozšírenia a fázu po rozšírení predstavuje aj Cottey 2009.

Podľa inštitucionálnej štruktúry, resp. integračnej formy rozpoznávam spoluprácu a integráciu, a ich ďalšie podkategórie (Spolupráca: ad hoc politické fórum, konzultačné fórum, inštitucionalizovaná spolupráca; Integrácia: ekonomická, politická únia, regionálna organizácia).¹⁴⁰

Podľa záberu činnosti delím štruktúry na:

1. špecializované:
 - a. ekonomické (BFTA, CEFTA, EFTA, BSEC, ...);
 - b. „high politics“ - politické/bezpečnostné: (WEA, OSCE, ...);
 - c. „low politics“ (životné prostredie, kultúra, vzdelávanie,...);
2. univerzálne, komplexné: (V4, B3, NC, CBSS, SAP,...).

Týmto dvom deleniam sa budem venovať bližšie v nasledujúcom texte. Pripomínam, že ani nasledujúce delenie nemožno brať dogmaticky. Prelínanie jednotlivých kategórií je takmer pravidlom, pretože len zriedka nájdeme čistý typ regionálnej kooperácie či integrácie. Podstatný rozdiel medzi ekonomickými a politickými zoskupeniami je skutočnosť, že politické kooperácie/integrácie nie sú medzinárodno-právne upravené a obmedzované, zatiaľ čo u ekonomických je obmedzujúcim a regulačným faktorom Svetová obchodná organizácia WTO¹⁴¹. (*Waisová 2009: 61*) Z toho plynie i schopnosť ľahšie zadeliť ekonomické integrácie (na základe stupňa dosiahnutej ekonomickej integrácie) a naopak nemožnosť presne vydeliť ostatné formy (politické, bezpečnostné, zmiešané atď.).

Mnohí autori odmietajú delenie na politické a ekonomické integrácie (a teórie ich vysvetľujúce) a považujú ho za prekonané a zastarané, práve z dôvodu, že oba typy spolu úzko súvisia a nemá zmysel ich oddeľovať. Podobne rastie nevôľa voči deleniu integrácie na oblasti nízkej a vysokej politiky. A nakoniec mnohí sa vôbec nezaoberajú rozlišovaním medzi spoluprácou a integráciou a považujú ich za rovnocenné kategórie či kategórie s malým rozdielom.¹⁴² Napriek tomu považujem za vhodné a prínosné z analytického

¹⁴⁰ Porovnaj s delením podľa prístupu nového regionalizmu na základe stupňa, resp. hĺbky integrácie na regionálne fórum, regionálny režim, colná únia, regionálna a funkcionálna medzivládna organizácia, spoločný trh, menová únia, hospodárska únia, politická únia, federácia, regionálny štát. Viac *Waisová 2009, kap. 2*.

¹⁴¹ Regionálne obchodné dohody, napríklad colné únie a FTA, možno uzavrieť na základe udelennej výnimky z pravidiel WTO, ktorá tieto dohody registruje a teda ich musí aj rozlíšiť.

¹⁴² Napríklad nový regionalizmus, ktorý pomeruje regionálnu integráciu alternatívnym spôsobom, vid' súhrnné dielo *Waisová 2009*, diela zakladateľov prístupu Hettne, Söderbaum, či tvorbu katedry Svetovej ekonomiky VŠE pod vedením prof. Cihelkovej.

hľadiska uviesť rôzne klasifikácie, ktoré pomôžu dokresliť celkový obraz regionálnej architektúry.

22.1 Európska architektúra z hľadiska druhu činnosti

Z hľadiska potrieb tejto kapitoly je opodstatnené položiť si otázku: Okolo akých oblastí sa vytvárajú sub-regionálne štruktúry v Európe? Základom úvahy bude fakt, že v Európe existuje komplexná integračná štruktúra Európska únia. EÚ považujem za politickú, ekonomickú i bezpečnostnú organizáciu. Zákonite členstvo v Únii poskytuje členom politické, ekonomické a bezpečnostné garancie. EÚ navyše čiastočne aplikuje svoje garancie aj za svoje hranice. Mohli by sme teda predpokladať, že nie je potrebné vytvárať dodatočné sub-regionálne štruktúry (politické, ekonomické, bezpečnostné), nakoľko politickú, ekonomickú a bezpečnostnú stabilitu garantuje EÚ. Realita ale ukazuje na opačný trend, resp. komplementárny proces vytvárania sub-regionálnych štruktúr ku komplexnému integračnému procesu v rámci EÚ. Dôvodom je zrejme fakt, že EÚ je zo svojej podstaty súborom nehomogénnych aktérov, ktorí vychádzajú zo špecifických východiskových podmienok a sledujú viac či menej odlišné politické, ekonomické a bezpečnostné ciele. Tie ale viac menej spadajú pod nadnárodný dáždnik zovšeobecnených cieľov EÚ. EÚ tak predstavuje najmenší možný menovateľ politických, ekonomických a bezpečnostných požiadaviek EÚ²⁷. Z toho dôvodu je opodstatnená i existencia sub-regionálnych štruktúr, ktoré adresujú špecifické požiadavky určitého sub-regiónu EÚ, resp. Európy.

Sub-regionálne štruktúry vznikali aj pred vstupom do Únie, resp. vytvárajú sa aj po vstupe štátov do nej. Vychádzam z predpokladu, že takmer všetky európske krajiny určitým spôsobom smerujú k EÚ, či už priamou aspiráciou na členstvo, alebo len snahou o pridruženie a o výhody z toho plynúce. Preto možno predchádzajúcu úvahu aplikovať i na priestor mimo súčasnú EÚ. Navyše európsky integračný proces je otvorený proces bez jasne definovaného konca. Podľa zakladajúcich zmlúv je členstvo otvorené každej európskej demokratickej krajine, samozrejme pod podmienkou splnenia stanovených kodanských kritérií.

Oblasti, v ktorých dochádza k formovaniu sub-regionálnych štruktúr, sú nasledujúce: 1) politická bezpečnosť a stabilita; 2) bezpečnostné garancie; 3) ekonomická prosperita a stabilita. Súčasnú európsku architektúru tak môžeme rozdeliť do týchto troch kategórií

podľa prevládajúceho motívu a sféry činnosti. Vychádzať budem zo zoznamu uvedeného v prílohe. V mnohých prípadoch je zameranie zoskupenia širokospektrálne, vtedy vyberiem buď profilujúcu činnosť, alebo ak budú činnosti rozložené rovnomerne do viacerých sfér, priradím zoskupenie k viacerým kategóriám.

1. Spolupráca a integrácia v oblasti politickej bezpečnosti a stability:

Vychádzajúc zo samotnej podstaty integračného procesu ako aj podmienok v Európe od konca 80. rokov, poznamenám, že všetky iniciatívy v tomto priestore vychádzajú z potrieb politickej stability, demokratického ukotvenia a garancií práva a základných ľudských a občianskych práv. Najvhodnejším príkladom je *Proces spolupráce juhovýchodnej Európy (SEECp)*¹⁴³, ktorého cieľom je vybudovanie dôvery, stability, bezpečnosti a dobrých susedských vzťahov v regióne formou politického a diplomatického dialógu. Je to jedna z mála iniciatív v juhovýchodnej Európe, ktorá vzišla z vnútra, konkrétne z Bulharskej iniciatívy z roku 1996. Proces spolupráce dopĺňa iné integračné procesy v regióne, *Stabilizačný pakt*, *Juhovýchodná európska kooperačná iniciatíva SECI* a *Stabilizačný a asociačný proces SAP*. Iným typickým príkladom je spolupráca v rámci *Visegrádu a Pobaltia*, ktoré sú od začiatku profilované ako štruktúry sledujúce politické a bezpečnostné ukotvenie v európskej architektúre. Politický akcent je v prípade V4 i B3 životne dôležitý pre zachovanie a rozvoj spolupráce.

Ostatné zoskupenia politického charakteru sú vymenované v tabuľkovom prehľade¹⁴⁴.

Západná Európa:

- **Benelux** – *Politická a ekonomická únia* - (1944) – Belgicko, Holandsko, Luxembursko
- **British-Irish Council** - *Britsko-Írska rada* – (1999) – harmonický a vzájomne prospešný rozvoj ostrovov – Írsko, VB, Severné Írsko, Škótsko, Wales, tri britské závislé územia (Guernsey, the Isle of Man, Jersey)

¹⁴³ SEECp: <http://www.seecp-turkey.org/icerik.php?no=16>.

¹⁴⁴ Používam zaužívané anglické skratky spolu so slovenským prekladom a skratkami členských štátov EÚ (skratky štátov podľa www.europa.eu).

Stredná Európa:

- **CEI** – *Central European Initiative* – *Stredoeurópska iniciatíva* – (Nov. 1989) - **CZ, HU, PL, SK**, AT, SI, IT, BG, RO, Albánia, Bielorusko, Bosna a Hercegovina, Čierna hora, Chorvátsko, Macedónsko, Kosovo, Moldavsko, Srbsko, Ukrajina
- **V4** – *Visegrád Four* – *Visegrádska spolupráca* – (Feb. 1991) - **CZ, HU, PL, SK**
- **W3** – *Weimar triangle* – *Weimarský trojuholník* – (1991) - **PL**, FR, DE
- **RP** – *Regional Partnership* – *Regionálne partnerstvo* – (Jún 2001) – AT, **CZ, HU, PL, SK**, SI
- **DCP** - *Danube Cooperation Process* – *Dunajská spolupráca* – (2002) - AT, DE, **CZ, SK, HU**, SI, BG, Chorvátsko, Bosna a Hercegovina, Moldavsko, Srbsko, RO, Ukrajina, EC, SPSEE

Severná Európa:

- **The Nordic Passport Union** – *Severská pasová únia* - (1954) - Dánsko, Faerské ostrovy, Švédsko, Nórsko, Fínsko, Island
- **CBSS** – *Council of the Baltic Sea States* – *Rada štátov Baltského mora* – (Mar.1992) – **LI, LT, ET**, DA, DE, FI, IS, NO, RU, SV, EC
- **B3** – *Baltic Cooperation* – *Baltská spolupráca* – (1991/Jún 1994) – **LI, LT, ET**
- **NC** - *Nordic Council/Nordic Council of Ministers* – *Severská rada/Severská rada ministrov* (1952/1971) – DA, FI, IS, NO, SV
- **NB8** – *Nordic-Baltic Cooperation* – *Seversko-Baltská spolupráca* – „5+3“ - (Máj 1992) – **LI, LT, ET**, DA, FI, IS, NO, SV
- **BEAC** – *Barents Euro-Arctic Council* – *Barentsová Euro-arktická rada* – (Jan.1993) – DA, FI, IS, NO, RU, SV, EC

Juhovýchodná Európa:

- **SECI** – *South-East European Cooperative Initiative* – *Juhovýchodná európska kooperačná iniciatíva* - (Dec.1996) - Albánsko, Bosna a Hercegovina, BG, Chorvátsko, GR, Macedónsko, HU, Moldavsko, Čierna hora, RO, Srbsko, SI, Turecko
- **SEECF** – *South-East European Cooperation Process* – *Proces spolupráce s juhovýchodnou Európou* – (Júl 1996) - Albánsko, Bosna a Hercegovina, BG, Chorvátsko, GR, Macedónsko, Moldavsko, Čierna hora, RO, Srbsko, Turecko
- **Stability Pact for South Eastern Europe** – *Stabilizačný pakt pre Juhovýchodnú Európu* - (Jún 1999) – pokračovateľ Royaumont Initiative-Process of stability and good-

neighbourly relations in South-Eastern Europe (1995) – Albánia, Bosna a Hercegovina, Čierna hora, Chorvátsko, Kosovo, Macedónsko, Srbsko, BG, RO, HU, EU, RF, Turecko, USA

- **RCC** - *Regional Cooperation Council – Rada regionálnej spolupráce – (Feb.2008)* – pokračovateľ SPSEE, EÚ, Albánsko, Bosna a Hercegovina, BG, Chorvátsko, GR, Kosovo, Macedónsko, Moldavsko, Čierna hora, RO, Srbsko, Turecko
- **SAP** - *Stabilisation and Association Process – Stabilizačný a asociačný proces – (2000)* – Albánsko, Bosna a Hercegovina, Čierna hora, Chorvátsko, Kosovo, Macedónsko, Srbsko
- **Energy Community** – *Energetické spoločenstvo – (Júl 2006)* – EÚ, Albánsko, Bosna a Hercegovina, Chorvátsko, Kosovo, Macedónsko, Čierna hora, Srbsko
- **AII/AIC** - *Adriatic-Ionian Initiative/Council – Adriaticko-Ioaninská iniciatíva/rada – (Mar.2000)* – Albánsko, Bosna a Hercegovina, Chorvátsko, GR, IT, Čierna hora, Srbsko, SI
- **Q4** – *Quadrilateral Cooperation – Kvadrilaterálna spolupráca – (2000-2010)* – HU, IT, SI, Chorvátsko, pôvodný cieľ naplnený, aktivita sa rozplynula do RCC, CEI, EÚ, NATO

2. Spolupráca a integrácia v bezpečnostnej oblasti

Niektoré sub-regionálne štruktúry vznikajú čisto z bezpečnostných dôvodov. Tento typ sub-regionálnej spolupráce, resp. integrácie, tzv. „hard security“ je v Európe zriedkavý, pretože bezpečnostné garancie v Európe poskytuje jednak NATO, OBSE a menšou mierou i EÚ a Západoeurópska únia. Na rozdiel od politicky podmienenej spolupráce a integrácie, ktorá je vo svojej podstate dostatočne všeobecná, čistá bezpečnostná spolupráca a integrácia má obmedzujúci charakter. Obmedzenie predstavuje schopnosť vojenského, resp. obranného vkladu, t.j. poskytnutie vojenskej techniky a mužstva, čo je spravidla finančne náročné, a duplicita aktivít sa nejaví ako vhodné. Bezpečnostná „hard security“ spolupráca sa tak odohráva na pôde NATO, OBSE, prípadne EÚ.

Tzv. „soft security“, mäkká bezpečnosť, môže byť súčasťou politickej spolupráce a integrácie. Prvky spolupráce v bezpečnostných otázkach spolu s otázkami migrácie, cezhraničnej kriminality či medzinárodného terorizmu nachádzame napríklad u Visegrádskej spolupráce, Baltskej spolupráce, Rady štátov Baltského mora CBSS, Seversko-Baltskej spolupráce NB8, ale i v prípade celej rady kooperačných procesov na západnom Balkáne (SEECF, SECI, BSEC).

3. Spolupráca a integrácia v ekonomickej oblasti

Na rozdiel od bezpečnostnej spolupráce a integrácie je spolupráca, resp. vo väčšej miere integrácia (colná únia, FTA, spoločný trh, ekonomická únia), priechodnejšia, a tým frekventovanejšia. Diskusia o spolupráci v ekonomických otázkach je prítomná aj v rámci politických zoskupení ako jedna z dôležitých oblastí života občana. Vznikajú aj čisto ekonomické integračné zoskupenia, najčastejšie formou zóny voľného obchodu FTA, alebo spoločného trhu až ekonomickej únie. Tie v európskej histórii obvykle slúžia ako predstupeň integrácie do spoločného trhu EÚ. Tak tomu bolo v prípade pôvodnej *CEFTA* a *BFTA*. Na rozdiel od *BFTA*, ktorá vstupom jej troch pobaltských členov do Únie zanikla, *CEFTA* sa pretransformovala na ekonomickú integráciu na západnom Balkáne (aj *CEFTA* 2006, *CEFTA II*¹⁴⁵). Už nie príliš aktuálne pomenovanie „Stredoeurópska“ zóna voľného obchodu je skôr symbolické z dôvodu zachovania pôvodnej myšlienky integrácie priblíženia sa európskym ekonomickým štandardom s eventuálnym plným pridružením.

Pripomeňme, že EÚ podporuje uzatváranie dohôd o zónach voľného obchodu medzi kandidátskymi, resp. potenciálne kandidátskymi krajinami navzájom ako aj s EÚ ako prípravu na vstup na spoločný trh. Vstupom do Únie, a teda i kvalitatívne vyššieho spoločného trhu, sa jednotlivé krajiny zaviazujú, že ukončia svoje pôsobenie v dohodách o FTA. To bol prípad *BFTA* a pôvodnej *CEFTA*. Analogicky i *CEFTA* 2006 zanikne, keď jej všetci členovia vstúpia do EÚ (minimálne zanikne účasť konkrétneho štátu, ktorý vstúpi do EÚ).

Iným stále aktuálnym príkladom je *Čiernomorská ekonomická spolupráca BSEC*¹⁴⁶ z júna 1992, ktorá zahrňuje aj prvky politickej spolupráce s cieľom zabezpečiť mierové a prosperujúce spolužitie štátov Čierneho mora a dobré susedské vzťahy v regióne. V roku 1999 sa *BSEC* stala medzinárodnou ekonomickou organizáciou s právnou subjektivitou. *Juhovýchodo-európska kooperačná iniciatíva SECI*¹⁴⁷ je tiež vhodným príkladom ekonomickej spolupráce a uvoľňovania obchodných bariér v regióne juhovýchodnej Európy. Cieľom je všeobecný a hlavne ekonomický rozvoj a obnova regiónu a prilákanie investorov ako reakcia na krízový vývoj po rozpade Juhoslávie.

¹⁴⁵ *CEFTA2006*: <http://www.cefta2006.com/>.

¹⁴⁶ *BSEC*: <http://www.bsec-organization.org/Information/Pages/testt.aspx>.

¹⁴⁷ *SECI*: <http://www.secinet.info/>.

Väčšina kooperačných a integračných aktivít v európskom priestore sleduje aj iné, doplnkové ciele, napríklad v oblasti kultúry, vzdelávania, či ochrany životného prostredia. Z pomedzi mnohých spomením *Visegrádsku spoluprácu*, ktorá svoju praktickú činnosť realizuje hlavne v týchto oblastiach (prostredníctvom Medzinárodného visegrádskeho fondu). *Baltská spolupráca* podobne zahŕňa aj tieto oblasti, dokonca vytvorila špeciálne celobaltské ocenenie za vedu, literatúru a umenie. Výnimočná je i Baltská medaila za výnimočný prínos k posilneniu baltskej jednoty a súdržnosti. Podobne *Stredoeurópska iniciatíva CEI*¹⁴⁸, ktorá zahŕňa celé spektrum štátov strednej a juhovýchodnej Európy a snaží sa vyrovnat' politické a ekonomické rozdiely medzi svojimi členmi, vyvíja aktivitu práve v oblasti spoločnosti, vzdelávania, turizmu, vedy a výskumu, dopravy či životného prostredia. Environmentálny podtext má i *Spolupráca štátov Baltského mora CBSS* alebo *Dunajská stratégia*.

22.2 Európska architektúra z hľadiska integračnej formy

Väčšiu pozornosť upriamim na rozdelenie podľa inštitucionálnej povahy zoskupenia, resp. podľa stupňa integrácie. Spoluprácu a integráciu som v úvode popísala ako dve štádiá širšieho integračného procesu smerujúceho k vytvoreniu nadnárodného celku ekonomickej, eventuálne politickej povahy. Uviedla som tiež, že nie vždy, skôr zriedkavo, je integračný proces dovedený do svojho posledného štádia, väčšinou ustrnie na niektorom vývojovom štádiu. Preto je možné, že dokážeme identifikovať štruktúry, ktoré zostali len v počiatočnom štádiu spolupráce, ale i štruktúry, ktoré postúpili ďalej v odovzdávaní suverenity a rozhodovacích právomocí na vyššie inštitúcie, eventuálne dosiahli najvyšší integračný stupeň: politickú úniu. Prerušenie/zastavenie integračného procesu závisí od rôznych faktorov, prevažne od objektívnej - a častejšie od subjektívnej - nevôle k odovzdávaniu ďalších právomocí. Ako teda vyzerá európska architektúra z hľadiska integračných a kooperačných foriem spolupráce? Existujúce štruktúry delím do dvoch hlavných kategórií: spolupráca a integrácia, a troch sub-kategórií spolupráce: ad hoc spolupráca (stretnutia na ad hoc báze, len v prípade potreby alebo akútneho problému); konzultačné fórum (pravidelné stretnutia na rôznych úrovniach podľa stanoveného harmonogramu); a inštitucionalizovaná spolupráca (spolupráca pozostáva z viacerých inštitucionalizovanejších štruktúr, ktoré kooperujú na základe stanovených pravidiel). Obdobne delím do troch hlavných sub-kategórií integrácie: ekonomická integrácia; politická únia; regionálna organizácia. Rozhodovacie

¹⁴⁸ SEI: <http://www.ceinet.org/content/cei-glance>.

kritéria k zaradeniu sub-regionálnej štruktúry budú nasledovné: 1) existencia nadnárodných inštitúcií; 2) záväznosť výstupu; 3) právna subjektivita; 4) existencia a zloženie rozpočtu. Dôležitým rozoznávacím znakom je aj právna forma založenia, resp. či je základom vzájomných vzťahov nezáväzná deklarácia, v ktorej štátnici prejavia vôľu spolupracovať bez akýchkoľvek sankčných opatrení, alebo je to medzinárodná zmluva, ktorá spravidla zakladá medzinárodnú subjektivitu zoskupenia, pravidiel fungovania, či sankcie v prípade porušenia ustanovení zmluvy.

Pripomínam, že u niektorých štruktúr nie sú všetky atribúty zastúpené, prípadne v rozličnej miere, preto sa prikloním aj k faktu, ako na seba jednotlivé štruktúry nahliadajú a ako sa samy v zakladajúcich dokumentoch charakterizujú. Pripúšťam, že rozdelenie nie je v žiadnom prípade taxatívne, ani nemenné, a môže sa líšiť v závislosti od autora i použitých kritérií.

1. Spolupráca:

- a. *Ad hoc spolupráca*: RP 2001, W3 1991, SEECF 1996;
- b. *Konzultačné fórum*: Britsko-Irská rada 1999, V4 1991, Dunajská spolupráca DCP 2002, CBSS 1992, Barentsová Euro-arktická spolupráca (BEAC + BRC) 1993, SECI 1996, (SEECF 1999) → RCC 2008, AII/AIC 2000;
- c. *Inštitucionalizovaná spolupráca*: B3 (BC+BCM) 1991, NB8 1992, Severská spolupráca (NC+NCM) 1952/1971;

2. Integrácia:

- a. *Ekonomická integrácia (colná únia/zóna voľného obchodu/spoločný trh/ekonomická únia*: Colná únia Lichtenštajnsko a Švajčiarsko 1922, EFTA 1960, (BFTA 1994), CEFTA 1993/2006, Benelux 1994, EMFTA, + EÚ + EMU + EEA 1994;
- b. *Politická únia*: Benelux 1944;
- c. *Regionálna organizácia*: Západoeurópska únia 1948, OBSE 1973/1995, Rada Európy 1949, CEI 1989/1992, BA 1991, NC1952, BSEC 1992, Energetické spoločenstvo 2006.

Ako vidieť z predchádzajúceho rozdelenia, prevládajúcim trendom v Európe je odlišne pevná medzivládna spolupráca na báze *konzultačného fóra* pre členské štáty. Typicky sa jedná

o určitý špecifický región, ktorý primárne z geografického hľadiska spája členské štáty. Príkladom je i mnou analyzovaná Visegrádska spolupráca, Rada štátov Baltského mora, spolupráca okolo Barentsovho mora, Dunajská spolupráca a procesy na západnom Balkáne. Napriek geografickej blízkosti sa členské štáty v iných oblastiach v mnohom odlišujú. Sledovanie vlastnej zahranično-politickej stratégie a špecifické národné problémy sú dôvody, prečo štáty nepostupujú v hlbšej integrácii. Status quo vychádza z vopred stanoveného harmonogramu stretnutí predstaviteľov na rôznych úrovniach a spravidla nezáväzných výstupov (deklarácie, doporučenia, výzvy). Aktivita sa dotýka spolupráce v oblasti vysokej i nízkej politiky, zároveň ale citlivosť mnohých vysoko-politických záležitostí prenecháva priestor spolupráci v oblasti kultúry, vedy, výskumu, životného prostredia, cezhraničnej spolupráce, dopravy či ekonomickej spolupráci.

Mnou nazvaná kategória „*inštitucionalizovaná spolupráca*“ predstavuje také usporiadanie vzájomných vzťahov, ktoré vychádza z existencie inštitúcie/í s integračnými prvkami a z ich vzájomnej spolupráce. Obvykle sa jedná o súhrnnú spoluprácu medzivládnej a medziparlamentnej formy spolupráce/integrácie, prípadne ich spoločný summit. Tento druh usporiadania je typický pre Baltskú spoluprácu, jej vzor Severskú spoluprácu a navyše ich spoločnú spoluprácu vo forme Seversko-Baltskej spolupráce „NB 5+3“, alebo „NB8“.

Príklady *ad hoc* spolupráce, napríklad Weimarský trojuholník či Regionálne partnerstvo sú formáty voľnej spolupráce, ktorá sa aktivizuje v prípade akútnej potreby riešiť určitý regionálny problém, resp. ak sa objaví spoločný záujem zúčastnených. Sú to veľmi voľné formy spolupráce, resp. koordinácie postojov, ktoré môžu plniť dôležitú úlohu hlavne v prípade intenzívneho spoločného záujmu.

V regionálnej architektúre je menej často zastúpená integračná forma spolupráce. Pripomínam, že právnym základom integrácie (v protiklade k spolupráci) je bilaterálna, resp. medzinárodná zmluva alebo dohoda, ktorá stanovuje základné práva a povinnosti signatárov, pravidlá fungovania a sankčné mechanizmy, prípadne i právnu subjektivitu.

Špeciálnu kategóriu tvoria *ekonomické formy integrácie* od pasovej únie, colnej únie, zóny voľného obchodu až po spoločný trh alebo menovú a ekonomickú úniu. Do tejto kategórie by sme zaradili aj už neexistujúcu Baltskú BFTA a naopak zachovanú CEFTA, ktoré slúžili ako predpríprava na eventuality vstup na spoločný európsky trh. Alternatívou

EHS bola EFTA, ktorá však tiež implicitne (aj keď pôvodne tvorila alternatívu ES) slúžila ako predpríprava na vstup niektorých členov do ES/EÚ. K ekonomickým integráciám môžeme zaradiť aj Euro-stredomorskú zónu voľného obchodu a v budúcnosti aj zóny voľného obchodu s krajinami Východného partnerstva. Špeciálnu (paneurópsku) kategóriu tvorí aj EÚ ako fungujúci spoločný trh EÚ27, Európsky hospodársky priestor rozširujúci Spoločný trh o Nórsko, Lichtenštajnsko a Island, a Európsku menovú úniu.

Najčastejšie zastúpenou všeobecne integračnou formou je klasifikácia „*regionálna organizácia*“. Toto všeobecné pomenovanie v podstate hovorí o inštitucionalizovanej organizácii podľa medzinárodného práva, s nadnárodnými inštitúciami, sekretariátom, rozpočtom, a nadnárodným rozhodovacím procesom.¹⁴⁹ Baltské zhromaždenie a Severská rada sa hlásia k regionálnym organizáciám, nakoľko sú to nadnárodné orgány s rozhodovacou právomocou. Súhrne s ostatnými orgánmi vytvárajú už spomenutú spoluprácu.

V roku 1992 vznikla i Čiernomorská ekonomická spolupráca BSEC, pôvodne ako model multilaterálnej politickej a ekonomickej spolupráce s cieľom upevňovať stabilitu, prosperitu a mier v regióne a rozvíjať harmonické susedské vzťahy. Prijatím Charty 1.5.1999 BSEC získala medzinárodnoprávnú subjektivitu a stala sa regionálnou ekonomickou organizáciou – *Organizáciou Čiernomorskej ekonomickej spolupráce*, so stálym sekretariátom, Radou ministrov zahraničných vecí a ďalšími orgánmi medziparlamentnej, medzivládnej a business spolupráce vrátane vlastnej banky. Každá inštitúcia má svoj vlastný rozpočet a výstupy formou dohody, rozhodnutí alebo deklarácií sú pre signatárov záväzné.¹⁵⁰

Z menších sub-regionálnych štruktúr sa k regionálnej organizácii približuje *Stredoeurópska iniciatíva CEI* považovaná za najstaršiu sub-regionálnu organizáciu strednej a východnej Európy z roku 1989. Hlavným cieľom CEI je podpora politického a socio-ekonomického rozvoja v regióne tak, aby už nevznikali nové deliace línie v Európe. Dnes sa hlavne snaží približovať členské štáty, ktoré ešte nie sú v EÚ, k únijným štandardom. Je to v podstate konzultačné fórum, ktoré operuje v troch hlavných oblastiach: medzivládna, medziparlamentná a business dimenzia. CEI tvorí prepracovaný systém stretnutí na rôznych úrovniach. Má stály sekretariát a rozpočet, ktorý financuje mnohé spoločné projekty (nie

¹⁴⁹ Pre detailnejšiu politologickú analýzu medzinárodných organizácií, pod ktoré spadajú aj regionálne organizácie pozri *Waisová 2003*.

¹⁵⁰ BSEC: <http://www.bsec-organization.org>.

všetky štáty musia byť zastúpené v projektoch). Iniciatíva založila jeden povinný fond a dva dobrovoľné fondy, do ktorých prispievajú členské štáty. Podieľa sa navyše na čerpaní z EÚ fondov. Práve prepracovaná štruktúra stretnutí a financovania charakterizuje CEI ako regionálnu organizáciu.

Energetické spoločenstvo je tiež formou organizácie s účasťou EÚ a štátov západného Balkánu, so silnou inštitucionálnou základňou s cieľom implementovať európske acquis v oblasti energetiky na krajiny západného Balkánu. Tým vlastne rozširuje vnútorný energetický trh na juhovýchodnú Európu na základe právne záväznej legislatívy, čo pozitívne vplýva na všeobecnú i energetickú bezpečnosť regiónu i celej EÚ. do spoločného rozpočtu prispieva všetkých 7 členov + EÚ, ktorá prispieva z 98%.¹⁵¹

Porovnaním počtu zoskupení, ktoré klasifikujem ako „*spoluprácu*“ s tými, ktoré klasifikujem ako „*integráciu*“, resp. „*regionálnu organizáciu*“, som dospela k záveru, že v európskej architektúre prevláda viac či menej voľný kooperačný typ spolupráce. Je to výrazom nevôle národných štátov vzdávať sa svojej suverenity v prospech nadnárodných orgánov. Obzvlášť, ak integrácia v rámci EÚ nutne vyžaduje značný transfer rozhodovacích právomocí v prospech komunitárnych inštitúcií, odovzdávať viac právomocí v prospech iných inštitúcií je neprijateľné. Prijateľným východiskom, ako zostať suverénom a zároveň využívať výhody spolupráce, je voľba voľnej neinštitucionalizovanej formy kooperácie na regionálnej báze. S tým súvisí i ďalšie špecifikum sub-regionálnych foriem, a to značná závislosť na politickej vôli jednotlivých členov k spolupráci.

Ďalej môžeme vyvodiť, že čím vyšší počet členov v zoskupení, tým zložitejšie formulovanie konkrétnych cieľov regionálnej spolupráce. S rastúcou členskou základňou sa zvyšuje riziko nezlučiteľnosti zahranično-politických regionálnych i celoeurópskych priorít. A tým priamo úmerne klesá i akcieschopnosť a dynamika zoskupenia. V porovnaní spolupráca verzus integrácia je náročnosť spoločného riešenia vyššia u integrácie. Neschopnosť nájsť prienik priorít, záujmov a cieľov u integrácie môže viesť k vylúčeniu, odchodu či suspendovaniu nekonformného člena. V prípade voľnej spolupráce nevedie rozdielnosť názorov k opusteniu skupiny, nakoľko z jej samotnej podstaty spolupráca k ničomu nezaväzuje a neexistujú ani sankčné mechanizmy. Rozhodujúcim faktorom je

¹⁵¹ Energy Community EC: http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/ENERGY_COMMUNITY/Facts_and_Figures.

stupeň viazanosti medzinárodne záväznou zmluvou v porovnaní s nezáväznou politickou deklaráciou.

22.3 Európska architektúra z hľadiska účasti EÚ

Ako som už uviedla, EÚ je dominantným, ale nie výlučným aktérom na európskom kontinente. Všetky doteraz spomínané kooperačné a integračné zoskupenia mali spoločnú minimálne jednu charakteristiku: ich členská základňa zahrňovala buď 1) len členské štáty EÚ; 2) členské štáty a nečlenské štáty EÚ; 3) členské, nečlenské štáty EÚ a niektorú z inštitúcií EÚ (najčastejšie Komisiu). Európskych integračných zoskupení bez nejakej účasti EÚ je iba niekoľko málo, prevažne vo východnej časti Európy, napr. GUAM¹⁵², či SNŠ¹⁵³, Čiernomorská synergia¹⁵⁴ alebo EFTA.

Z toho vyplýva, že EÚ je skutočne významným faktorom sub-regionálnych štruktúr. Dokonca i v prípadoch, keď nie sú orgány EÚ priamo zastúpené v regionálnej spolupráci alebo integrácií, nepriamo ovplyvňujú ich agendu. Snahou všetkých mnou sledovaných štruktúr je prinajmenšom priblížiť sa demokratickým, ekonomickým a bezpečnostným štandardom EÚ, či dokonca pridruženie, resp. plné členstvo v Únii.

Z kooperačných a integračných zoskupení, ktorých sa účastnia len členské štáty EÚ, možno uviesť nasledujúce: Benelux, Britsko-Írska rada, Visegrádska štvorka, Regionálne partnerstvo, Baltská spolupráca, Weimarský trojuholník.

Skupiny členských a nečlenských krajín EÚ sa združujú do CEI, Dunajskej spolupráce, Severskej pasovej únie, Severskej spolupráce, NB8, SECI, SECP, Adriaticko-Ioninskej iniciatívy/rady, BSEC, CEFTA.

Priama účasť orgánu EÚ (Komisie) je u spolupráce okolo Baltského mora CBSS, Barentsovho mora BEAC, SAP, RCC, Energetického spoločenstva.

¹⁵² Organization for Democracy and Economic Development GUAM, (Georgia, Ukraine, Azerbaijan and Moldova) – Spolupráca 4 štátov z roku 1996 ako politická, ekonomická a strategická aliancia s cieľom posilniť nezávislosť a suverenitu bývalých sovietskych republík, ich vzájomnú spoluprácu a približovanie k EÚ. Viac na <http://guam-organization.org/>.

¹⁵³ Spoločenstvo nezávislých štátov, The Commonwealth of Independent States, <http://www.cis.minsk.by/>.

¹⁵⁴ Black Sea Synergy, http://ec.europa.eu/external_relations/blacksea/index_en.htm.

Z vyššie vymenovaného vyplýva, že menšie skupiny (3 až 6 členov) vytvárajú spoluprácu na základe historickej, etnickej, jazykovej blízkosti, čo charakterizuje menší počet krajín, a tým sa vymedzujú voči okoliu. Svoju špecifickosť demonštrujú aj voči EÚ, neúčast'ou jej orgánov v zoskupení.

Čo do počtu a rozlohy väčšie zoskupenia sa formujú na základe príslušnosti k väčšiemu regiónu a faktu, že toto geografické umiestnenie ovplyvňuje ich bytie (životné prostredie, rybolov, energetická závislosť atď.). Členstvo sa tak na základe regionálnej príslušnosti neobmedzuje len na členské štáty EÚ, ale prekračuje jej hranice. EÚ a jej orgány bývajú často zastúpené na úrovni pridružených, partnerských členov či pozorovateľov.

Ak sú regionálne problémy príliš závažné, či už z ekologického, ekonomického alebo bezpečnostného hľadiska, EÚ sa aktívne zapája do procesu spolupráce. Typickým ekologicky a energeticky založeným spoločenstvom je spolupráca okolo Baltského mora alebo bezpečnostne politicky založená podpora stabilizačného a asociačného procesu na západnom Balkáne.

Aby bol výpočet kooperačných formátov úplný, EÚ spolupracuje aj s medzinárodnými organizáciami po celom svete. Jedná sa o 4 hlavné organizácie medzinárodného charakteru: OECD, UNESCO, OSN a WTO; a 9 regionálnych: Andské spoločenstvo, Ázijsko-Európske stretnutie (ASEM), Asociácia juho-východo-ázijských národov (ASEAN), Rada Európy, Európsky ekonomický priestor (EEA), Rada spolupráce zálivu, Mercosur, Organizácia pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (OBSE), Asociácia južnej Ázie pre regionálnu spoluprácu (SAARC). (<http://ec.europa.eu>)

V prípade európskych organizácií, napr. Rady Európy, sa jedná o politickú spoluprácu na základe dialógu a spoločných projektov v oblasti ľudských práv, základných slobôd, právneho štátu, boja proti organizovanému zločinu a korupcii, vzdelávania, kultúry a iných.¹⁵⁵ Jedná sa teda o typ spolupráce s významnými medzinárodnými organizáciami celoeurópskeho významu (resp. celosvetového), ktoré nemožno prehliadať. Spolupráca prebieha na základe vzájomných dohôd o spoločných stretnutiach a následných akciách. Rozdelenie na celosvetové a regionálne je tak chápané inak, ako je navrhované v tomto texte. Nejedná sa

¹⁵⁵ Detailnejší rozbor jednotlivých foriem spolupráce EÚ s medzinárodnými organizáciami vid' na http://ec.europa.eu/external_relations/organisations/index_en.htm.

teda o spoluprácu sub-regionálneho charakteru ale skôr paneurópsku, a vo svojej podstate odlišnú od nami sledovaných štruktúr. Každopádne tieto formy spolupráce do európskej architektúry zahrňujeme.

22.4 Regionálne koncepty EÚ

Iným aspektom európskej architektúry je vzťah Únie a jej okolia. EÚ si je vedomá, že neustále prebiehajúca diskusia o finalite Únie nedospela ku konečnej jednotnej odpovedi. Faktom je, že EÚ rozlohou zaberá podstatnú časť európskeho kontinentu; zvyšok nazýva svojim okolím. Je pochopiteľné, že dianie v európskom okolí nemožno ignorovať z hľadiska bezpečnosti, stability a priorít (mimochodom základných cieľov EÚ). EÚ však presadzuje inkluzívny koncept, ktorý sa odzrkadlil aj v pristúpení krajín Visegrádskej štvorky a Baltskej spolupráce do Únie.

Kvôli vnútorným (inštitucionálnym) a vonkajším (ekonomická a politická nepripravenosť susedných krajín) dôvodom udržiava EÚ so svojim blízkym okolím nasledujúcu škálu vzťahov:

- 1) *kandidátske krajiny* – od 2005 Chorvátsko, Macedónsko, Turecko, a od 2010 Island;
- 2) *potenciálne kandidátske krajiny* – Albánsko, Čierna hora, Bosna a Hercegovina, Srbsko, Kosovo;
- 3) *asociované/pridružené alebo partnerské krajiny* – Bielorusko, Ukrajina, Moldavsko, Arménsko, Azerbajdžan, Gruzínsko, štáty Barcelonského procesu (severná Afrika, blízky Východ).

Na tomto mieste stojí za pripomenutie, že EÚ používa vo svojich vzťahoch s okolím dva druhy formátov: bilaterálny a multilaterálny. Oba prístupy sa dajú demonštrovať na východnom rozšírení. Únia aplikovala v podstate oba formáty súbežne, s tým, že preferencie jedného či druhého závisela od štádia vývoja východnej politiky. Multilaterálny prístup vidieť v komplexnom prístupe ku kandidátskym krajinám, ktoré Únia považovala za jednu skupinu kandidátov s rovným prístupom. Spočiatku dokonca preferovala i užší regionálny prístup, keď navrhovala členom Visegrádskej spolupráce spoločný dialóg (dokonca spoločné podpísanie Eurodohôd). Paradoxne, Visegrádska spolupráca takýto

regionálny, resp. multilaterálny prístup sama odmietla. Ten bol postupne nahradený bilaterálnym prístupom a diferenciovaním medzi kandidátmi na základe individuálneho výkonu kandidáta. Iným príkladom multilaterálneho prístupu Únie je podpora iniciatív ako CEI, CBSS, BSEC, hlavne formou financovania regionálnych projektov. (Smith 2004)

Proces rozširovania je jedným z nástrojov presadzovania inkluzívneho konceptu a jeden z atribútov „soft power“ Európskej únie. EÚ usiluje o vytváranie priestoru stability, prosperity, bezpečnosti a práva, čo pôsobí príťažlivo pre okolie. Členstvo v Únii bolo a je primárnym cieľom takmer všetkých európskych krajín. Po '89 roku sa Európska únia zamerala na štáty strednej a východnej Európy, t.j. smerom na východ, ako výraz konečného zjednotenia Európy. A práve tak tomu bolo i naopak, štáty strednej a východnej Európy usilovali o čo najrýchlejšie členstvo v Únii ako výrazu ich návratu do Európy. Po úspešnom zavŕšení východného rozšírenia sa pozornosť Únie obrátila na juhovýchod, tradične prioritný región dlhodobo zmietaný vojenskými a ozbrojenými konfliktami. Juhovýchodná Európa, bohužiaľ, predstavuje pre Úniu dlhodobú trauma a vidina začlenenia regiónu do Únie má byť jej vyliečením. Budúce rozšírenie tak bude mať juhovýchodný smer.¹⁵⁶

Zbližovanie západného Balkánu s Úniou prebieha v rámci tzv. *Stabilizačného a asociačného procesu (SAP)*. Podobne ako bolo u východného rozšírenia formou Eurodohôd, EÚ uzatvorila s každou krajinou západného Balkánu tzv. Stabilizačnú a asociačnú dohodu stanovujúcu vzájomné práva a povinnosti. Aj v prípade budúceho juhovýchodného rozšírenia Únia zachováva individuálny prístup k jednotlivým kandidátom, t.j. posudzuje každú krajinu zvlášť na základe plnenia stanovených kodanských kritérií¹⁵⁷ a podmienok SAP.

¹⁵⁶ Každé rozšírenie dvíha latku vyššie a vyššie a stanovuje konkrétnejšie požiadavky. Je to pochopiteľné, pretože čím je Únia širšia, tým zložitejšie je jej ďalšie rozšírenie z hľadiska rozhodovacích mechanizmov. Faktom je, že pristupujúce krajiny sú spravidla demokraticky i ekonomicky menej vyspelé ako súčasní členovia. Napriek nepopierateľnej vôli prijať medzi seba i ďalšie európske štáty, ktoré na to majú právo, s každým ďalším (i potenciálnym) rozšírením vzrastá negatívna nálada vnútri spoločenstva a čoraz viac sa objavujú debaty o finalite Únie.

¹⁵⁷ Uchádzač o členstvo smie byť len európska krajina, ktorá rešpektuje slobodu, demokraciu, rešpektovanie ľudských práv a základných slobôd a vládu práva podľa Zmluvy o EÚ (článok 6. a 49.). Kodanské kritéria stanovené Európskou radou z decembra 1993 stručne zhrnieme ako: 1) Stabilné inštitúcie garantujúce demokraciu, právo, ľudské práva a rešpekt a ochranu menšín; 2) Fungujúce tržné hospodárstvo a schopnosť zvládať konkurenciu a tržné sily v rámci Únie; 3) Schopnosť prijať záväzky vyplývajúce z členstva a presadzovanie cieľov politických, ekonomických a menovú úniu. (http://ec.europa.eu/enlargement/the-policy/conditions-for-enlargement/index_en.htm)

Cieľom SAP je:

1. Stabilizácia krajín a rýchla transformácia na tržné ekonomiky;
2. Podpora regionálnej spolupráce;
3. Eventuálne členstvo v EÚ.

Práve druhý spomínaný bod je novinkou, ktorý sa objavuje po prvý krát po skúsenostiach z východného rozšírenia. SAP nie je čisto bilaterálny prístup - ako bolo v predchádzajúcom rozšírení – ale dôraz je kladený aj na regionálnu spoluprácu. Súčasťou Stabilizačných a asociačných dohôd je i jasný záväzok k regionálnej spolupráci. Regionálna politická i ekonomická spolupráca je podľa EÚ jediným možným spôsobom ako úspešne čeliť spoločným výzvam ako sú nedostatok energetických zdrojov, znečistenie, infraštruktúra, cezhraničná kriminalita a pod. EÚ výzvou k rozvoju regionálnej spolupráce sleduje, aby sa kandidátske krajiny „naučili“ mierumilovne spolunažívať v menšom meradle predtým, než sa stanú členmi Únie; aby medzi sebou vytvorili zóny voľného obchodu; a aby sa západný Balkán re-integroval do infraštruktúrnych sietí. (<http://ec.europa.eu>)

Okrem toho vytvára Únia formáty spolupráce, ktoré sú práve regionálne špecifikované. Tento nový trend vzťahov sa týka len nečlenských krajín Únie a začal tzv. Barcelonským procesom vytvárania politického a bezpečnostného dialógu, ekonomického a finančného partnerstva a sociálnej, kultúrnej a občianskej spolupráce.¹⁵⁸ Prioritne sa dotýkal štátov Stredomoria, ktoré nemali ambície stať sa členmi Únie, na rozdiel od štátov strednej a východnej Európy. V súčasnosti sa podobná štruktúra vzťahov dotýka oblasti Stredozemného mora - *Únia Stredomoria (The Union for the Mediterranean)*; východnej Európy – *Východné partnerstvo (The Eastern Partnership)* – obe súčasti Európskej susedskej politiky¹⁵⁹; Čierneho mora – *Čiernomorská synergia (Black Sea Synergy)*; a stratégia pre oblasť západného Balkánu – *Stabilizačný a asociačný proces (Stabilisation and association process)*. Podkategóriou tohto regionálneho prístupu EÚ k svojmu okoliu je aj *Severská dimenzia (Nordic dimension)*, ktorá sa dotýka aj členských krajín EÚ, a podobne aj *Rada štátov Baltského mora (CBSS)*, kde je dokonca zastúpená aj Európska Komisia. Inšpiráciu z regionálneho prístupu v oblasti Baltského mora čerpá aj nová vznikajúca iniciatíva pre povodie Dunaja (*Strategy for Danube River*).

¹⁵⁸ Bližšie pozri o Barcelonskom procese http://ec.europa.eu/external_relations/euromed/barcelona_en.htm.

¹⁵⁹ Bližšie k EPS (ENP) na http://ec.europa.eu/external_relations/enp/index_en.htm.

23 Kategorizácia Visegrádskej spolupráce a Baltskej spolupráce

Visegrádsku skupinu podľa predchádzajúcej kategorizácie charakterizujem ako:

- stredoeurópsku skupinu východného rozšírenia;
- plnohodnotnú súčasť EÚ a NATO;
- vzniknutú v roku 1991 z bezpečnostno-politických dôvodov;
- neinštitucionalizovanú voľnú formu medzivládnej spolupráce;
- pripomínajúcu konzultačné fórum (pravidelné summity a stretnutia na expertnej úrovni) až ad hoc politické fórum (mimoriadne summity);
- s univerzálnou pôsobnosťou.

Činnosť V4 sa odvíja od politických otázok spoločného záujmu, cez bezpečnostné, kultúrne, environmentálne, týkajúce sa vzdelávania, migrácie alebo cezhraničnej spolupráce. V4 plní úlohu konzultačného fóra a platformy pre výmenu názorov, koordináciu a prípadne zaujatie spoločného postoja. Prezidenti, premiéri, ministri a experti z rôznych oblastí sa pravidelne stretávajú podľa vopred stanoveného kalendára. Výstupom sú nezáväzné deklarácie, ktoré vyzývajú ku koordinovanému postupu v otázke spoločného záujmu. Spolupráca na najvyššej úrovni má tak deklaratórnu úroveň, zatiaľ čo spolupráca na expertnej úrovni koordinuje praktické otázky spoločného fungovania v užšom i širšom regióne. Praktická spolupráca sa realizuje takmer výlučne prostredníctvom Medzinárodného visegrádskeho fondu, ktorý z príspevkov členov financuje spoločné visegrádske projekty.

Visegrádska spolupráca sa primárne orientuje na činnosť v kontexte EÚ, sekundárne v regionálnom kontexte. Spoluprácu v rámci širšieho regiónu rozvíja v rámci nie príliš aktívneho Regionálneho partnerstva so Slovinskom a Rakúskom a vo formáte V4 + , napríklad s Ukrajinou alebo Beneluxom. Sama však nevstupuje do inštitucionalizovanej formy širšej regionálnej spolupráce. V4 sa však dotýka nová iniciatíva Únie v podobe Podunajskej stratégie, nakoľko územím preteká rieka Dunaj. Externé väzby V4 sa dotýkajú krajín Východného partnerstva a západného Balkánu zapojeného do Stabilizačného a asociačného procesu

Baltskú spoluprácu podobne charakterizujeme ako:

- severoeurópsku skupinu východného rozšírenia;
- plnohodnotnú súčasť EÚ a NATO;
- vzniknutú v roku 1991 z bezpečnostno-politických dôvodov;
- inštitucionalizovanú formu medzivládnej a medziparlamentnej spolupráce s určitými integračnými prvkami jej jednotlivých súčastí;
- navonok pripomínajúcu konzultačné fórum (pravidelné summity BZ, BRM a spoločné zasadanie Baltskej rady) s možnosťou zvolania ad hoc stretnutia v otázkach spoločného záujmu;
- s univerzálnou pôsobnosťou, nakoľko zahŕňa oblasti vysokej politiky (zahranične politická, bezpečnostná, energetická spolupráca) i nízkej politiky (kultúra, sociálna politika, vzdelanie, životné prostredie atď.).

Výstupom Baltického zhromaždenia sú deklarácie, doporučenia a apely na národné orgány a v menšej miere európske inštitúcie alebo iné štáty. Výstupom Baltickej rady ministrov sú doporučenia vládam, ktoré sú záväzné. Spolupráca sa z deklaratórnej oblasti prelieva i do praktických výsledkov (napríklad projekty vojenskej spolupráce, či BALTRAIL atď.). Sekretariát, bežná činnosť i spoločné projekty sú financované zo spoločného rozpočtu.

Baltská spolupráca sa profiluje v prvom rade v širšom a následne v užšom regionálnom kontexte, v treťom rade v európskom kontexte. Spoluprácu v rámci širšieho regiónu rozvíja prioritne v spolupráci so Severskou radou vo formáte NB8, a v rámci Rady štátov Baltského mora. Spolu so škandinávskymi krajinami sa aktívne angažuje v Severskej dimenzií EÚ a EÚ stratégií Baltského mora. Externé väzby B3 sa dotýkajú krajín Východného partnerstva, Severskej spolupráce, prípadne Beneluxu.

24 Charakteristika sub-regionálnej aktivity v Európe od konca 80. rokov

Po preskúmaní množstva sub-regionálnych štruktúr, ktoré vznikli na európskom kontinente po ukončení Studenej vojny, sa pokúsim vyvodit' určité charakteristické znaky kooperačného a integračného procesu. Detailný výklad integračnej aktivity v stredoeurópskom regióne som uviedla na príklade Visegrádskej spolupráce, ktorú som porovnávala s procesom v Pobaltí, konkrétne Baltskou spoluprácou. Podobné preskúmanie ostatných sub-regionálnych štruktúr a ich postavení v regionálnej architektúre Európy by bolo vhodným námetom pre ďalší doktorský výskum.

Majúc na vedomí špecifickosť, a tým ťažkú porovnateľnosť každého kooperačného a integračného zoskupenia, sa pokúsim identifikovať nasledovné podobné znaky európskeho sub-regionálneho kooperačného a integračného procesu:

1. V počiatočnom štádiu hrajú mimoriadne dôležitú úlohu politické elity, či už regionálne (V4, B3) alebo európske (SAP), a ich aktívna angažovanosť a odovzdanie myšlienke regionálnej spolupráce. Postupom času túto osobnú angažovanosť nahradia technické a byrokratické procesy, ktoré občas poháňajú spoluprácu k zotrvačnosti. Typickým príkladom je CEI, SECI či BSEC. v prípade V4 a B3 je tento „technizujúci“ proces tiež viditeľný, ale povaha spolupráce plne závisí na politickej motivácii. Preto útlm politickej vôle k spolupráci zákonite vedie k poklesu aktivity zoskupenia (napr. obdobie '93-'98 u V4, či korešpondujúce obdobie u B3).
2. Sub-regionálna iniciatíva v prevažnej miere vychádza zvnútra zo samotného regiónu, z potrieb presadenia špecifickosti regiónu či adresovania regionálne špecifických problémov. Visegrádska i Baltská spolupráca je výstižným príkladom, podobne ako CBSS, NC a mnohé iné. Výnimkou je komplexný Stabilizačný a asociačný proces západného Balkánu, kde sú USA a EÚ hlavnými motormi spolupráce. i v tomto prípade je však viditeľná snaha o prevedenie hlavnej aktivity na samotný región, napríklad formou Regionálnej rady spolupráce RCC, ktorá podporuje tzv. regionálne vlastníctvo/zodpovednosť („*regional ownership*“).

3. Prítomnosť externého prvku, ktorý výrazne ovplyvňuje sub-regionálnu spoluprácu, je typická. V našom prípade je to primárne Európska únia, ktorá združuje veľkú časť európskeho kontinentu, resp. jeho západnú časť. Tá priamo (ako člen, pridružený člen či pozorovateľ) či nepriamo ovplyvňuje vznik, podobu, vývoj, fungovanie a často záber činnosti sub-regionálnych štruktúr, ktoré operujú v rámci Únie či na jej pohraničí. Navyše EÚ slúži pre všetky európske sub-regionálne zoskupenia ako referenčný prvok: garant demokracie, slobody a práva, ekonomickej stability a prosperity, či rámec upravujúci ich činnosť, legislatívu, štruktúru.
4. Typickým znakom je vzájomné prekrývanie štruktúr, čo sa týka členskej základne i profilujúcej oblasti činnosti. Na relatívne malom priestore európskeho kontinentu existuje množstvo kooperačných a integračných foriem, ktoré sa čiastočne či úplne prekrývajú, často až duplujú.
5. V Európe prevláda kooperačná forma nad integračnou formou spolupráce z dôvodu citlivosti otázky odovzdávania časti suverenity na nadnárodné celky. Prevláda nálada zdržanlivosti voči akejkolvek integrácií. z toho vyplýva i nízky stupeň inštitucionalizácie existujúcich štruktúr. Pokiaľ aj nejaké štruktúry existujú, plnia často iba symbolickú úlohu (napr. sekretariát). Podobne minimalistické sú aj rozpočty, ak vôbec existujú.
6. V mnohých prípadoch je sub-regionálna integrácia súčasťou širšej integrácie do európskych štruktúr, hlavne EÚ, prípadne NATO. Do SAP nebola sub-regionálna integrácia výslovne ani oficiálne požadovaná. Bola však podporovaná implicitne ako príprava na širšiu a komplexnejšiu integráciu do ekonomických a politických inštitúcií EÚ. Zo strany V4 či Pobaltia išlo o prejav schopnosti spolupracovať s cieľom získať dôveru Západu.
7. Vnútri regionálnych zoskupení, hlavne v začiatkoch spolupráce, rezonuje obava z toho, že podpora zo strany EÚ či NATO je len zastretím ich snahy o vnútenie sub-regionálnej integrácie ako alternatívy k plnému členstvu v EÚ a NATO. Dnes už ťažko odhalíme zákulisné diskusie o dôvodoch podpory zo strany Západu, ale nebude zavádzajúcim, že i v rámci EÚ či NATO podobné názory existujú, i keď korigované marketingom regionálnych štruktúr ako prípravy na členstvo.

8. S predchádzajúcimi bodmi súvisí i charakteristika sub-regionálnych štruktúr ako „druhoradých štruktúr“. Väčšina je nepriamym produktom širších euroatlantických ambícií alebo pozostatkom ich rozširovania. Pokiaľ je aktuálna možnosť členstva v EÚ a NATO, je sub-regionálna aktivita odsunutá na druhé miesto.
9. Analýza konkrétnych výsledkov sub-regionálnych štruktúr ukazuje, že je značný rozdiel medzi deklarovanými cieľmi a ich reálnym naplnením. Môžeme dokonca tvrdiť, že väčšina štruktúr funguje len v deklaratórnej rovine. To však výrazne oslabuje fungovanie skupiny i jeho vnímanie okolím. Je bežným javom, že na papieri deklarovaný spoločný postup sa razom zmení na nesolidárne individuálne presadzovanie vlastných záujmov. Tento nesúlad súvisí aj s vágnym definovaním cieľov a priorít, ktorým často chýba akákoľvek konkretizácia či následná realizácia. Riziko nesúladu sa znižuje s postupujúcou integráciou, ktorá zavádza záväznosť rozhodnutí až sankčné mechanizmy.
10. Rozvoj vzájomnej spolupráce je často brzdený konkurenciou a súťaživosťou. V otázkach ekonomickej spolupráce sa tento jav dá vysvetliť tým, že štáty, ktoré predtým patrili do sovietskeho bloku mali často podobnú štruktúru hospodárstva (závislosť na surovinách, extenzívny typ výroby, ťažký priemysel, podobná štruktúra výroby, ...), čo spôsobilo, že si medzi sebou skôr konkurovali. Štatistiky ukazujú, že po vytvorení zóny voľného obchodu (CEFTA, BFTA) nedošlo k nárastu vzájomného intraregionálneho obchodu, ktorý zostával na minime. Navyše v spojení s politickými otázkami sa prejavil fenomén konkurencie na ceste do európskych štruktúr. EÚ presadzovala čisto bilaterálny prístup, čo vzrastajúcu súťaživosť partnerov v rámci sub-regionálnych zoskupení vyvolalo a priživovalo. Typickým príkladom je rozkol ČR verzus SR, Poľsko a Maďarsko vo V4; Estónsko verzus Litva a Lotyšsko; alebo i Ukrajina voči východoeurópskym partnerom; Rusko, Grécko v rámci BSEC, a pod.
11. Hlavnými aktérmi medzinárodných vzťahov sú i v európskych pomeroch národné štáty. Vzájomná regionálna spolupráca je tak často brzdená prevládajúcimi nacionalistickými náladami voči ostatným partnerom i EÚ. Striktné presadzovanie národných požiadaviek tak bráni rozvoju efektívnej regionálnej spolupráce. Sú to ale aj mnohé objektívne dôvody, ako geopolitické charakteristiky, stav ekonomiky a právneho štátu, historické stereotypy a pod.

Regionálna spolupráca by mala napomáhať bezpečnostnému ukotveniu a stabilite v regióne i celej Európe. Spolupráca pomáha budovať vzájomnú dôveru a predvídateľnosť konania partnera, čo napomáha udržaniu stability a bezpečnosti v užšom i širšom regióne. Je to spôsob prekonávania, resp. zmierňovania bilaterálnych trecích plôch vo vzájomných, často historickými stereotypmi zaťažených, vzťahoch. Regionálna spolupráca tak vytvára fóra pre komunikáciu rozdielných pozícií a požiadaviek, a tak prispieva k ich postupnému riešeniu. Vyňatie tohto bodu z charakteristík odôvodňujem tým, že realita často nenasvedčuje o tom, že spolupráca napomáha stierať nepriateľské stereotypy a ani riešiť bilaterálne spory. Bohužiaľ, aj u V4 aj u B3 sa neustále objavujú bilaterálne konflikty, a podobne aj u iných štruktúr. Napríklad ale práve V4 i B3 slúži ako komunikačná platforma na vyjadrenie nesúhlasu priamo alebo nepriamo (odmietnutím účasti na summite, bojkotom summitu, vyslaním nižšieho úradníka a pod.). Žiaľ mieru, ktorou spolupráca k riešeniu vzájomných konfliktov ne/prispieva, nemožno nijak preukázať.

25 Budúcnosť sub-regionálnej kooperácie a integrácie

Obrovské množstvo sub-regionálnych štruktúr v Európe, ich vzájomná ne/prepojenosť, prelínanie členstva a duplicita činnosti privádza kritikov k myšlienke, že regionalizmus v Európe dosiahol svoj limit. Namiesto vytvárania nových sub-regionálnych štruktúr je potrebné sústrediť pozornosť na reformovanie pôvodných, ich zefektívnenie a sústredenie ich aktivity na konkrétne problémy. Paradoxne to je aj argument priaznivcov sub-regionálnej integrácie, pretože doba, situácia a podmienky sa menia, meniť sa musí aj štruktúra, ciele a spôsob práce. Globalizácia prináša jednak nové výzvy, jednak ich prináša veľmi rýchlo. Je potrebné štruktúry sflexibilniť a adaptovať na nové výzvy.

Zo štúdia vymenovaných kooperačných a integračných štruktúr vyplýva, že ich zánik je nepravdepodobný aj po naplnení pôvodných úloh. Integrácie výzvy riešia reštrukturalizáciou, reformou a redefinovaním cieľov a priorít. zo skúmaných štruktúr zanikla len BFTA. CEFTA sa pretransformovala na región západného Balkánu do CEFTA 2006; aktivita Q4 - Kvadrilaterálnej spolupráce Maďarska, Talianska, Slovinska a Chorvátska z roku 2000 sa rozplynula v roku 2010 do RCC, CEI, EÚ, NATO; Stabilizačný pakt pre Juhovýchodnú Európu z júna 1999 sa pretransformoval do Rady regionálnej spolupráce RCC v roku 2008.

Zánik sub-regionálnych štruktúr je nepravdepodobný z nasledovných dôvodov:

1. bolo by nevhodné opustiť zaužívané a v mnohom prínosné spôsoby multilaterálnej spolupráce na regionálnej báze;
2. rozpustenie štruktúr by pravdepodobne vyslalo signál, že niečo nie je v poriadku medzi členskými krajinami a že dochádza k roztržke;
3. dnešným trendom je spájať sa a nie deliť sa;
4. regionálne platformy sú vhodnou príležitosťou k osobným kontaktom vysokých predstaviteľov a často rýchlejšiemu jednaniu na základe osobných známostí (tzv. nekonvenčná diplomacia);
5. spoločný hlas je viac počuť a spoločnými silami možno presadiť záujmy, ktoré by inak nemali na medzinárodnej pôde šancu;
6. vytváranie ad hoc koalícií na základe už existujúceho formátu spolupráce je časovo výhodné z dôvodu znalostí preferencií, postoja či záujmu partnera;

7. veľké fóra, napríklad EÚ, nedokážu adekvátne adresovať z pohľadu celku minoritné, čisto regionálne problémy, ktoré sú životne dôležité pre daný región, ale nijak sa nedotýkajú vzdialeného regiónu.

Dokázali by sme nájsť i ďalšie dôvody zotrávania štátov v regionálnych štruktúrach napriek tomu, že mnohé sú členmi iných kvalitatívne i kvantitatívne širších zoskupení.

V prípade regionálnej architektúry Európy je podľa môjho názoru vhodný, ba až žiaduci, integračný proces prebiehajúci na viacerých úrovniach. Cieľom po-lisabonskej Únie je klásť väčší dôraz na regióny a zapojením občanov a záujmových skupín vytvoriť „viacstupňovú regionálnu Európu“ (Hübner 2009). Rozšírenie 2004/2007 znamenalo radikálnu zmenu regionálnej politiky. Únia sa rozšírila o regióny, ktoré zďaleka zaostávali za pôvodnými členmi a patrili k najväčším poberateľom financií zo štrukturálnych fondov. Regióny síce finančnú podporu získali, ale neboli nijak zvonka podporované, aby upevnili svoju sub-regionálnu politickú spoluprácu.

Ako vyplýva z dokumentov EÚ a vyjadrení jej predstaviteľov, vnímanie regiónov zo strany EÚ je mnohoraké. Typickým je klasifikácia regiónov pre účely kohéznej a štrukturálnej politiky, čo je odlišné chápanie ako bolo predstavené v tejto práci. Toto komunitárne ponímanie nie je založené výlučne na štátnom princípe, t.j. že sa často jedná o regióny v rámci štátnych jednotiek, resp. o spojenie regiónov z viacerých štátov (napr. cezhraničná, transnárodná spolupráca). Chápanie regiónov a sub-regionálnej spolupráce v tejto práci, naopak, považuje štáty za základné jednotky formujúcich sa ne/formálnych subjektov.

EÚ síce neformálne (ústne) existenciu sub-regionálnych zoskupení na jej území podporuje, ale výslovne (v dokumentoch) sa k nim nevyjadruje. Z toho by sme mohli usúdiť, buď že pre Úniu je ich existencia ľahostajná, alebo nevie ako ich pomenovať, alebo ich vníma ako svoje komplementárne, aj keď oficiálne neuznávané súčasti. Všetky tri vymenované dôvody majú isté opodstatnenie. Existencia sub-regionálnych štruktúr je inštitucionálne a finančne nezávislá na Únií; závislosť je vyvolaná implicitne v dôsledku agendy, ktorá sa prenáša z komunitárnej úrovne na sub-regionálne časti už len z dôvodu paralelného členstva v štruktúre a Únií zároveň. EÚ na tieto štruktúry nijak nereaguje, vychádza čisto

z rovnocenného prístupu k individuálnym členským štátom. Regionálny prístup využíva len vo vzťahu k svojmu pohraničiu a okoliu, pričom sama tieto sub-regionálne platformy vytvára.

Môžeme teda zhrnúť, že medzi sub-regionálnymi štruktúrami a EÚ existuje asymetrický vzťah: (polo-)oficiálny zo strany sub-regionálnych štruktúr – EÚ považujú za referenčný faktor a modifikátora ich agendy; neoficiálny vzťah zo strany EÚ – EÚ nijak existenciu sub-regionálnych zoskupení nespomína. Napriek tomu je existencia sub-regionálnych štruktúr opodstatnená, nakoľko tieto plnia čisto regionálne úlohy, a zároveň v súlade s cieľmi a hodnotami EÚ prispievajú k stabilite, prosperite a bezpečnosti celého európskeho kontinentu.

25.1 Európska únia ako koncept viacúrovňového vládnutia ?

Európsku úniu možno definovať ako integračný proces s otvoreným koncom¹⁶⁰. Predstavme si hypotetickú situáciu, že EÚ dosiahne svojich geografických limitov¹⁶¹ a rozšíri sa o krajiny Balkánu, prípadne Turecko (teoreticky v dlhodobom hľadisku možno uvažovať i o začlenení krajín Východného partnerstva; členstvo Ruskej federácie v EÚ je veľmi nepravdepodobné). Je pravdepodobné, že v tak širokej Európskej únii sa vytvoria sub-regionálne podmnožiny štátov na základe rôznych (či už čisto geografických, historických, jazykových, etnických, kultúrnych či tradičných) podnetov. Tieto sub-regióny by mohli plniť čisto utilitárne úlohy zjednodušujúce procesy v Európe – prebiehala by akási deľba práce medzi členskými krajinami (napríklad obrana a ochrana hraníc hraničnými štátmi, riadenie námornej plavby a rybolovu prímorskými štátmi, alebo stabilizácia východnej hranice Visegrádom, či korigovanie vzťahu s Ruskom Pobaltím). Alebo by mohli plniť úlohu základných prvkov tzv. viacúrovňového vládnutia („*multilevel governance*“)¹⁶² - konceptu, ktorý predpokladá vznik riadiacich sietí („*governance networks*“) nielen medzi štátmi, ale práve medzi neštátnymi aktérmi: regionálnymi združeniami, nevládnymi organizáciami, záujmovými skupinami atď. Európska únia by tak prešla zo systému vertikálneho riadenia („*vertical governance*“) – obce - regióny – štáty - európske nadnárodné inštitúcie - k systému

¹⁶⁰ Viď diskusiu o finalite EÚ.

¹⁶¹ Uvažovať o finalite z hľadiska ekonomicko-politickej integrácie nie je pre túto úvahu podstatné.

¹⁶² Konceptom „*governance*“ sa dnes zaoberá mnoho pracovísk, Fakultu medzinárodných vzťahov VŠE v Prahe nevynímajúc. Výskumná aktivita sa odohráva v rámci Výskumného zámeru Fakulty MSM6138439909 „*Governance v kontextu globalizovanej ekonomiky a spoločnosti*“.

horizontálneho vládnutia („*horizontal governance*“) – medzi sub-regiónmi v rámci EÚ. Táto úvaha otvára mnoho ďalších otázok: Akú podobu a formu by mali tieto sub-regióny? Musela by táto forma byť jednotná? Museli by získať právnu subjektivitu, alebo by boli rešpektované aj ako nezáväzné kooperačné platformy?

Väčšina sub-regionálnej spolupráce, resp. integrácie v Európe vznikla z (priameho a nepriameho) podnetu Únie. Inak povedané, ich vznik bol explicitne aj implicitne vyvolaný Európskou úniou. Únia ale tieto sub-regionálne aktivity oficiálne nereflektuje. Vytváranie sub-regionálnych štruktúr a ich vzájomné prepájanie zapadá do konceptu vytvárania radiacich sietí („*networks of governance*“) 1) ako Úniou „vynútených“ foriem spolupráce; 2) ako prirodzený proces vytvárania sietí spolupráce a viacúrovňového vládnutia.

Ak budeme ďalej pokračovať v predostretej úvahe o existencii sub-regiónov v určitom integračnom štádiu ako prvkov viacúrovňového viacdimeznionálneho vládnutia, navrhujem dva možné scenáre. EÚ takúto štrukturalizáciu svojich aktivít a vládnutia uvíta, pretože jej to pomôže vyrovnať sa s obrovským množstvom rôznorodých členských štátov a ich odlišnými až protikladnými záujmami. Takáto štrukturalizácia pomôže Európsku úniu upevniť, prakticky zvládať a riadiť, a tým aj zjednotiť v rozmanitosti. Druhý protikladný scenár načrtáva situáciu, v ktorej takáto štrukturalizácia Únie na relatívne samostatné a hlavne sebavedomé sub-regióny povedie k rozpadu a dezintegrácii Únie, ktorá už prestane pre jednotlivé sub-regióny plniť funkcie demokratizačné, stabilizačné, obranné ani ekonomické.

Tu sa nám ponúka i ďalšia otázka, ktorá čiastočne vyplýva i z môjho mapovania historického vzťahu medzi EÚ a sub-regionálnymi štruktúrami. Obáva sa Európska únia regiónov, resp. ich foriem spolupráce a/či integrácie? Ako som totiž ukázala v tejto práci, Únia je prevažne ľahostajná, resp. oficiálne nevšímavá k existencii sub-regionálnych štruktúr (okrem západného Balkánu). Je to preto, že Únia neberie tieto zoskupenia vážne? Vidí ich ako možné spôsoby marginalizácie autority Bruselu a snahy o rozbúranie európskej jednoty? Alebo preferuje Únia centralizáciu, aby sa nemusela deliť o finančné prostriedky a právomoci s regiónmi? Sú regióny hrozbou pre udržanie poriadku a disciplíny v Únii?

To, či vôbec a ak áno, tak do akej miery sa navrhované scenáre uskutočnia, je teraz predčasné odhadovať. Tieto úvahy vyplynuli z diskusie medzi akademikmi a odborníkmi

na problematiku Európskej únie (hlavne s prof. Elzbiethou Stadtmuller a prof. Bélom Greskovits-om) a sú len určitými špekuláciami o možnom vývoji európskeho integračného procesu. Práve preto si myslím, že koncept viacúrovňového vládnutia v podmienkach sub-regionálnej architektúry Európskej únie si zaslúži ďalšiu pozornosť.

Zhrnutie a závery

Cieľom predkladanej dizertačnej práce pod názvom „*Sub-regionálna spolupráca a európska integrácia. Postavenie Visegrádskej spolupráce a Baltskej spolupráce v architektúre Európskej únie*“ bolo skúmanie vzájomného vzťahu dvoch komplementárnych procesov - spolupráce a integrácie – na pozadí celkovej regionálnej architektúry EÚ. Ako vyplýva z môjho výskumu, európsky kontinent je vhodným priestorom pre vznik a fungovanie sub-regionálnych štruktúr, čo vyplýva z historických, kultúrnych a sociologických predpokladov. V histórii Európy dokážeme doložiť existenciu nespočetného množstva integračných projektov na užšej (bilaterálnej, multilaterálnej, regionálnej) alebo širšej (paneurópskej) bázy. Región Európy možno deliť do menších, špecifických, na štátnych jednotkách založených celkov, ktoré som pracovne nazvala sub-regióny. Tieto sub-regióny boli definované na základe geografickej, ekonomickej, kultúrnej, jazykovej, náboženskej alebo hodnotovej blízkosti a spolupatričnosti k celku a zároveň pocitu inakosti voči okoliu. Jedným z výrazov existencie a aktivity sub-regiónov je ich spôsob spolupráce alebo hlbšej integrácie na základe spoločného záujmu. Významným znakom tejto regionálnej štrukturalizácie Európy je vzájomná prepojenosť a závislosť jednotlivých štruktúr na sebe samých i na vyššom celku.

Jednou z najmarkantnejších európskych integračných štruktúr je bezpochyby Európska únia, ktorá formuje dianie na kontinente už od 50. rokov. Táto dnes vysoko integrovaná štruktúra ašpiruje na úlohu celoeurópskeho hráča a obhajcu európskeho kultúrneho a hodnotového dedičstva. EÚ je právom považovaná za dominantného aktéra na európskom kontinente, čo do záberu agendy spoločenského života i rozsahu členskej základne. Európsku úniu možno považovať za unikátnu medzinárodnú organizáciu svojho druhu, založenú na základe medzinárodných zmlúv, s prvkami medzivládneho a nadnárodného vládnutia, ašpirujúcu na vytváranie hospodárskej a menovej únie jej členov. Členstvo v Únii je otvorené každej európskej krajine, ktorá bude ctiť a dodržiavať jej základné hodnoty. Dosiahnutý vysoký stupeň integrácie, ekonomická prosperita, garancia demokracie, práva a dodržiavania ľudských práv a bezpečnostné záruky lákajú mnohé európske krajiny k vstupu do Únie. Možno konštatovať, že všetky európske krajiny istým spôsobom vzhliadajú k Únii a snažia sa o voľnejšie či pevnejšie pridruženie. Európska únia tak tvorí referenčný rámec a zároveň vzor, cieľ i prostriedok národných a regionálnych európskych ambícií.

Z dôvodu 1) nedosiahnuteľnosti skorého členstva; 2) strategickej a technickej prípravy na členstvo; 3) zviditeľnenia regionálnych záujmov či zvýšenia hlasovacieho potenciálu; 4) neschopnosti Únie riešiť špecificky regionálne problémy; 5) vytvorenia alternatívy členstva v Únii sa na európskom kontinente od 50. rokov etablovali menšie sub-regionálne štruktúry kooperačného a integračného charakteru. Ťažiskom tejto práce bol predovšetkým vývoj regionálnej architektúry v období po roku 1989 až do dnes, kedy došlo k nevidanej integračnej dynamike, z dôvodu pádu bipolárneho rozdelenia sveta a snahe ES/EÚ vysporiadať sa s novým geopolitickým poriadkom.

Množstvo vzniknutých štruktúr vykazuje značne odlišnú charakteristiku, aktivitu, dynamiku a trajektóriu. Spoločným znakom je úzky vzťah k referenčnej Európskej únii, ktorý možno popísať ako priamu a nepriamu závislosť. Priamu závislosť odráža skutočnosť, že mnohé zoskupenia odvodzujú svoju existenciu a ciele od existencie a cieľov Únie. Iné sú dokonca nutnou podmienkou vstupu do EÚ a jej spoločného trhu. Nepriama závislosť je prvotne spôsobená snahou upútať pozornosť Únie na špecificky regionálnu záležitosť a snahou priblížiť sa k štandardom EÚ; druhotne je spôsobená príslušnosťou k európskemu geografickému, kultúrnemu a hodnotovému regiónu, čo zákonite vplýva na podobnú orientáciu a smerovanie jednotlivých štruktúr.

Vzájomný vzťah medzi Úniou a sub-regionálnym zoskupením je viditeľne asymetrický, smerom k väčšej závislosti sub-regionálnych štruktúr od Únie ako naopak. Sub-regionálne štruktúry odvodzujú svoju existenciu, fungovanie či európske ukotvenie od Európskej únie, podľa ktorej prispôbujú svoje zameranie, činnosť a smerovanie. Odvolávanie sa na EÚ možno dokladovať konkrétnymi deklaráciami, vyhláseniami, zmluvami, ale aj konkrétnou činnosťou a realizovanými projektmi. Zároveň, Európska únia funguje absolútne nezávislé na sub-regionálnych štruktúrach, ktorých členstvo sa s členstvom v Únii často prekrýva. K väčšine zoskupení (samozrejme okrem tých, ktoré sama iniciovala) sa nijak oficiálne nevyjadruje, a i neoficiálna podpora je často diskutabilná. Jedným z dôvodov je i skutočnosť, že EÚ definuje regióny na základe administratívnej autority, čím prevažná väčšina mnou definovaných kooperačných regiónov nedisponuje. Kooperačné zoskupenia, ktoré nemajú sekretariát ani právnu subjektivitu tak zákonite nemôžu vstupovať do oficiálnych vzťahov s EÚ. Integrácie, hlavne regionálne organizácie, subjektivitu majú, čím by teoreticky do vzťahu vstúpiť mohli, ale v takmer absolútnej väčšine prípadov tomu tak

nie je. Druhý dôvod vyplýva z podstaty Únie, ktorej základom sú národné štáty a z ich strany delegované právomoci, a nie sub-regionálne formálne a neformálne štruktúry.

Zároveň sa jedná o vzťah dynamický a neustále sa konštitujúci. Aktivita a orientácia, a tým aj celkový vzťah sub-regionálnych zoskupení, sa menia v závislosti od zmien aktivity a orientácie Únie. Zoskupenia reagujú (promptne či s istým časovým odstupom v závislosti na charaktere pohybu) na pohyb a zmenu v agende alebo aktivite EÚ a prispôbujú sa (napr. aktívny podiel V4 na presadzovaní Schengenskej agendy či Východného partnerstva). Opačným smerom je prispôbovanie tiež prítomné, aj keď v menšej miere (napr. zviditeľňovanie regionálnych problémov – znečistenie Baltského mora, alebo pôsobenie Baltickej spolupráce a Rady štátov Baltského mora v severskej dimenzii EÚ.) Vzájomný vzťah je tak neustále konštruovaný na základe vzájomných interakcií.

Ústredným motívom tejto práce bolo rozlišovanie medzi kooperačnými a integračným chovaním sub-regionálnych aktérov. Vychádzala som z predpokladu, že kooperačný a integračný proces sú navzájom úzko prepojené, a to až do takej miery, že každá integrácia vychádza zo spolupráce. To neznamena, že každý kooperačný proces vedie zákonite k hlbšej integrácii. Rozhodujúcim činiteľom je (politická) vôľa k pokračujúcej – prehlbujúcej sa či rozširujúcej sa – integrácii. z toho dôvodu dokážeme identifikovať v európskom priestore sub-regionálne štruktúry v štádiu spolupráce a zároveň i integrovanejšie štruktúry.

Štúdium a následná analýza celkovej európskej architektúry a jednotlivých jej súčastí ukázali, že rôzne pevná kooperačná forma prevažuje nad integračnou formou. Jedným z dôvodov je už spomínaná ambícia európskych štátov stať sa plnoprávnymi členmi Európskej únie – teda organizácie vykazujúcej vysoký stupeň integrácie, a tým pre signatárov značne zaväzujúcej. Z toho dôvodu chýba dostatočná politická vôľa opätovne a dodatočne oslabovať svoju národnú suverenitu a rozhodovacie právomoci v prospech ďalšieho sub-regionálneho zoskupenia. Výhody vzájomnej sub-regionálnej spolupráce a nutnosť riešiť špecifické regionálne problémy však vedú európske štáty k uzatváraniu voľných typov sub-regionálnej spolupráce, ktoré nedisponujú nadnárodnými orgánmi a právomocami, ani záväznou, a teda obmedzujúcou legislatívou. Táto voľnosť a nezáväznosť ale oslabuje postavenie a akcieschopnosť sub-regionálnych kooperácií, čím sa dostávajú do pozície regionálnych konzultačných fór alebo diskusných platforiem, v podstate do druhoradého až podradného postavenia voči Únii.

Únia ale nemôže existenciu celej škály kooperačných a integračných štruktúr ignorovať, pretože ich stabilita, prosperita a vypočítateľnosť prispieva k celkovej bezpečnosti, stabilite a napredovaniu celej EÚ aj celej Európy. Regionálne zoskupenia prvej generácie, z ktorých dve – Visegrádsku spoluprácu a Baltskú spoluprácu – som detailne skúmala, vznikli ako 1) určité vyjadrenie regionálnej špecifickosti a identity; 2) ako príprava na zamýšľaný vstup do ES/EÚ. Obe štruktúry vykazovali mnohé spoločné znaky vychádzajúce hlavne z podobnej historickej skúsenosti, líšili sa ale v prioritách, regionálnom ukotvení a forme inštitucionalizovanej spolupráce. Konkrétny vývoj a špecifiká Visegrádskej spolupráce a Baltskej spolupráce som detailne rozobrala v prvej a druhej časti práce. Európska únia však príliš nepodporovala (oficiálne vôbec, neoficiálne nejednoznačne) fungovanie týchto politických kooperačných štruktúr, napriek tomu, že slúžili ako inkubátor vzájomnej spolupráce, solidarity a predvídateľnosti (čo bolo v súlade s predstavami EÚ). Nejasný postoj k týmto sub-regionálnym zoskupeniam často budil dojem nezáujmu, až vsugerovania alternatívy k plnému členstvu v ES/EÚ, čo vlastne kontraproduktívne spomaľovalo, až ničilo, vzájomnú sub-regionálnu spoluprácu. Jasnejší postoj zaujala Únia len v otázke ekonomickej integrácie tým, že navrhla vytvorenie regionálnych zón voľného obchodu (CEFTA a BFTA) ako prípravu na vstup na spoločný trh, a s tým spojené konkurenčné tlaky.

Postoj k týmto dvom sledovaným štruktúram sa nezmenil ani po vstupe ich členov do Únie. Práve naopak, zdá sa, že napriek vyhlásenému heslu „Európa regiónov“, záujem o Visegrádsku spoluprácu a Baltskú spoluprácu upadá - a to nielen z pohľadu Únie, ale aj so samotného stredu spolupráce. Napriek takmer dvadsať ročnému viac menej úspešnému fungovaniu zostáva potenciál týchto sub-regionálnych konzultačných fór, platforiem zdieľania postojov a záujmov a priestorov na formuláciu spoločných požiadaviek nevyužitý. Napriek deklarovanej politickej vôli o spoločný postup v otázkach európskych či regionálnych je reálna spoločná aktivita minimálna. To, čo zostalo zachované, je vzájomná solidarita a pocit zdieľanej minulosti, prítomnosti a budúcnosti¹⁶³. Visegrádska spolupráca a Baltská spolupráca tak skôr ako pragmatický prínos dnes majú prínos morálny, hodnotový a solidárny, a to tak v regionálnom, ako aj celoeurópskom meradle. Napriek mnohým stále živým historickým stereotypom a pocitom nezabudnuteľnej krivdy medzi národmi, je predsa cítiť istý solidárny pocit spolupatričnosti, regionálnej špecifickosti a užších väzieb v rámci

¹⁶³ Veľavravným príkladom bola solidarita a pociťovaná vzájomná spolupatričnosť pri oslavách 20tého výročia pádu komunistických režimov a oslobodenia sa strednej Európy a Pobaltia z pod sovietskeho tlaku; alebo napríklad úprimné súcitenie a vzdanie holdu prezidentovi Poľskej republiky Lechu Kaczynskemu po jeho tragickej smrti 10. apríla 2010.

regiónu. Vzájomná spolupráca vo Visegráde a Pobaltí tak aspoň utužuje osobné priateľské kontakty vedúcich predstaviteľov, ktoré robia politiku ľudskejšou. Druhým krokom by malo byť priblíženie politiky k občanom, aby aj oni mali pocit participácie a reálnych prínosov z regionálnej spolupráce.

Tretiu časť práce som venovala práve porovnaniu oboch zoskupení z hľadiska ich vývoja a aktivity, s ohľadom na analýzu vzájomného vzťahu sub-regionálnej štruktúry a Európskych spoločenstiev, neskôr Európskej únie. Komparáciou dvoch podobných a predsa odlišných procesov som upozornila na možné variácie vzťahu sub-regiónu a dominantnej Únie. Dospela som k presvedčeniu, že vzájomný vzťah EÚ-V4 a EÚ-B3 je výrazne asymetrický v prospech EÚ, ale že existencia podobných sub-regionálnych štruktúr v minoritnom postavení je opodstatnená.

Záverečná časť práce predstavuje komplexný pohľad na tzv. regionálnu architektúru EÚ a zaleňuje Visegrádsku a Baltickú spoluprácu do týchto štruktúr. Mojou snahou bolo vykresliť, popísať a porovnať jednotlivé zložky európskej architektúry v podobe rozmanitých foriem kooperačných a integračných štruktúr. Ukázala a vysvetlila som ich vzájomný vzťah k dominantnej štruktúre v podobe Európskej únie a načrtla som prognózy ich ďalšieho vývoja.

Počas celého výskumu som vychádzala z prístupu sociálneho konštruktivismu, ktorý som aplikovala na skúmanie vzájomného pôsobenia štruktúr, hlavne komplexnej regionálnej integračnej štruktúry Európskej únie a sub-regionálnych kooperačných a integračných štruktúr (na príklade V4 a B3). Usilovala som sa identifikovať vzájomný vzťah, ktorý obojsmerne ovplyvňuje vývoj a charakter štruktúr. Na príklade visegrádskeho a baltského regiónu som na dokreslenie ukázala formovanie regionálnej identity a jej premeny v závislosti na interných (regionálne špecifiká, geografia, národné nálady) a externých (pôsobenie EÚ, Ruska, Západu a pod.) faktoroch. Vychádzajúc z predpokladu, že sociálne štruktúry sú konštruované na základe spoločných ideí a záujmov, ktoré sa časom menia, neustále sa vyvíjajú a menia aj samotné štruktúry na základe vzájomných interakcií. Zákonite sa mení a prispôbuje aj regionálna identita a podoba spolupráce z nej vychádzajúca.

Naplnenie cieľov a potvrdenie hypotézy

Na základe hore uvedeného, za výsledky a prínos dizertačnej práce považujem to, že som:

- 1) analyzovala a interpretovala vzájomný vzťah regionálnej integrácie v podobe EÚ a sub-regionálnych foriem spolupráce na príklade Visegrádskej spolupráce a Baltskej spolupráce;
- 2) následne porovnala oba kooperačné procesy Visegrádskej spolupráce a Baltskej spolupráce s dôrazom na ich vzťah k ES/EÚ;
- 3) v záverečnej časti sa pokúsila vykresliť architektúru EÚ z hľadiska rôznych foriem kooperácie a integrácie a začlenila Visegrádsku a Baltickú spoluprácu do tejto architektúry;
- 5) nakoniec po načrtnutí kooperačnej a integračnej schémy EÚ podala jej charakteristiku a predstavila možný vývoj.

V predkladanej dizertačnej práci som sledovala komplexnú regionálnu architektúru unikátnych kooperačných a integračných štruktúr, ktoré komplementárne prispievajú k stabilite, prosperite a bezpečnosti Európy. Napriek existencií dominantnej, širokospektrálnej a značne komplexnej integračnej štruktúry – Európskej únie – je existencia a fungovanie menších, menej ambiciózných sub-regionálnych foriem opodstatnená. Hlavným dôvodom je potreba regionálnych riešení špecifických problémov, ktoré Únia z hľadiska jej širokého záberu nedokáže plne uspokojiť. Druhým dôvodom je potreba sub-regionálnej spolupráce a integrácie ako (politickej, ekonomickej a solidárnej) predprípravy na komplexnú integráciu v rámci EÚ. Tretím dôvodom je snaha o vytvorenie alternatívnych konceptov k všezahrňujúcej, vysoko inštitucionalizovanej integrácii. Posledným dôvodom je prepojenie členov EÚ s nečlenmi, resp. využívanie širších formátov spolupráce k šíreniu základných hodnôt demokracie, práva a princípov tržnej ekonomiky.

Existencia rôznorodých zoskupení je výsledkom integračných procesov prebiehajúcich na európskom kontinente minimálne v posledných 20 rokoch. Táto architektúra nie je v protiklade s európskym integračným procesom užšieho chápania – vytvárania Európskej únie. Ale práve naopak, tento proces komplementárne dopĺňa a zabezpečuje riešenie regionálne špecifických otázok, a to pri vedomí, že Európska únia významným spôsobom (priamo i nepriamo) ovplyvňuje aktivitu a pôsobnosť týchto sub-regionálnych štruktúr.

Ako som ukázala na konkrétnych príkladoch sub-regionálnej spolupráce typu Visegrádska spolupráca a Baltská spolupráca, a neskôr v zjednodušenej forme na ostatných štruktúrach, sub-regionálne zoskupenia v rámci európskeho kontinentu odvodzujú svoju existenciu priamo a nepriamo od Európskej únie, jej hodnôt, záujmov a smerovania, ako dominantného aktéra na európskom kontinente. Tým som potvrdila v úvode stanovenú hypotézu.

Prínosom práce je práve detailné skúmanie vzájomného vzťahu dvoch integračných (resp. integračného a kooperačného) zoskupení. Existujúca odborná literatúra sa venuje buď analýze vzťahu EÚ a národných štátov, eventuálne EÚ a jednotlivých vlín rozšírenia, alebo skúma výlučne len konkrétne integračného zoskupenia (aj to prevažne ekonomického zamerania). Mnou spracovaná téma vzťahu EÚ a kooperačných sub-regionálnych zoskupení tak prináša nový, netradičný uhol pohľadu na problematiku (sub-)regionálnej integrácie, a tým zároveň otvára nové otázky a okruhy k ďalšiemu bádaniu.

Podnety k ďalšiemu výskumu

Táto dizertačná práca tak predstavuje len jeden možný pohľad na sub-regionálne štruktúry. Nastavením iného uhľu nazerania či východiskových predpokladov je možné dospieť k odlišným záverom. Práca je tak určitým pokusom o zaplnenie medzery, ktorá sa v štúdiu medzinárodných vzťahov a európskych štúdiách vyskytla. Pozornosť sa často zameriava na skúmanie dominantného integračného procesu v podobe Európskej únie a komplexný (politologicko-) politický pohľad na celkovú európsku architektúru chýba. Z dôvodu rozsahu práce i celkovej odbornej náročnosti som zúžila detailnú analýzu sub-regionálnych procesov len na dva nám blízke – Visegrádsku spoluprácu a Baltskú spoluprácu. Odborne veľmi prínosným by bol detailný výskum ostatných sub-regionálnych štruktúr z hľadiska ich vzťahu k Európskej únii a ich vzťahov navzájom. Momentálne veľmi aktuálnou témou je integračný, resp. stabilizačný proces na západnom Balkáne a jeho smerovanie. Ako sa bude vyvíjať vzťah regiónu západného Balkánu k Európskej únii? na Balkáne totiž nachádzame celú škálu rôznych vzťahov k Únii: máme tu kandidátske krajiny, potenciálne kandidátske krajiny a štát typu Kosovo, ktorého štatút „samostatného medzinárodne uznávaného štátu“ je veľmi diskutabilný. Región Balkánu je neslávne preslávený svojou roztrieštenosťou, nejednotnosťou a vzájomnou nevraživosťou. Podarí sa

upevniť danú oblasť do životaschopného regiónu? Vzniká/vznikne vôbec niekedy balkánska identita? To sú otázky, ktoré nabádajú k ďalšiemu skúmaniu, ktoré by veľmi obohatilo oblasť štúdia medzinárodných vzťahov.

Ako sa bude vyvíjať vzťah Európskej únie k sub-regionálnym štruktúram? Zostanú aj naďalej nepovšimnuté alebo ich zahrnie do svojej európskej stratégie stability, prosperity a bezpečnosti? Ako sa budú vyvíjať širšie regionálne formáty spolupráce, ktoré Únia aplikuje na svoje susedstvo? a uplatní sa vôbec, a ak áno, tak v akej miere a forme koncept viacúrovňového vládnutia aj na pôde Únie? Mapovanie týchto širších regionálnych konceptov ako aj predvídanie budúceho vývoja je určite výzvou a zároveň nutnosťou v snahe o udržanie zjednotenej, bezpečnej, slobodnej a prosperujúcej Európy aj pre budúce generácie.

Použité zdroje

Literatúra

1. AVENARIUS, A. Stredná Európa medzi Východom a Západom: problém špecifickosti historického vývoja In: CANGÁR, J. (ed.) *Dejiny stredoeurópskeho priestoru v kontexte súčasných integračných tendencií Európy*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 1994, str. 13-22. ISBN 80-85756-11-0.
2. ASH, A. G. *Středoevropán volbou*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992. ISBN 80-85241-24-2.
3. BIRKAVS, V. EU Enlargement and the Baltic States. In RONGE, F. (ed.) *Die Baltischen Staaten auf dem Weg in die Europäische Union*. Bonn: Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Discussion paper C1, 1998, str. 20-28. ISBN 3-933307-01-5.
4. BOJTÁR, E. *Oloupení Evropy. Příběh anexe pobaltských států ve světle dokumentů 1939-1989*. Praha: Mladá fronta, Edice Archiv, 1994. ISBN 80-204-0451-1.
5. BRUSIS, M. Conclusions: European and National Identities in the Accession Countries – The Role of the European Union. In: DRULÁK, P. (ed.) *National and European Identities in EU Enlargement. Views from Central and Eastern Europe*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2001, str. 195-201. ISBN 80-86506-11-8.
6. BUNGS, D. *The Baltic States: Problems and Prospects of Membership in the European Union*. Baden-Baden: Nomos Verl.-Ges., 1998. ISBN 3-7890-5591-3.
7. CARLSNAES, W. – RISSE, T. – SIMMONS, B.A. (eds.) *Handbook of International Relations*. London: SAGE, 2006. ISBN 0-7619-6305-7.
8. COTTEY, A. *Sub-regional Cooperation in Europe: An Assessment*. Bruges: Bruges Regional Integration and Global Governance Papers 3/2009. [Online] Dostupné na: [http://www.cris.unu.edu/News-Archive.33.0.html?&tx_ttnews\[tt_news\]=743&cHash=41f5c59684](http://www.cris.unu.edu/News-Archive.33.0.html?&tx_ttnews[tt_news]=743&cHash=41f5c59684). [14.12.2009]
9. COTTEY, A. *Sub-regional Multilateralism in Europe: An Assessment*. EU4Papers, 2009b. [Online] Dostupné na: <http://www.eu4seas.eu>. [12.6.2010]
10. DIENSTBIER, J. *od snění k realitě. Vzpomínky z let 1989-1999*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-325-8.

11. DINAN, D. *Ever closer union: an introduction to European integration*. Boulder: Lynne Rienner, 2005. ISBN 1-58826-208-1.
12. DOUGHERTY, J.E. - PFALTZGRAFF, R.L. *Contending Theories of International Relations – a Comprehensive survey*. New York: Longman, 2001. ISBN 0-321-04831-8.
13. DRULÁK, P. a kol. *Jak zkoumat politiku*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-385-7.
14. DRULÁK, P. (ed.) *National and European Identities in EU Enlargement. Views from Central and Eastern Europe*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2001. ISBN 80-86506-11-8.
15. DRULÁK, P. *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-725-6.
16. DUNNE, T. – KURKI, M. - SMITH, S. (eds.) *International Relations Theories – Discipline and Diversity*. Oxford: Oxford University Press, 2007. ISBN 0-19-929833-5.
17. FEARON, J. – WENDT, A. Rationalism vs. Constructivism: a Skeptical View. In: CARLSNAES, W. – RISSE, T. – SIMMONS, B.A. (eds.) *Handbook of International Relations*. London: SAGE, 2006, str. 52-72. ISBN 0-7619-6305-7.
18. FIALA, V. *Teoretické a metodologické problémy evropské integrace*. Olomouc: Peripetium, 2007. ISBN 978-80-86624-37-2.
19. FIALA, P. – PITROVÁ, M. *Evropská unie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. ISBN 80-7325-015-2.
20. FIALA, P. – PITROVÁ, M. (eds.) *Rozšiřování ES/EU*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita v Brně, 2003. ISBN 80-210-3041-0.
21. GHICA, L.-A. *Friendship Communities? The Politics of Regional Intergovernmental Cooperation in Central and Eastern Europe 1990-2007*. Budapešť: CEU, 2008. [Online] Dostupné na: [http://www.cris.unu.edu/News-Archive.33.0.html?&tx_ttnews\[tt_news\]=743&cHash=41f5c59684](http://www.cris.unu.edu/News-Archive.33.0.html?&tx_ttnews[tt_news]=743&cHash=41f5c59684). [16.12.2009]
22. GRIX, J. *The Foundations of Research*. NY: Palgrave Macmillan, 2004. ISBN 1-4039-2145-8.
23. HAAS, E.B. "International Integration. The European and the Universal Process". In: *International Organization*. Vol. 15, No. 3, 1961, str. 366-392. [Online] Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/2705338.pdf>. [2.3.2008]

24. HAAS, E.B. "The study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorizing". In *International Organization*. Vol. 24, No. 4, Regional Integration: Theory and Research, 1970, str. 607-646. [Online] Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/2706149.pdf>. [2.3.2008]
25. HAAS, E.B. "Turbulent fields of the theory of regional integration". In *International Organization*. Vol. 30, No. 2, 1976, str. 173-212. [Online] Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/2706256.pdf>. [2.3.2008]
26. HAD, M. – KOTYK, M. a kol. *Malé země, velcí sousedé*. Praha: ÚMV, 1998. ISBN 80-85864-57-6.
27. HAD, M. – PIKNA, B. *Druhý a třetí pilíř Evropské unie*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, 2001. ISBN 80-86506-01-0.
28. HAD, M. – URBAN, L. *Evropská společenství: první pilíř Evropské unie*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, 2000. ISBN 80-85864-88-6.
29. HANDL, V. - HON, J. – PICK, O. a kol. *Vztahy SRN ke státům střední Evropy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1999. ISBN 80-85864-44-4.
30. HETTNE, B. – INOTAI, A. – SUNKEL, O. (eds.) *Globalisation and the New Regionalism*. New York: Macmillan, 1999. ISBN: 978-0-312-21563-7.
31. IRMANOVÁ E. Maďarský Visegrád. In: VYKOUKAL, J. a kol. *Visegrád – možnosti a meze středoevropské spolupráce*. Praha: Dokořán, 2003, str.156-209. ISBN 80-86569-34-9.
32. JAMIESON, L. Theorising Identity. National and Citizenship: Implications for European Citizenship Identity. In *Sociológia* 34. Bratislava: Sociologický ústav – Slovenská akadémia vied, č. 6, 2002, s.507-532. ISSN 0049-1225.
33. KANE, I. *Doing your own Research*. London: Marion Boyars, 1990. ISBN 0-7145-2843-9.
34. KAZLAUSKIENE, N. – MEYERS, W. *The Baltic Free Trade Agreement in Agriculture: Issues and Potential Impacts*. Ames: Center for Agricultural and Rural Development, Iowa State University, 1997. [Online] Dostupné na: <http://www.card.iastate.edu/publications/DBS/PDFFiles/97br25.pdf>. [26.10.2009]
35. KOLÁŘ, P. *Visegrád ani rozpuštěný ani vypuštěný*. [Online] Dostupné na: <http://www.euractiv.sk/rozsirovanie/analyza/visegrad-ani-rozpustny-ani-vypustny>. [17.1.2010]

36. KOUBEK, J. Evropská identita jako vztah my-oni. In: *Člověk – časopis pro humanitní vědy*, č.4, 2006. ISSN 1801-8785. [Online] Dostupné na: <http://clovek.ff.cuni.cz/view.php?cislocclanku=2006100103>. [15.10. 2006]
37. KOPEČEK, M. Český Visegrád. In: VYKOUKAL, J. a kol. *Visegrád – možnosti a meze středoevropské spolupráce*. Praha: Dokořán, 2003, str. 125-155. ISBN 80-86569-34-9.
38. KOTYK, V. *Vznik, vývoj a rozpad Sovětského bloku*. Praha: VŠE v Praze, 2009. ISBN 978-80-245-1512-0.
39. KRATOCHVÍL, P. *Teorie evropské integrace*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-467-0
40. KREJČÍ, O. *Geopolitika středoevropského prostoru*. Praha: Professional Publishing, 3. vydanie, 2009. ISBN 978-80-7431-001-0.
41. KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. ISBN 80-7203-612-2.
42. KUNŠTÁT, M. Slovenský Visegrád. In: VYKOUKAL, J. a kol. *Visegrád – možnosti a meze středoevropské spolupráce*. Praha: Dokořán, 2003, str. 236-268. ISBN 80-86569-34-9.
43. KURAL, V. Německo a střední, resp. středovýchodní Evropa In: HAD, M.- KOTYK, V. a kol. *Malé země, velcí sousedé*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1998, str. 31-38. ISBN 80.85864-57-6.
44. LAAR, M. Estonia – a Part of Europe (str. 13-19) In RONGE, F. (ed.) *Die Baltischen Staaten auf dem Weg in die Europäische Union*. Bonn: Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Discussion paper C1, 1998. ISBN 3-933307-01-5.
45. LAFFAN, B. *Integration and Cooperation in Europe*. NY: Routledge, 1992. ISBN 0-415-06339-6.
46. LAINOVÁ, R. – HLAVIČKOVÁ, Z. – STRAKA, M. *Diktatury v rukavičkách?* Praha: Triton, Edice Dějiny do kapsy, 2003. ISBN 80-7254-334-2.
47. LESAAR, H. R. Semper idem? The Relationship of European and National Identities. In: DRULÁK, P. (ed.) *National and European Identities in EU Enlargement. Views from Central and Eastern Europe*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2001, str. 179-194. ISBN 80-86506-11-8.
48. LEŠKA, V. – DANČÁK, B. – MAREŠ, M. – MORVAY, P. Česká republika a region střední Evropy In: KOTYK, V. a kol (ed.) *Česká zahraniční politika. Úvahy o prioritách*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1997, 87-119. ISBN 80-85864-30-4.

49. LEŠKA, V. a kol. *Rusko, Polsko, střední Evropa: dědictví minulosti a současnost*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1998. Výstup z výskumného grantového projektu MZV ČR 4/5-1997.
50. LUKÁČ, P. *Dejiny a zahraničná politika v strednej Európe*. Bratislava: Kalligram, 2004. ISBN 80-7149-594-8.
51. LUKÁŠEK, L. *Visegrádska skupina jako forma regionální spolupráce – Vznik, geneze, výsledky*. Dizertačná práca. Praha: VŠE, 2006. Nepublikované.
52. MELNIKAS, B. *Probleme der Integration der baltischen Staaten in westliche Strukturen*. Köln: Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien, Bericht Nr. 40, 1999. ISSN 0435-7183.
53. NYE, J.S. Comparative Regional Integration: Concept and Measurement. In: *International Organization*. Vol. 22, No. 4, 1968, str. 855-880. [Online] Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/2705847.pdf>. [30.10.2008]
54. ORT, A. - KRINES, V. – VESELÝ, Z. *Zahraniční politika České republiky*. Praha: VŠE v Praze, FMV, 2002. ISBN 80-245-0467-7.
55. PICK, O. – HANDL, V. a kol. *Zahraniční politika České republiky 1993-2004*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2004. ISBN 80-86506-39-8.
56. PIRET E. *Determinants of public support for EU membership: Data from the Baltic countries*. *European Journal of Political Research* 40: 31–56, 2001. [Online] Dostupné na: <http://www.springerlink.com/content/5mpp3g1qxqulcy4r/fulltext.pdf?page=1> [10.12.2009]
57. RADA, C. The Question of Czech and Hungarian identities: Question of the Visegrád Cooperation in the Reflection of Common Identity In: TUREČKOVÁ, A. – RADA, C. (eds.) *Czech-Hungarian V4 Conference: Regional Governance in the Central and Eastern Europe*. Praha: Oeconomica, VŠE v Praze, 2007, str. 167-173. ISBN 978-80-245-1230-3.
58. ROSAMOND, B. *Theories of European Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2000. ISBN: 978-0-312-23120-0.
59. RUGGIE, J.G. - KATZENSTEIN, P.J. - KEOHANE, R.O. - SCHMITTER, P.C. Transformations in World Politics: The Intellectual Contributions of Ernst B: Haas. In *Annual Review of Political Science*. Volume 8, 2005, str. 271-296. doi: 10.1146/annurev.polisci.8.082103.104843. [Online] Dostupné na: <http://arjournals.annualreviews.org/>. [25.10.2008]

60. SAUDARGAS, A. Lithuania on its Way to the European Union (str. 29-35) In: RONGE, F. (ed.) *Die Baltischen Staaten auf dem Weg in die Europäische Union*. Bonn: Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Discussion paper C1, 1998. ISBN 3-933307-01-5.
61. SMITH, K.E. *The Making of EU Foreign Policy. The Case of Eastern Europe*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2nd. Edition, 2004. ISBN 1-4039-1718-3.
62. SMITH, M. – TIMMINS, G. *Building a Bigger Europe. EU and NATO Enlargement in Comparative Perspective*. Aldershot: Ashgate Publishing, 2000. ISBN 1-84014-461-0.
63. SÖDERBAUM, F. – SHAW, T. *Theories of New Regionalism*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2004. ISBN: 978-1-4039-0197-2.
64. ŠVEC, L. Baltsko-severský prostor. In: VYKOUKAL, J. a kol. *Visegrád – možnosti a meze středoevropské spolupráce*. Praha: Dokořán, 2003, str. 269-298. ISBN 80-86569-34-9.
65. ŠVEC, L. Postavení pobaltských států v postsovětském prostoru v polovině devadesátých let. In: LITERA, B. – ŠVEC, L. – WANNER, J. – ZILYNSKYJ, B. *Vzájemné vztahy postsovětských republik*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1998, str. 81-99. ISBN 80-85864-45-2.
66. TUREČKOVÁ, A. – RADA, C. (eds.) *Czech-Hungarian V4 Conference: Regional Governance in the Central and Eastern Europe*. Praha: Oeconomica, VŠE v Praze, 2007. ISBN 978-80-245-1230-3.
67. VILPISAUSKAS, R. *Final Report for the Project Baltic States Membership in the WEU and NATO: Links, Problems and Perspectives*. Vilnius: NATO, „NATO-EAPC Research Fellowship“ 1998-2000, 2000. [Online] Dostupné na: <http://www.nato.int/acad/fellow/98-00/vilpisauskas.pdf>. [15.6.2010]
68. VYKOUKAL, J. Polský Visegrád. In: VYKOUKAL, J. a kol. *Visegrád – možnosti a meze středoevropské spolupráce*. Praha: Dokořán, 2003, str. 210-235. ISBN 80-86569-34-9.
69. VYKOUKAL, J. a kol. *Visegrád – možnosti a meze středoevropské spolupráce*. Praha: Dokořán, 2003. ISBN 80-86569-34-9.
70. WALLACE, H. – WALLACE, W. *Policy-Making in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 1996. ISBN 0-19-878128-8.

71. WENDT, A. *Social Theory of International Politics*. New York: Cambridge University Press, 2007. ISBN 978-0-521-46960-9.
72. WIENER, A. – DIEZ, T. (eds.) *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press, 1. vydání, 2004. ISBN 978-0-19-925248-0.
73. WAISOVÁ, Š. *Regionální integrační procesy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2009. ISBN 978-80-7380-232-5.
74. WAISOVÁ, Š. *Mezinárodní organizace a režimy ve středovýchodní Evropě*. Praha: Eurolex Bohemia s.r.o., 2003. ISBN 80-86432-46-7.
75. WANDY CZ, P. S. *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti*. Praha: Academia, 1998. ISBN 80-200-0657-5.
76. ZÁJEDOVÁ, I. „Baltic regional cooperation.“ In: *Slovenská politologická revue*, č. 1, r. VIII, 2008, str. 51-62. [Online] Dostupné na: www.ucm.sk/revue/2008/1/zajedova.pdf. [9.9.2009]
77. ZÁJEDOVÁ, I. „Institucionální spolupráce Litvy, Lotyšska a Estonska.“ In: *Europeum.org*, 15. 1. 2004. [Online] Dostupné na: http://www.europeum.org/disp_article.php?aid=668. [9.9.2009]
78. ZELÉNICKÁ, Z. Eastern Partnership: What Role for the Czech Presidency in Pursuing the Eastern Partnership? In: *Faculty of International Relations Working Papers FMV*. Praha: Oeconomica, vol. III., č.6, 2009. ISSN 1802-6591. [Online] Dostupné na: http://vz.fmv.vse.cz/wp-content/uploads/6_2009.pdf.

Dokumenty:

1. *Agreement on Baltic Parliamentary nad Governmental Cooperation of the Republic of Estonia, the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania*, 13.6.1994. [Online] Dostupné na: http://web-static.vm.ee/static/failid/486/1994_06_Kokkulepe_%20parlamentaarsest_ja_valitsuste_vahelisest_koostoost_eng.pdf. [18.11.2009]
2. *Appeal To the Parliaments of Estonia, Latvia and Lithuania on Holding Referenda on the Accession to the European Union*, 15.12. 2001. [Online] Dostupné na: <http://www.baltasam.org/?DocID=319>. [18.11.2009]
3. *Declaration of Prime Ministers of the Czech Republic, the Republic of Hungary, the Republic of Poland and the Slovak Republic on cooperation of the Visegrad Group*

- countries after their accession to the European Union*, 12.5.2004. [Online] Dostupné na: <http://visegradgroup.eu/main.php?folderID=940&articleID=3939&ctag=articlelist&iid=1>. [20.09.2009]
4. *Deklarácia o spolupráci Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, Maďarskej republiky a Poľskej Republiky na ceste európskej integrácie*, 15.1.1991. [Online] Dostupné na: <http://visegradgroup.eu/main.php?folderID=940&articleID=3940&ctag=articlelist&iid=1>. [20.09.2009]
 5. *Declaration of Visegrad Group Ministers of the Interior (19 July 2004)*. [Online] Dostupné na: <http://visegradgroup.eu/main.php?folderID=961&articleID=3891&ctag=articlelist&iid=1>. [20.09.2009]
 6. *Guidelines on the future areas of Visegrad co-operation* 12.5.2004. [Online] Dostupné na: <http://visegradgroup.eu/main.php?folderID=940&articleID=3939&ctag=articlelist&iid=1>. [20.09.2009]
 7. *Konsolidované znenie Zmluvy o Európskej únii a Zmluvy o fungovaní Európskej únie (2008/C 115/01)*. Brusel: Úradný vestník Európskej únie, 9.5.2008. [Online] Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2008:115:SOM:SK:HTML>. [13.1.2010]
 8. *Lisabonská zmluva, ktorou sa mení a dopĺňa Zmluva o Európskej únii a Zmluva o založení Európskeho spoločenstva, podpísaná v Lisabone 13. decembra 2007 (2007/C 306/01)*. Brusel: Úradný vestník Európskej únie, 17.12.2007. [Online] Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:SK:HTML>. [1.10.2009]
 9. *Opinion of the Commission of the European Union on the applications of candidate countries* 16.2.2003. [Online] Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:236:0003:0004:EN:PDF>. [3.10.2009]
 10. *Resolution on the Principles of Unity of the Baltic States*, 2.12. 1995. [Online] Dostupné na: <http://www.baltasam.org/?DocID=436>. [6.12.2009]
 11. *Resolution on the Baltic States' Integration into the European Union*, 8.11.1997. [Online] Dostupné na: <http://www.baltasam.org/?DocID=392>. [6.12.2009]
 12. *Resolution on the 20th Anniversary of the Baltic Way*, 6.12.2008. [Online] Dostupné na: http://www.baltasam.org/images/front/_pdf/RESOLUTION_20th_Baltic_Way.pdf. [23.1.2010]
 13. *1999/2000 Czech Presidency-Annual Report on the Activities of the Visegrad Group Bratislava - Budapest - Prague - Warsaw*, 2000. [Online] Dostupné na:

<http://www.visegradgroup.eu/main.php?folderID=962&articleID=3933&ctag=articlelist&iid=1>. [28.10.2009]

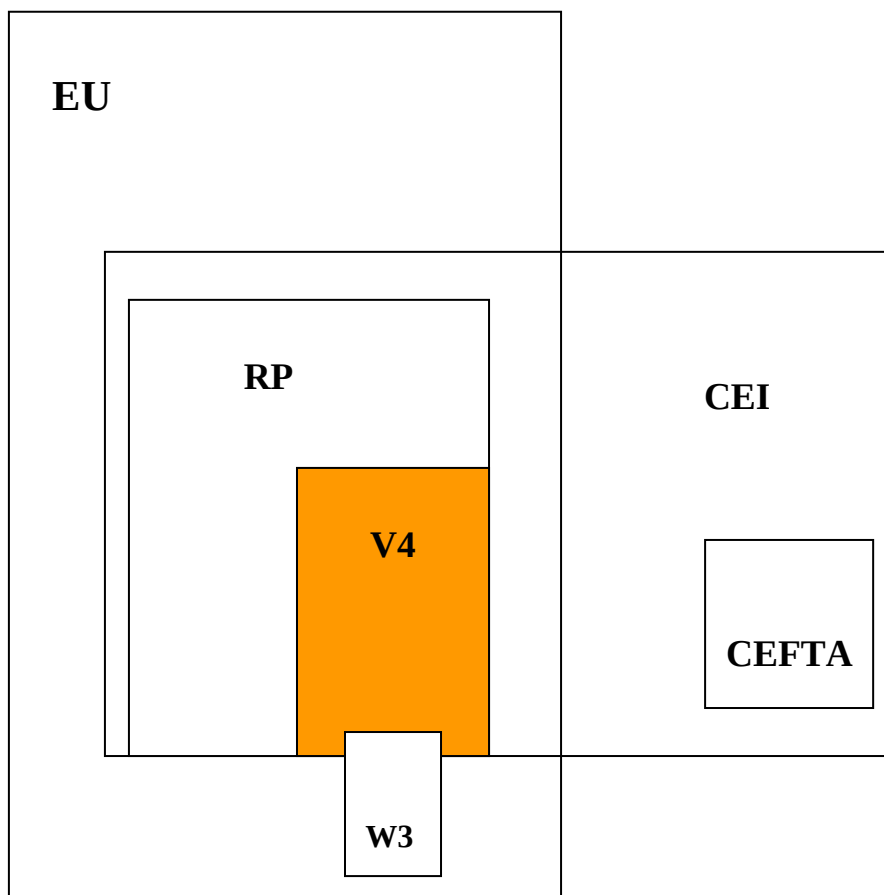
Internetové zdroje:

1. *Baltic leaders issue warning over subsea pipeline, 2005-11-07*. [Online] Dostupné na: <http://www.euractiv.com/en/energy/baltic-leaders-issue-warning-subsea-pipeline/article-146878>. [6.11.2009]
2. HÜBNER, D. *Danuta Hübner o regionálnej politike EÚ*. Rozhovor z 7.12.2009. [Online] Dostupné na: http://www.europarl.europa.eu/news/public/story_page/059-66075-341-12-50-910-20091207STO66060-2009-07-12-2009/default_sk.htm. [8.1.2010]
3. BA: <http://www.baltasam.org>.
4. Black Sea Synergy: http://ec.europa.eu/external_relations/blacksea/index_en.htm.
5. Britannica: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/50936/Baltic-Entente#ref104785>.
6. BSEC: <http://www.bsec-organization.org>.
7. CBSS: <http://www.cbss.org/main>.
8. CEFTA2006: <http://www.cefta2006.com/>.
9. CIS: <http://www.cis.minsk.by/>.
10. CEI: <http://www.ceinet.org/content/cei-glance>.
11. Energy Community: http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/ENERGY_COMMUNITY/Facts_and_Figures.
12. EU: <http://www.europa.eu/>.
13. GUUAM: <http://www.guuam.org/general/browse.html>.
14. INTERREG: <http://www.interreg3c.net>, <http://www.interreg4c.eu/>.
15. NC: <http://www.norden.org/en>.
16. Ministerstvo zahraničních věcí České republiky: <http://mzv.cz/>
17. Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky: <http://www.foreign.gov.sk/>
18. Ministry for Foreign Affairs of Hungary: www.mfa.gov.hu/
19. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland: www.mfa.gov.pl/
20. SECI: <http://www.secinet.info/>.
21. SEECp: <http://www.seecp-turkey.org/icerik.php?no=16>.
22. V4: <http://www.visegradgroup.org>.

Prílohy

Príloha č. 1: Regionálna architektúra strednej Európy

Zdroj: vlastný náčrt autora¹⁶⁴

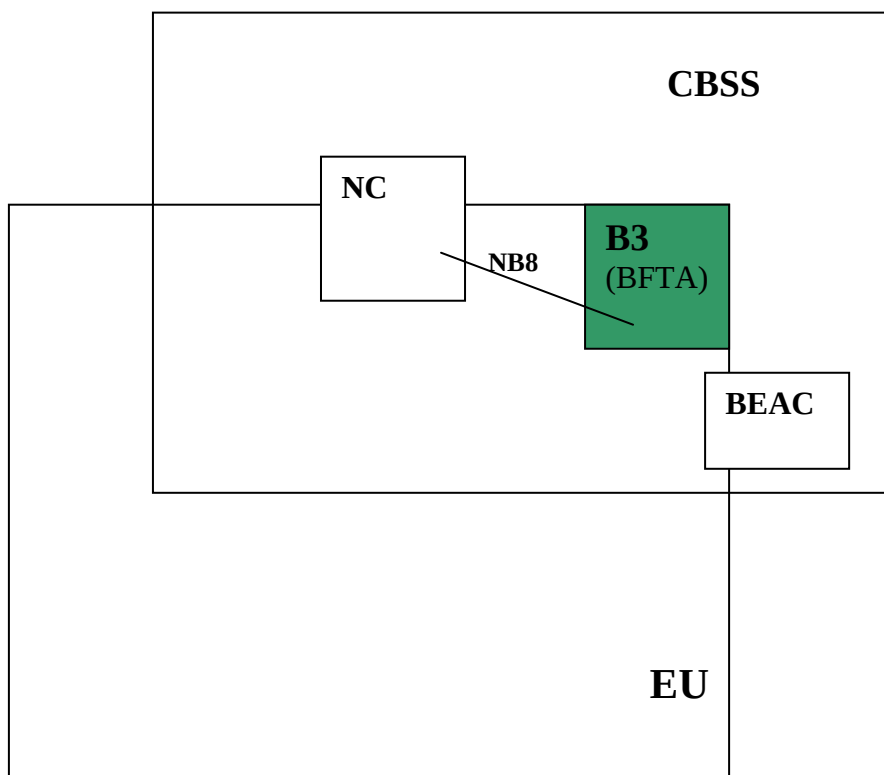

- **CEI** – *Central European Initiative* – *Stredoeurópska iniciatíva* – (Nov. 1989) - **CZ, HU, PL, SK**, AT, SI, IT, BG, RO, Albánia, Bielorusko, Bosna a Hercegovina, Čierna hora, Chorvátsko, Macedónsko, Kosovo, Moldavsko, Srbsko, Ukrajina
- **RP** – *Regional Partnership* – *Regionálne partnerstvo* – (Jún 2001) - **AT, CZ, HU, PL, SK, SI**
- **CEFTA** – *Central European Free Trade Agreement* – *Dohoda o Stredoeurópskej zóne voľného obchodu* – (Dec. 1992/1996) - (**CZ, HU, PL, SK**) Albánia, Bosna a Hercegovina, Čierna hora, Chorvátsko, Macedónsko, Kosovo, Moldavsko, Srbsko
- **V4** – *Visegrád Four* – *Visegrádska spolupráca* – (Feb. 1991) - **CZ, HU, PL, SK**
- **W3** – *Weimar triangle* – *Weimarský trojuholník* – (1991) - **PL, FR, DE**

¹⁶⁴ Pozn.: používam zaužívané anglické skratky spolu so slovenským prekladom, rokom založenia a zaužívanými skratkami členských štátov, viď napr. www.europa.eu

Príloha č. 2: Regionálna architektúra severnej Európy

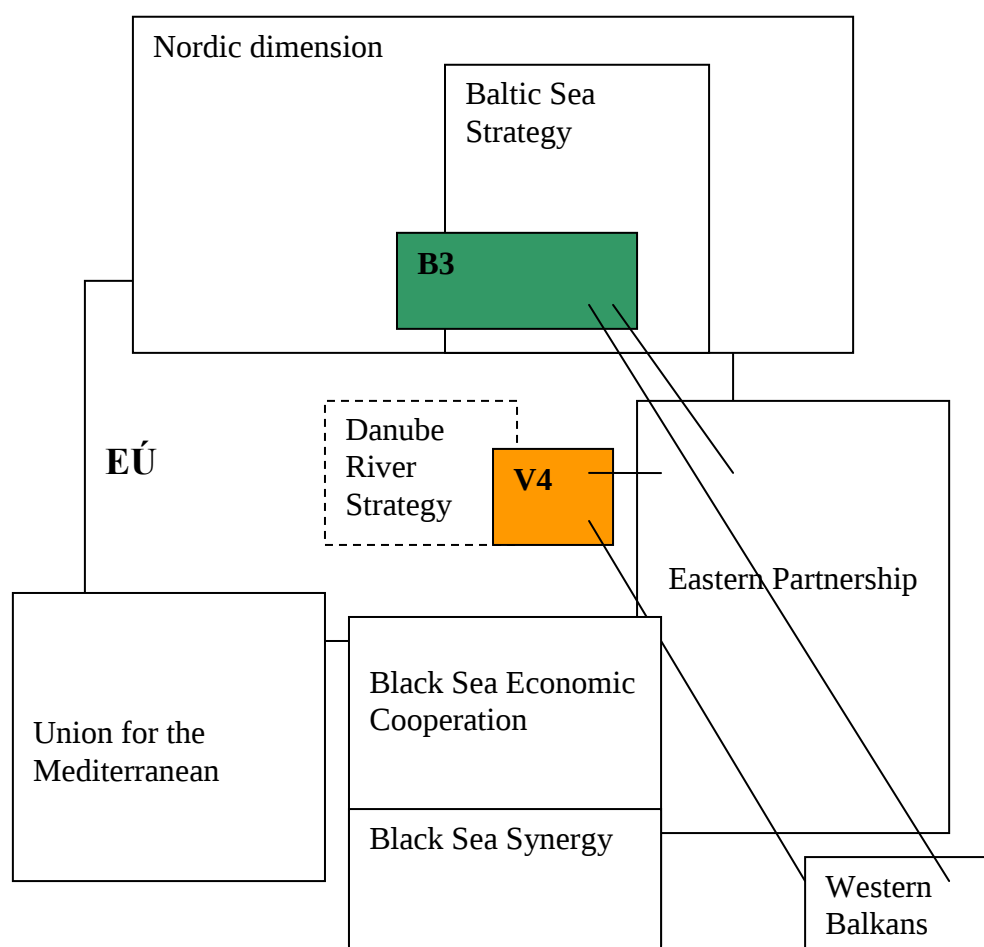
Zdroj: vlastný náčrt autora

- **CBSS** – *Council of the Baltic Sea States* – *Rada štátov Baltského mora* – (Mar.1992) – **LI, LT, ET, DA, DE, FI, IS, NO, RU, SV, EC**
- **NC** - *Nordic Council/Nordic Council of Ministers* – *Severská rada/Severská rada ministrov* – (1952/1971) – **DA, FI, IS, NO, SV**
- **B3** – *Baltic Cooperation* – *Baltská spolupráca* – (1991/Jún 1994) – **LI, LT, ET**
- **NB8** – *Nordic-Baltic Cooperation* – *Seversko-Baltská spolupráca* – „5+3“ - (Máj 1992) – **LI, LT, ET, DA, FI, IS, NO, SV**
- **BFTA** – *Baltic Free Trade Agreement* – *Dohoda o Baltskom voľnom obchode* – (Apr.1994) – **LI, LT, ET**
- **BEAC** – *Barents Euro-Arctic Council* – *Barentsová Euro-arktická rada* – (Jan.1993) – **DA, FI, IS, NO, RU, SV, EC**

Príloha č. 3: Širšie regionálne koncepty EÚ

Zdroj: vlastný náčrt autora

- **Nordic Dimension** – *Severská dimenzia* – (1999/ Nov. 2006) – NO, IS, EÚ, RU, CBSS, BEAC, Arktická rada AC, Severská rada ministrov NCM, Európska banka pre rekonštrukciu a rozvoj EBRD, Európska investičná banka EIB, Severská investičná banka NIB, NGOs
- **Strategy for the Baltic Sea Region** – *Baltská stratégia* – (Okt.2009) – LI, LT, ET, DA, DE, FI, IS, NO, RU, SV (CBSS), Bielorusko, finančné inštitúcie, NGOs
- **Strategy for Danube Region** – *Podunajská stratégia* – (Jún 2009 ?) – AT, DE, CZ, SK, HU, SI, BG, Čierna hora, Chorvátsko, Bosna a Hercegovina, Moldavsko, Srbsko, RO, Ukrajina, NGOs
- **ENP** – *European Neighbourhood Policy* – *Európska politika susedstva* – (Máj 2004) – 16+6
 - **Union for the Mediterranean** – *Stredomorská únia* – (Nov.1995 / Júl 2008) – EÚ, Albánia, Alžírsko, Bosna a Hercegovina, Čierna Hora, Chorvátsko, Egypt,

Izrael, Jordánsko, Libanon, Líbya, Mauretánia, Maroko, Monako, Okupované Palestínske územia, Sýria, Tunis, Turecko

- **Eastern Partnership** – *Východné partnerstvo* – (Máj 2009) – EÚ, Arménsko, Azerbajdžan, Bielorusko, Gruzínsko, Moldavsko, Ukrajina
- **Black Sea Synergy** – *Čiernomorská synergia* – (Feb. 2008) – Arménsko, Azerbajdžan, Gruzínsko, Moldavsko, Rusko, Turecko, Ukrajina
- **Black Sea Economic Cooperation** – *Čiernomorská ekonomická spolupráca* – (Jún 1992) - Albánsko, Arménsko, Azerbajdžan, Bulharsko, Grécko, Gruzínsko, Moldavsko, Rumunsko, Rusko, Srbsko, Turecko, Ukrajina

Príloha č. 4: Zoskupenia s účasťou minimálne jedného členského štátu EÚ

Zdroj: vlastný zoznam autora

Zoskupenia politického charakteru

Západná Európa:

- **Benelux** – *Politická a ekonomická únia* - (1944) – Belgicko, Holandsko, Luxembursko
- **British-Irish Council** - *Britsko-Írska rada* – (1999) – harmonický a vzájomne prospešný rozvoj ostrovov – Írsko, VB, Severné Írsko, Škótsko, Wales, tri britské závislé územia (Guernsey, the Isle of Man, Jersey)

Stredná Európa:

- **CEI** – *Central European Initiative* – *Stredoeurópska iniciatíva* – (Nov. 1989) - **CZ, HU, PL, SK**, AT, SI, IT, BG, RO, Albánia, Bielorusko, Bosna a Hercegovina, Čierna hora, Chorvátsko, Macedónsko, Kosovo, Moldavsko, Srbsko, Ukrajina
- **RP** – *Regional Partnership* – *Regionálne partnerstvo* – (Jún 2001) – AT, **CZ, HU, PL, SK**, SI
- **V4** – *Visegrád Four* – *Visegrádska spolupráca* – (Feb. 1991) - **CZ, HU, PL, SK**
- **W3** – *Weimar triangle* – *Weimarský trojuholník* – (1991) - **PL**, FR, DE
- **DCP** - *Danube Cooperation Process* – *Dunajská spolupráca* – (2002) - AT, DE, **CZ, SK, HU**, SI, BG, Chorvátsko, Bosna a Hercegovina, Moldavsko, Srbsko, RO, Ukrajina, EC, SPSEE

Severná Európa:

- **The Nordic Passport Union** – *Severská pasová únia* - (1954) - DA, Faerské ostrovy, SV, NO, FI, Island
- **CBSS** – *Council of the Baltic Sea States* – *Rada štátov Baltského mora* – (Mar.1992) – **LI, LT, ET**, DA, DE, FI, IS, NO, RU, SV, EC
- **NB8** – *Nordic-Baltic Cooperation* – *Seversko-Baltská spolupráca* – „5+3“ - (Máj 1992) – **LI, LT, ET**, DA, FI, IS, NO, SV

- **NC** - *Nordic Council/Nordic Council of Ministers – Severská rada/Severská rada ministrov (1952/1971)* – DA, FI, IS, NO, SV
- **B3** – *Baltic Cooperation – Baltská spolupráca – (1991/Jún 1994)* – **LI, LT, ET**
- **BEAC** – *Barents Euro-Arctic Council – Barentsová Euro-arktická rada – (Jan.1993)* – DA, FI, IS, NO, RU, SV, EC
- **BRC** – *Barents Regional Council – Barentsová regionálna rada – (1993)* – 11 okresov priľahlých k Barentsovmu moru.

Juhovýchodná Európa:

- **SECI** – *South-East European Cooperative Initiative – Juhovýchodná európska kooperačná iniciatíva - (Dec.1996)* - Albánsko, Bosna a Hercegovina, BG, Chorvátsko, GR, Macedónsko, HU, Moldavsko, Čierna hora, RO, Srbsko, SI, Turecko
- **SEECF** – *South-East European Cooperation Process – Proces spolupráce s juhovýchodnou Európou – (Júl 1996)* - Albánsko, Bosna a Hercegovina, BG, Chorvátsko, GR, Macedónsko, Moldavsko, Čierna hora, RO, Srbsko, Turecko
- **Stability Pact for South Eastern Europe** – *Stabilizačný pakt pre Juhovýchodnú Európu - (Jún 1999) – pokračovateľ Royaumont Initiative-Process of stability and good-neighbourly relations in South-Eastern Europe (1995)* – Albánia, Bosna a Hercegovina, Čierna hora, Chorvátsko, Kosovo, Macedónsko, Srbsko, BG, RO, HU, EU, RF, Turecko, USA → RCC
- **RCC** - *Regional Cooperation Council – Rada regionálnej spolupráce – (Feb.2008)* – pokračovateľ SPSEE, EÚ, Albánsko, Bosna a Hercegovina, BG, Chorvátsko, GR, Kosovo, Macedónsko, Moldavsko, Čierna hora, RO, Srbsko, Turecko
- **SAP** - *Stabilisation and Association Process – Stabilizačný a asociačný proces – (2000)* – Albánsko, Bosna a Hercegovina, Čierna hora, Chorvátsko, Kosovo, Macedónsko, Srbsko
- **Energy Community** – *Energetické spoločenstvo – (Júl 2006)* – EÚ, Albánsko, Bosna a Hercegovina, Chorvátsko, Kosovo, Macedónsko, Čierna hora, Srbsko
- **AII/AIC** - *Adriatic-Ionian Initiative/Council – Adriaticko-Ionianá iniciatíva/rada – (Mar.2000)* – Albánsko, Bosna a Hercegovina, Chorvátsko, GR, IT, Čierna hora, Srbsko, SI
- **Q4** – *Quadrilateral Cooperation – Kvadrilaterálna spolupráca – (2000-2010)* – HU, IT, SI, Chorvátsko, pôvodný cieľ naplnený, aktivita sa rozplynula do RCC, CEI, EÚ, NATO

Zoskupenia bezpečnostného a stabilizačného charakteru:

- **Council of Europe** - *Rada Európy* – (1949) – 47 členov
- **OSCE** – *Organization for Security and Cooperation in Europe* – *Organizácia pre bezpečnosť a stabilitu v Európe* - (1973/1995) – transatlantická medzivládna spolupráca s cieľom zabezpečiť bezpečnosť a stabilitu v Európe, 56 členov
- **WEU** – *Western European Union* – *Západoeurópska únia*- (1948) – medzivládna bezpečnostná a obranná organizácia 10 členov + 6 asociovaných členov + 5 pozorovateľov + 7 asociovaných partnerov
- **EU** – *European Union* – *Európska únia* – (1952/1993) – 27 členov

Zoskupenia ekonomického charakteru:

- **EFTA** – *European Free Trade Area* - *Európska dohoda o voľnom obchode* - (1960) – Island, Lichtenštajnsko, Nórsko, Švajčiarsko
- **EEA** – *European Economic Area* – *Európsky ekonomický priestor* – (1994) – EÚ27, Island, Lichtenštajnsko, Nórsko (spoločný trh)
- **EMU** – *European Monetary Union* – *Európska menová únia* – (1990) – EÚ27
- **Switzerland-Liechtenstein Customs Union** - *Colná únia Lichtenštajnsko a Švajčiarsko* - (1922)
- **CEFTA** – *Central European Free Trade Agreement* – *Dohoda o Stredoeurópskej zóne voľného obchodu* – (Dec. 1992/2006) - (**CZ, HU, PL, SK** do 2004) Albánia, Bosna a Hercegovina, Čierna hora, Chorvátsko, Macedónsko, Kosovo, Moldavsko, Srbsko
- **BSEC** - *Black Sea Economic Cooperation* – *Čiernomorská ekonomická spolupráca* – (Jún 1992) - Albánsko, Arménsko, Azerbajdžan, Bulharsko, Grécko, Gruzínsko, Moldavsko, Rumunsko, Rusko, Srbsko, Turecko, Ukrajina
- **EMFTA** – *Euro-Mediterranean Free Trade Area* – *Euro-Středomorská zóna voľného obchodu* – (2004/2010)¹⁶⁵ – EÚ27, 10 krajín UM Alžírsko, Egypt, Izrael, Jordánsko, Libanon, Maroko, Okupované Palestínske územia, Sýria, Tunis,
- **Customs Union EU-Turkey** – *Colná únia EÚ-Turecko* – (1995) – EÚ, Turecko¹⁶⁶

¹⁶⁵ Cieľom Středomorského partnerstva, Východného partnerstva aj Stabilizačného a asociačného procesu na Balkáne je vytvorenie zón voľného obchodu medzi členmi a s EÚ. Pre veľké množstvo plánovaných a existujúcich FTA tieto integrácie neuvádzam.

- **(BFTA – Baltic Free Trade Agreement – Baltská dohoda o voľnom obchode – (apríl 1994-2004) - LI, LT, ET)**
- **(Customs Union between the Czech Republic and the Slovak Republic - Colná únia ČR-SR – (1993-2004)- ČR, SR)**

¹⁶⁶ Turecko navyše uzavrelo FTA s Izraelom, Macedónskom, Chorvátskom, Bosnou a Hercegovinou, Palestínou, Gruzínskom, Albánskom, a ďalej s Tuniskom, Marokom, Sýriou, Egyptom.